BİR İ'CÂZ HECELEMESİ

M. Fethullah Gülen

Nil

BİR İ’CÂZ HECELEMESİ

M. Fethullah Gülen

DİJİTAL ISBN
978-975-315-670-7

Yayın Numarası
541

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: **(0216) 522 11 44** Faks: **(0216) 522 11 78**
www.nil.com.tr

Bu eser, Muhterem Müellif'in
1970'li yıllarda bir grup İlâhiyat talebesine
takrir ettiği derslerden oluşmaktadır.

Bir İ'câz Hecelemesi
(Bakara Sûresi Örneği)

Bu makalemizde Muhterem Fethullah Gülen'in bu isimle yayınlanan kitabını[1] tanıtmaya çalışacağım. Kur'ân-ı Hakîm'in mukaddimesi konumunda olan Fâtiha Sûresi'nde Cenab-ı Allah insanlara اِهْدِنَا dedirtir, yani *"Bize hidayet yolunu göster."* demelerini telkin eder. Hemen ondan sonra gelen Bakara Sûresi'nin başında هُدًى لِلْمُتَّقِينَ âyeti, duanın kabul edilip bu sûre ile hidayet rehberinin verildiğini bildirir. Müteakiben bu rehberin çağrısı mukabilinde beşer topluluklarının nasıl bir tutum sergilediklerini belirtir. Üç âyet onu kabul eden mü'minleri tavsif eder. Dördüncü âyet Ehl-i Kitab'a işaret eder. 6. ve 7. âyetler inkâr edenlerin, 8-20. arası on üç âyet ise münafıkların tutumlarını anlatır. Böylece mü'min, Ehl-i Kitap, kâfir ve münafık olarak bütün insan gruplarının tavırlarını özetledikten sonra Allah Teâlâ 21. âyet ile hepsine birden, *"Ey insanlar! Hepinize toptan bir daha sesleniyorum; bu Kitab'ın rehberliğinde sizi yaratan Rabbinize tek ilâh olarak ibadet ediniz!"* buyurur. 23. âyet Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilen kitap olmadığını iddia edenlere meydan okuyup tutarlı iseler onun gibi bir kitap ortaya koymalarını teklif eder. İşte i'câz-ı Kur'ân, yani Kur'ân'ın benzerini yapmaktan insanları âciz bırakan eşsiz ilâhî kitap olması hadisesi budur. Kur'ân-ı Kerim ile ilgili en önemli mesele, onun bu özelliğidir. Ama 24. âyet bunu asla yapamayacaklarını bildirip buna rağmen inanmayanları Cehennem azabının beklediğini, 25. âyet ise iman edip makbul işler yapanların ebedî Cennet ile ödüllendirileceklerini ilan eder. Muhterem Fethullah Gülen, bu kitabında sûrenin bir hulâsası durumunda olan bu miktarını tefsir etmektedir.

Müellif, kitabına *i'câz* hakkında *"Dar Bir Açıdan Bir Kez Daha Kur'ân"* başlıklı bir giriş ile başlar (s.27-43). *Îcâz*, yani veciz, özlü ifade i'câzın pek önemli bir kısmı olması itibarıyla burada *îcâz-ı kısar* ve *îcâz-ı hazf* nevilerini Kur'ân'dan birçok örnekle açıklar. Birinci nev'e misallerden şunları zikredelim:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ
وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

"Sen her zaman af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerle uğraşmaktan uzak dur!"[2]

Veciz İhlas Sûresi'nin üç müspet, üç menfi cümleden oluştuğunu, bu altı cümle ile altı

mertebe tevhidi ilan ile o miktarda da şirk çeşitlerini reddettiğini yazar. Bu bilgiyi, kendisinden iktibas etmesi vesilesi ile Bediüzzaman'ın *İşârâtü'l-İ'câz* eserinin Kur'ân belâgatı açısından mutlaka okunması gereken bir şaheser olduğunu yazar.[3]

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Kısasta sizin için hayat vardır."[4] âyetindeki *î c â z* özelliklerini, Arap edebiyatındaki en meşhur örnek olan اَلْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ "Öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırır." ile karşılaştırıp Kur'ân ifadesinin üstünlüklerini gösterir.[5]

Daha sonra *îcâz-ı hazf* örneklerine geçip "Kelâmın bazı kısımlarının, onlara delâlet edecek lafzî veya mânevî bir karîne bırakılarak hazf edilmesi." şeklindeki tarifini nakleder. Bu bölüme dair de dört örnek vermekle yetinir. Sonra i'câz vecihlerini, yani Kur'ân'ın mu'cizevî özelliklerini başlıklar hâlinde verir.[6] Kur'ân kıssalarının anlatımı hakkında şu orijinal tespiti önemlidir: "*Keza Kur'ân, Hazreti Nuh, Hazreti Hud, Hazreti Sâlih, Hazreti İbrahim, Hazreti Lût ve diğer enbiyâ-i izâm (alâ nebiyyinâ ve aleyhimussalâtü vesselâm) hazerâtından ve onların kavimlerinden de bahseder; hem de onların karakter ve tabiatlarını gayet net çizgilerle ortaya koyarak tarih öncesi bu dönemleri öyle bir resmeder ki, insan o upuzun geçmişi kendine has şivesi ve deseniyle görüyor gibi olur."*[7] Bu tespitin ışığında o kıssaları tahlil etmek, şüphesiz ki yeni katkılar sağlayacaktır. Burada verdiği bazı âyetleri tahlil ettiğine işaret etmeliyim. Ezcümle: *"Romalılar size yakın bir yerde yenik düştüler; ne var ki bu mağlubiyetten sonra birkaç sene içinde onlar galebe çalacaklar, evvel ve âhir hüküm Allah'a aittir. O gün mü'minler de kendi açılarından sevineceklerdir."*[8] Keza aynı yerde Mâide Sûresi, 5/67; Fetih Sûresi, 48/27; Fussilet Sûresi, 41/53; Nûr Sûresi, 24/55 âyetlerini de bu açıdan kısaca tahlil eder.[9]

Daha sonra Kur'ân-ı Hakîm'in, kıyamete kadar gelecek bütün zamanlara hitap ettiğini göstermek için, nüzul döneminde insanlık tarafından bilinmeyip bin yıl kadar sonra keşfedilen bilimsel keşiflere örnekler verir.[10] Çocuğun ana karnında yaratılmasına değinen Abese Sûresi, 80/17-19; Târık Sûresi, 86/5-8; Mü'minûn Sûresi, 23/12-14 âyetlerini ele alarak bunlarda yer alan bazı bilgilerin ancak çağdaş dönemde keşfedildiğini vurgular. Astronomi alanından *"Güneş de kendisine ait bir yörüngede akar gider."*[11], *"İnkâr edenler bilmediler mi ki göklerle yer bitişik (bir bütün) idi,*

onları Biz ayırdık."[12] âyetlerinde işaret edilen gaybî haberlere yer verir. Kur'ân-ı Kerim'in bu kabîl gaybî haberler ihtiva etmesini şu âyete dayandırır: *"Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi özvarlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur'ân'ın Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"*[13] Müellifimiz bu âyeti kısaca tefsir ettikten sonra şöyle der: *"[Bu âyet] günümüzde dev teleskoplarla âfâkın keşfedilip değerlendirileceğini; ilm-i ebdân, ilm-i nefs ve ilm-i ruh... gibi konuların da bizcesinin ortaya konacağını işaretlemektedir ki –yarınların daha nelere gebe olduğu mahfuz– bu babda da yine o Mu'cizbeyan Kitap selim vicdanlara* وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ *'O Kur'ân'ı Biz, hakkın ta kendisi olarak indirdik ve o mutlak hakkın kendisi olarak nâzil oldu.'*[14] *hakkaniyetini tescil ettirmektedir."*[15]

Müellifimiz, Bakara Sûresi'nin tefsirine başlarken önce "Sûreye İcmalî Bir Bakış" başlığı ile sûre-i şerifenin muhtevası ve genel yapısı, içerdiği akaid, ibadet, ahlâk, hukuk, muamelât, ukûbât ahkâmı hakkında bilgiler vererek onun, Kur'ân'ın uzunca bir hulâsası olduğunu bildirir. Bakara Sûresi'ni izleyen sûrelerin, bu sûredeki muayyen konuları ayrıntılı bir şekilde ele aldıklarını söyleyerek, sûreler arası tenâsüp konusunda dikkate değer bir not düşmektedir.[16] Onun ayrıntıya girmediği bu tespitini ben sadece M. Reşid Rıza'nın (ö. 1935) yaptığını biliyorum.[17]

Âyetleri tek tek tefsir etmekle beraber onların pencere açtığı geniş perspektiflere de baktırır. Aşağıda bazı âyetlerdeki cüz'î hadiselerden küllî kaideler çıkarmasına örnekler vereceğiz.

"Hazreti İbrahim'in (aleyhisselâm) tevhid inancı, bütün monoteist dinlerin atasıdır." esası. Daha önceki semavî kitaplara inanmalarından ötürü Ehl-i Kitap'la ortak bir zemin belirleme, Mezopotamya'dan Filistin'e yerleşip oğlu Hazreti İshak vasıtasıyla Yahudilerin atası olan Hazreti İbrahim'in (aleyhisselâm) aynı zamanda Mekke'de Kâbe'yi bina edip, öteki oğlu Hazreti İsmail vasıtasıyla da Arapların ve tüm Müslümanların ceddi olmasını hatırlatarak Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların tevhidin sembolü olan aynı babanın evlatları olduğunu bildirir. Böylece Kur'ân, irşad ve tebliğ adına ayrı bir menfez açar.[18]

"Dürüstlük bulmak isteyen kimse, dürüst olmalıdır." kaidesi. *"Ey İsrail'in evlatları! Size ihsan ettiğim nimetlerimi düşünün. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki Ben de size karşı ahdimi yerine getireyim ve yalnız Ben'den korkun!"*[19] âyetinde

Cenab-ı Allah, Kendisiyle bütün kulları arasında bir sözleşme bulunduğunu bildirmiş olmaktadır.[20]

"Söylediğini yaşamayanın sözü, insanlarda kabul görmez." kaidesi. *"Halka iyilik emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa?"*[21] âyeti, Yahudilere hitabın ötesinde, "Sözün başkasına tesirinin birinci şartı, söyleyen tarafından yaşanmasıdır." prensibini ortaya koyarak, yaşanmayan sözlerin sinelerde kabul görmeyeceğini anlatmaktadır.[22]

"Emsal (benzerler) birbirini iter." kaidesi. *"Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, Sen onların dinlerine tâbi olmadıkça senden razı olmazlar. Öyleyse de ki: 'Allah'ın hidayet yolu olan İslâm, doğru yolun ta kendisidir. Sana gelen bunca ilimden sonra onların heva ve heveslerine uyacak olursan Allah'a karşı hiçbir koruyucu ve yardımcı bulamazsın.'"*[23] âyetinden bu kuralı çıkarırken şöyle der: *"Nitekim aynı kökten gelmeleri itibarıyla bugüne kadar İslâm'a karşı en büyük muarazanın semavî dinlerin müntesipleri tarafından yapıldığı inkâr edilmez bir hakikattir. Zira bunlar arasında cibillî bir ihtilaf söz konusudur fakat bu, hiçbir zaman aralarında bir vahdetin tesis edilemeyeceği şeklinde de anlaşılmamalıdır."*[24]

"Zaruretler haramları mubah kılar." "Zaruretler, miktarına göre takdir edilir." kaideleri.[25] *"O, size lâşeyi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etini haram kıldı. Kim mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla, bunlardan yemesinde bir günah yoktur."*[26]

Bu özetlemeyi şöyle bitirir: *"Hâsılı, denebilir ki, Bakara Sûresi'nde bir Müslümanın ferdî ve içtimaî hayatı adına lüzumlu olan bütün prensipler icmalî olarak anlatılmış ve hiçbir boşluk bırakılmamıştır."*[27]

Sûrenin birinci âyeti *Elif, Lâm, Mîm* vesilesiyle *hurûf-u mukattaa* hakkında izahlara önemli bir yer ayırır.[28] Değerli yazarımızın, başka tespitleri arasında, bu konudaki şu orijinal izahını aktaralım: *"Bu harfler, maddeyi meydana getiren atomlar ve insanı oluşturan hücreler mesabesindedir. Yani buradaki asıl mucizelik şuradadır: Nasıl ki canlıyı meydana getiren elementler bilindiği ve elde mevcut olduğu hâlde yeni bir canlı yaratmaya Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez; öyle de, Kur'ân-ı Kerim de, ا ، ب، ت، (elif, be, te) veya buradaki şekliyle الٓمٓ (Elif, Lâm, Mîm) gibi herkesin bildiği harflerden müteşekkil olduğu hâlde hiç kimse, O'nun misli "Mu'cizü'l-Beyan" bir kitap meydana getiremez. Zira Allah'ın (celle celâluhu) hilkati mu'ciz (herkesi âciz bırakan) olduğu gibi hitabet ve kitabeti de mu'cizdir."*[29]

Bir de başka bir eserde görmediğim şu tespiti de iktibas etmeliyim: "*Bir başka açıdan "Elif, Lâm, Mîm", bir malum-u meçhulü anlatır. İnsan, Kur'ân-ı Kerim'i derinlemesine incelediğinde pek çok hakikate âşina olur. Fakat nasıl ki, çeşitli ilimlerde ihtisas yapanların, bilmedikleri hususlar karşısında, "Biz açtığımız her malum sahanın ötesinde bir meçhulle karşı karşıya kalıyoruz; bildiğimiz şeyler, daima bizim karşımıza bilmediğimiz pek çok yeni şey çıkarıyor." demeleri gibi, hurûf-u mukattaa ile karşılaşan bir kişi de, Kur'ân-ı Kerim'in içindeki bütün sırları ve hakikatleri öğrense de, hakkıyla onun iç derinliği ve ledünniyatına vâkıf olamayacağını, bildiği şeylerin, bilmediği nice şeyleri gösterdiğini idrâk ederek Kur'ân karşısında her zaman aczini ifade etme durumunda kalacaktır.*"[30] Demek bu gizemli harfler, bir bakıma, var olmakla beraber bilemediğimiz nice hakikatlerin de birer unvanı, birer simgesi durumundadır. Bilindiği üzere bu harfler 29 sûrenin başında bulunmakta olup haklarında otuzdan fazla görüş ileri sürülmektedir. Bu teklifleri naklettikten sonra müfessirler "Bunlardan asıl maksadını, asıl Allah Teâlâ bilir." derler.[31]

"Bu Kitap, müttakîler için rehberdir."[32] âyeti, hidayeti takva sahiplerine mahsus kıldığı zannını uyandırmaktadır. Müfessirler burada neticenin gözetildiğini, yani cüz'î iradesini iman tarafına kullanarak neticede iman ve takva dairesine girecek olanların kastedildiğini,[33] Kur'ân'ın aslında bütün insanlara hitap olduğunu, fakat sonuçta ondan istifade edenler sadece müttakiler olması itibarıyla (*i'tibar-ı mâ se-yekûn*), âdeta onlara mahsus diye nitelendirilmesinin yerinde olduğunu belirtirler. Muhterem Fethullah Gülen konuya şöyle özetleyebileceğimiz bir başka açıdan daha yaklaşır: *Hidayet için takva, takva için hidayet şart koşulunca, burada bir devr-i bâtıl bulunduğu zannedilebilir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de hidayetin farklı farklı mânâlarda kullanılması, bir başka açıdan da hidayetin farklı mertebelerinin olması itibarıyla burada o şekilde bir devirden bahsetmek söz konusu değildir ve meselenin "devir" olarak anlaşılmaması için bu farklılıkların iyi bilinmesi lazımdır. Mesela kişinin, küfürden vazgeçip imana gelmesi, imanda derinleşip rüsuh kazanması, sonra onu tabiatına mâl etmesi; meseleyi daha da detaylandıracak olursak, hidayetin ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn yollarından geçerek kemale ermesi... evet, işte bütün bu mertebeleri cüz'î ve küllî dairede duyup zevk etmesi, Kur'ân'ın hidayetinin çeşitliliği adına ortaya konabilecek farklılıklardandır. Kur'ân, hidayet dairesine giren bu kişinin elinden tutar ve onu, o yanıltmayan rehberliğiyle, yukarıda bir kısmı arz edilen farklı hidayet seviyelerinden biriyle taçlandırır. Zira Kur'ân-ı Kerim,*

ibtida (başlangıç) ile intihayı (sonu) cem etmiş bir mukaddes kitaptır. Bu itibarla, hidayeti, hem ibtidası hem de intihasıyla Kur'ân'da görmek mümkündür. Hidayetin başlangıcını, Allah ve ibadet telakkisiyle İslâm dairesine giren bir bedevinin çok basitçe iz'an ve kabulü şeklinde görürsek; zirvesine de Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) mazhar olduğu hidayet diyebiliriz. Bazı sosyologların da ifade ettiği gibi, şimdiye kadar hiçbir fikir, doktrin ve kitap Kur'ân-ı Kerim'in toplumda meydana getirdiği inkılabı gerçekleştirememiştir. Başka oluşumlarda ancak üç-dört nesilde tamamlanan bir tekemmül sürecini Kur'ân sayesinde Hazreti Peygamber bir nesilde tamamlamıştır. Demek Kur'ân'ın hidayeti birinci basamakla başlayıp kemâlâtta devamlı yükselen bir terakkî şeklinde seyretmektedir, âdeta mü'minler adedince sonsuz denecek kadar mertebeleri vardır.[34]

Müellifimiz âyetleri tefsir ederken onları konu bütünlüğünü göz önünde bulundurarak gruplandırır (1-5. âyetler, 6-7. âyetler, 8-10. âyetler gibi). İzaha başlarken önce âyetlerdeki kelimelerin **"müfredat mânâsı"**nı kaynaklara dayanarak etraflı bir şekilde verip açıklar. Açıklamasında sadece lügavî mânâlarla yetinmez, duruma göre kelâm, İslâm düşüncesi, fıkıh, tasavvuf ilimlerindeki ıstılah mânâlarına da girer. Mesela 6. âyette geçen كَفَرُوا kelimesini açıklarken *kefr, küfr, küfrân, kâfir, kâfûr, kâfire* kelimelerinin anlamlarını[35] verdikten sonra *küfr* terimini kelâm, akaid, mezhepler tarihi, İslâm düşüncesi alanları açısından inceler.[36]

Müteakiben aynı âyet grubunda **"seçilen kelimelerdeki dil incelikleri"** başlığı altında şu kabîl bilgileri buluruz: إِنَّ te'kid edatının, الَّذِينَ ism-i mevsûlünün, سَوَٓاءٌ kelimesinin, عَلَى edatının, başka çok müteradif kelimeler arasında *inzar* kelimesinin tercih edilmesi, zamirle anlatma imkanı varken *zâhir isim* kullanılmasındaki incelikler sarf, nahiv, belâgat ilimleri bakımından incelenir. Daha başka yerlerde *îcâz, itnâb, ma'rife, nekire, tenvin, isim cümlesi, fiil cümlesi, fiilin mâzi veya muzâri getirilmesi, kasr, istifham* ilh. üsluplarının ihtiva ettiği incelikleri bildirerek Kur'ân'daki üstün edebî anlatımı, Kur'ân estetiğini imkân ölçüsünde okuyucuya intikal ettirmeyi hedefler.

Eser belâgat incelikleri yönünden ağırlıklı olmakla birlikte onda, yeri geldiğinde kelâm,[37] fıkıh,[38] içtimaî tefsir,[39] psikolojik tefsir,[40] fennî (bilimsel) tefsir,[41] tasavvufî tefsir[42] bakımından dikkate değer izahlar bulmaktayız. 17-18. âyetler vesilesiyle münafıklar hakkındaki meselleri, beyan ilmi açısından etraflı bir şekilde tahlil eder.[43] Kur'ân'ın bu mesellerle onların tutarsızlıklarını, çarpık hâlet-i ruhiyelerini,

bocalamalarını, kişilik bozukluklarını nasıl resmettiğini anlatır. Diğer taraftan Kur'ân'ın, yeri geldikçe mesel irad etmek suretiyle meseleleri müşahhas hâle getirmesi hakkında genel mütalâasında da şöyle der: *"Ve işte bu şekilde temsil yoluyla vehim akla, hayal de fikre teslim oluyor.. ve oldukça garip ve uzak meseleler hâzır hâle geliyor. İnsan öldükten sonra dirilmeyi uzak görebilir; ancak baharı görünce, sanki çok uzak bir mesele olan o tekrar dirilme, gözünün önünde mahsüs ve makûl bir hâl alıyor gibi olur. Bunun gibi, temsil yoluyla mânâlar da âdeta cisim giymiş olurlar. Kur'ân-ı Kerim'in ifadelerindeki bu canlılığı, Abdülkâhir Cürcânî (ö.471/1079), Zemahşerî (ö.538/1144), Sekkâkî (ö. 626/1229), Bediüzzaman (ö.1960) ve Seyyid Kutup (ö.1966) gibi yüzlerce muhakkik çok iyi görmüş ve değerlendirmişlerdir."*[44]

Eserde değinemediğimiz daha birçok özellik elbette vardır. Cenab-ı Hak, Kur'ân-ı Hakîm'in mufassal özeti olan 286 âyetli Bakara Sûresi'ni, makalemizin başında belirttiğimiz üzere, âdeta 25 âyette hulâsa etmiş, ilk etapta vakti müsait olmayanlara kısa yoldan bir fikir vermek istemiştir. Tafsilat almak isteyenleri de devamını okumaya teşvik etmiştir. Muhterem Fethullah Gülen'in de tam bu miktarını tefsir etmesi, rastgele olmayıp kesinlikle böyle bir değerlendirme sonucunda olmuştur. Kendisi bu plândan söz etmese de bu bende kesin bir kanaattir. Böylece birkaç ciltlik tefsiri okuma imkânı bulamayan geniş okuyucu kitlesine, bütünlük arz eden küçük bir cilt ile istifade imkânı vermiştir.[45] Kendisine Kur'ân'a ve Müslümanlara hizmetlerinden dolayı tebrik ve teşekkürlerimizi sunuyor, Cenab-ı Allah'ın, ömrüne daha nice bereketler ihsan buyurmasını diliyoruz.

Prof. Dr. Suat Yıldırım

1 Nil Yayınları, İstanbul, 2014, 486 s.

2 A'râf sûresi, 7/199.

3 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.28.

4 Bakara sûresi, 2/179.

5 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.27-38.

6 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.29.

7 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.31.

8 Rûm sûresi, 30/1-4.

9 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.32-34.

10 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.35-40.

11 Yâsîn sûresi, 36/38

12 Enbiyâ sûresi, 21/30.

13 Fussilet sûresi, 41/53.

14 İsrâ sûresi, 17/105.

15 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.37.

16 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.41.

17 *Tefsiru'l-Menar*, 7/288-289. En'âm Sûresi tefsirinin girişinde özetle şöyle der: Bakara Sûresi'nden sonraki 3, 4 ve 5. sûreler Ehl-i Kitap ağırlıklı olup onların hatalarını düzeltir. 6. En'âm Sûresi tevhidin özünü ve mahiyetini bildirip şirk ve küfrü iptale, 7. A'râf Sûresi tevhid tarihine, onu tebliğ eden peygamberlerin kavimleriyle mücadelelerine, 8. Enfâl ve 9.Tevbe sûreleri münafıkların davranışlarına ağırlık verir. Böylece Kur'ân-ı Kerim'in ilk sülüsü (üçte biri) böyle bir bütünlük ortaya koyarak tamamlanır. Ayrıntılar nazara alınmaksızın genel bir bakışla bu, sûreler arası tenâsüp yönünden ilginç bir değerlendirmedir (Krş.: Suat Yıldırım, *Fâtiha ve En'am Sûrelerinin Tefsiri*, İstanbul, 1989, s.44-45).

18 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.47.

19 Bakara sûresi, 2/40.

20 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.45-46.

21 Bakara sûresi, 2/44.

22 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.57.

23 Bakara sûresi, 2/120.

24 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.58-59.

25 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.60.

26 Bakara sûresi, 2/173.

27 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.61.

28 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.70-72, ayrıca s.83-95.

29 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.72.

30 *Bir İ'câz Hecelemesi,* s.87-88.

31 Suat Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, Ensar Yay. 7. bas., 2011, s.107-109.

32 Bakara sûresi, 2/2.

33 Nesefî, *Medârik*, bu âyetin tefsirinde.

34 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.76-77.

35 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.155-156.

36 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.156-159.

37 Mesela s.157-160'ta küfre sebep olan şeyler; s.164-165'te imanın mahiyeti; s.170-175'te cebr ve ihtiyar meseleleri.

38 Mesela s.53-54'te haram ve mubah konusu; s.124-125'te namazı ikâme ve namazda tadil-i erkân.

39 Mesela s.128-132'de zekât ve sosyal adalet; s.354-358'de münafıkların taklit ve menfaatçilik zihniyeti.

40 Mesela s.202-209'da nefs, şuur, vicdan hakkındaki izahlar; s.232-234'te münafıkların ıslah ve dürüstlük iddiaları; s.358-359'de münafıkların düalite yaşamaları ve kişilik bozuklukları.

41 *Bir İ'câz Hecelemesi*; s.35-40'de çağdaş tıp ve embriyonun ana karnındaki safhaları, keza astronomi alanında gök cisimlerinin yaratılması, Güneş ve Ay'ın hareketlerine dair Kur'ân-ı Hakîm'deki işaretler.

42 Mesela s.162-163'te kalb hakkında.

43 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.286-289.

44 *Bir İ'câz Hecelemesi*, s.293.

45 Önyargılı bazı kimseler, kitap tanıtımına dair bu makalem ile "kendi Hocamızı" ölçüsüz şekilde övdüğümüzü iddia edebilirler. Böyle düşünenleri, makalemizde ilmî ölçülere uymayan yerleri göstermeye davet ediyorum. Keza kitabı

okuyup ilmî yönden değerlendirmelerini öneriyorum.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى
وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ
كُلِّهِ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ كِتَابًا مُعْجِزًا أَفْحَمَ
مَشَاهِيرَ الْخُطَبَاءِ مِنَ الْقُدَمَاءِ،
وَخِطَابًا مُسْكِتًا أَعْجَزَ جَهَابِذَةَ الْبُلَغَاءِ؛
قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ، أَمَرَ فِيهِ
وَزَجَرَ، وَبَشَّرَ وَأَنْذَرَ؛ قُرْآنًا مَنْ تَمَسَّكَ
بِعُرْوَتِهِ الْوُثْقَى وَحَبْلِهِ الْمَتِينِ،
وَسَلَكَ سَبِيلَهُ الْوَاضِحَ وَصِرَاطَهُ الْمُسْتَقِيمَ،
فَقَدْ فَازَ وَنَجَا؛ وَمَنْ نَبَذَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ
فَقَدْ هَوَى وَتَرَدَّى فِي مَهَاوِي الرَّدَى.
وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ أَرْسَلَهُ اللّٰهُ
إِلَى الْعَالَمِ كَافَّةً هَادِيًا وَبَشِيرًا، وَأَنْزَلَ
عَلَيْهِ الْقُرْآنَ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا،
وَعَلَى آلِهِ الْبَرَرَةِ، وَصَحْبِهِ الْخِيَرَةِ،
مَصَابِيحِ الْأُمَمِ، وَمَفَاتِيحِ الْكَرَمِ، وَعَلَى مَنْ
تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ صَلَاةً وَسَلَامًا مِلْءَ الْأَرْضِ
وَالسَّمَاءِ مَا تَنَاوَبَ النَّيِّرَانِ، وَتَعَاقَبَ الْمَلَوَانِ.

Dar Bir Açıdan
Bir Kez Daha Kur'ân

Bugüne kadar Kur'ân'ı anlatma uğrunda nice kalemler gözyaşı döktü ve inledi.. nice sineler onun esintileriyle ürperdi ve titredi.. nice dimağlar onun mucizevî, büyülü atmosferinde iç içe "ba'sü ba'de'l-mevt"lere erdi ve uhrevîleşti.

Bizimki kendini bilmezlik olsa da onun yeryüzünü şereflendirdiği asırdan günümüze dek nice cins dimağlar birer gavvâs gibi o "menhelü'l-azbi'l-mevrûd"a daldı ve kendi çağdaşlarına ne cevherler ne cevherler sundu..! Biz şimdilik, o harikulâde beyan âbidesiyle alâkalı pek çok esrar ve incelikleri o alanın mahir üstadlarının güzide eserlerine havale ederek, dar bir çerçevede bir kere daha "i'câz" ve "îcâz" demek istiyoruz.

İ'câz, sözlük itibarıyla güç yetirilememe, âciz bırakma, benzerinin yapılamaması ve başkalarının yapmaya, söylemeye muktedir olamayacağı aşkın bir muhteva ve harika bir beyan demektir.

Îcâz ise bir mazmun ve mefhumu çok az kelime kullanarak özlü söyleme; tabir-i diğerle, çok az ifade ile pek çok şey işaretleme ve pek az sözle maksadın vâzıh olarak ifade edilmesi mânâlarına gelmektedir.

Belâgat uleması, îcâz sözüyle alâkalı şu mütalâaları serdederler: Bir söz, ifade edilmek istenen mânâyı tam karşılayacak ölçüde ise buna "*müsavât*" denir ki belîğlerin beyanlarında en şayi olan da budur. Bazen de bir faydadan ötürü ve tabiî "mukteza-i hâl" veya "mukteza-i zâhir" esprisine bağlı olarak fazla kelimeler kullanıldığı da olur ki, buna da *"itnâb"* denegelmiştir ve kendi çerçevesinde bu da makbul bir ifade tarzıdır. Oldukça az kelime veya haziflerle –maksadı muhill olmama kaydıyla– ifade ve beyana da *"îcâz"* denir ki, bu konuyla alâkalı Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahiha'dan yüzlerce örnek göstermek mümkündür.

Aslında, üslub-u beyan müsavâtı gerektirdiği yerde o yolu takip etmek; tavzih ve tefsire ihtiyaç duyulan durumlarda itnâb demek; bazen de herhangi bir mazmun ve mefhumu ifadede, konuyu iğlâk etmeme ve anlaşılmaz hâle getirmeme kaydıyla îcâz yolunu seçmek ayn-ı belâgat, dolayısıyla da makbul ve müstahsendir. Mevzu ile alâkalı Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan ve Sünnet-i Sahiha'da bu ifade tarzlarının hemen hepsinden değişik örnekler vermek mümkündür. Biz burada daha ziyade Kur'ân'daki îcâz üzerinde durarak, o deryadan sadece birkaç damla ile iktifa etmek istiyoruz.

Belâgat uleması ekseriyetle îcâzı iki nev'e taksim ederler:

1. Îcâz-ı kısar,

2. Îcâz-ı hazf.

Belâgatçıların, birkaç kelime ile pek çok hakikati ifade etmenin unvanı saydıkları "îcâz-ı kısar"la alâkalı Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'da onlarca örnek bulmak mümkündür. Evet, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ, den مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ,'a kadar farklı seviyelerde hep bu îcâz hakikatinin nümâyân olduğu görülür. Ne var ki, biz şimdilik konunun hususiyeti açısından belâgat erbabınca da üzerinde durulmuş bir-iki örnekle iktifa etmeyi düşünüyoruz.

Meselâ, A'râf Sûre-i Celîlesindeki خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ *"Sen her zaman bağışlama (afv u safh) yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerle uğraşmaktan uzak dur."*[46] ferman-ı sübhânisi üç cümleden ibaret olduğu hâlde mehâsin-i ahlâkın bütün disiplinlerini câmi bir beyan harikasıdır. Evet, bu engin beyan içinde bağışlama ahlâkı, iyilik ve güzellik düşüncesini yaşayıp yaşatma kararlılığı, bilgisiz ve densiz insanlarla tartışmalara girmeme ciddiyeti, demagoji ve diyalektiklerle faydasız dalaşmalarda bulunmama vakarı… türünden pek çok hususun hemen hepsini bir solukta ifade etme gibi bir câmiiyet söz konusudur.

Üzerinde durulan âyetlerden biri de Bakara Sûre-i Celîlesindeki وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ *"Kısasta sizin için hayat vardır."*[47] âyet-i câmiasıdır. Arap belîğlerinin, bu mazmunu ifade adına ortaya attıkları en parlak örnek اَلْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ "Öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırır." sözcüğü olmuştur. Beyan üstadlarının bu konudaki mütalâaları bir yana, bizim gibi sıradan insanların nazarında bile Kur'ân'ın beyanı karşısında bu ifadenin ne kadar sönük kaldığı açıktır.

Her şeyden evvel bu sözde اَلْقَتْلُ kelimesi tekerrür etmektedir ki, buna kelimenin iç musikisi de inzimam edince hiss-i selim ve zevk-i selime aykırı olduğu hemen hissedilir. Âyette ise mevzuun ve mazmunun özünü aksettiren o engin iç musiki ile beraber böyle bir tekrar söz konusu değildir.

Sâniyen, "Katl, katli ortadan kaldırır." yaklaşımı yanlıştır; zira her öldürme öldürmeyi önlemez/önleyemez; hatta bazen öldürme, peşi peşine öldürmeler fâsit dairesi bile oluşturabilir.

Sâlisen, âyetteki حَيَاةٌ ve اَلْقِصَاصِ kelimeleri, Kur'ân'ın iç musikisi açısından gayet latif düşmesine mukabil, اَلْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ ifadesinde kulağı ve hiss-i selimi tırmalayan bir ses söz konusudur.

Râbian, âyette herhangi bir hazif mevcut olmadığı hâlde burada اَلْقَتْلُ [قِصَاصًا] أَنْفَى لِلْقَتْلِ [ظُلْمًا مِنْ تَرْكِهِ] hazfedilmiş ibarelerin mevcudiyeti bahis mevzuudur.

Hâmisen, âyette kısas sonucuyla hayat arasında bir tıbâk mevcut olmasına karşılık, nazire olarak ortaya konan ifadede böyle bir husus mevcut değildir.

Sâdisen, âyetteki kısas kelimesi öldürmenin berisinde daha küçük cinayetleri de kapsamasına mukabil, nazirede ise bunlara, delâletin hiçbir şekliyle, işaret söz konusu değildir.

Bu konuda üçüncü bir örnek olarak İhlâs Sûre-i Celîlesi üzerinde de durulabilir. Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın pek çok yerinde îcâz vurgusunda bulunan Bediüzzaman Hazretleri bu sûre ile alâkalı da şunları söyler: *Çok kısa olan İhlâs Sûre-i Celîlesinde üç müspet, üç de menfi cümle mevcuttur. Sûre, bu altı cümle ile altı mertebe tevhidi ifade ve ilanın yanında o kadar da şirk envaını reddetmektedir.*[48]

Bu konuyla alâkalı "Yirmi Beşinci Söz"deki o bahse bakılabilir. Aslında o Hazret'in "*İşârâtü'l-İ'câz*" kitabı, Kur'ân'daki bu tür cezâlet-i beyan örnekleri adına mutlaka mütalâa edilmesi gerekli bir şaheser mahiyetindedir.

Diğer bir misal olarak, bütün şerlerin ve hayırların özetini ihtiva eden

إِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي
الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ

"Şüphesiz Allah, adalet ve istikameti, en engin mânâsıyla ihsanı ve yakınlarına iyilikte bulunmayı emreder; hayâsızlığı, çirkin ve nâhoş işleri, zulüm ve tecavüzü de yasaklar."[49] âyet-i kerimesi de îcâz açısından üzerinde durulan veciz beyanlardandır.

Kur'ân-ı Mübin'de benzer îcâz türünün onlarcasını göstermek mümkündür; ancak konunun hususiyeti bu enginlikteki bir tahlile müsait olmadığından biz de mecburen çerçeveyi dar tutmak zorundayız. Burada meseleyi noktalayarak bir-iki örnekle îcâz-ı hazf'e geçmek, birkaç âyet-i kerime ile ona da temas ettikten sonra ayrı bir beyan

sultanlığını işaretlemek istiyoruz.

Belâgat âlimlerinin ifadelerine göre "îcâz-ı hazf"; kelâmın bazı kısımlarının, onlara delâlet edecek lafzî veya mânevî bir karine bırakılarak hazfedilmesi yani zikredilmemesidir. Hazfedilen, bir harf olabildiği gibi bazen bir kelime ve bir cümle de olabilir. Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'da bu tür hazfin de onlarca örneğini göstermek mümkündür.

Meselâ, وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا *"Ben iffetsiz biri değilim."*[50] Burada أَكُنْ olacakken ن harfi hazfedilmiştir. İfadenin bu şekilde vârid olması, o esnadaki konjonktüre ve heyecan hâline fevkalâde uygun düşmektedir.

Bir başka misal olarak: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ *"Size analarınızla evlenmek haram kılınmıştır."*[51] âyetinde, evlenmek mânâsına gelen نِكَاح kelimesi hazfedilmiştir; mesele vâzıh ve anlatılmak istenen husus da gayet açıktır.

Bunun gibi, bu Kitab-ı Kerim'de, bazen رَبِّ اغْفِرْ لِي *"Rabbim beni yarlığa!"*[52] beyanında olduğu misillü muzâfun ileyh yâ'sı (ي) hazf edilerek îcâza gidilmiş; bazen وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا *"Kim tevbe edip sâlih amel işlerse."*[53] âyetinde olduğu türden عَمَلًا mevsûfu hazfedilerek sıfatla yetinilmiş ve bazen de وَكَانَ وَرَآءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا *"Zira arkalarında her sağlam gemiyi zorla gasp eden bir melik vardı."*[54] beyanında olduğu gibi sağlam mânâsına gelen صَالِحَةٍ sıfatı zikredilmeyerek mevsûfla iktifa edilmiştir.

Îcâz-ı hazf cümlesinden olarak bazen birkaç kelâmın birden hazfedildiği de olur. Sûre-i Yusuf'taki فَأَرْسِلُونِ ۞ يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ *"Beni gönderin.. Ey dosdoğru sözlü Yusuf (dedi)."*[55] âyetinde olduğu gibi. Maksadı muhill olmadan burada şu kelimelerin hazfedildiği anlaşılmaktadır:

فَأَرْسِلُونِ [إِلَى يُوسُفَ لِأَسْتَعْبِرَهُ الرُّؤْيَا،
فَأَرْسَلُوهُ، فَذَهَبَ إِلَى السِّجْنِ، وَقَالَ
لَهُ: يَا] يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ

“Beni Yusuf’a gönderin, [rüyanın tabirini O’na sorayım. Bunun üzerine onlar da bu zâtı hapishaneye gönderdiler de o:] Ey doğru sözlü Yusuf, dedi.”

Kur’ân-ı Kerim’de bu kabîlden o kadar çok hazif vardır ki, bunların bütününü zikretmek bir mücellet ister; bu ise bu dar tahlilin istiab haddini aşar.. tabi benim boyumu da...

Aslında Furkân-ı Mübin’deki i’câz ve îcâz hakikatiyle alâkalı, me’ânî ve beyan üstadları onun o kadar çok derinliğinden söz etmişlerdir ki, bunlardan her biri tek başına onun “Kelâmullah” olduğunu göstermekte ve aşkınlığına şehadet etmektedir. Fuhûl-ü ulemanın o engin mülâhazalarını yine onların o harika eserlerine bırakıp biz bu konuyu da çağımızdaki bir beyan üstadının ifadelerine işaret ederek noktalamak istiyoruz:

Bediüzzaman, Kur’ân’daki i’câz adına, onun nazmının cezâleti (söylenişte mazmunu tam aksettirmenin yanında fevkalâde ahengi, tebşîr ettiğinde içlere inşirah salan letafeti, tehditlerinde gönüllerde ürperti ve râşeler hâsıl eden müessiriyeti demektir), ifade zenginliğinin yanında hüsn-ü metaneti, üslubunun garîb ve orijinal olması, tarzının zerafet ve güzelliği, ifadelerinin aşkınlık ve fâikiyeti, mânâsının kuvvet, rasânet ve hakkaniyeti, lafızlarının fasih, açık ve anlaşılır olması… gibi mevzular üzerinde durur ve bu hususların hepsini örnekleriyle ortaya koyar.[56] Biz bu konuyu da şimdilik o güzide kaynaklara havale ederek geçelim.

Bunlardan başka, Kur’ân-ı Mu’ciznümâ’nın gaybî haberleri de onun mucize ve Hak kelâmı olduğunu göstermektedir. Evet, bu harika beyan, varlığın mebdeinden Hazreti Âdem Nebi’nin (alâ nebiyyinâ ve aleyhissalâtü vesselâm) hilkat ve sergüzeşt-i hayatına, evlatlarının macerasından onun Allah’la münasebet enginliğine kadar çok farklı konularda öyle detaylı bilgiler verir ki, onun Allah kelâmı olduğu kabul edilmediği takdirde bu geniş malumatın, bu kadar teferruatlı bilginin izahı mümkün olmayacaktır. Keza Kur’ân, Hazreti Nuh, Hazreti Hud, Hazreti Sâlih, Hazreti İbrahim, Hazreti Lût ve diğer enbiyâ-i izâm (alâ nebiyyinâ ve aleyhimussalâtü vesselâm) hazerâtından ve onların kavimlerinden de bahseder; hem de onların karakter ve tabiatlarını gayet net çizgilerle ortaya koyarak tarih öncesi bu dönemleri öyle bir resmeder ki, insan o upuzun geçmişi kendine has şivesi ve deseniyle görüyor gibi olur.

Bütün bunların yanında Kur’ân, –zamanın tevil ve tefsirine emanet– gelecekle alâkalı ihbarlarında o kadar açık bir üslupla meseleleri ortaya koyar ki bütün bunlar İlm-i Muhit-i İlâhî’ye verilmediği takdirde makûl bir izahı mümkün olmayacaktır. Kur’ân-ı

Mu'cizü'l-Beyan'da bu türden de onlarca âyet-i kerime göstermek mümkündür.. ve bu âyetlerden her biri هٰذَا كَلَامُ اللّٰهِ *"İşte bu, Allah'ın kelâmıdır."* diyen birer şahid-i sadık mahiyetindedir. Bu cümleden olarak o,

لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ
مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ...

"İnşâallah, siz kiminiz başını tamamen tıraş etmiş, kiminiz de saçlarını kısaltmış olarak, herhangi bir korku söz konusu olmadan mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz..."[57] şeklinde ferman etmiştir. Aylar ve aylar önce bu çerçevede verdiği haberler mevsimi gelince bir bir gerçekleşmiş ve مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ *"Muhammed, Allah'ın Resûlü'dür."* hakikati bir kere daha vurgulanmıştır.

Bunun gibi, yıllar ve yıllar önce Sasanilerle Romalılar arasındaki savaşta yenilen Romalıların birkaç sene içinde derlenip toparlanıp düşmanlarına galebe çalacaklarını ifade eden

الٓمٓ ۝ غُلِبَتِ الرُّومُ ۝
فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ۝
فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلّٰهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ
بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ

"Elif, Lâm, Mîm. Romalılar, size yakın bir yerde yenik düştüler; ne var ki bu mağlubiyetten sonra birkaç sene içinde onlar yeniden galebe çalacaklardır; evvel ve âhir hüküm Allah'a aittir; o gün mü'minler de kendi açılarından sevineceklerdir."[58] âyetinin müfâdı, aynıyla birkaç sene içinde gerçekleşmiştir ki, o gün aynı zamanda Bedir zaferiyle Müslümanların da sevinç yaşadıkları güne rastlamaktadır.. evet bu gaybî haber de bişâretin ihtiva ettiği tarih çerçevesinde santim şaşmadan aynıyla tahakkuk etmiştir. Müslümanların Mekke'de gayet az, zayıf ve baskı altında bulundukları ve Sasanilerin zafer naraları attıkları bir dönemde böyle bir şeyin gerçekleşeceğine ihtimal vermek mümkün değildi; ama Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi ekmelüttehâyâ) ve etrafındaki hakiki mü'minlerin bir gün bütün bunların mutlaka tahakkuk edeceğine inançları tamdı.

Farklı bir gaybî haber de Mâide Sûresi'ndeki

وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ *“Allah Seni, Sana zarar vermek isteyenlerin şerrinden koruyacaktır. Şüphen olmasın, Allah asla kâfirlerin, emellerine ulaşmasına fırsat vermeyecektir.”*[59] beyanıyla ortaya konan hıfz u inayet ve teminat u riayet ifade eden âyettir. Şöyle ki, Efendimiz (aleyhissalâtü vesselâm) bilhassa Mekke döneminde koruyucuları az, düşmanları çok ve amansız olmasına, akla hayale gelmedik onca komplo ve mekr u hileye rağmen âyet-i celîlenin haber verdiği gibi olmuş, onların kötülük plânları ve entrikaları boşa çıkmış/çıkarılmış ve o Masum-u Masûn kendi saadethanelerinde ruhunun ufkuna yürüyeceği âna kadar hep ilâhî inayet ve riayetle korunup kollanmış ve kötülüğe kilitlenmiş o habis ruhların arzuları da kursaklarında kalmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de, herkese هٰذَا كَلَامُ اللّٰهِ dedirtecek âyetlerin ta’dâdını Allah bilir; biz bu hususu da, geçen şu iki-üç örnekle noktalayarak gaybî ihbarâta dair biraz daha farklı bazı konuları hatırlatmak istiyoruz:

Kur’ân-ı Mübin, Fussilet Sûre-i Celîlesinde, tekvinî emirlerin doğru okunacağı varlık ve hâdiselerin hak söyleyen birer fasih lisan hâline geleceği ve bütün önyargısız insanların da bu Mu’cizbeyan Kitab’ın, hakkın ta kendisi olduğunu ifade ve itiraf edecekleri günlerin yakın bulunduğunu beyan sadedinde سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ *“Biz onlara gerek âfâkta (dış dünya) gerek kendi öz varlıklarında varlık ve birliğimizin delillerini göstereceğiz de onlara Kur’ân’ın Allah’tan gelmiş bir hak ve hakikat olduğu tam tebeyyün edecektir.”*[60] buyurur ki, bugün makro ve mikro plânda keşfedilip ortaya konan bütün buluşlar ve onların işaretlediği hakikatler milimi milimine bu ihbar-ı ilâhiyi doğrulamakta ve Kur’ân’ın semaviliğini haykırmaktadır.

Buna benzer hem bir ihbar-ı gaybî hem de hakiki mü’minlere va’d u bişâret diyeceğimiz, gerçekleşmiş bir haberi de Nûr Sûre-i Celîlesinin 55. âyeti işaretlemektedir. Evet, yeryüzündeki hâkimiyet-i İslâmiyeden yıllar ve yıllar önce Kur’ân-ı Mübin:

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي

ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ
أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا...

"Allah, daha önceki mü'minlere (Hazreti Davud, Hazreti Süleyman ve daha başkalarına) dünya hâkimiyeti lütfettiği gibi, sizin içinizden iman edip sâlih amel işleyenlere de kesin olarak aynı şeyi vaat etmektedir. (Öyle ki) onlar için razı olup intihap ettiği İslâm dinini yaşama, temsil etme imkân ve iktidarı bahşederek onları da o korkulu dönemin arkasından tam bir güvene erdirecek; gayrı onlar yalnız Bana ibadet edecek ve Bana asla şerik koşmayacaklar..."[61] şeklinde çok önemli bir bişârette bulunmuştur ki, mevsimi gelince de gönülden Allah'a inananlar o gül devirlerini doya doya yaşamış ve ütopyalara sığmayan, tasavvurlar üstü içtimaî, iktisadî, ahlâkî ve idarî sistemler tesis etmişlerdir.

Bu konuyla alâkalı da onlarca âyetten bahsetmek mümkündür ama biz bu fasla da bir nokta koyarak o menba-ı mu'cizâtın daha farklı bir yanını işaretlemeyi düşünüyoruz.

Evet, oldukça küçük birer işaretle geçiştirdiğimiz gaybî ihbarların yanında, ilmî gelişmelerin sunduğu daha derin, daha farklı bir bakış zaviyesi açısından ve modern anlayışlar çerçevesinde yorumlanmış ve yorumlanabilir daha onlarca âyetten söz etmek de mümkündür. Bu cümleden olarak da jinekoloji, embriyoloji, astronomi, jeoloji ve diğer alanlarla alâkalı bir hayli âyetten söz edilegelmiştir. Erbabı bu hususlarla alâkalı mücelletler meydana getirmiş; Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın bu derinliğini de gözler önüne sermiş ve bu tür tekvinî emirlerin tahlilinde de اَلْقُرْاٰنُ كَلَامُ اللّٰهِ hakikatini ortaya koymuşlardır. Bunların bütününü burada serdetmek zordur; biz bu konuyu da bir-iki küçük misalle işaretleyip geçeceğiz.

Embriyolojiyle alâkalı onlarca âyetten birkaçı şunlardan ibarettir:

Kur'ân, Abese Sûre-i Celîlesinde şöyle buyurur:

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ۞
مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ۞
مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ

"Kahrolası nankör insan, ne kadar küfran içinde o.. (Biliyor musun) Yaratan onu neden yarattı? Onu bir "nutfe"den yarattı; yarattı ve onu fevkalâde bir biçime koydu."[62] Burada nutfeden kastedilen şeyin "zigot" olduğu açıktır. İnsan Sûresi ikinci

âyetteki مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ cümlesiyle de spermin yumurtayla karışıp birleşmesi ve döllenme vetiresi işaretlenmektedir. Bunların yanında sperm ve yumurtanın oluşum merkezi ve çıkış noktalarına da Târık Sûresi'ndeki

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ۞
خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍ ۞
يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَٓائِبِ ۞
إِنَّهُ عَلٰى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ

"Şimdi insan bir de neden yaratıldığına baksın; o atılıp dökülen bir mâyiden (yani menide sperm ve yumurtadan) yaratıldı. Bir mâyi ki o arka kemik ile göğüs kemikleri arasından çıkmaktadır. Onu böyle ilk yaratan Allah diriltmeye de kâdirdir."[63] âyetleri işaret etmektedir. Evet, bu âyetlerde sperm ve yumurtanın mezc u imtizacıyla malum döllenme vetiresi hatırlatılmaktadır ki, Kur'ân farklı üsluplarla da olsa çok yerde hep bu hususu vurgular ve insanları bu süreci düşünmeye davet eder.

Bu cümleden olarak Mü'minûn Sûresi'nde konu daha bir detaylı anlatılarak şöyle buyrulur:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ۞
ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ۞
ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً
فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ
أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

"Andolsun ki Biz, insanı bir "sülâle"den (çamur, balçık özü veya bunların ihtiva ettiği elementler) yarattık. Sonra onu (bu unsurları, erkeklerin spermi ve kadınların yumurtası) "nutfe" (zigot) hâline getirdik ve bu zigotu sağlam (tam donanımlı) bir yere yerleştirdik. Daha sonra bu nutfeyi (rahmin cidarlarına) yapışan, tutunan bir "alaka" hâline getirdik; müteakiben o alakayı "mudğa"ya (belli belirsiz bir çiğnem ete) çevirdik; bundan sonra da o mudğayı kemiklere dönüştürdük; bunun ardından, kemiklere et giydirdik. (Bütün bu vetirenin sonunda) onu hiçbir canlıya benzemeyen harika bir yaratılışa mazhar eyledik. Yarattığı her şeyi en güzel şekilde halk u takdir

eden Allah'ın şanı ne yücedir!"[64] Tercüme azizliği ve mütercimin ufuk darlığına rağmen konu o kadar açıktır ki, buna ilâhî mucize demenin ötesinde bir şey söylemek mümkün değildir. Hac Sûre-i Celîlesinin beşinci âyeti ise oraya mahsus siyak ve sibak çerçevesinde mevzuu bir kez daha vurgular ve münsif vicdanlara bir kere daha هٰذَا كَلَامُ اللّٰهِ dedirtir.

Aslında konuya müteallik onlarca âyetten bahsetmek mümkündür ama embriyolojiyle alâkalı bu hususu da noktalayarak yine bu Mu'cizbeyan Kitab'ın farklı bir mucizesine temas etmek istiyoruz.

Modern yorumcular, astronomiye işaret eden bir hayli âyetin var olduğundan söz ederler. Bu cümleden olarak –daha önce de geçen ve makam münasebetiyle bir kere daha zikredilecek olan– Fussilet Sûresi'ndeki سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ *"Biz onlara gerek âfâkta (bütün buudlarıyla yer-gökler) ve gerek kendi nefislerinde (anatomik, fizyolojik yapılarında, ilm-i nefs ve ilm-i ruh açısından) âyetlerimizi (delil ve burhanlar) göstereceğiz de onlar nazarında bu Kur'ân'ın mutlak doğru olduğu tebeyyün edip ortaya çıkacaktır."*[65] âyet-i mübini, günümüzde dev teleskoplarla âfâkın keşfedilip değerlendirileceğini; ilm-i ebdân, ilm-i nefs ve ilm-i ruh gibi konuların da bizcesinin ortaya konacağını işaretlemektedir ki –yarınların daha nelere gebe olduğu mahfuz– bu babda da yine o Mu'cizbeyan Kitap selim vicdanlara وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ *"O Kur'ân'ı Biz, hakkın ta kendisi olarak indirdik ve o mutlak hakkın kendisi olarak nâzil oldu."*[66] hakkaniyetini tescil ettirmektedir.

Âfâka ait bir diğer örnek de Yâsîn Sûre-i Celîlesindeki

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ
الْعَلِيمِ ۝ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ
الْقَدِيمِ ۝ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ
وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

"Güneş de onlara bir âyet ve bir delildir, akar durur hep yörüngesinde; bu, o Azîz ve her şeyi kuşatan ilm-i muhit sahibinin takdir ve tayini iledir. Biz, Ay için de bir kısım menziller (metâli') takdir ettik; o (bu menzillerdeki seyahatinin sonunda) eski

bir hurma çöpü gibi kavisimsi bir hâl alır. Ne Güneş'in Ay'a yetişmesi ne de gecenin gündüzün önüne geçmesi söz konusudur. Gökcisimlerinin hepsi değişik bir yörüngede yüzer durur."[67] âyetleriyle ortaya konan hakikattir. Başta insanlar, sonra hayvanî, nebâtî hatta madenî varlıkların teşhiri ve temaşaya sunulması adına bir meşher mahiyetinde yaratılan yerküre, Ay, Güneş ve diğer gök cisimlerinin hatta Samanyolu gibi galaksilerin, hep birer kanun-u vahdetle iç içe, pek çok gaye ve maksadı gerçekleştirmek üzere feza-yı ıtlakta tıpkı gemiler gibi yüzüp durdukları, hem de her çağ insanının anlayabileceği bir üslupla vurgulanmaktadır ki, günümüze kadar tecrübe ve müşâhedeye dayanan pozitif hiçbir tespite muhalif düşmemiştir ve düşmeyecektir de...

Bu hususu tenvir için değişik bir örnek olarak Enbiyâ Sûresi'ndeki

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا
مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

"O inkâr edenler bakıp görmezler mi gökler ve yer bitişik bir bütündü de biz onları birbirinden ayırdık, (sonra da) hayat sahibi her şeyi sudan yaratıp var ettik. (Buna rağmen) onlar hâlâ inanmayacaklar mı?!"[68] âyetini de gösterebiliriz. Evet, bu âyet-i kerime; Güneş sistemi, yerküre, hatta bütün gök cisimleri bulutumsu (nebula) ve bir arada iken her semavî cismin ve tabi bu arada küre-i arzın da o kütleden ayrılarak, ayrılıp belli safhalardan geçirilerek hâlihazırdaki durumu aldıklarını, hemen her devrin insanının anlayabileceği bir üslupla anlatmakta ve konunun detaylarını geleceğin araştırmacılarına bırakmaktadır.

İsterseniz konuyu daha küçük ayrıntılarıyla biraz daha açalım:

Evvela, Kur'ân-ı Mübin أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"O kâfirler bakıp görmezler mi?!"* hitabıyla şu hususları işaretlemektedir: Bütün semavî cisimler ve bu arada yerkürenin, bulutumsu bir şekilde yapışık ve bitişikken fevkalâde bir nizam ve intizam içinde hâlihazırdaki harika keyfiyeti aldığının anlatılması o kadar açık bir mucizedir ki bunları görmeyen kör, görüp de itiraf etmeyen nankördür.

Sâniyen, yerkürenin de o bulutumsu kütleden ayrılarak, Ay, Güneş ve diğer gezegenler gibi bir gök cismi olduğu vurgulanmaktadır ki, son tecrübelerin ve araştırmaların gösterdiği de bundan başka değildir.

Sâlisen, âyetteki üslup ve ifade tarzından, arz u semanın yaratılışından sularda canlı cisimlerin hilkatine kadar geçen süre ile alâkalı –mahiyetlerinin müphemiyeti mahfuz– farklı devirlere de işaret edilmektedir ki, küre-i arzın serencamesi sayılan bu devirleri, A'râf Sûresi'ndeki إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ *"Rabbiniz o Allah Teâlâdır ki, semaları ve yeri altı günde yarattı..."*[69] âyeti daha açık ve net bir şekilde vurgulamaktadır ve aşağı yukarı başta jeologlar olmak üzere günümüzün ilim adamları da hemen hemen aynı şeyi söylemektedirler.

Sema, yerküre ve atmosfer derken bizi çok alâkadar eden şu hususu işaretlemek de tavzih adına herhâlde yararlı olacaktır: Allah, Enbiyâ Sûresi'nde وَجَعَلْنَا السَّمَٓاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ *"Biz, (sizin üstünüzdeki atmosfer) semayı korunmuş (koruma hususiyetli) bir tavan yaptık; onlarsa ondaki delillerden hâlâ yüz çevirmektedirler."*[70] buyurmaktadır ki bu, Dünya'nın da gök cisimlerinden bir cisim olmasına rağmen göktaşlarına, ultraviyole ışınlarına ve güneş rüzgârlarına karşı atmosferiyle korunma altına alınmış hususi bir gezegen olduğunu vurgulamaktadır. Aslında bu sema-i dünyanın ervâh-ı habîse ve şeytanlara karşı da bir perde olması söz konusudur ama, burada onun bir zırh gibi yeryüzündekileri ve hususiyle de canlıları koruyucu bir sera vazifesi görmesi hususu daha açıktır. Bu atmosfer örtüsünde, bir kısım basınçlar ve bunların hâsıl ettiği gazların terkip ve terekkübü… gibi fizikî hususiyetlerle, aralarında belli farklılıklar bulunan yedi tabakanın mevcudiyetinden de bahsedilmektedir ki bunlar, erbabının malumu olduğu üzere; 1. Troposfer, 2. Stratosfer, 3. Ozonosfer, 4. Mezosfer, 5. Termosfer, 6. İyonosfer, 7. Ekzosfer gibi isimlerle yâd edilmektedirler.

Bu husus İslâm dünyasında, farklı üslupla da olsa, o kadar çok dillendirildi ki, konunun artık itiraz edilmez bir müteâref hâline geldiği söylenebilir. Aslında Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'da bu türden tekvinî emirlerle alâkalı her biri birer mücellet mevzuu onlarca âyet-i kerime göstermek mümkündür; biz burada da şimdilik değişik âyetlerin birleşik noktası açısından kesb-i hakikat etmiş –mevzuun detaylarını o işin uzmanlarına havale ederek– bugüne kadar yazılmış olan ve yazılması beklenen hususları kuş bakışı bir kere daha işaretlemekle yetineceğiz.

Günümüzdeki ilmî araştırmalar sayesinde, yerkürenin de bir zamanlar tıpkı bir ateş topu, daha sonra sert bir kaya (kayaç) safhalarından geçtiği, Güneş sistemiyle alâkalı

bir kısım özellikleri, müteakiben arzın atmosferle korunma altına alındığı.. dağ ve tepelerin dünyanın dengesini sağlama gibi icraat-ı ilâhiyeye perdedârlık yaptıkları.. kozmik ışınların Güneş kaynaklı oldukları… gibi jeoloji, astronomi, embriyoloji ve jinekoloji ile alâkalı ulûm-u müteârefe hâlini almış nice tespitler vardır ki bunların hemen hepsini icmalen de olsa Kur'ân'da görmek mümkündür. Evet, elektron kameralarla, anne karnındaki yaratılma sürecinin nasıl geliştiği, rahimde döllenen zigotun nasıl iki-dört-sekiz-on altı... şeklinde mitotik olarak çift çift bölünüp bir tekâmül vetiresi takip ettiği; keza yavrunun amniyon zarı (koruyan zar) ve decidua rahim duvarı derûnunda üç karanlık içinde yaratılış sürecinden geçtiği hususlarını işaretleyen bir hayli âyet mevcuttur.

Bunun gibi, ancak günümüzdeki keşif ve tespitlerle belirlenmiş bulunan, dünyanın da diğer semavî cisimler gibi bir gök cismi olduğu; Güneş'in, çevresindeki gezegenlere göre bir merkez teşkil ettiği ve etrafındaki peyklerin onun çevresinde dönüp durdukları; yerküreyi atmosferin bir zırh gibi sarıp korumasının yanında yağmurlardan rüzgârlara kadar pek çok tekvinî emirlerin ilâhî icraata perdedarlık yaptığı; dünyanın kendi eksenine bağlı dönüp durmasıyla gece ve gündüz hâdiselerinin tenâvübî bir keyfiyet arz etmeleri, diğer bütün seyyarelerde de aynı hususiyetin benzer şekilde var olduğu ve koca Güneş sisteminin Samanyolu galaksisinin çekiminde bulunduğu... gibi hususların bir bir nazara verilmesi, bu ilâhî kitabın zaman-mekân üstü ve beşer idrâkini aşan bir mucize olduğunu göstermektedir.

46 A'râf sûresi, 7/199.

47 Bakara sûresi, 2/179.

48 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.399 (Yirmi Beşinci Söz, Birinci Şule, Birinci Şua).

49 Nahl sûresi, 16/90.

50 Meryem sûresi, 19/20.

51 Nisâ sûresi, 4/23.

52 A'râf sûresi, 7/151.

53 Furkan sûresi, 25/71.

54 Kehf sûresi, 18/79.

55 Yûsuf sûresi, 12/45-46.

56 Bediüzzaman, *Sözler* s.395 (Yirmi Beşinci Söz, Birinci Şule, Birinci Şua).

57 Fetih sûresi, 48/27.

58 Rûm sûresi, 30/1-4.

59 Mâide sûresi, 5/67.

60 Fussilet sûresi, 41/53.

61 Nûr sûresi, 24/55.

62 Abese sûresi, 80/17-19.

63 Târık sûresi, 86/5-8.

64 Mü'minûn sûresi, 23/12-14.

65 Fussilet sûresi, 41/53.

66 İsrâ sûresi, 17/105.

67 Yâsîn sûresi, 36/38-40.

68 Enbiyâ sûresi, 21/30.

69 A'râf sûresi, 7/54.

70 Enbiyâ sûresi, 21/32.

Bakara Sûre-i Celîlesi

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

SÛREYE İCMALÎ BİR BAKIŞ

Evvela, Bakara Sûre-i Celîlesinin muhtevasına kuşbakışı bir atf-ı nazar yararlı olacaktır.

Evet, sûreye umumi olarak bakıldığında icmalen şu konuları ihtiva ettiği görülmektedir:

İlk yirmi âyetinde, *"ümmet-i icabet"* ve *"ümmet-i davet"*i teşkil eden, mü'min, münafik ve kâfirlerden müteşekkil üç sınıftan bahsedilmektedir. Evet, insanlar başlıca iki gruba ayrılırlar:

1. Allah'ın tavsif ettiği şekilde O'nu tanıyıp iman eden ve Peygamber Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) davetine icabette bulunan mü'minler.

2. Dine çağrıldıkları hâlde, tavsif edildiği şekilde Allah'ı tanımadığı gibi Nebiler Serveri'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) davetine de icabet etmeyen mahrumlar.

Bu ikinci grup da kendi aralarında ikiye ayrılır:

1. İç ve dış bütünlüğü olmayan iki yüzlü münafıklar.

2. İnkârda iç ve dış vahdeti olan münkir kâfirler.

Ayrıca değişik bir zaviyeden mü'minler de iki gruba ayrılmıştır:

1. Fıtrat-ı mücerredeleriyle, hiçbir delil istemeden, cebir olmadan, kendilerine hak ve hakikatler anlatılmadan, tamamen şahsî araştırma neticesinde bir Mevcud-u Meçhul'e inanıp gayba iman eden tali'liler ki, Fâtiha Sûresi'nin başından إِيَّاكَ نَعْبُدُ 'ye kadar olan âyetler ve Bakara Sûresi'ndeki اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ *"Onlar ki gayba iman ederler..."*[71] beyan-ı sübhanisi, bu kutlularla alâkalı gibi görünmektedir.

2. وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ *"Onlar, Sana indirilene iman ederler."*[72] âyetiyle

anlatılan, gayba iman ile beraber, kendilerine indirilen kitap ve ondaki ilâhî talimatlara inanan, ufku açık, hakikat âşina mü'minler.

Bu taksimden anlaşılmaktadır ki, *"gayba iman edenler"*in sadece ümmet-i Muhammed ile sınırlandırılması doğru değildir. Ümmet-i Muhammed'den evvel gayba iman eden Hıristiyanlar, Yahudiler ve Hatice-i Kübrâ Validemizin (radıyallâhu anhâ) amcazâdesi Varaka İbn Nevfel ve şanlı sahabî Hazreti Ömer'in (radıyallâhu anh) amcası Zeyd İbn Amr gibi fıtrat-ı selimeleri hak ve hakikate âşina olan "hanifler"in mevcudiyeti, bu hükmü teyit eder mahiyettedir. İşte bu tür Hıristiyan, Yahudi ve hunefâ içinde gayba iman edenler, bir de Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) nâzil olan vahy-i ilâhiye iman ediverseler, ikinci zümreye dâhil olurlar.

***

Mü'min, kâfir ve münafıklardan müteşekkil üç zümre Bakara Sûresi'nin yirmi birinci âyetine kadar belîğ bir ahenk içinde anlatılmaktadır ve burada zikredilen hakikatlerin Fâtiha ile de ciddi bir tetâbuk (uyum) içinde olduğu görülmektedir. Zira Fâtiha'nın tefsirinde de izah edildiği üzere,[73] Cenab-ı Hak, bu sûrenin başında Kendisini gaybî bir surette tanıttıktan sonra, ümmet-i icabeti "hitap mertebesi"ne yükseltir, onlar da O'na (celle celâluhu) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Senden yardım umarız."*[74] derler. Onun gibi burada da Allah (celle celâluhu), kullarını hitap pâyesiyle şereflendirerek: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *"Ey insanlar! Hem sizi hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümit edebilirsiniz."*[75] ferman-ı sübhânisiyle, kendilerini Yaratana ibadet etmeye çağırmaktadır ki bu da Fâtiha'yla Bakara Sûresi arasında mevcut olan ayrı bir uyum keyfiyetini ifade eder.

Bakara Sûresi dikkatle incelendiğinde, Fâtiha'da nazara verilen *"mü'minler ve diğerlerinin umumi durumu"*nun burada tafsilatıyla ele alınıp işlendiği görülür. Mesela, bu sûrenin 21'den 40'a kadar olan âyetlerinde, insanın hilkatinden meleklerin ona secdesine, o garip imtihan neticesinde Cennet'ten dünyaya gönderilişinden tevbe ederek affa mazhar olup Cenab-ı Hak tarafından nimetlerle perverde kılınmasına kadar upuzun bir vetirede insanoğlunun sergüzeştisinden bahsolunmaktadır ki bunlar bir yönüyle imanın önemini vurgularken diğer yönden de geçmişte cereyan eden beşerî

hâdiseleri anlatması bakımından, Fâtiha'daki اَلَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ile zikrolunan *mün'amün aleyh*'lerle (kendilerine nimet verilen) burada zikredilenler arasında irtibat kurmaktadır.

Daha sonra;

يَا بَنِي إِسْرَٓائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

"Ey İsrail'in evlatları! Hatırlayın ve düşünün size ihsan ettiğimnimetimi; hatırlayın da Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, Ben de size karşı ahdimi yerine getireyim.. ve yalnız Ben'den korkun!"[76] âyeti ve

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٓائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا
اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ
وَاٰتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ
مُعْرِضُونَ ۞ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ
دِمَٓاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ۞ ثُمَّ أَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ
تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ
دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ
يَأْتُوكُمْ أُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ
إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ
بِبَعْضٍ فَمَا جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا
خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلٰى

أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

"Bir vakit İsrailoğulları'ndan söz alıp: 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara güzel muamelede bulunun. İnsanlara tatlı söz söyleyin. Namazı hakkıyla eda edin, zekâtı verin.' demiştik. Ne var ki, pek azınız hariç siz sözünüzden döndünüz. Hâlâ da yüz çevirmektesiniz. Hani sizden, 'Birbirinizin kanını dökmeyin, birbirinizi ülkenizden çıkarmayın.' diye de söz almıştık da siz de bunu kabul etmiştiniz. Zaten buna siz de şahitsiniz. Ama işte siz birbirinizi öldürüyor, bir kısmınızı yurdunuzdan çıkarıyor, onlara karşı günahta ve zulümde birbirinizi destekliyorsunuz. Bununla beraber, onlar esir olarak gelirlerse fidyelerini verip onları kurtarıyorsunuz. Hâlbuki aslında onların çıkarılması size haram kılınmıştı. Ne o, yoksa kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını red mi ediyorsunuz? İçinizden böyle yapanların elde edeceği netice, dünya hayatında rüsvaylıktan başka bir şey değildir. Böyleleri kıyamet gününde en şiddetli azaba itilirler. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."[77] âyetlerinde, İsrailoğulları ele alınarak, hem Cenab-ı Hakk'ın nimetleri hem de böyle davranan İsrailoğulları'nın bu nimetlere karşı gösterdikleri nankörlükler anlatılmaktadır. Aynı zamanda bu âyet-i kerimelerde Cenab-ı Hakk'ın İsrailoğulları'ndan bir misak olarak aldığı evâmir-i aşere (on emir) zikredilmektedir.

***

Mekke-i Mükerreme'de nâzil olan (Mekkî) âyetlerin ifadelerinde müşâhede edilen belâgat ve fesâhat, Medine-i Münevvere'de nâzil olan (Medenî) âyetlerdekinden farklıdır. Medenî âyet ve sûrelerde ekseriyetle inanmış insanlara hitap edilerek ahkâma dair meseleler anlatılmaktadır. Mekke'de nâzil olan âyet-i kerimelerin muhatapları ise daha ziyade inanmayan insanlar olduğundan Mekkî âyetlerde her şeyden önce kitleleri imanın diriltici iklimiyle tanıştırma esas alınmıştır.

Müslümanlar Mekke'de iken hem kemmiyet hem de teçhizat itibarıyla oldukça zayıftılar. Onun için bu durum, başka dinden olanları pek endişeye sevk etmiyordu. Ama Medine'de Site İslâm Devleti kurulduğunda gayrimüslimlerde istikbale matuf ciddi endişeler meydana gelmişti. Onun için Kur'ân-ı Kerim, burada gayrimüslimleri de nazar-ı itibara almış ve meseleyi iki yönden işlemiştir: Bir taraftan âdeta Müslümanlara; *"Sizden olmayan din mensupları karşısında durumunuz çok kritiktir."* diyerek onları ikaz etmiş; diğer taraftan da eski diyanet sahiplerinin Müslümanlara bakış açılarını anlatmıştı. Aslında her iki tarafı idare, Kur'ân-ı Kerim'in irşad

mevzuunda o fevkalâde üslubunun ifadesiydi. O, bir taraftan hazımsız erbab-ı diyanetin toplum bünyesinde meydana getirmiş oldukları zararları anlatırken, diğer taraftan da tahrik etmemek ve damarlarına dokundurmamakla, hak ve hakikate uyanmaları adına onlara bir kapı aralıyordu. Nitekim Kur'ân-ı Kerim,

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

"Ey İsrail'in evlatları! Hatırlayın ve düşünün size ihsan ettiğimnimetimi; hatırlayın da Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, Ben de size karşı ahdimi yerine getireyim.. ve yalnız Ben'den korkun!"[78] gibi âyetleriyle onlara bu tür bir minnette bulunuyordu. İşte bu ve bunun gibi maksatlara binaendir ki, Bakara Sûresi'nde önceki ashab-ı diyanetten uzun boylu ve tafsilatıyla bahsedilmektedir.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ
رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝
رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً
مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ
أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا
مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"İbrahim ile İsmail, Beyt-i Şerif'in temellerini yükseltirkenşöyle dua ediyorlardı: Ey bizim kerim Rabbimiz! Yaptığımız bu işi bizden kabul buyur! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sensin. Ey bizim yüce Rabbimiz! Bizi yalnız Sana boyun eğen Müslüman kıl. Soyumuzdan da yalnız Müslüman olarak Sana teslimiyet gösteren bir Müslüman ümmet yetiştir. Bizlere ibadetimizin yollarını göster, tevbelerimizi kabul buyur. Muhakkak ki tevbeleri en güzel şekilde kabul eden rahmeti engin Sensin! Ey bizim Rabbimiz! Onların içinden öyle bir resûl gönder ki; kendilerine Senin âyetlerini okusun, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretsin ve onları tezkiye ediversin. Muhakkak ki Azîz Sensin, Hakîm Sensin! (Üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibisin.)"[79] gibi âyetleriyle İsrailoğulları'na Kâbe'nin temellerini yükseltip onu inşa edenin

Halilürrahman Hazreti İbrahim ve oğlu Hazreti İsmail olduğu anlatılmaktadır. Bununla Müslümanlar ve hususiyle Hazreti Ruh-u Seyyidi'l-Enâm Resûl-i Ekrem'le Yahudiler arasında, her iki neslin Hazreti İbrahim'e dayanması mânâsında bir hayt-ı vuslattan bahsedilmektedir. Ayrıca bu âyet-i kerimelerde, insanların tek kıbleye teveccühü meselesi, bunu temin edecek, onlara Kitab'ı ve hikmeti talim edecek kişinin Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem) olduğu ve bunun da, Yahudilerin de dedesi olan Hazreti İbrahim ve Hazreti İsmail'in duasının bir neticesi olduğu anlatılmaktadır. Böylelikle âyetler bir atadan gelen Müslümanlarla Yahudilerin arasında bir vahdet kurmak suretiyle irşad ve tebliğ adına ayrı bir menfez açmaktadır.

Daha sonra Yahudiler ve Kudüs-i Şerif'in kıble olması meselesi bir tarafa bırakılarak قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِ *"Elbette ilâhî buyruğu bekleyerek yüzünün semada arayıp durduğunu görüyoruz..."*[80] denilmekte ve nazarlar doğrudan doğruya Hazreti İbrahim ve Hazreti İsmail'in inşa ettiği Kâbe-i Muazzama'ya çevrilerek فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *"Haydi çevir yüzünü Mescid-i Haram'a doğru!..."*[81] buyrulmaktadır. Bundan da anlaşılmaktadır ki, Allah (celle celâluhu), nazarları bazen Kudüs-i Şerif'e, bazen Kâbe'ye, isterse bazen de başka bir tarafa tevcih edebilir. Ne var ki Cenab-ı Hak, nazarları nereye yönlendirirse yönlendirsin bunları kalblerin, fikirlerin ve nazarların vahdetini temin etmek için yapar.

***

Ayrıca Bakara Sûresi'nin değişik âyetlerinde *İslâm'ın temel esasları* genişçe izah edilmektedir. Mesela, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"O müttakiler ki, görünmeyen âleme inanırlar, namazlarını tam dikkatle îfâ ederler, kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infakta bulunurlar."*[82] âyetinde, sûrenin başka yerlerinde olduğu gibi, *"namaz ve zekât"* anlatılmaktadır. Yine aynı âyet-i kerimede *"kelime-i şehadet ve kelime-i tevhid"*in mânâsı etrafında tahşidat yapılmakta ve اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ *"Onlar gayba inanırlar..."* buyrularak "melâike-i kiram"ın yanında, esrarı ancak Cenab-ı Hak tarafından bilinen "kader, Cennet ve Cehennem..." gibi şu anda bizim için gâip olan şeyler de işaretlenmektedir.

Daha sonra

كَمَّا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ
اٰيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

"Size âyetlerimizi okuması, sizi tertemiz hâle getirmesi, Kitap ve hikmeti ve daha bilmediğiniz başka şeyleri öğretmesi için içinizden birini size elçi gönderdik."[83] âyetiyle *"Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nübüvveti"* anlatılmakta ve وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَٓا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ *"Hepinizin ilâhı tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahman'dır, Rahîm'dir."*[84] kudsî beyanıyla da *"tevhid-i ulûhiyet"*e dair ciddi tahşidat yapılmaktadır.

Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim

, يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي
الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثٰى بِالْأُنْثٰى
فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
وَأَدَٓاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Ey iman edenler! Öldürülen kimseler hakkında size kısas farz kılındı. Hür ile hür, köle ile köle, dişi ile dişi kısas olunur. Ama kim, maktulün velisi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra gereken diyeti ona güzel ve makûl bir şekilde tam olarak ödemek gerekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur. Artık kim bundan sonra karşıdakinin hakkına tecavüz ederse ona son derece acı bir azap vardır."[85] âyetiyle, *"kısas"*ı nazara vererek, bütün cinaî ve cezaî kanunları hulâsa etmektedir. Elbette bu âyetlerin zâhirinden hüküm çıkarmanın yanında, icma, istinbat, içtihat, kıyas, istihsan, maslahat, sedd-i zeraî gibi hususlarla alâkalı kaideleri de Sûre-i Bakara'da bulmak mümkündür.

Yine Bakara Sûresi'nde,

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ

إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ
بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

"Öleceğini anlayan biriniz, geriye mal bırakacaksa, anası, babası ve akrabaları için münasip bir tarzda vasiyette bulunması farz kılındı. Bu, müttakiler üzerine bir borçtur." âyetiyle, *"valideyn ve akrabîne vasiyette bulunma"* emredilmekte ve "sınıf-ı mütekârib"e işarette bulunulmaktadır ki, bu bir bakıma daha sonra anlatılacak mirasın da mücmel bir hulâsası demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ
عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝
أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ
عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا
فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ۝ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ
هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ
شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا
أَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ
الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ
وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde.. Sizden her kim o günlerde hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar. Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri doyuracak miktardır. Her kim de kendi hayrına olarak fidye miktarını artırırsa bu, kendisi hakkında elbette daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer işin gerçeğini bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha

hayırlıdır. O sayılı günler, Ramazan ayıdır. O Ramazan ayı ki, insanlığa bir rehber olan, onları doğru yola götüren ve hakkı batıldan ayıran en açık ve parlak delilleri ihtiva eden Kur'ân o ayda indirildi. Artık sizden kim Ramazan ayının hilalini görürse o gün oruç tutsun. Hasta veya yolcu olan ise tutamadığı günler sayısınca, başka günlerde, oruç tutar. Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez. Allah, oruç günlerini tamamlamanızı ve size doğru yolu gösterdiğinden ötürü Zât'ını tazim etmenizi ister. O, şükredesiniz diye bu kolaylığı gösterir." [86] âyetleriyle de farz olan *"Ramazan orucu"* anlatılmaktadır.

Aynı zamanda,

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى
التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

"Allah yolunda malınızı harcayın da, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın ve ihsan ruhuyla hareket edin. Çünkü Allah, ihsan ruhuyla oturup kalkanları sever."[87] âyetiyle *"Allah yolunda infakta bulunma"* konusunda tahşidat yapılırken,

اَلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ
فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ
خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

"Hac, malum aylardır. Kim o aylarda haccı îfâya azmederse bilsin ki, hacda ne kadına yaklaşma ne günah sayılan davranışlarda bulunma ne de tartışma ve sürtüşme yoktur. Siz, hayır olarak her ne yaparsanız Allah mutlaka onu bilir. Azıklanınız ve biliniz ki, azığın en hayırlısı takvadır, haramlardan korunmadır. Öyleyse Bana karşı gelmekten korunun ey akıl sahipleri!"[88] âyetiyle de *"hac farizası"* nazara verilmektedir.

Yine bu sûrede ahkâma dair daha başka konulara da işaret edilmektedir: Mesela,

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ
كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

"Sana, şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük

günah hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları menfaatlerinden daha büyüktür."[89] ifadeleriyle içki ve kumarın haram oluşuna bir ön işarette bulunulmaktadır. Ashab-ı kirâmdan bazıları bu âyetle içkiyi hemen terk etmişken, bazılarının ondan tamamen vazgeçmesi, kati delil olan şu âyetle olmuştur:

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ
وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ
الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felâh bulasınız."[90]

Bunun gibi,

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى أَنْ
تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى أَنْ تُحِبُّوا
شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

"Hoşlanmasanız da savaşma size farz kılındı. Olur ki, hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur.. Ve olur ki, sevip arzu ettiğiniz bir şey de sizin için şerli olur. Doğrusu bunu Allah bilir, siz bilmezsiniz."[91] âyetinde *cihadın mü'minler için farz olduğu* anlatılmış; cihad ilan etme mecburiyetinde kalındığında,

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ
حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا
تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ
فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ

"Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Dinden döndürmek için işkence yapmak, adam öldürmekten beterdir. Yalnız, onlar Mescid-i Haram'ın yanında sizinle savaşmadıkça siz de onlarla orada savaşmayın. Onlar sizi öldürmeye kalkışırlarsa siz de onlarla savaşın. İşte kâfirlerin cezası böyledir."[92] âyetiyle de kendi kuralları içinde *cihad* emredilmiştir.

Ayrıca bu sûrede, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ *"Sana hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir..."*[93] âyetiyle insanlar için büyük önem arz eden zaman mefhumuna, aynı zamanda astronominin önemli bir konusu olan takvimciliğe ve Ay'ın hareketlerine göre düzenlenen kamerî takvime dikkat çekilmiştir.

Aynı âyetin devamında ise,

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا
وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ
أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Evlere arka tarafından girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet haramlardan sakınan müttaki insanların gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılardan girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız."[94] buyurularak, nazarlar herhangi bir müspet neticeye götürmeyen âdetlerden, neticeye götüren sebeplere tevcih edilerek mü'minlere âdeta şöyle denilmiştir: İyilik, fazilet, kendi heva ve heveslerinize göre yaptığınız amellerde değil; Allah'ın talimi çerçevesinde yaptığınız işlerdedir. İyilik, "ittikâ"da, Allah'tan hakkıyla korkmaktadır. Böylece هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"(O Kur'ân), müttakiler (Allah'tan hakkıyla korkanlar) için bir yol göstericidir."*[95] beyanıyla nazarlar anlamsız davranışlardan taabbudîlik ufkuna çevrilmektedir.

اَللّٰهُ لَٓا إِلٰهَ إِلَّا هُوَۚ الْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ
وَلَا نَوْمٌۜ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِۜ
مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ إِلَّا بِإِذْنِهِۜ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ
أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ
عِلْمِهِٓ إِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَاۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

"Allah o İlâhtır ki, Kendisinden başka ilâh yoktur. Hayy'dır, Kayyûm'dur. Kendisini ne bir uyuklama, ne uyku tutamaz. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur.

İzni olmadan huzurunda şefaat etmek kimin haddine? Yarattığı mahlûkların önünde ardında ne var, O hepsini bilir; mahlûklar ise O'nun dilediğinden başka hiçbir şey bilemez ve kavrayamazlar. O'nun kürsîsi gökleri ve yeri kaplamıştır. Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na ağır gelmez. O, öyle ulu, öyle büyüktür."[96] "Âyetü'l-Kürsî" ismiyle maruf ve meşhur olan bu âyette ise, *"Allah'ın kürsîsi ve ilminin ihatası"* gibi idrâk ufkunu aşkın hakikatler ifade edilmektedir.

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ
الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ
قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ
وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى
فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۞ يَمْحَقُ اللّٰهُ
الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ
أَثِيمٍ ۞ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۞ يَا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۞ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ
مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ
لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ۞ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ
فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ۞ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ
تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

"Faiz yiyenler tıpkı Şeytan'ın çarptığı kimsenin uykudan kalkışı gibi kalkarlar. Bu, onların 'Alışveriş de faiz gibidir.' demelerindendir. Hâlbuki Allah, alışverişi mubah, faizi ise haram kılmıştır. Her kime Rabbisinden bir talimat gelir, o da faizden vazgeçerse, daha önce yaptığı muamele gelip geçmiştir. Hakkındaki hüküm de Allah'a aittir. Her kim de tekrar faizciliğe başlarsa, işte onlar Cehennemliktir, hem de orada ebedî kalacaklardır. Allah faizli mala bereket vermez, zekât ve sadakaları ise nemalandırır. Hem Allah, kâfirlikte ileri giden, günahta ısrarlı hiç bir kimseyi sevmez. İman eden, makbul ve güzel işler yapanların, namazı hakkıyla ifa eden, zekât verenlerin mükâfatları, Rabbileri nezdindedir. Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer mü'min iseniz geri kalan faizi terk edin. Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından size savaş açıldığını biliniz. Eğer faizcilikten tövbe ederseniz, sermayeleriniz sizindir. Böylece ne haksızlık eder ne de haksızlığa uğrarsınız. Eğer borçlu sıkıntıda ise kolaylığa çıkıncaya kadar ona mühlet verin. Şayet bilirseniz, alacağınızı bağışlamanız sizin için daha da hayırlıdır. Öyle bir günde rezil-rüsvay olmaktan sakının ki, o gün Allah'ın huzuruna çıkarılacaksınız, sonra her kişiye yapıp ettiklerinin karşılığı tamamen ödenecek ve kendilerine asla haksızlık edilmeyecektir."[97] âyetleriyle, faiz yiyenlerin alışverişle faizi eş tutmalarının yanlış olduğu beyan edilip, bu iki şeyin arası ayrılarak, alışverişin helâl, faizin ise haram olduğu ifade edilmektedir. Zira alışverişte karşılıklı iki şeyin değiştirilmesi, bir başka deyişle iki "ivaz"ın mübadelesi söz konusu iken; faizde karşılığı olmayan bir kazanç söz konusudur. Daha sonra, faiz almanın zannedildiği gibi serveti artırmayacağı vurgulanmakta; bu muamelenin Allah'a ve Resûlü'ne savaş açma mânâsına geleceği üzerinde durulmakta ve nazarlar ahirete çevrilmektedir.

Bu âyetler ve Âl-i İmrân Sûresi'ndeki,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا
مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler! Öyle kat kat artırarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki felâh bulasınız."[98] âyetinde, toplumsal hayat adına bir virüs olan, bütün hukukçuları ve bilhassa iktisatçıları meşgul eden faiz belası, birkaç âyetle özet bir şekilde dile getirilmiştir.

Ardından gelen iki âyette ise, ribânın karşısında alternatif bir durum ihraz eden karz-ı

hasen (faizsiz borç) meselesi şu şekilde anlatılmıştır:

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلٰٓى
أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ
بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ
اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ
اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي
عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ
أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا
شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ
فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ
أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرٰى
وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُٓوا أَنْ
تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلٰٓى أَجَلِهِ ذٰلِكُمْ أَقْسَطُ
عِنْدَ اللّٰهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنٰٓى أَلَّا تَرْتَابُٓوا
إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ
فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُٓوا
إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ
تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ
اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۞ وَإِنْ كُنْتُمْ عَلٰى
سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ

أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ
وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ
يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

"Ey iman edenler! Belirli bir vadeye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu kaydedin. Aranızda doğrulukla tanınmış bir kâtip onu yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi (adalete uygun olarak) yazmaktan kaçınmasın da yazsın. Üzerinde hak olan borçlu kişi akdi yazdırsın ve Rabbine karşı gelmekten sakınsın da borcundan hiçbir şey noksan bırakmasın. Eğer üzerinde hak olan borçlu, akılca noksan veya küçük veya yazdırmaktan âciz birisi ise onun velisi adalet ölçüleri içinde yazdırsın. İçinizden iki erkek şahit de tutun. İki erkek bulunmazsa o zaman doğruluklarından emin olduğunuz bir erkek ile iki kadının şahitliğini alın. (Bir erkek yerine iki kadının şahit olmasına sebep) birinin unutması hâlinde ikincisinin hatırlatmasına imkân vermek içindir. Şahitler, çağırıldıklarında şahitlikten kaçınmasınlar. Siz yazanlar da, borç az olsun, çok olsun vadesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmak Allah katında adalete daha uygun, şahitliği îfâ etmek için daha sağlam, şüpheyi gidermede de daha elverişlidir. Ancak aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin bir ticaret olursa, onu yazmamakta size bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Ne katip ne de şahit asla mağdur edilmesin. Bunu yapar, zarar verirseniz doğru yoldan ayrılmış, Allah'a itaatin dışına çıkmış olursunuz. Allah'a itaatsizlikten sakının. Allah size en uygun tutumu öğretiyor. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Eğer yolculuk hâlinde iseniz ve yazacak birini bulamazsanız, o takdirde borç karşılığında bir malı (rehin olarak) bırakırsınız. Şayet birbirinize itimat eder de buna gerek duymazsanız, güvenilen kimse Rabbi olan Allah'tan korksun da üzerindeki emaneti ödesin. Görüp bildiğinizi de gizlemeyin. Bildiğini gizleyenin kalbi günahkârdır. Allah her ne yaparsanız bilir."[99] Ayrıca bu âyetlerde şahitlik esası üzerinde de durulmakta ve bu meselede senetlere, muhakeme usûlüne, borçlar hukukuna müteallik bir kısım hukuki meseleler de kısaca anlatılmaktadır.

***

Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerinde, dünyevî ve uhrevî hayatla alâkalı hüküm çıkarmak için hayatî birçok kaide ve esas mevcuttur. Akide, ibadet, muamelât ve ukubâtla ilgili âyetler sabit birer kaide hâlindedir. Sonraki meseleler bir mânâda onlara irca edilir.

Şimdi bu konuyu da birkaç misalle müşahhaslaştıralım:

1.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى
فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

"Dedik ki: İnin oradan hepiniz. Artık ne zaman Benden size doğru yolu gösteren rehber gelir de kim ona uyarsa, onlara bir korku olmayacak ve hiç üzülmeyecekler de."[100] ve

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

"Ey İsrail'in evlatları! Hatırlayın ve düşünün size ihsan ettiğim nimetimi. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki Ben de size karşı ahdimi yerine getireyim ve yalnız Benden korkun!"[101] âyetleriyle Cenab-ı Hak bize içtimaî mukavele şeklinde Kendisiyle kulları arasında var olan bir sözleşmeyi hatırlatmakta ve bu akdin her zaman geçerli olduğunu bildirmektedir.

2.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ
وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

"Halka iyilik emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa? Hâlbuki siz Kitab'ı okuyup duruyorsunuz. Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız?"[102] âyetiyle ise, *"Sözün başkalarına tesir etmesinin birinci şartı, öncelikle onun söyleyen tarafından yaşanmasıdır."* hakikati ortaya konularak, yaşanmayan sözlerin sinelerde kabul görmeyeceği anlatılmaktadır.

3. Ve

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ
شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ
مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ

"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir bedel ödeyemez; kimseden şefaat kabul edilmez ve hiç kimseden fidye alınmaz, hem

onlara yardım da edilmez."[103] âyetiyle de *"Kimseye kimsenin günahının yüklenmeyeceği ve Allah'ın (celle celâluhu) huzuruna herkesin kendi günahıyla çıkacağı"* ilâhî kuralı hatırlatılmaktadır. Evet, وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰى *"Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez..."*[104] ve وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعٰى *"İnsan, emek ve gayretinin neticesinden başka bir şey elde edemez."*[105] âyetleriyle ahirette hiç kimsenin, başka birisinin suçunu yüklenmeyeceği ve dünyada iken ne yapmışsa azap veya mükâfat olarak onun karşılığını tastamam göreceği ifade edilmektedir.

4.

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ
مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Biz, daha hayırlısını veya benzerini getirmedikçe herhangi bir âyetin hükmünü neshetmez veya ertelemeyiz. Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bilmez misin?"[106] âyetiyle de, *"Allah'ın (celle celâluhu) bir kısım hükümleri zamana göre değiştirdiği"* hakikati üzerinde durulmaktadır ki bu, umumi hukukta ve *Mecelle*'de *"Ezmânın tegayyürüyle ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz."* şeklinde ifade edilen genel prensibin de esası gibidir.

5. Yine,

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى
حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى
وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَٓاءَكَ مِنَ
الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

"Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, Sen onların dinlerine tâbi olmadıkça asla Senden razı olmazlar. Öyleyse de ki: "Allah'ın hidayet yolu olan İslâm, doğru yolun ta kendisidir. Sana gelen bunca ilimden sonra onların heva ve heveslerine uyacak olursan, Allah'a karşı hiçbir koruyucu ve yardımcı bulamazsın."[107] âyetiyle, *"Asl-ı vâhidden (aynı kökten, kaynaktan) meydana gelen teferruat*

arasında tebâyün (ihtilaf, zıtlık) olduğu için birbirlerini iterler." veya başka bir tabirle *"Emsâl birbirini iter."* umumi prensibine işaret edilmektedir. Zerrelerden kürelere kadar geçerli olan bu kanun, insanlar arasında da söz konusudur. Nitekim aynı kökten gelmeleri itibarıyla bugüne kadar İslâm'a karşı en büyük muarazanın semavî dinlerin müntesipleri tarafından yapıldığı inkâr edilmez bir hakikattir. Zira bunlar arasında cibillî bir ihtilaf söz konusudur fakat bu, hiçbir zaman aralarında bir vahdetin tesis edilemeyeceği şeklinde de anlaşılmamalıdır.

6.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا
بَلْ نَتَّبِـعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ
اٰبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

"Onlara: 'Gelin Allah'ın indirdiği buyruklara tâbi olun!' denildiğinde: 'Hayır, biz babalarımızı ne durumda bulduysak ona uyarız.' derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar?"[108] âyet-i kerimesi ise insanlar için büyük ölçüde fıtrî ve cibillî bir hakikat olan, *"babadan-atadan gördüğüne tabi olma"* yaygın âdetini dile getirmektedir. Nitekim Müslümanlar İslâm'a, Hıristiyanlar Hıristiyanlığa, Yahudiler de Yahudiliğe karşı böyle bir irtibatla tutunuyor gibidirler. *"Her çocuk fıtrat (İslâm dini) üzerine doğar... (Daha sonra) anne ve babası o çocuğu ya Yahudileştirir ya Hıristiyanlaştırır ya da Mecusileştirir..."*[109] hadis-i şerifi de bu hakikati ifade etmektedir ki, bütün bunlar, bir fıtrat kanununu anlatmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in de; لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *"...Allah'ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmez ve anlamazlar."*[110] âyetiyle işaret ettiği üzere kâinatta cereyan eden ahkâmın değişmezliği vurgulanmaktadır.

7. Yine,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

"Ey iman edenler! Size kısmet ettiğimiz rızıkların temiz ve helâlinden yiyiniz. Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız.. ve O'na şükrediniz."[111] âyetiyle de *"Eşyada aslolan ibâhadır (yani helal olmasıdır); haramlık ise ârızîdir."* prensibi

vaz' edilmekte ve hemen arkasından, إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ *"O size sadece lâşeyi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini haram kıldı."*[112] âyetiyle de haramlarla alâkalı hükümler anlatılmaktadır.

8. Aynı âyette, فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Kim mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla, bunlardan yemesinde günah yoktur. Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir."*[113] buyurularak, *"Zaruretler, haram olan şeyleri helal kılar."* ve *"Zaruretler kendi miktarıyla takdir olunur."* prensiplerine işaret edilmekte, zaruret hâlinde, aslen haram olan şeylerden sadece zaruret miktarı yararlanılabileceği hatırlatılmaktadır.

9. يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ *"Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez..."*[114] âyetiyle ise dinde "yüsr"ün (kolaylık) esas olduğu prensibi dillendirilir. Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) *"Bu din kolaylıktır. Kimse kaldıramayacağı mükellefiyetlerin altına girerek dini geçmeye çalışmasın, (başa çıkamaz, yine de yapamadığı eksiklikleri kalır ve) yenik düşer."*[115] lâl ü güher beyanları da bu prensibi teyit etmektedir. Zaten yukarıda zikrettiğimiz zaruret miktarı mahzurun mubah olması da İslâm'daki bu kolaylık prensibinin ayrı bir buudunu ifade etmektedir.

10. Diğer taraftan, yukarıda zikrettiğimiz

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ
كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

"Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları menfaatlerinden daha büyüktür..."[116] âyetiyle *"Def'-i mefâsid, celb-i menâfi'den evlâdır."* prensibi ortaya konulmaktadır. Evet, bir şey üzerinde, zararın izale edilmesi ve menfaat sağlanması karşı karşıya gelse, zararın izale edilmesi öne alınır. Hele âyetteki gibi zararı faydasından çok çok fazla olan hususlarda.

11. Ve Kur'ân-ı Kerim, لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا *"Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz..."*[117] âyetiyle ise usûlde bir prensip olan *"Dinde teklif-i mâlâ yutâk (güç yetirilemeyecek bir mükellefiyet) yoktur."* kaidesinden söz edilmektedir. Yani kişiye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemek bahis mevzuu değildir.

Ezcümle; denebilir ki, Bakara Sûresi'nde bir Müslümanın ferdî ve içtimaî hayatı adına lüzumlu olan bütün prensipler icmalî olarak anlatılmış ve hiçbir boşluk bırakılmamıştır.

Her şeyin doğrusunu Kur'ân'ın Sahibi (celle celâluhu) bilir; bizim bilebildiklerimiz o deryadan bir damla gibidir.

71 Bakara sûresi, 2/3.

72 Bakara sûresi, 2/4.

73 Bkz.: M. F. Gülen, *Fâtiha Üzerine Mülâhazalar,* s. 116.

74 Fâtiha sûresi, 1/4.

75 Bakara sûresi, 2/21.

76 Bakara sûresi, 2/40.

77 Bakara sûresi, 2/83-85.

78 Bakara sûresi, 2/40.

79 Bakara sûresi, 2/127-129.

80 Bakara sûresi, 2/144.

81 Bakara sûresi, 2/144.

82 Bakara sûresi, 2/3.

83 Bakara sûresi, 2/151.

84 Bakara sûresi, 2/163.

85 Bakara sûresi, 2/178.

86 Bakara sûresi, 2/183-185.

87 Bakara sûresi, 2/195.

88 Bakara sûresi, 2/197.

89 Bakara sûresi, 2/219.

90 Mâide sûresi, 5/90.

91 Bakara sûresi, 2/216.

92 Bakara sûresi, 2/191.

93 Bakara sûresi, 2/189.

94 Bakara sûresi, 2/189.

95 Bakara sûresi, 2/2.

96 Bakara sûresi, 2/255.

97 Bakara sûresi, 2/275-281.

98 Âl-i İmrân sûresi, 3/130.

99 Bakara sûresi, 2/282.

100 Bakara sûresi, 2/38.

101 Bakara sûresi, 2/40.

102 Bakara sûresi, 2/44.

103 Bakara sûresi, 2/48.

104 En’âm sûresi, 6/164.

105 Necm sûresi, 53/39.

106 Bakara sûresi, 2/106.

107 Bakara sûresi, 2/120.

108 Bakara sûresi, 2/170.

109 Buhârî, *cenâiz* 80, 93, *tefsîru sûre* (30) 1, kader 3; Müslim, *kader* 22-25.

110 Rûm sûresi, 30/30.

111 Bakara sûresi, 2/172.

112 Bakara sûresi, 2/173.

113 Bakara sûresi, 2/173.

114 Bakara sûresi, 2/185.

115 Buhârî, *îmân* 29; Nesâî, *îmân* 28.

116 Bakara sûresi, 2/219.

117 Bakara sûresi, 2/286.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ (1-5. ÂYETLER)

الٓمٓ ۝ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ
فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ۝
اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ
الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ۝
وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَٓا أُنْزِلَ
مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۝
أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ
وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"Elif, Lâm, Mîm. İşte Kitap! Şüphe yoktur onda. Rehberdir o müttakilere. O müttakiler ki görünmeyen âlemlere (gayb) inanırlar. Namazlarını dikkatle ikâme eder ve kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infakta bulunurlar. (Ayrıca) hem Sana indirilen Kitab'ı hem de Senden önce indirilen kitapları tasdik ederler. Ahirete de kesin yakîn içindedirler. İşte bunlardır Rabbileri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felâh bulanlar."

Giriş

Bakara Sûresi, İnsanlığın İftihar Tablosu'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine-i Münevvere'ye hicretlerinden sonra ilk nâzil olmaya başlayan sûre olarak bilinmektedir. Bununla beraber o, Kur'ân-ı Kerim'in en son nâzil olan

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى
كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

"Öyle bir günde rüsvaylıktan sakının ki, o gün Allah'ın huzuruna çıkarılacasınız. Sonra her kişiye kazandığının karşılığı tastamam ödenecek ve kendilerine asla haksızlık edilmeyecektir."[118] âyetini de ihtiva etmesi bakımından hem Medine'de ilk

nâzil olmaya başlama hem de bazı âyetleriyle en son tamamlanan sûre olma vasfını taşımaktadır.

Bakara Sûresi'nin *"Sûre-i Bakara"* ve *"Sûre-i Kürsî"* gibi farklı isimleri vardır. Bu sûreye, İsrailoğulları'yla alâkalı olan "Bakara" (inek) kıssasının tamamının burada anlatılmış olması ve bu meselenin başka bir sûrede tekrar edilmemesi sebebiyle "Sûre-i Bakara"; içinde Âyetü'l-Kürsî'yi ihtiva ettiği için de "Sûre-i Kürsî" denilmiştir. Evet kürsî-i ilâhinin her şeyi ihata etmesiyle Bakara Sûresi'nin bütün ilâhî hükümleri kuşatması arasında ince bir alâka vardır.

Bu sûrenin *"Senâmü'l-Kur'ân"* (Kur'ân'ın hörgücü, zirvesi) ve *"ez-Zehrâ"* (parlak, ışık saçan, nurefşan) şeklinde biri has, diğeri müşterek olan iki lakabı daha vardır ki, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), *"İki zehrâyı (Bakara ile Âl-i İmrân'ı) okumaya devam ediniz."*[119] hadisiyle, bu sûrenin Âl-i İmrân ile müşterek lakabına; *"Her şeyin bir senâmı (hörgücü, zirvesi) vardır. Kur'ân'ın senâmı ise Bakara Sûresi'dir."*[120] ifadeleriyle de onun has lakabına işaret buyurmuştur.

Ayrıca "Senâmü'l-Kur'ân" olan Bakara Sûresi, bir taraftan Kur'ân-ı Kerim'in başında bulunmasıyla, nereden bakılırsa bakılsın rahatlıkla görünen bir şâhika olmasının yanında; pek çok ahkâm-ı diniyeyi ihtiva etmesi sebebiyle de âdeta insanların üzerindeki mukaddes bir sorumluluğu hatırlatan yüksek bir mevkie sahiptir.

***

Bakara Sûresi ile Fâtiha Sûresi arasında çok ciddi bir tenâsüp vardır. Şöyle ki mü'minin, Fâtiha Sûresi'ndeki اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *"Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet."*[121] duasına sanki Cenab-ı Hak, hemen arkasından gelen Bakara Sûresi'ndeki ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"İşte Kitap! Şüphe yoktur onda. Hidayet rehberidir müttakilere."*[122] âyetiyle cevap vermektedir.

Bu âyet-i kerimelerde *"hidayet"* mevzuuyla alâkalı iki latif nükte daha vardır:

1. Cenab-ı Hakk'ın insanlara, iradelerinin dahli olmadan hidayet lütfetmesidir ki, buna cebrî hidayet de diyebiliriz.

2. Allah Teâlâ'nın, insanlara iradelerini sarf etmeleriyle hidayet bahşetmesidir ki, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Hidayet rehberidir müttakilere."* ifadesiyle anlatılan hidayet de işte bu hidayettir. Müslim'de geçen bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: *"Allah Teâlâ: 'Namaz (sûresi olan Fâtiha)'yı Kendimle kulum arasında yarı yarıya

taksim ettim ve kulumun dilediği şey onundur.' buyurdu. Kul, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *'Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır.' dediği zaman Allah Teâlâ; 'Kulum Bana hamdetti.' der.* اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ *'O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.' dediğinde Allah Teâlâ, 'Kulum Bana senada bulundu.' buyurur.* مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ *'Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir.' deyince de 'Kulum Benim yüceliğimi ifade etti.' teveccühünde bulunur. Kul,* إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *'Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden medet umarız.' deyince de Allah, 'Bu, kulumla Benim aramdadır ve kulumun dilediği onundur.' diye iltifat buyurur. Kul,*

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

'Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet. Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet. Gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil.' niyazında bulununca da Allah (celle celâluhu) 'İşte bu, kulumundur. Kulumun duasını kabul ettim, istediği şeyi verdim ona."[123]

Bu hadis-i şerif, ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"İşte Kitap! Şüphe yoktur onda. Rehberdir o müttakilere."*[124] âyetinin, Fâtiha Sûresi'ndeki اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *"Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet."*[125] duasına icabet mânâsına geldiği şeklindeki yukarıda mezkûr hükmü teyit etmektedir.

Ayrıca Allah (celle celâluhu), Fâtiha Sûresi'nde إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden medet umarız."*[126] diyerek kulluk arzında bulunan mü'minlere, Bakara Sûresi'nde kendisini tanıtmakta ve onlara ihsanda bulunduğu nimetlerini hatırlatmaktadır. Fâtiha Sûresi'nin son âyetinde zikredilen mağdûbîn (sapıtıp gazaba uğrayanlar) gürûhunun ilâhî gazaba uğramalarına sebep olan hususlar da Bakara Sûresi'ndeki,

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

"Ey İsrail'in evlatları! Hatırlayın ve düşünün size ihsan ettiğim nimetimi. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, Ben de size karşı ahdimi yerine getireyim. Ve yalnız Benden korkun!"[127] âyeti ve devamındaki şu âyet-i kerimelerde teker teker tafsil edilmektedir:

"Ey İsrail'in evlatları! Size ihsan ettiğim nimeti ve vaktiyle sizin atalarınızı diğer insanlara üstün kıldığımı hatırlayın, hatırlayın ve öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez, kimseden şefaat kabul edilmez, hiç kimseden fidye alınmaz, hem onlara yardım da edilmez. Hem sizi en feci işkencelere uğrattıkları zaman Firavun'un adamlarından kurtardığımızı da hatırlayın. Onlar sizin dünyaya gelen erkek çocuklarınızı kesiyor, kız çocuklarınızı ise (kötülük için) hayatta bırakıyorlardı. İşte bunda da size Rabbiniz tarafından çetin bir imtihan vardı. Yine hatırlayın ki, sizin geçmeniz için denizi yarmış, sizi kurtarıp gözlerinizin önünde Firavun hanedanını boğmuştuk.

Ve bir vakit de Musa'ya kırk gecelik bir süre ayırmıştık. Ama siz Musa'nın ayrılmasından az sonra, buzağıyı ilâh edinip öz canınıza kıymıştınız. Bütün bunlardan sonra Biz sizi affetmiştik ki şükredesiniz. (Ve ayrıca biz) Musa'ya Kitap ve Furkân'ı verdik. Tâ ki doğru yolda yürüyebilesiniz. (Tur sonrası) Musa, kavmine: 'Ey kavmim! Sizler buzağıyı ilâh edinmekle kendinize çok yazık ettiniz. Derhâl Yaradanınıza tevbe edin, nefsinizin kötü arzularını kesin, (Allah yolunda) kendinizi öldürün. Böyle yapmanız, sizi Yaradanın nezdinde daha hayırlıdır.' Böylece Allah da onların tevbelerini kabul etmişti. Zira O, tevbeleri kabul eden, merhamet ve ihsanı bol olandır.

Bir zaman da: 'Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız.' dediniz. Bunun üzerine derhâl sizi yıldırım çarptı. Siz de bakakaldınız. Siz bir müddet ölü vaziyette kaldıktan sonra, şükredesiniz diye sizi dirilttik. Üzerinizde bulutları gölge yaptık. Size kısmet ettiğimiz helâl, hoş rızıklardan yemeniz için kudret helvası ve bıldırcın indirdik. Aslında nankörlük etmekle onlar bize değil, kendilerine yazık ediyorlardı.

Bir zaman da şöyle dedik: 'Şu şehre girin ve orada istediğiniz yerden bol bol yiyin. Şehrin kapısından secde ederek saygılı bir tavırla girin ve 'hıtta=başlıca dileğimiz affedilmektir' deyin ki suçlarınızı affedelim; muhsinlerin mükâfatlarını daha da artıracağız. Ne var ki onlardan zalimler, sözü değiştirip başka şekle koydular. Biz de

o zalimlere, itaat dışına çıktıkları için gökten acı bir azap indirdik.

Bir zaman da Musa, kavmi için su arayıp Allah'a yalvarmıştı. Biz de: 'Asânı taşa vur!' demiştik. Bunun üzerine o taştan on iki pınar fışkırmış, her bölük kendine mahsus pınarı bilmişti. (Biz onlara) 'Allah'ın rızkından yiyin, için fakat sakın yeryüzünde fesat çıkararak taşkınlık yapmayın.' demiştik.

(Ey İsrailoğulları) Bir vakit de siz şöyle demiştiniz: 'Musa! Biz bir çeşit yemeye imkânı yok katlanamayacağız. O hâlde bizim için Rabbine yalvar da yerin bitirdiği sebzeden, kabaktan, sarımsaktan, mercimekten, soğandan çıkarsın. Musa da: 'Ne o!' dedi. 'Siz, daha üstün olanı vererek daha düşük olanı mı almak istiyorsunuz? Herhangi bir şehre inin, istediğinizi bulursunuz.' Üzerlerine zillet ve yoksulluk damgası basıldı ve neticede Allah'ın gazabına uğradılar. Evet öyle! Çünkü Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Öyle oldu; çünkü onlar isyan ediyor ve hadlerini aşıyorlardı."[128]

Ardından, bu kavmin içinde hidayete eren kişilerin bulunabileceği, Hazreti Davud'un hükümranlığı, onun Câlût karşısındaki tutumu ve hâkimiyeti gibi hususlarla, ilâhî nimetler sağanağı, farklı bir kıssa hâlinde dile getirilmektedir:

"Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın önderlerine dikkat ettin mi? O vakit onlar, aralarındaki bir peygambere: 'Ne olur, bize bir hâkim (ve kumandan) tayin et de, biz de Allah yolunda cihad edelim.' demişlerdi. O da cevaben: 'Ya savaşma emri size farz kılınır da savaşmazsanız?..' deyince onlar: 'Ne diye Allah yolunda cihad etmeyelim ki, vatanlarından çıkarılan biz, çoluk çocuğundan ayrı düşenler yine biziz.' Fakat savaşma kendilerine farz kılınınca içlerinden pek azı hariç hepsi dönüverdiler. Allah o zalimleri pek iyi bilir.

Peygamberleri onlara dedi ki: 'Allah size hükümdar olarak Tâlût'u tayin etti. Onlar ise: 'Biz hükümdarlığa ondan daha ehil iken nasıl olur da o bize hükmedebilir ki! Üstelik servetten de nasibi fazla değil.' dediler. Peygamber şöyle cevap verdi: 'Allah onu (sizden daha) seçkin kıldı. Ona geniş ilim ve sağlam bir vücut verdi. Allah, hâkimiyeti dilediğine verir. Allah Vâsi' ve Alîm'dir: Dilediğini zenginleştirir, istidat ve liyakatleri bilir.' Peygamberleri devamla şöyle dedi: 'Onun hükümranlığının alâmeti, size içinde Rabbinizden bir sekine ile Musa ve Harun'un mânevî mirasından bir bakiyenin bulunduğu ve meleklerce taşınan sandığın gelmesidir. Eğer iman etmeye niyetliyseniz bunda elbette sizin için delil vardır.

Tâlût, ordusunu harekete geçirip sefere çıkınca askerlerine şöyle dedi: 'Allah sizi,

bir ırmakla imtihan edecektir. İmdi, onun suyundan içen benden sayılmayacak; sadece avucuyla aldığı miktar muaf olmak üzere, kim onun suyunu tatmazsa o da benden sayılacaktır.' Derken onların pek azı hariç, varır varmaz ondan içtiler. Tâlût ve yanındaki mü'minler ırmağı geçince o vakit beri yanda kalanlar 'Bugün bizim, Câlût ve ordusuna karşı duracak takatimiz yoktur.' dediler. (Ölümden sonra diriltilip) Allah'ın huzuruna çıkacaklarını bilenler ise şöyle dediler: 'Nice küçük topluluklar vardır ki, Allah'ın izniyle büyük cemaatlere galip gelmiştir. Doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir. Tâlût'un beraberindeki mü'minler ise Câlût ile ordusuna karşı çıkınca dediler ki: 'Ya Rabbenâ, üstümüze sağanak sağanak sabır boşalt, ayaklarımıza sebat ver. Ve kâfir topluluğa karşı bizi muzaffer eyle!' Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud da Câlût'u öldürdü. Allah ona hükümdarlık ve hikmet verdi ve daha dilediği birçok şey öğretti. Eğer Allah bazı insanların şerrini bazılarıyla önlemeseydi dünyadaki nizam bozulurdu. Lakin Allah, âlemlere büyük bir inayet ve lütuf sahibidir. İşte bunlar Allah'ın âyetleri olup Biz Sana onları dosdoğru bildiriyoruz. (Bu itibarla) Sen de elbette gönderilen o resûllerdensin."[129]

***

Şimdiye kadar yapmış olduğumuz açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Fâtiha Sûresi'nde anlatılan hususlar, Bakara Sûresi'nde; Bakara Sûresi'nde anlatılan hususlar da diğer sûrelerde tafsil edilmiştir. Mesela,

يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ
وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey insanlar! Hem sizi hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet edin. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümit edebilirsiniz."[130] âyet-i kerimesinde Cenab-ı Hak, kullarına يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ *"Ey insanlar!"* ifadesiyle hitap etmiş, ardından onların yaratılışlarını nazara vererek kendisine kulluk etmelerini emretmiş ve kurtuluşun ancak bu yolla mümkün olabileceğini bildirmiştir. Nisâ Sûresi'nin başındaki

يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ
مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا

وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً

"Ey insanlar! Sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten sakının..."[131] hitabında bulunarak yine "insanoğlunun hilkati" konusuna dikkat çekmiş ve bir kısım tafsilata girmiştir.

Yine Bakara Sûresi'nde, daha önce de değindiğimiz

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

"Ey İsrail'in evlatları! Hatırlayın ve düşünün size ihsan ettiğim nimetimi. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki Ben de size karşı ahdimi yerine getireyim.. ve yalnız Benden korkun!"[132] âyet-i kerimesinde ele alınan "Allah'a verilen ahde vefa" mevzuu,

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ
حَتّٰى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ
بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا
قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَبِعَهْدِ اللّٰهِ
أَوْفُوا ذٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Rüşdüne erinceye kadar, yetimin malına en güzel şeklin dışında bir surette yaklaşmayın. Ölçüyü, tartıyı tam ve doğru yapın. Biz hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz. Hakkında konuştuğunuz kimse akrabanız bile olsa yine doğruyu söyleyin. Allah'a verdiğiniz ahdi tutun. İşte düşünüp tutasınız diye Allah bunları size emretti."[133] ve

وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا
الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ
عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ

"Sözleşme yaptığınızda Allah'ın huzurunda verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kefil ederek bağlandığınız yeminleri te'kid ettikten sonra bozmayın. Hiç şüphe yok ki,

Allah yaptığınız her şeyi bilir."[134] gibi âyetlerde de anlatılmıştır.

Bunlar, Bakara Sûresi ile diğer sûreler arasındaki yukarıda ifade edilen uyumu gösteren misallerden sadece birkaçıdır. Bu uyumda, belâgat bakımından bir harikulâdelik vardır.

***

Şimdi de dillendirilmesi bizim dar idrâkimize emanet asıl konuya geçmek istiyoruz:

Bakara Sûresi, "hurûf-u mukattaa"dan birisi olan الٓمٓ (Elif, Lâm, Mîm) ile başlamaktadır. "Hurûf-u mukattaa"; Kur'ân-ı Kerim'de sûre başlarında bulunan, kesik kesik, ikisi üçü birleşik veya tek başına yazılı harflere verilen isimdir. Bakara Sûresi'nin ve diğer bazı sûrelerin başındaki bu tür harflerin mânâları –işarî tefsir ve esrar-ı hurûfla alâkalı te'viller mahfuz– ancak Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve O'nun vârisleri tarafından anlaşılabilen birer ilâhî şifre mahiyetindedir.

Bu sûre-i celîle الٓمٓ şifresiyle başlamakta ve bununla ileride anlatılacak olan yüce hakikatlere dikkat çekilmektedir. Burada insanın aklına, "Öyleyse, bu şifrenin ya Fâtiha Sûresi'nin başında bulunması ya da tertip bakımından Bakara Sûresi'nin Fâtiha'dan daha önce olması gerekirdi…" gibi bir düşünce gelebilir. Hâlbuki Allah (celle celâluhu), Fâtiha Sûresi'ni Kur'ân-ı Kerim'in en başına koyma vahyi ve işaretiyle bize bir kitapta, metot ve tertibin nasıl olması gerektiğini öğretmekte; bunun için de önce berâat-i istihlâl (bir esere, o eserin içinde gelecek mevzulara işaretler ihtiva eden edebî bir üslupla başlama) kabîlinden, Kur'ân-ı Kerim'de geçen hakikatlerin bir fezlekesini ve mücmel bir hulâsasını vermektedir ki, ondan sonra atıf yapılan meseleler, Bakara Sûre-i Celilesi'nde yeri geldikçe ayrıca tafsil edilecek ve Bakara'da tafsil edilen meseleler de birer birer daha sonraki sûrelerde daha detaylı bir şekilde ele alınacak demektir.

Bir hakikati ifade etmeden önce söze الٓمٓ (Elif, Lâm, Mîm) gibi bir kısım harflerle başlayarak dikkat çekmek, o güne kadar bir kısım Yahudilerce bilinip değerlendirilse de, Arap toplumunun pek âşina olduğu bir husus değildi. Arapçada harfler tek başlarına oldukları ve terkibe girmedikleri durumlarda ت ، ا ، ب (elif, be, te) şeklinde teker teker, kesik kesik telaffuz edilir ve yazılırdı. İşte harflerin bu durumuna "elif-bâ" denilir; kelimelerde olduğu gibi onların terkip durumları anlatıldığında da أَبْجَدْ

şeklinde yazılır ve kendi basit sesleriyle okunurdu. Hâlbuki الٓمٓ "ebced" gibi yazıldığı hâlde "elif-bâ" şeklinde okunmaktadır. Yazılışına göre "ebced" gibi mânâsız bir kelime görünümündedir. Gerçi elif-bâ şeklinde okunmayıp da أَلَمَّ , أَلَمْ ve آلَمَ gibi muhtemel şekillerde okunarak anlamlı bir kelime meydana getirilebilir. Ancak elif-bâ şeklinde okunması ondan bir anlam çıkarmayı zorlaştırmaktadır. Ne var ki, önemli olan ve dikkati çeken husus, daha ziyade bunların, hecede herkesin malzeme olarak kullandığı harfler olmasıdır.

Bu harfler, maddeyi meydana getiren atomlar ve insanı oluşturan hücreler mesabesindedir. Yani buradaki asıl mucizelik şuradadır: Nasıl ki canlıyı meydana getiren elementler bilindiği ve elde mevcut olduğu hâlde yeni bir canlı yaratmaya Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez; öyle de, Kur'ân-ı Kerim de,ا، ب، ت (elif, be, te) veya buradaki şekliyle الٓمٓ (Elif, Lâm, Mîm) gibi herkesin bildiği harflerden müteşekkil olduğu hâlde hiç kimse, O'nun misli "Mu'cizü'l-Beyan" bir kitap meydana getiremez. Zira Allah'ın (celle celâluhu) hilkati mu'ciz (herkesi âciz bırakan) olduğu gibi hitabet ve kitabeti de mu'cizdir. Yani "Kudret" ve "İrade"nin saha-yı taalluku olan kâinatta Cenab-ı Hakk'ın fermanı mu'ciz olduğu gibi, "Kelâm" sıfatından gelen beyan-ı sübhânisi de mu'cizdir. Allah Teâlâ, Bakara Sûresi'ni الٓمٓ gibi anahtar sayılan harflerle başlatarak âdeta insanlara "Haydi buyurun, siz de gerek hitap ve gerekse yazı dilinde kullandığınız bu harflerle bir kısım kelimeler ve o kelimelerden de cümleler yaparak, Kur'ân-ı Kerim'in misli bir kitap meydana getirin." demek suretiyle onlara meydan okumaktadır.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا
فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝ فَإِنْ لَمْ
تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve bu konuda

Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini de çağırın, iddianızda haklı iseniz. Bunu yapamazsanız –ki hiçbir zaman yapamayacaksınız– öyle ise çırası insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanmış bulunan o ateşten sakının."[135]

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا
مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"Yoksa, 'Onu kendisi uydurmuş.' mu diyorlar? De ki: 'Öyleyse, iddianızda tutarlı iseniz haydi siz de onunkine benzer bir sûre ortaya koyun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın.'"[136]

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ
مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"Yoksa, 'Kur'ân'ı kendisi uydurmuş.' mu diyorlar? De ki: 'İddianızda tutarlı iseniz, haydi (belâgatta) O'nunkine benzer on sûre uydurun getirin; bu arada Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın.'"[137]

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى
أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهٖ
وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

"Yemin ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini yapmak için bir araya gelseler, birbirlerine destek olup güçlerini de birleştirseler yine onun gibi bir kitap meydana getiremezler."[138] âyetleri işte bu yüce hakikati dile getirmektedir.

Bakara Sûresi'nde الٓمٓ anahtar ve şifresiyle zihinler teyakkuza geçirildikten sonra nazarlar Kur'ân'a tevcih edilerek ذٰلِكَ الْكِتَابُ *"İşte o kitap!"* denmektedir. Malum olduğu üzere ذٰلِكَ Arapçada uzağa işaret etmek için kullanılan bir işaret edatıdır. Mesafenin uzaklığını ima eden bu kelime, burada makamın irtifaından kinaye olarak kullanılmış ve Kur'ân-ı Kerim'in makamının yüksekliği gösterilmek istenmiştir; yani bu ذٰلِكَ ile, *"İşte şu şanı yüce ve çok yüksek olan kitap..."* denilmek istenmiştir. الٓمٓ ile bu

kitabın şifreleri verildikten ve çözümü mütefekkir ve mülhemûndan olan insanlara bırakıldıktan sonra zihinler, ister istemez ona *"şanı yüce kitap"* deme ufkuna yükselmişlerdir. Kur'ân da buna işaret sadedinde الٓمٓ dedikten sonra ذٰلِكَ الْكِتَابُ *"İşte şu şanı yüce çok yüksek olan kitap..."* demektedir ki, bu iki ifade âdeta bir vâhidin iki yüzü mesabesindedir.

Bazı müfessirler, الٓمٓ'in mukattaa harflerinden olması hasebiyle i'rabda mahallinin bulunmadığını ve dolayısıyla da ذٰلِكَ ile aralarında i'rab yönünden bir irtibatın mevzubahis olmadığını söylemişlerdir. Bununla beraber şu husus da hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir ki, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bir vâhidin iki ayrı yüzü olan الٓمٓ ile ذٰلِكَ الْكِتَابُ arasında, herhangi bir i'rab cereyan etmeyecek derecede kuvvetli bir vahdet vardır. Dolayısıyla ۞ الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ, şânı yüce bir kitabı açmak için beraberce mütalâa edilmesi gereken sırlı bir şifredir.

Ayrıca burada bir noktaya daha dikkat çekilmektedir ki, o da, bu kitabın şanının, kelâm-ı ilâhî olmasından dolayı yüce olmasıdır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim tetkik edilirken, her şeyden önce nazarlar, insanın maddî ufkunun darlığından sıyrılarak, o Kitab-ı Kerim'in muallâ mevkiine çevrilmelidir. Zira Kur'ân, kelâm-ı ezelî sahibi yüce bir Zât'ın kullarına sunduğu bir kurtuluş reçetesidir. Eğer Kur'ân'a bu zaviyeden bakılmazsa, onun ihtiva ettiği hakikatlerden çoğu da görülemez. Ona kendi muallâ mevkiinden nazar edilip muhtevaya da o zaviyeden bakıldığında görülecektir ki o, öteler ötesinin sesi-soluğu diyebileceğimiz keyfiyette yüce bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim, herhangi bir kitap veya bir gazete ya da broşür gibi okunacak bir kitap değildir. Zira o, لَا رَيْبَ فِيهِ *"içinde hiçbir tereddüt ve şüphe olmayan"*[139] ilâhî bir kitaptır. Öyleyse Kur'ân'ın ihtiva ettiği hakikatlere ciddi bir teemmül, tefekkür ve tedebbürle bakılmalıdır ki, onun gerçek kıymeti ve muhteva zenginliği bilinebilsin. Bu mülâhaza aynı zamanda أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا *"Hâlâ Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Allah katından değil de başka bir kaynaktan gelseydi, onda pek çok çelişki bulunurdu."*[140] أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ أَمْ عَلٰى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا *"Onlar Kur'ân'ı*

düşünmüyorlar mı? Yoksa kalbleri kilitli mi?"[141] âyetlerine bir bakıma icmalî bir meal mahiyetindedir.

Kendisinde hiçbir şek ve şüphe olmayan bu Kitap, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Hidayet rehberidir müttakilere."*

الٓمٓ mukattaa harfleriyle هُدًى لِلْمُتَّقِينَ âyeti arasında da latif bir tenâsüp vardır. Şöyle ki, müttakiler için bir hidayet rehberi olan Kur'ân-ı Kerim, الٓمٓ sırlı şifresiyle muhataplarına meydan okuyarak, âdeta "Haydi, siz de kafanızı yorun, aynı harfleri kullanarak Kur'ân'ın bir mislini getirmeye çalışın, bakalım buna muvaffak olabilecek misiniz? Şu şanı yüce kitaba, Allah'tan (celle celâluhu) gelmiş olma mülâhazasıyla bakın; nazarlarınızı maddeye inhisar ettirip, aklı gözüne inmiş olanlar gibi bakmayın; onu lâhûtî hususiyetiyle ele alıp değerlendirin. Zira iradenizin hakkını verip onu iyice tetkik ettiğinizde, siz de o kitabın içinde şek ve şüphenin bulunmadığını ve onun ilâhî bir kelâm olduğunu anlayacaksınız." dedikten sonra هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ifadesiyle de onun, yukarıda arz edilen şekliyle teemmül, tefekkür ve tedebbürde bulunarak vikâye-i ilâhiyeye (ilâhî korunmaya) girip Allah'tan korkan müttakiler için tam bir hidayet kaynağı olduğu bildirilmektedir. Çünkü Kur'ân bütün insanlığa hidayet için inmekle beraber bu hidayetten istifade etmenin ilk şartı, Allah'tan gereği gibi korkma ve müttakilerden olmadır.

Burada Kur'ân'ın hidayeti, ittikâ (sakınma) şartına bağlanmış gibi gözükmektedir. Dolayısıyla bir taraftan Kur'ân-ı Kerim'in bizzat hidayet kaynağı olması, diğer taraftan da insanların tedebbür ve tefekkür yoluyla O'nun getirdiği hidayeti elde etmesi hasebiyle bu meselede bir devr-i bâtılın (Mantıkta, bir hükmü ikinci bir hüküm ile, bunu da birincisiyle ispatlamaya çalışma yolu, fâsit daire) söz konusu olduğu zannedilebilir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de hidayetin farklı farklı mânâlarda kullanılması, bir başka açıdan da hidayetin farklı mertebelerinin olması itibarıyla burada o şekilde bir devirden bahsetmek söz konusu değildir ve meselenin "devir" olarak anlaşılmaması için bu farklılıkların iyi bilinmesi lazımdır. Mesela kişinin, küfürden vazgeçip imana gelmesi, imanda derinleşip rüsuh kazanması, sonra onu tabiatına mâl etmesi; meseleyi daha da detaylandıracak olursak, hidayetin ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn yollarından geçerek kemale ermesi... evet, işte bütün bu mertebeleri cüz'î ve küllî dairede duyup zevk etmesi, Kur'ân'ın hidayetinin çeşitliliği adına ortaya konabilecek

farklılıklardandır. Yine kişinin iradesini tedebbür ve tefekkür istikametinde kullanıp, Kur'ân'ın hidayetinden istifade adına ona teslim olup onun himayesi altına girmesi; daha sonra içten bir teslimiyetle kendini o "menhelü'l-azbi'l-mevrûd'a" salması... gibi hususlar hep bu hidayet farklılığını işaretlemektedir.

Evet insan, Kur'ân'ın kullandığı üslup, kelimeler ve bu kelimelerin ihtiva ettiği mânâlar üzerinde tefekkür ettiği nispette; Cenab-ı Hak, hidayeti arayan bu kulunun gözünü açar ve ona Kur'ân'ın hidayetinden istifade etme imkânları bahşeder. Bundan sonradır ki Kur'ân, hidayet dairesine giren bu kişinin elinden tutar ve onu, o yanıltmayan rehberliğiyle, yukarıda bir kısmı arz edilen farklı hidayet seviyelerinden biriyle taçlandırır. Zira Kur'ân-ı Kerim, ibtida (başlangıç) ile intihayı (sonu) cem etmiş bir mukaddes kitaptır. Bu itibarla, hidayeti, hem ibtidası hem de intihasıyla Kur'ân'da görmek mümkündür. Hidayetin başlangıcını, Allah ve ibadet telakkisiyle İslâm dairesine giren bir bedevinin çok basitçe iz'an ve kabulü şeklinde görürsek; zirvesine de Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) mazhar olduğu hidayet diyebiliriz.

Bazı sosyologların da ifade ettiği gibi şimdiye kadar hiçbir fikir, doktrin ve kitap, Kur'ân-ı Kerim'in toplum bünyesinde meydana getirdiği inkılabı gerçekleştirememiştir. Zira böyle seviyeli bir inkılabın meydana gelmesi, onun çeşitli devrelerden geçmesine ve bu mevzuda birkaç neslin fedakârane çalışıp didinmesine vâbestedir. Tarih de şahittir ki, inkılaplar tahakkuk ederken ilk nesil, çok defa çeşitli medeniyetlerin tesiri altında taklitçiliğe düşmüş; ikinci nesil ancak onların ortaya attıkları fikir, doktrin, sistem veya mezhebi realize etmeye muvaffak olmuştur. Hatta bazen bu fikir, sistem veya mezhepleri bunların arkasından gelen nesiller ancak istikrara kavuşturabilmişlerdir. Sadece Nebiler Serveri'dir ki Kur'ân-ı Kerim sayesinde üç neslin mevcudiyetine vâbeste onca inkılabı tek bir nesille tamamlamıştır.

Evet, vahşi ve bedevi bir toplum, vahşet ve bedeviyetin en korkuncunu yaşarken, Kur'ân ve İnsanlığın İftihar Tablosu sayesinde –hem de daha Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatta iken– en medeni ve en yüce milletlerin varabileceği son ufka ulaşmıştır. Dahası bu hayretengiz inkılap, gerek içtimaî, gerek siyasî ve gerekse akidevî olarak hayatın hemen her karesinde böylesine baş döndürücü bir hızla gerçekleşmiştir. Binaenaleyh ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ifadesi, yukarıda zikrettiğimiz gibi, ilk plânda hidayetin bir parçasını elde etmiş olsalar da müttakilerin terakkilerinin Kur'ân'ın rehberliği sayesinde tahakkuk edeceği hakikatine işaret ediyor gibidir.

***

Burada insanın aklına “Acaba Kur’ân’ın kendileri için bir hidayet rehberi olduğu müttakiler kimlerdir?” şeklinde bir soru gelebilir. İşte Kur’ân-ı Kerim bu sorunun cevabı sadedinde, şiirimsi bir tenâsüp ve ahenk içinde اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ *“O müttakiler ki görünmeyene inanırlar...”*[142] buyurarak onları tavsif etmeye başlar:

Kur’ân’ın hidayetinden istifade etmek, sadece gayba iman etmeye bağlı değildir. Evet, onun hidayetinden istifade edebilmek için gayba imanın yanında, iman edilen hakikatlerin pratik hayatta uygulanması da önemli bir esastır. Mevzua bir kısım mütefekkir ve filozofların tasnifleri çerçevesinde nazarî-amelî ayrımı perspektifinden bakacak olursak, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ile ifade edilen gayba iman meselesi, henüz imanın ve iz’anın pratik hayata intikal etmediği safhaya bakar. Aslında pratik hayata intikal etmeyen imanın kalbde derinleşip kökleştiği de söylenemez. Kalbinde o gaybî imanın rüsuh bulmadığı bir insan da Kur’ân’ın hidayetinden tam istifade edemez. Öyleyse Kur’ân’ın hidayetinden hakkıyla istifade edebilmek için başta müttaki olmak gerekmektedir. Müttaki olmak ise bir taraftan gayba inanmaya, diğer taraftan da hem ibadet hayatına hem de daha şümullü bir takva mülâhazasıyla âyât-ı tekviniye ve âyât-ı Kur’âniye’den istifade etmeye bağlıdır.

Öyleyse o müttakiler, وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ *“Namazlarını tam, dikkatle îfâ ederler.”*[143] Zira namaz, gayba imanın nazariyattan çıkıp pratiğe dökülmesi adına en câmi ibadetlerden biridir. Filozof Kant, “Allah nazarî akılla değil, amelî akılla bilinir.” diyerek herhâlde, Allah’ı hakkıyla tanıyabilmek için o imanın gereklerini yerine getirmenin zaruri olduğuna işaret ediyordu. Evet insan, nazarî akılla “inandım” demekle –biz onu mü’min kabul etsek de– kâmil mânâda mü’min sayılmaz. Bu sebeple kişinin hakiki iman sahibi olabilmesi için mutlaka imanını nazarîden pratiğe dönüştürmesi, nazariyi sürekli güçlendirmesi ve aralıksız bir ubûdiyetle onu derinleştirmesi iktiza eder.

İşte bu şekildeki bir donanım ve gayretle iman zamanla o kişinin kalbinde kökleşecek ve –Allah’ın inayetiyle– sarsılmaz bir hâl alacaktır. Ayrıca burada, imanın, amelden başka bir şey olduğunu ve onun amelden bir cüz olmadığını da söylemekte yarar var. Evet, bir şeyi nazarî olarak bilmek ile onu hakkıyla tanıyarak pratik hayata dönüştürmek birbirinden ayrı meselelerdir.

***

Amelînin önemli bir esasını namazın ikâmesi teşkil ettiği gibi diğer hayatî bir rüknünü de umumi mânâda infak ifade etmektedir. İşte bu ikinci hususa temas sadedinde وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler."*[144] buyrularak müttakilerin diğer bir vasfı daha hatırlatılmaktadır.

Cenab-ı Hakk'ın kullarına sayılamayacak kadar çok ihsanı vardır. Bu ihsanlar, başlıca ikiye ayrılır:

1. *Bedenî ihsanlar:* Bunlar bedenimize ait el, ayak, göz, kulak, dil, dudak... gibi enfüsî nimetlerdir.
2. *Malî ihsanlar:* Bunlar ise Cenab-ı Hakk'ın insanlara lütfettiği mal, mülk, servet... gibi âfâkî nimetlerdir ki, fıkıhçılar da bu taksimi biraz daha farklı olarak ele alıp ibadet ü taatı: *1.* Bedenî ibadetler, *2.* Malî ibadetler, *3.* Hem bedenî hem de malî olan ibadetler olmak üzere üçe ayırmışlardır. Esasen bu üçüncü sınıf, ilk iki sınıfın karışımından ibarettir. Böylece ibadetleri, bedenî ve malî olmak üzere iki temel esasa irca etmek mümkündür.

وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ *"Namazlarını tam, dikkatle îfâ ederler..."* beyanı, mahza bedenî bir ibadetin ifadesidir. Beden, pratik hayatta ibadetlerle egzersiz yapa yapa kalb ve ruhun tesirine girecek, derken duygular incelecek ve bu sayede gayba iman daha bir takviye edilmiş olacak; o, namazla belli bir derinliğe ulaşacak; ardından da infakla kalblerden makam, mal ve dünya sevgisi atılarak nazarî iman daha farklı bir derinliğe ulaşacaktır.

Evet, gayba iman ve nazarî kabulün takviyesi için bedenî ibadetlerin yanında bir de malî ibadetlerde bulunmak şarttır ki, bu hususu da وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler."*[145] âyeti ifade etmektedir.

Buraya kadar, Bakara Sûresi'nde kendi anlayış ve araştırmalarına göre gayba imanı elde etmiş kimselerin durumu söz konusu edildi. Her ne kadar müfessirler, bu kişilerin hepsini aynı kategoride mütalâa edegelmişlerse de, kanaat-ı âcizânemce bir atıf vavıyla önceki konular üzerine atfedilen وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ *"Hem Sana indirilen Kitab'a hem de Senden önce indirilenlere iman ederler..."*[146] âyetinde, farklı bir derinliğe daha işaret edilerek etemmiyet ve ekmeliyet vurgusu yapılmaktadır.

Evet, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ *"gayba iman edenler"* cümlesiyle henüz kendilerine gayptan bahsedilmeden ona iman edenler nazara verilmektedir. Devamındaki cümlede ise nazarî olarak gayba iman ettikten sonra amelî ile derinleşmenin önemli bir basamağını ihtar eden وَيُقِيمُونَ الصَّلاَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"Namazlarını tam dikkatle îfâ eder, kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden de infak ederler."* ferman-ı sübhânisiyle hem bedenî hem de malî ibadetlerini yerine getirerek, nazarî imanlarını amelî ile derinleştirenler vurgulanmaktadır.

Evet iman, insanların sadece fıtratları, kalbleri veya fikirleriyle Allah'ı bulup bilmeleriyle iz'an hâline gelmeyebilir. Gerçi insanlardan bazıları geçmişlerindeki bilgi birikimleriyle, bazıları ise kendilerine Cenab-ı Hak tarafından lütfedilen mukaddes sahife veya kitaplar vasıtasıyla nazarî çerçevede iman etmiş olabilirler. Ne var ki imanın ekmeliyeti, onun amelle desteklenip derinleştirilmesine bağlıdır. Bütün bunlardan başka bu ümmet için, Allah'ın (celle celâluhu) önceki mesajlarına imada bulunulmakta; o konudaki derinliğin ayrı bir vesilesi olarak: وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ *"Hem Sana indirilen Kitab'ı hem de Senden önce indirilen kitapları tasdik ederler."* buyrulmakta ve ekmeliyetin farklı bir derinliği hatırlatılmaktadır.

Allah'a iman edenleri, iki sınıf hâlinde mütalâa etmek mümkündür:

1. Kur'ân'dan önce nâzil olan sahifelere ve Zebur, Tevrat, İncil gibi mukaddes kitaplara iman edenler.
2. وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ âyetiyle ifade edilen, hem Kur'ân'a, hem İnsanlığın İftihar Tablosu'na (sallallâhu aleyhi ve sellem) hem de Kur'ân'dan önce nâzil olan ne kadar sahife ve mukaddes kitap varsa, ne kadar nebi ve mürsel gelip geçmişse hepsine iman eden mü'minler.

Buradaki وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ifadesi, وَيُقِيمُونَ الصَّلاَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ifadesine atfedilmemelidir. Çünkü daha önceki âyette başta iman, daha sonra ise imanın pratik yönü anlatılmıştı. Bu itibarla da burada yeniden hususi bir iman meselesinden söz edilmesi uygun değildir. Onun için

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ âyetine atfetmek daha uygun düşmektedir.

Ayrıca burada Kur'ân-ı Kerim'in, Tevrat ve İncil'de bulunan bir kısım hükümleri müeyyit bulunmasına da bir telmih vardır. Aslında başka bir âyette bu hakikat açıkça şöyle ifade edilmektedir: نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ *"Sana Kitab'ı gerçeğin ta kendisi ve daha önce indirilen kitapları tasdik edici olarak indiren O'dur. Bundan önce de insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil'i indirmişti."*[147]

Bundan başka, وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ dendikten sonra gelen وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ âyeti, Zebur, Tevrat ve İncil ashabına şamil olduğu gibi, hanifleri içine alan ikinci bir sınıfa da şamildir. Bu zümrelerin kendilerine gönderilen ilâhî kitaplarla elde ettikleri iman ancak sâlih amellerle takviye edildiğinde kemale ulaşacaktır ki, Kur'ân-ı Kerim'de de iman ile amel hemen her zaman birlikte zikredilmiş ve pek çok yerde imanın arkasından *"sâlihât"* veya *"amel"* zikredilegelmiştir.

Ayrıca burada konunun iman-amel münasebeti şeklinde ele alınmasının yanında "müttaki"lerin vasıflarının sayılması gibi bir yanı da vardır. Evet, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ âyetinden وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ âyetine kadar hepsi müttakilerin vasıfları sayılır.

Hâsılı, buraya kadar izah etmeye çalıştığımız âyetlerde, gayba ve ona ait her şeye yani kitaplara, peygamberlere ve hassaten Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) risaletine iman zikredilmekte; bununla beraber nazarî plândaki imanın yeterli olmadığı, bu sebeple onun mutlaka amelle takviye edilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Bütün bunların ardından, iman edip sâlih amel işleyenlerin mükâfatlarının, buna muhalif davrananların da cezalarının verileceği yer olan ahiret mevzuu, önceki âyetlerle ciddi bir tenâsüp içinde dile getirilerek, وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ *"Ahirete de kesin olarak inanırlar."*[148] denmekte ve müttakilerin başka bir vasfına dikkat çekilmektedir.

Son olarak da أُولَٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"İşte bunlardır Rabbileri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felâh bulanlar."* [149] âyetiyle, hidayete ve kurtuluşa erecek olanların ancak müttakiler olabileceği haber verilmekte ve müttakiler muştulanmaktadır.

Müfredat Mânâsı (1-5. Âyetler)

Şimdi de mukattaâttan başlayarak dar bir çerçevede, kelime kelime âyetlerin müfredat mânâları üzerinde duralım.

Tefsirlerde mukattaâtla alâkalı farklı bilgiler mevcuttur. Bazı tefsirlerde, müteşâbihâtın bir parçası sayılan mukattaât hakkında genişçe malumat verilmiş, hatta bunların, bir kısım remiz ve işaretler ihtiva ettikleri mülâhazası dile getirilerek bunlar vasıtasıyla bazı bâtınî ilimlere ulaşıldığı iddia edilmiş; bazı tefsirlerde ise bunların mühmel, mânâ ihtiva etmeyen bir kısım harflerden ibaret olduğu ileri sürülmüştür. Bu arada diğer bir kısım müfessirler her mevzuda olduğu gibi bu konuda da esas olanın sırat-ı müstakim çizgisinde hareket etme olduğunu ve bu noktadan hareketle hurûf-u mukattaanın pek çok mânâlarının bulunabileceğini ancak onlardaki hakiki mânâ ve murad-ı ilâhiyi tayin etmenin beşer idrâkinin üstünde olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, hurûf-u mukattaadaki murad-ı ilâhî etrafında –tabiî Kur'ân-ı Kerim'deki temel disiplinlere ters olmamak kaydıyla– bazı şeylerin söylenebileceğini; Kur'ân-ı Kerim'in zâhirî mânâsının yanında bir de bâtınî hakikatinin bulunduğunu, zâhir ve bâtının bir ahenk içinde kabul edilip ona göre hareket edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Konuya böyle yaklaşanlar, mukattaât'ın Kur'ân-ı Kerim'e taksimine bakıldığında göze çarpan esrarengiz bir durumdan söz ederler. Şöyle ki, Arap alfabesinde hemze ve elif ayrı sayıldığında yirmi dokuz (29) adet harf vardır. Kur'ân-ı Kerim'de de 29 sûrenin başında mukattaât bulunmaktadır. Şayet hemze ve elif aynı sayılacak olursa Arapçadaki harflerin sayısı yirmi sekiz (28) olacaktır. Mukattaa harflerinin toplamı da 14 olup, Arap alfabesinin yarısına denk gelmektedir.

Hurûf-u mukattaa, Arap alfabesinin yarısını ihtiva ettiği gibi, dikkatle incelendiği zaman görülecektir ki, mehmûse,[150] mechûre,[151] şedîde,[152] rahve,[153] müsta'liye,[154] münhafida,[155] muntabika,[156] münfetiha[157] gibi harf türlerinin ihtiva ettiği harflerin de hep yarısını ihtiva etmektedir. Bir türü teşkil eden harflerin adedi çift ise tam yarısını; tek ise sert olan türlerin harflerinin az olan kısmını, yumuşak olanlarının da çok olan kısmını almıştır.

Bütün bunların yanında, mukattaa harfleri Arap alfabesinde diğer harflere göre daha çok kullanılan harflerdir. Mesela, lisana da hafif gelen Elif ve Lâm harfleri en çok kullanılanlardır.

Netice itibarıyla bu kadar ihtimal içinden seçilerek alınıp Kur'ân-ı Kerim'in bir kısım sûrelerinin başına birer şifre mahiyetinde konan bu harfleri tesadüf olarak izah etmek asla mümkün değildir. Bunların böyle bir ihtiyar ve intihap ile bazı sûrelerin başına yerleştirilmesi bir hikmet tezahürü ve bir işaret olsa gerek. İşte bu açıdan hareket ederek mukattaa harflerinin de işaret ettikleri bir kısım hususların olduğunu söylemek her zaman mümkündür.

Esasen harf mevzuu çok mühimdir. Öteden beri ehl-i hakikat ve ehl-i tasavvuf, elif harfinin lafz-ı celâleyi ima ettiği üzerinde durmuş, Allah'ın (celle celâluhu) ismini elifle işaretlemiştir. Bu şekilde, Türkçemiz ve sair dillerde olduğu gibi, kelimenin sadece baş harfi alınarak onunla yetinilmiş demektir. Bunun gibi, Efendimiz'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) de nokta ile yorumlamış veya noktayı da Efendimiz'in remzi saymış ve "Eğer nokta olmasaydı elif de bilinmezdi." demişlerdir. Onlar, bu tasavvurla noktaya izafi bir hüviyet vermiş ve onunla elifi tanımaya çalışmışlardır. Bu nükte için "Ene Risalesi"ndeki[158] ifadelere bakılabilir.

Bu, beşerî imkân darlığı içinde bir kısım sınırlar tespit ve tayin edip, "Tayin ve tespit edilen sınırların verâsı Allah'a aittir." hükmüne vardıktan sonra, kendisi için tayin ve takdir ettiği sınırlardan da vazgeçerek hiçliğini veya acz u fakrını vurgulama adına bir mülâhaza sayılabilir. Şurası da unutulmamalıdır ki bunlar sadece birer remiz ve işaretten ibarettir.[159]

Şimdi isterseniz geriye dönelim. Evet harf, insanların düşüncelerini anlatırken kullandıkları temel unsurdur. Düşünceler, mülâhazalar belli mânâlarla anlatılır. Mânâlar kelimelerle, kelimeler de seslerle ifade edilir. Dolayısıyla mânâlar, kelimeler ve sesler, idrâkin yani "kavrama" denilen hususun rükünleri veya diğer bir ifadeyle lisanı durumundadırlar. Ayrıca bu lisanın lisanlarından biri de kişinin duygu ve düşüncelerini, aklına gelen mânâları ve tasavvur ettiği kelimeleri yazı yoluyla dile getirmesidir. İşte Kur'ân-ı Kerim, mukattaa harflerini değişik sûrelerin başında zikretmek suretiyle bütün bu temel hususlara işaret etmektedir.

Her dilin kendine göre bir alfabesi vardır ve bu alfabelerde "a, b, c" gibi harfler terkip ve heyet hâlinde değil de parça parça harfler hâlinde dikte edilir. Bu itibarla da insanların düşüncelerini ifadeye dökmelerindeki en temel rükün, harflerdir. Bu açıdan

harflerin hemen her dil için böylesine büyük bir ehemmiyet ve kıymeti vardır. Bütün bunlar nazara alınınca Cenab-ı Hakk'ın değişik sûrelerin başında hurûf-u mukattaa ile *"harf"* gerçeğine dikkat çekmesi, harflerin beyan adına ne kadar ehemmiyetli olduğunu ortaya koymaktadır.

Evet, Sûre-i Bakara'nın en başında zikredilen ا، ل، م harflerinde Kur'ân-ı Kerim'in mucize bir kitap olduğuna dair bir telmih vardır. Yukarıda da kısmen ifade edildiği gibi Kur'ân, daha başlangıçta zikrettiği bu harflerle âdeta, "Bu şanı yüce kitap, sizin de çok iyi bildiğiniz ا، ب، ت gibi harflerden müteşekkil bir kitaptır. Eğer muaraza davanızda sâdık iseniz, haydi siz de onun misli bir kitap meydana getirin!" diyerek meydan okumaktadır.

Burada şu şekilde bir soru akla gelebilir:

"Elif, Lâm, Mîm'in Kur'ân-ı Kerim'in hemen başında zikredilmesinin hikmeti nedir?"

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Kur'ân-ı Kerim, parçalarının birbirinin tefsiri olması, muhteva bakımından hepsinin birbirine yakın veya aynı hakikatleri icmal veya tafsil suretinde ifade etmesi gibi hususiyetleriyle –her ne kadar parça parça nâzil olmuşsa da– bütünlük arz eden bir kitaptır. Evet, Kur'ân-ı Kerim'in âyet ve sûrelerine bakıldığında, parça ve bütün her birinin, ışığıyla karanlıkları delip geçen bir yıldız gibi tek başına oldukları, hepsi birden nazar-ı itibara alındığında da birbirleri arasında ciddi bir vahdet bulunduğu müşâhede edilecektir. ا ، ل ، م harflerinin zikredilmesi, bir yönüyle; "İşte bunlar da sizin kullandığınız hece harfleridir. Eğer gücünüz yetiyorsa, siz de aynı malzemeyi kullanarak Kur'ân'ın misli bir kitap meydana getirin!" diyerek herkese meydan okuma mânâsına mâtuf olduğu gibi; bir diğer yönüyle bu harfleri, bir terkip ve cümlede, bir isim veya lakabın kısaltılmış şekli olarak mütalâa etmek de mümkündür.

Mesela, tefsirlerin hemen hepsinde Arap şairinin قُلْتُ لَهَا قِفِي فَقَالَتْ قَافُ *"Ben ona (sevgiliye) "dur" dedim. O da bana "durdum" dedi."* sözü bu mevzuya misal olarak gösterilmektedir. Bu sözde kâfiye olarak mısranın sonunda gelen قَافُ (ق)muhtasarı, aslında وَقَفْتُ kelimesinin kısaltılmış şeklidir ve bu, bütün Arap dünyasında bilinen bir ifade tarzıdır. Burada şairin muhatabı, وَقَفْتُ yerine sadece قَافُ demekle iktifa etmiştir. Yani cevap, bir ق (kâf) harfiyle ifade edilmiştir. Aslında bu durumu

hemen hemen bütün dillerde görmek mümkündür. Bunun gibi, bazen yazıda kısaltmalara gidilir ve meselâ şair-i şehîrlerimiz Mehmet Akif Ersoy ve Necip Fazıl Kısakürek'in isimleri kısaltılarak M. A. Ersoy, N. F. Kısakürek şeklinde yazılır. Evet, bu açıdan bakıldığında da Kur'ân-ı Kerim'de 14 sûre-i celîlenin başında zikredilen mukattaa harflerinin mânâsız olduğunu düşünmek doğru olmasa gerek.

Bir başka açıdan "Elif, Lâm, Mîm", bir malum-u meçhulü anlatır. İnsan, Kur'ân-ı Kerim'i derinlemesine incelediğinde pek çok hakikate âşina olur. Fakat nasıl ki, çeşitli ilimlerde ihtisas yapanların, bilmedikleri hususlar karşısında, "Biz açtığımız her malum sahanın ötesinde bir meçhulle karşı karşıya kalıyoruz; bildiğimiz şeyler, daima bizim karşımıza bilmediğimiz pek çok yeni şey çıkarıyor." demeleri gibi, hurûf-u mukattaa ile karşılaşan bir kişi de, Kur'ân-ı Kerim'in içindeki bütün sırları ve hakikatleri öğrense de, hakkıyla onun iç derinliği ve ledünniyatına vâkıf olamayacağını, bildiği şeylerin, bilmediği nice şeyleri gösterdiğini idrâk ederek Kur'ân karşısında her zaman aczini ifade etme durumunda kalacaktır.

Burada dolaylı olarak şu hususu ifadede yarar görüyorum: Filozofların *"Künh-ü Bârî, nâkâbil-i idrâktir."* şeklindeki ifadeleri bir mevcud-u meçhulü işaretlemektedir. Evet, bazı muhakkik ve mütefekkirler, Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarının şöyle-böyle bilinebileceğine dair bir hükme varmışlarsa da, –esas itibarıyla biz, ilâhî sıfatlar karşısında dahi "hayret"te bulunuyoruz.– Zât-ı Baht hakkında bir şey söylemekten kaçınmışlardır. Evet Allah (celle celâluhu), *"isimleriyle malum, sıfatlarıyla muhât, Zât'ıyla nâkâbil-i idrâk"* diye tarif edebileceğimiz bir mevcud-u meçhuldür. Yukarıda temas ettiğimiz gibi aslında biz, sıfât-ı Bârî'yi de tam bildiğimizi söyleyemeyiz.

Kur'ân-ı Kerim ve sair vahy-i ilâhîye gelince bunlar, Cenab-ı Hakk'ın "Kelâm" sıfatının tecellilerinden ibarettir. Dolayısıyla biz, Kelâm sıfatından gelen her şeye de hakkıyla muttali olduğumuzu iddia edemeyiz. Kitabullah'ı ne kadar bilirsek bilelim, bizim bilgilerimizin ötesinde, menbaına râci olması itibarıyla bilemediğimiz pek çok şey vardır. Diğer bir ifadeyle, nasıl ki, künh-ü Bârî, nâkâbil-i idrâktır, aynen onun gibi Kelâm sıfatı ve Kelâm sıfatının mazharı bir kelâm-ı ilâhî –Kur'ân-ı Kerim– de "künhü itibarıyla nâkâbil-i idrâktir" ve onda da bizim bildiklerimizin yanında bilemeyeceğimiz pek çok husus vardır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim, malumiyeti içinde meçhuldür ve meçhuliyeti içinde bizim bildiğimiz pek çok şeyin bulunduğu da bir gerçektir.

***

Buraya kadar mukattaa harfleri hakkında söylediklerimizi özetleyecek olursak; الٓمٓرٰ,

الٓمٓ, الٓمٓصٓ gibi mukattaâtın hepsinin birer mânâsı vardır. Hatta bazılarınca bu harflerin bir kısmı ilâhî isimler olarak kabul edilmiş, bir kısmının terkibinde ise daha farklı şeylerden söz edilmiştir. Mesela, hem mütekaddimîn ve hem de müteahhirîn müfessirlerin birçoğunun ifade ettiği gibi, her biri mukattaa harfi olan ve ayrı ayrı üç sûrenin başında bulunan الٓرٰ, حٰمٓ, نٓ harfleri bir araya getirildiğinde Cenab-ı Hakk'ın اَلرَّحْمٰنُ ismi ortaya çıkmaktadır ki, ilmin kapısı olan Hazreti Ali de (radıyallâhu anh), doğrudan doğruya hurûf-u mukattaayı "Cenab-ı Hakk'ın isimleri" kabul etmiştir.[160] Ayrıca Hazreti Ali, hurûf-u mukattaadan كٓهٰيٰعٓصٓ ve حٰمٓ ۞ عٓسٓقٓ harflerinin Allah'ın ayrı ayrı birer ismi olduğunu söylemiş ve her kitabın bir özeti bulunduğu gibi Kur'ân'ın özetinin de bu hecâ harfleri olduğunu söylemiştir.[161]

Bundan başka, aktâb ve müceddidîn, bu terkiplerde, zalim, kâfir ve fâcirlerin ağızlarını bağlama gibi bir haslet müşâhede etmişler, –her ne kadar biz bunları o istikamette kullanmayı tecviz etmesek de– bu isimleri virdleri içinde hep söyleyegelmişlerdir. Mesela Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevî Hazretleri'nin *Mecmuatü'l-Ahzâb* adlı dua kitabındaki pek çok hizipte bu mübarek iki terkibi görmek mümkündür.

Mevzuyla alâkalı olarak Hazreti Ebû Bekir (radıyallâhu anh), "Cenab-ı Hakk'ın her kitabında bir sırrı vardır. O'nun Kur'ân-ı Kerim'deki sırrı da sûrelerin evvelidir."[162] buyurarak hurûf-u mukattaanın sırlı bir şifre olduğuna işaret etmiştir. İşte bu noktaya binaendir ki, Abdullah İbn Abbas'a (radıyallâhu anh) göre الٓمٓ'in mânâsı, أَنَا اللّٰهُ أَعْلَمُ *"Ben Allah'ım, en iyi bilenim."*[163] şeklindedir. Ancak bu mânâlar, bir bakıma tefekkür, tetkik ve tedebbürün geliştirilmesi sonucunda inkişaf etmektedir. Böyle olmayanlar için müteşâbihâtın içine girip o müteşâbihâtı anlama neşvesine nâil olmak mümkün değildir.

Bunlardan başka, mukattaa harflerinin ebced hesabıyla bir kısım sırlara işaret ettiğini söyleyen müfessirler de vardır, ama biz burada ebced meselesini uzun uzadıya ele alıp izah etmekten ziyade mevzuyla alâkalı olarak İbn İshak'ın, İbn Abbas ve Cabir İbn Abdillah İbn Riâb'dan (radıyallâhu anhum) naklettiği bir hadisi zikretmekle iktifa edeceğiz:

Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), Bakara Sûresi'nin baş tarafını (الٓمٓ) okurken Benî Nadîr Yahudilerinden Ebû Yasir İbn Ahtab da dinleyenler arasındadır.

Hemen kardeşi Huyey İbn Ahtab'ın yanına gider. Huyey o esnada birkaç Yahudi ile beraber bir mecliste bulunmaktadır. Ebû Yasir, "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine indirilen şu âyetleri okuduğunu duydum." der ve الٓمٓ ۞ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ *"Elif, Lâm, Mîm. İşte o Kitap Şüphe yoktur onda. O bir rehberdir müttakilere."* âyetlerini okur.

Bunun üzerine Huyey kardeşine: "Sen bunu O'ndan işittin mi?" der. *"Evet"* cevabını alan Huyey İbn Ahtab beraberindeki Yahudilerle birlikte Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) huzuruna gelir ve:

"Ey Muhammed! Sana indirilenler içinde الٓمٓ ۞ ذَلِكَ الْكِتَابُ diye bir şey olduğunu duyduk, doğru mu?" diye sorarlar. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) cevap verir:

– *Evet.*

– Bunları Sana Cebrail, Allah katından mı getirdi?

– *Evet.*

– Yâ Muhammed, Allah Senden önce de peygamberler göndermişti. Ama Senden önce hiçbir peygambere, hâkimiyetinin ne kadar devam edeceğini ve ümmetinin ömrünü bildirmedi.

Ardından Huyey İbn Ahtab, beraberinde bulunanlara yönelerek:

"Elif 1, Lâm 30, Mîm 40. Bunların toplamı 71 yıl yapar. Şimdi siz, bu dine girecek misiniz? O'nun hâkimiyeti ve ümmetinin ömrü sadece 71 yıldır." der.

Daha sonra Allah Resûlü'ne yönelerek:

– Yâ Muhammed! Bundan başka âyetler de var mı?"

– *Evet.*

– Nedir o?

– الٓمٓصٓ[164]

– Vallahi bu ondan daha ağır ve daha uzun. Elif 1, Lâm 30, Mîm 40, Sâd da 90'dır. Bu da 161 sene eder. Bundan başkası var mı?

– *Evet:* الٓرٰ[165]

– Bu daha da ağır ve uzun. Elif 1, Lâm 30, Râ 200. Bu da 231 eder. Dahası var mı yâ Muhammed?

– *Evet:* الٓمٓرٰ[166]

– Vallahi, bu hepsinden ağır ve uzun. Elif 1, Lâm 30, Mîm 40, Râ 200. Bu da 271 sene eder.

Aldığı bu cevaplardan sonra Huyey sözü daha fazla uzatmaz ve: "Ya Muhammed! İşin doğrusu, bu işin içinden çıkamadık, ümmetinin ömrünün az mı, çok mu olduğunu bilemedik." şeklinde mırıldanarak kalkıp giderler.

Daha sonra Ebû Yasir, kardeşi Huyey İbn Ahtab ve beraberinde bulunanlara: "Ne belli, belki de Muhammed'e bunların hepsi birden verilmiştir. 71, 161, 231, 271 toplam 734 sene yapar." deyince onlar: "Vallahi bu işten pek bir şey anlamadık." derler.[167]

Vâkıa, hâdisenin ravileri arasında Kelbî bulunmaktadır.[168] Kelbî, tefsirde imam sayılsa da hadiste mevsuk olmayan bir zattır. Esasen böylelerinin "kizb"i sabit olsa da bu, her söylediği söz yalan demek değildir. Ayrıca Yahudilerin ebced hesabında oldukça ileri bir seviyeye ulaştıkları öteden beri bilinen bir gerçektir. Ebced, aynı zamanda cahiliye devrinde de bilinen bir meseledir. Kaldı ki, o gün bilinmese de daha sonra bu mesele üzerine bir kısım kitapların tedvin edilmesi, ebced vasıtasıyla ölüm ve doğum tarihlerinin düşülmesi, fetihlerin bunlarla müjdelenmesi ve onun bu ümmet arasında bir ilim hâline gelmesi de göstermektedir ki ebced, öyle kabul edilmeyecek gibi de değildir. İşte bu mülâhazalar çerçevesinde mukattaâtın da ebced hesabıyla bir kısım esrara işaret etmesi ihtimal dâhilindedir.

Bundan başka, Üstad Bediüzzaman'ın da *İşârâtü'l-İ'câz'*da ifade ettiği gibi,[169] mukattaâtın, bu mübarek sûrelerin başında bulunmasında şöyle bir mânâ da murad olabilir: Bu birbirinden kopuk harflerin mürekkep şeklinde yazılıp da mukattaât olarak sûrelerin başında bulunması, müsemmânın vâhid-i itibarî olup terkib-i mezcî olmadığına delâlet eder. Mesela الٓمٓ, Bakara'nın ismi ise müsemmâsı Bakara; Kur'ân-ı Kerim'in ismi ise müsemmâsı Kur'ân-ı Kerim'dir ve muhteva itibarıyla Kur'ân-ı Kerim, bir vâhid-i itibarîdir. Kur'ân-ı Kerim'in parçalarına birer yıldız kümesi nazarıyla bakılabilir. Onun parçaları arasındaki irtibat, "terkib-i mezcî"de olduğu gibi birbiriyle mânâ bakımından çok alâkaları olmadığı hâlde şöyle böyle bir araya gelmiş de bir bütün oluşturmuş cüzlerin irtibatı değildir. Onlar; bir bütünün, aralarında her yönden çok fâik bir tesânüd, teânuk, tecâvüb bulunan parçaları gibi bir vahdet sergilerler.

الٓمٓ’in, terkibe girmemiş olması itibarıyla i’rabda mahalli yoktur. Çünkü elfâz-ı mevzûanın i’rabda mahallinin olması için terkip içinde olması gerekir. Bu harflerin başına ya “Yemin ederim, oku, dinle...” gibi mahzuf bir fiil, ya da “Bu, Elif, Lâm, Mîm’dir” mânâsına ذٰلِكَ veya هٰذَا gibi mahzuf bir mübteda takdir etmek suretiyle, mahzuf fiilin mefûlü veya mahzuf mübtedanın haberi olduğu şeklinde bir takdir söz konusu olabilir. Elif, Lâm, Mîm, mahzuf mübtedanın haberi olarak mütalâa edildiğinde Kur’ân’ın ismi olur. Farklı bir açıdan da ذٰلِكَ الْكِتَابُ ifadesi, الٓمٓ mübtedasının haberi olur ve “Elif, Lâm, Mîm, işte o mukaddes, şanı yüce olan kitaptır.” şeklinde mânâ verilir.

Burada önemli bir hususa daha dikkatinizi çekmek istiyorum: Efendimiz’e (sallallâhu aleyhi ve sellem) vahiy gelirken değişik keyfiyetlerde geliyordu. Allah Resûlü bunlardan en ağır olanının çan sesine benzer bir ses formatında gelen vahiy olduğunu bildirmektedir.[170] Bundan da anlaşılmaktadır ki, keyfiyeti bizce meçhul olan vahyin nüzulünde sadece Efendimiz’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) muttali olduğu bir ses vardı ve etrafındakiler asla bu sesi duymuyorlardı. Öyle ise değişik sûrelerin başında bulunan mukattaa harflerinin, o sûrede meknî bulunan hakikatlerin ağırlığına bir alâmet ve işaret olarak değişik tecelli dalga boyundaki bir ihtizazı ima ediyor olduğu söylenebilir. Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem), الٓمٓ sesleriyle işittiğimiz bu harfleri, vahiy telakkisi içinde ancak O’nun âşina bulunduğu bir sesle algılayıp, bunun neticesinde ne olup biteceğini ve kendisine “Elif, Lâm, Mîm” denildiğinde ardından muhteva itibarıyla nelerden bahsedileceğini hemen anlıyordu.

الٓمٓ hurûf-u mukattaa –lâ teşbih velâ temsil– tıpkı mors alfabesiyle gönderilen bir mesajda, kendisinden sonraki mesajı çözen, ilk bakışta mânâsız gibi görünen fakat daha sonra gelecek beşerli harflerin mânâlarını hâvî bulunan ve o şifrenin çözülmesinde anahtar sayılan beş rakamlı şifre gibi, kendisinden sonra gelecek mesajlar için bir şifre mahiyetinde gibidir. İşte Bakara Sûresi’nin başında bulunan “Elif, Lâm, Mîm”, kendine has ve Efendimiz’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) anlayabileceği ses ve edayla âdeta “Bu harf, bu ses ve bu soluklar, o şanı yüce Kitab’ın şifreleri” demektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi الٓمٓ’den önce mahzuf bir mübteda takdir edilecek

olursa الٓمٓ onun haberi; farklı bir açıdan da ذٰلِكَ الْكِتَابُ ifadesi, الٓمٓ mübtedasının haberi olur ve "Elif, Lâm, Mîm, işte o mukaddes, şanı yüce olan kitaptır." şeklinde mânâ verilir.

ذٰلِكَ kelimesindeki ذَا, Arap gramerindeki ifadesiyle, ism-i işarettir ve mahsüsü gösterip, gözle görülebilen bir nesneyi işaretler. Buradaki لِ lâm-ı imâd, uzaklık harfi olup Kur'ân'ın kemaline delâlet ve onun ulvî mertebesine işaret etmektedir. كَ ise hitap zamiridir. ذٰلِكَ ile Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) hitap edilmekte ve bununla bir mahsüs gösterilmektedir.

Ayrıca الٓمٓ ۝ ذٰلِكَ الْكِتَابُ ifadelerinde çok latif bir belâgat nüktesi daha vardır. Şöyle ki, her şeyden önce bu kelimeler arasında çok iyi bir tesânüt ve tecâvüb mevcuttur. Yani kelimeler birbirine dayanmakta, biri diğerinin ifade ettiği hakikate yardım etmekte ve bir mânâda onu da anlatmaktadır. Mesela, tıpkı bir yolda giderken değişik renk ve ışık cümbüşüyle yanıp sönen reklam panolarının tâ uzaktan insanın dikkatini çekmesi gibi, mânâ ve hakikatini tam kavrayamadığımız "Elif, Lâm, Mîm"deki ses, soluk ve mânâlar da göz kamaştıracak şekilde daha sonra gelecek olan yüksek hakikatlere dikkat çekmektedir. "Elif, Lâm, Mîm" esrarengiz hüviyetiyle gözümüzün önünde nuranî bir meşale gibi yanıp söndükten sonra dikkatler bu ses ve soluğa doğru çevrilmektedir. Daha sonra karşımıza الٓمٓ ile sıkı bir irtibat içinde olan ve hem mahsüsiyet hem de uzaklık ifade eden ذٰلِكَ çıkmaktadır. Nihayet bundan sonra da bu iki nuranî kelimenin nazarlarımızı asıl çevirmek istedikleri ve Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), ona sımsıkı tutunduğumuz takdirde asla helâk olmayacağımız ve dalâlete düşmeyeceğimiz müjdesini verdiği,[171] bir ucu ve esası Allah'ın (celle celâluhu) nezdinde olan o Kitab'a dikkatler çekilmekte ve Kur'ân-ı Kerîm'e işareten اَلْكِتَابُ kelimesi gelmektedir.

اَلْكِتَابُ'daki اَلْ, onun malum, maruf bir kitap olduğunu işaretlemektedir. Burada *"Mutlak zikir kemaline masruftur."* fehvasınca, kitap denildiğinde ilk akla gelenin o olduğu ifade edilmektedir ki, böyle bir üslupla, başka kitapların bütün güzelliklerini kendisinde toplamakla benzerlerinin üstünde olan Kur'ân-ı Kerim anlatılmakta ve onun azametine işaret edilmektedir. Binaenaleyh malum ve emsalinin fevkinde olan bu Kitap

(Kur'ân-ı Kerim), tefsir kitaplarımızda özet olarak: "Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) her sûresi, her âyeti mucize olarak peyderpey inen, O'ndan da bize tevâtüren naklolunup bu şekilde mushaflarda yazılı bulunan bir kelâm-ı belîğdir." şeklinde tarif edilmiştir.

Kur'ân'ın, muhtevası itibarıyla tarifi yapılırken şimdiye kadar onun pek çok derinliklerine temas edilmiştir. *İşârâtü'l-İ'câz*'da da onun muhtevası göz önünde bulundurularak şu şekilde tarif edilmiştir:

Kur'ân; *şu kitâb-ı kebîr-i kâinatın bir tercüme-i ezeliyesi.. ve âyât-ı tekviniyeyi okuyan mütenevvi dillerinin tercümân-ı ebedîsi.. ve şu âlem-i gayb ve şehadet kitabının müfessiri.. zeminde ve gökte gizli esmâ-i ilâhiyenin mânevî hazinelerinin keşşâfı.. sutûr-u hâdisatın altında muzmer hakâikin miftâhı.. âlem-i şehadette âlem-i gaybın lisanı.. ve şu âlem-i şehadet perdesi arkasında olan, âlem-i gayb cihetinden gelen iltifâtât-ı ebediye-i Rahmâniye ve hitâbât-ı ezeliye-i sübhâniyenin hazinesi.. ve şu İslâmiyet âlem-i mânevisinin güneşi, temeli, hendesesi.. ve avâlim-i uhreviyenin mukaddes haritası.. Zât ve sıfât ve esmâ ve şuûn-u ilâhiyenin kavl-i şârihi, tefsir-i vâzıhı, bürhân-ı kâtıı, tercümân-ı sâtıı ve şu âlem-i insaniyetin mürebbisi.. insaniyet-i kübra olan İslâmiyet'in mâ ve ziyası.. ve nev'-i beşerin hikmet-i hakikiyesi.. ve insaniyeti saadete sevk eden hakiki mürşidi ve hâdîsi... ve insanlara hem bir kitâb-ı şeriat, hem bir kitâb-ı dua, hem bir kitâb-ı zikir, hem bir kitâb-ı fikir, hem insanın bütün hâcât-ı mâneviyesine merci olacak çok kitapları tazammun eden tek, câmi bir kitâb-ı mukaddes.. hem bütün evliyâ ve sıddıkînin ve urefâ ve muhakkıkînin muhtelif meşreblerine ve ayrı ayrı mesleklerine, her birindeki meşrebin mezâkına layık ve o meşrebi tenvir edecek; ve her bir mesleğin mesâkına muvafık ve onu tasvir edecek birer risale ibraz eden mukaddes bir kütüphane hükmünde bir kitâb-ı semavîdir.*

Kur'ân; *Arş-ı Âzam'dan, ism-i âzam'dan, her ismin mertebe-i âzâmından geldiği için, –"On İkinci Söz"de beyan ve ispat edildiği gibi– o, bütün âlemlerin Rabbi itibarıyla Allah'ın kelâmıdır. Hem bütün mevcudâtın ilâhı unvanıyla Allah'ın fermanıdır. Hem bütün semavât ve arzın Hâlık'ı namına bir hitaptır. Hem rubûbiyet-i mutlaka cihetinde bir mükâlemedir. Hem saltanat-ı âmme-i sübhâniye hesabına bir hutbe-i ezeliyedir. Hem rahmet-i vâsia-i muhîta nokta-i nazarında bir defter-i iltifâtât-ı Rahmaniyedir. Hem ulûhiyetin azamet-i haşmeti haysiyetiyle, başlarında bazen şifre bulunan bir muhabere mecmuasıdır. Hem ism-i âzam'ın muhitinden nüzul ile Arş-ı Âzam'ın bütün muhatına bakan, teftiş eden hikmetfeşân bir kitâb-ı mukaddestir. İşte bu sırdandır ki; Kelâmullah unvanı kemal-i liyakatle Kur'ân'a*

verilmiş ve daima da veriliyor.

***Kur'ân'dan** sonra, sair enbiyanın kütüb ve suhufları derecesi gelir. Sair nihayetsiz kelimât-ı ilâhiyenin ise bir kısmı dahi; has bir itibarla, cüz'î bir unvan ile, hususi bir tecelli ile, cüz'î bir isim ile ve has bir rubûbiyet ile ve mahsus bir saltanat ile ve hususi bir rahmet ile zâhir olan ilhamât suretinde bir mükâlemedir. Evet, melek, beşer ve hayvanâtın ilhamları, külliyet ve hususiyet itibarıyla çok muhteliftir.*

***Kur'ân;** asırları muhtelif bütün enbiyânın kitaplarını ve meşrepleri muhtelif bütün evliyânın risalelerini ve meslekleri muhtelif bütün asfiyanın eserlerini icmalen tazammun eden ve cihât-ı sittesi parlak, evham ve şübehâtın zulümâtından musaffâ ve nokta-i istinadı, bilyakîn vahy-i semavî ve kelâm-ı ezelî; hedefi ve gayesi, bilmüşâhede saadet-i ebediye; içi, bilbedâhe hâlis hidayet; üstü, bizzarure envar-ı iman; altı, biilmelyakîn delil ve bürhan; sağı, bittecrübe teslim-i kalb ve vicdan; solu, biaynelyakîn teshîr-i akıl ve iz'an; meyvesi, bihakkalyakîn rahmet-i Rahman ve dâr-ı cinân; makamı ve revâcı, bilhadsissâdık makbûl-ü melek ve ins ü cân bir kitab-ı semavidir…"*[172]

Bu tarif ve yaklaşımlar şu anda elimizde muhteva, mahiyet ve hakikatiyle bulunan Kur'ân-ı Kerim'in, kelâm-ı ilâhî ve Resûl-i Ekrem'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) nâzil olmuş bir kitap olduğunu göstermektedir. Bu tariflere göre Kur'ân-ı Kerim'in hem lafzı hem de mânâsı kelâm-ı ilâhidir. Vâkıa kitabet, kitap ve yazıya ait bir husustur. Bununla beraber bu unvan, ibare denilen lafza ait nazma da denilir. Birincisinde kitap, bir yere yazılmış olan yazının tamamı, ikincisinde ise yazılan yazı ile anlatılan *"ibare"* demektir. Mesela *"Falan kişinin kütüphanesinde şu kadar kitap var."* denildiği zaman birincisi; *"Filan kişinin ezberinde on tane kitap var."* denildiğinde ise ikincisi söylenmiş olur. Ne var ki, o kişinin kafasında nazm-ı lafzî bulunmakla birlikte yazılı bir şey yoktur. Aksine lafızlarıyla beraber mânâ vardır ve o kişi, ezberinde olan şeyleri okurken lafızlar onun nazarında belirleniverir.

Kur'ân, hem lafız hem de mânâ cihetiyle Allah'a aittir. Allah'ın kelâm sıfatı, O'nun Zâtı ile kaim bir mânâdır. Hâlbuki mânâ ne yazılır ne de okunur. Yazılıp okunması için nazma dökülmesi gerekir. Yazılıp okunmayana kitap da denilemez. Öte yandan, "Kur'ân-ı Kerim, sadece lafız itibarıyla kelâm-ı ilâhidir." görüşü de yanlış bir anlayıştır. Zira Kur'ân-ı Kerim, sadece kuru bir lafızdan ibaret değildir. Onun lafzıyla birlikte bir de muhtevası vardır. Binaenaleyh o, hem lafzı hem de mânâsı itibarıyla kelâm-ı ilâhidir. Bu mesele Kelâm kitaplarında *"Kelâm-ı ilâhî, kelâm-ı nefsîdir."* şeklinde izah edilmiştir. Kelâm-ı nefsî, Cenab-ı Hakk'ın lafız, harf ve ses olmayan zatî

kelâmıdır ve ezelîdir. Kur'ân'ın ezeliyetiyle ilgili tarih içerisinde ifrat ve tefrit denebilecek bazı anlayışlar olmuşsa da, her meselede olduğu gibi Ehl-i Sünnet ulemasının ekserisi hep sırat-ı müstakimi göstermişlerdir.

لَا رَيْبَ فِيهِ ifadesinde لَا, "nâfiye li'l-cins" yani bir cinsin bütün efradından bir hükmü nefiy için kullanılan bir edattır. Yani لَا رَيْبَ فِيهِ şüphenin her türlüsünü nefiy mânâsına olur ki, "Ne kadar şüphe cinsi varsa hiçbiri Kur'ân-ı Kerim için vâki ve vârid değildir." anlamına gelir.

Evet, لَا رَيْبَ فِيهِ, şüphe adına her şeyi reddetmektedir. Zira Kur'ân'ın nâzil olduğu devirde cihanın her yanında korkunç bir şüphecilik hükümfermâ idi. Menşei ve çıkış yeri Batı olsa da o günkü septistler, âdeta bütün insanlığın efkârına hâkim olmuşlardı. Öyle ki şüphecilik; ilim, fikir, amel ve ahlâk olmak üzere hayatın hemen her alanına yayılmıştı.

İlimde şüphecilik, ilmî realiteler görmezlikten gelinip; her şeyle alâkalı "şu da olabilir.. bu da olabilir" şeklinde demagojilere girme;

Tefekkürde şüphecilik, âfâkî ve enfüsî düşünceyle bir yere varılamayacağı iddiasında bulunma;

Amel ve ahlâkta şüphecilik ise "Buraya kadar şu şekilde bir yol takip ettik, faydasını göremedik. Bundan sonra yapacağımız şeylerin neye yarayacağını bilemiyoruz.." gibi mülâhazalarla yol ve yöntem değiştirip durma türünden şeylerdir.

Evet, işte bütün bunlar fıtrata ters olup, ahlâkta telafisi zor yaralar açan problemlerdir. Bu düşüncelerin bir yansıması olarak, bir kısım kimselerin yazdıkları, zamanın değişmesiyle akide, amel, muamelât, ahlâk ve dünya görüşündeki değişikliklere göre kaleme alınan kitaplar ciddi bir şekilde incelendiğinde, bunların lebâleb tereddüt ve şüphelerle dolu olduğu görülecektir. Dahası en rasyonalist görünen yazarların dahi, sofistlerin ve septistlerin fikirlerinden etkilendikleri ve kendi eserlerinde kendileriyle çelişkiye düştükleri müşâhede edilecektir.

Kur'ân-ı Kerim ise baştan sona bütün âyetleri itibarıyla tutarlı, şüphe ve tereddütten tamamen uzak bir beyan abidesidir. Mesela Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın birliği, meleklerin, haşrin varlığı... gibi akideyle alâkalı meselelerin hiçbirisinde şüphe ve tereddüde mahal bırakmamış ve ele aldığı bu meseleleri dosdoğru ve tereddütsüz bir şekilde ortaya koymuştur. Keza o Kitab-ı Kerim, Allah'ın (celle celâluhu) insanın mâbudu, kulun da Allah'ın abdi olduğunu ve mâbuduna her zaman kullukta bulunması

gerektiğini hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak bir ciddiyetle anlatır.

O Zikr-i Mübin'in ciddiyetle üzerinde durduğu mevzulardan biri de ahlâktır. Akide ve amelde şüphecilik olursa ahlâkta istikamet ve istikrarın olamayacağı açıktır. Evet Kur'ân-ı Kerim'in, insanların Allah'a karşı olan vazifeleri, nefislerine ve yakınlarına karşı muameleleri, mükemmel bir aile kurup evlatlarını en güzel şekilde yetiştirmeleri.. gibi ahlâkî konularda ortaya koyduğu esaslar da, olabildiğine açık, evrensel ve sabit prensipler ihtiva etmektedir.

Denebilir ki Kur'ân-ı Mübin, hayatın bütün üniteleriyle alâkalı şüpheciliği tamamen reddetmekte ve her meselesini müşâhede ve yakîne bağlamaktadır.

***

Şimdi isterseniz yeniden geriye dönüp لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesi ile ذٰلِكَ الْكِتَابُ beyanı arasındaki irtibata kuşbakışı bir göz atalım: Evet Kur'ân-ı Kerim, nuraniliğiyle mümtaz ve ذٰلِكَ kelimesi ile müşârun bilbenan olan (parmakla gösterilen) kendi mahiyetine dikkatleri çektikten sonra, لَا رَيْبَ فِيهِ ile de âdeta, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) müstesna, insanların içine gelebilecek muhtemel tereddütleri def etmek istenmiştir. O bakımdan لَا رَيْبَ فِيهِ ya bir "haber", ya "haberden sonra ikinci bir haber" ya da "müstakil bir cümle"dir.

لَا رَيْبَ فِيهِ müstakil bir cümle kabul edildiği takdirde mukadder bir suale cevap yeni bir cümle olur. Yani لَا رَيْبَ فِيهِ, o günkü tefessüh etmiş yığınlara bakıldığında, "Şu, kimisinin bir, kimisinin iki, kimisinin ise daha fazla puta taptığı; bazı kimselerin Kâbe'yi çıplak, bazılarının daha başka garip şekillerde tavaf ettiği; bazı kadınların bir, bazılarının üç, bazılarının on, bazılarının daha fazla erkekle evlendiği; toplum içinde fuhşiyatın alabildiğine yaygın olduğu, ahlâkî prensiplerin tamamen yıkılıp gittiği… işte böylesi korkunç bir ahlâkî belirsizliğin hüküm sürdüğü bir devirde, biz bu insanlara Kur'ân-ı Kerim'de şüphe olmadığını ve onun bir 'Allah kelâmı' olduğunu nasıl anlatırız?" şeklinde zihinlere gelebilecek muhtemel bir şüpheye çok mânidar bir cevap teşkil etmektedir.

Şu bir gerçektir ki, insanlar, yaşadıkları çağın efkârına ne tür bir düşünce hâkim ise karşılarına çıkan her meseleyi o perspektiften ele alır ve ona göre tahlil ederler. Mesela, günümüzde insanların kafalarında hâkim olan düşünce, ilim ve teknolojidir.

Günümüzün insanı değerlendirmeye tâbi tuttuğu şeyleri ilim ve teknolojiyle irtibatlandırarak değerlendirme eğilimindedir. Dolayısıyla onlara şöyle-böyle anlatılan hususlar, onların büyük gördüğü şeylere bir değer atfetmiyor ve edip eyleyeceği hususları onlarla irtibatlandırmıyorsa muhatapları nazarında bunların –hakikatte değerleri ne kadar büyük olursa olsun– bir kıymeti yoktur.

Binaenaleyh günümüzde birçok insan, Kur'ân-ı Kerim'i ve geçmiş Müslümanları bu zaviyeden değerlendirdiklerinden dolayı onlar hakkında sordukları "Niçin füze yapmadılar.. niye atomu bulmadılar.. neden elektriği icat etmediler?" gibi sorularla her şeyi teknolojik hususlara bağlayıp kalmış ve Kur'ân-ı Kerim'in diriltici ikliminden istifade edememişlerdir. Hâlbuki bunlar, ilim adına bir kısım izafî değer ifade eden şeylerdir. Bugün için birer teknoloji harikası olarak görülen bu icatlar miadı dolunca geçip gidecek ve yerlerini çok daha mükemmel şeylere bırakacaklardır ki, ihtimal bunlar, gelecekte olacaklara nispeten kağnı arabalarının düştüğü seviyeye düşeceklerdir. O zaman da aynı zihniyette olanlar, "Bu insanlar atomdan, füzeden ve gezegenlerden.. bahsettikleri hâlde neden şu esrarengiz şeylerden bahsetmemişler?" diyeceklerdir.

Bundan da anlaşılmaktadır ki, her devre belli bir düşünce hâkim olmuş ve o devrin fikirleri az-çok bununla yoğrulmuştur. Bu mülâhaza ile denebilir ki, bugünün hastalığı, eşya ve hâdiselere materyalist bir perspektiften bakmak olduğu gibi, cahiliye asrının marazı da her şeyi şüphe ve tereddüt zaviyesinden değerlendirmekti. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), onlara mucizevî bir kitap takdim etmiş olmasına rağmen onların fikir ve nazarları tereddüt ve şüphecilikle malûl ve hasta olduğundan O Hakikat Güneşi'ni, O Şems-i Sermedî'yi görememiş ve O'nun nuranî tecellisine muttali olamamışlardı. Şüpheciliğin böylesine dorukta olduğu bir dönemde Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem) için olmasa da tâli muhatapların kafasına Kur'ân'a karşı böyle bir şüphe esintisi gelebilirdi. İşte buna meydan vermemek için Cenab-ı Hak, لَا رَيْبَ فِيهِ *"Ne kadar şüphe cinsi varsa hiçbiri Kur'ân-ı Kerim için söz konusu değildir."* buyurarak, onları ve bizi bu türlü şeytanî düşüncelere karşı tedebbür, tefekkür ve teyakkuza sevk etmektedir.

Bu âyetin ilk muhatabı bizzat Efendimiz'dir (sallallâhu aleyhi ve sellem). Biz Kur'ân-ı Kerim'in içini tetkik ettiğimiz zaman, ancak derin bir tefekkürden sonra onda hiçbir şek ve şüphenin bulunmadığını bir ölçüde sezebiliriz. Ancak Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bakan yönüyle durum aynı değildir. Burada insanın aklına, "İçinde

hiçbir şüphe ve tereddüt bulunmamasına rağmen âyetin ilk muhatabı olan Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) hitaben لَا رَيْبَ فِيهِ *'Ne kadar şüphe cinsi varsa hiçbiri Kur'ân-ı Kerim için söz konusu değildir.'* buyrulması nasıl anlaşılmalıdır?" şeklinde bir soru gelebilir.

Malum olduğu üzere ilmin kaynakları, "havâss-ı selime, akıl ve haber-i mütevatir (yalan üzerinde ittifakları imkânsız olan bir topluluğa dayanan haber)" olmak üzere üçtür. Bir şahsın sahip olduğu bilgilerin şüphe ve tereddütten uzak ve doğru olması için her şeyden önce o şahsın *"havâss-ı selime"* denilen sağlam duyularının olması, bu duyularla aldığı malumatı, aklın muhakeme imbiklerinden geçirmesi ve daha sonra da onu dinî ve aklî temel disiplinlerle test etmesi gerekmektedir. İşte bu şekilde oluşan bilgi, yani mükemmel muhakemesi olan, aklî kıstaslarla meseleyi ele alan ve iç-dış ihsaslarından geçirdiği şeyleri ele alıp değerlendiren, bunlarla beraber haber verdiği meseleleri ötelerle irtibatlandıran bir zatın şüpheye açık olması asla söz konusu değildir.

İşte bu mânâda Cenab-ı Hak, Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) hitaben, لَا رَيْبَ فِيهِ, yani âdeta, *"Senin içinde, Sana nâzil olan Kur'ân-ı Kerim hakkında herhangi bir şüphe ve tereddüt bahis mevzuu değildir. Öyleyse münkirlerin Kur'ân hakkında ortaya attıkları şüphe ve tereddütler Seni mahzun etmesin!"* demektedir.

Evet, Nebiler Serveri'nin Kur'ân'la alâkalı herhangi bir şüphe ve tereddüdü olmamıştır. Zira Allah Resûlü, her an لَا رَيْبَ فِيهِ atmosferinde yaşamaktaydı. Yine O (sallallâhu aleyhi ve sellem), kendisine vahyi getiren Cibril'i (aleyhisselâm) görüyor, O'nun getirdiği vahyi duyuyor, ağzıyla okuyor ve sonra da vahyin geldiği o sıklet ânında dahi kendisine vahyedilen ilâhî mesajı kavrama melekesine sahip bulunuyordu. Zaten O'nun getirdiği hakikatlere bakıldığında selim aklın ve vicdanın reddedeceği hiçbir meselenin olmadığı da açıktır. Ayrıca, Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) nâzil olan hakikatler, sadece O'na değil, kendisinden önce pek çok peygambere de gönderilmiş ve onlar da hayatları boyunca aynı hakikatleri tebliğ etmişlerdi. Aynı zamanda kadimden günümüze kadar gelip geçmiş sayısız ehl-i hakikat de peygamberlerin getirdikleri bu hakikatler üzerinde ittifak etmişlerdir ki, bütün bu irşad erlerinin yalanda ittifak etmeleri mümkün değildir. İşte Cenab-ı Hak, لَا رَيْبَ فِيهِ *"Ne kadar şüphe cinsi varsa hiçbiri Kur'ân-ı Kerim için söz konusu değildir."* ifadesiyle, başta bu beyanın ilk muhatabı olan Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) olmak üzere

bütün insanlığa Kur'ân-ı Kerim hakkında hiçbir şüphe ve tereddüdün mevzubahis olamayacağını ihtar etmektedir.

***

Şimdi geriye dönüp buraya kadar hecelemeye çalıştığımız, kullanılan kelimelerin bir tek hakikat etrafında nasıl birleştiklerini bir kere daha arz edelim:

Yukarıda da bir nebze üzerinde durulduğu gibi, الٓمٓ ۞ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ ifadeleriyle Kur'ân-ı Kerim'in yüceliği anlatılmaktadır. Zira "ittikâ edenler"in Kur'ân-ı Kerim'e sarılmaları ve onun rehberliği altında hidayete erebilmeleri için, onların nazarında Kur'ân'ın kıymet-i harbiyesinin bilinmesi lazımdır. Öyleyse burada matlup olan, Kur'ân-ı Kerim'in yücelerden yüce oluşunu hem kafamıza hem ruhumuza hem de hislerimize sindirecek şekilde gösterme olmalıdır. Mesela, ilk bakışta gözümüzün önünde rengârenk hâliyle tele'lü eden الٓمٓ'e bakalım. Mukattaât hakkında yukarıda verilen bilgiler yanında, ister الٓمٓ'in ebced yönüyle bir kısım esrara bakışı; ister onun أَنَا اللّٰهُ أَعْلَمُ şeklinde ele alınışı; ister ا'in Allah'a, ل'ın Latîf'e, م'in Melik'e delâlet etmesi ve isterse "Allah-Cebrail-Muhammed" hakikatine işarette bulunması gibi remizler, ehl-i tahkik tarafından değişik şekillerde tespit edilip ortaya çıkarılagelmiştir ki, bu yönüyle Kur'ân-ı Kerim'in büyüklüğü ilk bakışta göze çarpan الٓمٓ ile apaçık müşâhede edilmektedir. Zira ilâhî kelâm, Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir vasıta ile gelmiştir. Esasen vasıta, bir teminatın ifadesidir. Bu vasıta, bütün peygamberlere vahiy getiren Cibril-i Emin'dir. O Cibril-i Emin ki,

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ
وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

O'na ve Mikail'e düşmanlık yapanı Allah kendine düşman saymıştır.[173] Cibril-i Emin'in kelâm-ı ilâhiyi getirdiği Zât ise, herkes tarafından "el-Emin" olarak tanınan Hazreti Muhammed'dir. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), selim bir fıtrata, sorgulanamaz bir iffete ve eşsiz bir sıdk u emanete sahiptir. O kadar ki, kendisine vahiy geldiği zaman, kimse O'na hıyanet ve yalancılık isnadında bulunamadı ve O'nun doğru sözlü olduğunu inkâr etme yolunda herhangi bir söz söylemedi. Her ne kadar bazı cahil densizler O'na "mecnun", "sihirbaz" dediler ise de esasen bu tür yakıştırmalara kendileri de

inanmıyorlardı. Bazıları ise, saygısızca, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hastalığa tutulmuş olabileceğini iddia ediyorlardı. Binaenaleyh insan الٓمٓ'e bakar bakmaz, bir tarafta Vacibu'l-Vücud, ortada Allah ile elçisi arasında bir vasıta olan Hazreti Cibril-i Emin ve beri tarafta da sıdkı ve fetanetiyle eşsiz, kimsenin kendisine yalan ve hıyanet töhmetinde bulunamayacağı kadar emanette mümtaz bir şahsiyet olan İnsanlığın İftihar Tablosu Hazreti Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bulunmakta olduğunu anlar ki, şüphenin bu hakikat surlarını aşması mümkün değildir.

الٓمٓ, kelâm-ı ilâhinin büyüklüğüne bu şekilde delâlet ettikten sonra hemen ardından gelen ذٰلِكَ الْكِتَابُ bu mânâya cevap vermekte ve o da mazmunuyla Kur'ân'ın ulvî ve muhteşem bir kitap olduğunu gözler önüne sermektedir. Kur'ân-ı Kerim, bu yüceliği ifade ederken, هٰذَا "bu" ism-i işaretini veya هُوَ "o" zamirini değil de, bunların yerine özellikle ذٰلِكَ'yi kullanmıştır. Hâlbuki yerine göre هُوَ'nin ifade ettiği mânâlar çok büyüktür. Çünkü هُوَ "mutlak" mânâda O'na delâlet eder. Fakat bu ifade, هُوَ الْكِتَابُ şeklinde söylendiğinde ذٰلِكَ الْكِتَابُ ile ifade edilen belâgat nükteleri kayboluverir. Zira هُوَ, ıtlaka (herhangi bir kayıt koymayıp genel bırakma) delâlet eder ve Zât-ı Bârî için söz konusudur. Zât-ı Bârî'yi, ism-i hâssı olan lafz-ı celâlesi ile anmadan sonra belki söylenilmesi en mukaddes veya insanın içindeki zulümâtı dağıtıp, O'ndan gelecek nurların kişinin iç dünyasına nüfuz etmesi bakımından en elverişli bir isimdir. Onun için ehl-i tarikat, هُوَ veya يَا هُوَ ifadelerini çok defa vird-i zebân etmiş ve halka-i zikir ve hatme-i hâcegânlarında يَا هُوَ ile yetinmişlerdir. Ne var ki هُوَ, ıtlakıyla Kur'ân-ı Kerim'e de baksa ذٰلِكَ ile anlatılan mânânın enginlik ve ulviyetini ifade edemez. Çünkü ıtlakta ihata edememe vardır. Mutlak ihata edilemez. Hâlbuki Kur'ân, insanlar için nâzil olduğuna göre muhataplarının onu ihata etmeleri lazımdır. Bunun için burada ذٰلِكَ özellikle seçilerek kullanılmıştır.

Ayrıca ذٰلِكَ kelimesinde şöyle bir nükte daha vardır: Yukarıda da ifade edildiği gibi, ذٰلِكَ'deki ذ, nahiv ifadesiyle ism-i işarettir ve mahsüsü gösterip, gözle görülebilen bir nesneyi işaretler; ortadaki ل uzaklık harfi olup Kur'ân'ın kemaline delâlet eder ve ulviyetini gösterir; sondaki hitap zamiri ك ise Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem)

bakmaktadır. Burada uzaklık işaretindeki nükteyi işaretlemede de yarar var: Varlığı Kendinden olan Cenab-ı Vacibü'l-Vücud, Rahmaniyet ve Rahimiyetiyle bize bizden yakın olmasına rağmen, biz O'na O'nun azamet ve ulûhiyeti cihetiyle olabildiğine uzak bulunuyoruz. Dolayısıyla burada kelâm-ı ilâhî, Allah Teâlâ Hazretleri'nden gelmesi itibarıyla özünde uzaklık işareti olan ذٰلِكَ ile gösterilmekte ve bununla hem Kur'ân'ın makamının yüceliği ve yüksekliği hem de çok âlî makamlardan nâzil olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda hitap zamiri olan كَ ile, Efendimiz'in, Cenab-ı Hakk'ın huzurunda bulunduğu ifade edilmiş, Kur'ân'ın O'nu (sallallâhu aleyhi ve sellem) muhatap aldığı belirtilmiştir.

Burada kelâm-ı ilâhî, Zât-ı Vacibü'l-Vücud ve Efendimiz arasındaki münasebet öyle belîğane ortaya konmuştur ki dahası olamaz. Evet, Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem), Allah'ın muhatabı olarak, âdeta huzurunda O'nu müşâhede etmektedir. Binaenaleyh Allah'ın kullarına yakınlığı, Kur'ân-ı Kerim'in makamının yüceliğiyle beşere uzaklığı ve aynı zamanda Zât-ı Vacibü'l-Vücud'un onu muhatap olarak alması itibarıyla kendi yakınlığını ifade etmesinde sonsuz bir bu'd (uzaklık) içinde sonsuz bir kurb (yakınlık) esprisi görülmektedir.

Ayrıca burada şöyle bir belâgat nüktesi de söz konusu olabilir: Cibril-i Emin, vahyi, Peygamber Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) Cenab-ı Hakk'ın gözetimi altında ulaştırmaktadır. Aynı zamanda başta Cibril-i Emin'in kendisi olmak üzere, diğer melekler de Nebiler Serveri'ne nâzil olan bu vahye mahkeme-i kübrada şahitlik edeceklerdir. Dolayısıyla Allah Resûlü'ne inzâl buyrulan vahyin içine hiçbir şüphe ve tereddüt giremez ve hiçbir cin ve şeytan da ona katiyen hiçbir şey katamazlar. Dolayısıyla bu çerçevedeki ilâhî vahye inanan insanlar da âdeta melekler gibi onda hiçbir şek ve şüphenin olmadığına inanırlar. İşte Kur'ân'ın, ذٰلِكَ kelimesinde ذٰ ile mahsüsü işaret ve iması, hemen ardından لِ ile uzaklığı ifade etmesi ve daha sonra da كَ hitabı ile yakınlığa delâleti türünden hususlar başlı başına bir mucize gibi görünmekte ve bir kere daha selim fıtratlara هٰذَا كَلَامُ اللّٰهِ dedirtmektedir.

Daha sonra ise, الٓمٓ ve ذٰلِكَ ile anlatılan, harf-i tarifle bilinirliğine işaret edilen اَلْكِتَابُ gelmektedir. Malum olduğu üzere kitaplar, göze bakan yönüyle, daha ziyade hacim ve muhtevalarıyla birbirinden ayrılır. Burada اَلْكِتَابُ denmesiyle binlerce, milyonlarca kitap içinde mârufiyeti, mutlak bilinirliği ile "İşte kitap budur!"

denilebilecek yegâne kitabın "o" olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple de artık ayrıca onu tarif ve beyana gerek yoktur.

Esasen burada Cenab-ı Hak اَلْكِتَابُ'ı bir ism-i mevsûl ve ardından gelen bir sıla cümlesiyle اَلَّذِي كَتَبَهُ اللّٰهُ (Allah'a ait olan) gibi bir şekilde tarif veyahut başka bir âyette geçtiği gibi كِتَابٌ مَرْقُومٌ *"yazılmış bir kitap"*[174] şeklinde ifade edebilirdi. Fakat öyle değil de, ذٰلِكَ الْكِتَابُ *"İşte kitap bu!"* şeklinde mutlak olarak zikredilmiştir. Zira bu Kitab'ı tarif edip uzun uzun açıklamaya hiç lüzum yoktur. Şöyle ki, önyargısız bakıldığında insanlar arasında Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarife gerek kalmadan tanındığı gibi, اَلْكِتَابُ dendiği zaman da maddî-mânevî hüviyet ve muhtevasındaki büyüklüğüyle bütün kitaplar arasından "Kur'ân" anlaşılmaktadır/anlaşılmıştır.

Bundan başka لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesi de Kur'ân-ı Kerim'in büyüklüğüne parmak basmaktadır. Zira bu ifadeyle o Kitab'ın (Kur'ân) içinde hiçbir şüphe ve tereddüdün olmadığı ve olamayacağı bildirilmektedir. Malumdur ki dış, için zarfıdır. Dolayısıyla mazrufta herhangi bir şüphe ve tereddüt olmayınca zarfta da olmayacaktır. Kur'ân'ın muhtevası, Cenab-ı Hakk'ın kelâm-ı nefsîsidir. Tabir-i diğerle Kur'ân, muhteva itibarıyla Cenab-ı Hakk'a racidir. Üstad Bediüzzaman'ın da ifade ettiği gibi, Kur'ân'ın arkasında semavî vahiy, önünde ise dünya-ahiret saadeti vardır. Zaten ileride tekrar ele alıp izah etmeye çalışacağımız أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"İşte bunlardır Rabbileri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felâh bulanlar."*[175] âyetiyle bu hakikate işaret edilmekte ve Kur'ân'ın hidayetine tabi olanlara iki cihan saadeti vaat edilmektedir.

Buraya kadar yapılan izahlardan anlaşılmaktadır ki, الٓمٓ, ذٰلِكَ الْكِتَابُ ve لَا رَيْبَ فِيهِ ifadelerinin hepsiyle anlatılmak istenen mânâ, o Kitab'ın (Kur'ân'ın) büyüklüğüdür.

***

İşte malum, maruf ve kendisinde hiçbir şüphe ve tereddüdün bulunmadığı bu büyük Kitap, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ'dir. Yani o Kur'ân, takva dairesi içinde olan, istidat ve kabiliyetlerini heder etmemiş bulunan ve iradeleriyle Cenab-ı Hakk'ın iradesine

“lebbeyk” diyenler için sırat-ı müstakime götüren bir mahz-ı hidayettir (hidayetin ta kendisidir, sırf hidayettir). Ayrıca, هُدًى لِلنَّاس *“İnsanlar için hidayettir.”*[176] âyetinden farklı olarak burada Kur’ân-ı Kerim’in müttakiler için hidayet olmasından bahsedilmiştir. Evet o, müttakiler için hem mebde hem de münteha itibarıyla ayn-ı hidayettir.

İnsanların hidayete vesileliği, Kur’ân-ı Kerim’in hidayetinin başladığı noktada biter. Söz konusu olan hidayetin mertebelerini üç madde hâlinde zikretmek mümkündür:

1. İnsanın şirk, küfür ve dalâletten, rüşd ve sırat-ı müstakime ulaştırılması.

2. Bu rüşd ve hidayetin devam ve temadisi.

3. İhsan sırrının bütün derinlikleriyle duyulup hissedilmesi.

Evet, Kur’ân-ı Kerim’in hidayeti, insanın, iradesini kullanması, Kur’ân-ı Kerim’ anlaması ve Kur’ân’ın rehberliğini kabul edip onun diriltici iklimine girmesi ufkunda gerçekleşir. İnsanların hidayet etmesi, daha doğru tabirle hidayete vesileliği işte bu noktada sona ermektedir. Binaenaleyh insanların hidayetinde bir ölçüde sadece irşad etme söz konusu iken, Kur’ân-ı Kerim’in hidayetinde ise kişinin elinden tutup sonsuz ufuklara götürme, erdirme mânâsı söz konusudur. Burada هُدًى kelimesi, –عَادِلٌ yerine عَدْلٌ kelimesinin kullanılması gibi– ism-i fâili olan هَادٍ “hidayet edici” yerine kullanılmakta ve *“Kur’ân-ı Kerim müttakilere bir mahz-ı hidayettir”* mânâsına gelmektedir.

Burada, “Kur’ân-ı Kerim, kâfirleri de içine alan bütün insanlar için bir mahz-ı hidayet değil midir?” şeklinde bir soru akla gelebilir.

Kur’ân-ı Kerim, –yukarıda da ifade edildiği gibi– sadece müttakiler için bir mahz-ı hidayettir; kâfirler için mahz-ı hidayet değildir. Evet, doğru dürüst yaşamayı ondan ilham alan ve ona göre hayatına çeki-düzen veren, derken ahiret hayatı adına da ümitvâr olabilen; böylece dünyevî hayatında huzura eren herkes Kur’ân’ın hidayetinden bir ölçüde istifade etse de, hakiki mânâda bir müttakinin mazhariyetini elde edemez.

Bu itibarla, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *“Müttakilere bir mahz-ı hidayettir.”* buyrulmakla, muttakilerin hidayeti, kâfirlerin rüşd ve hidayetinden ayrılmış olmaktadır. Mesela, مَنْ يَهْدِي اللهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَا هَادِيَ لَهُ *“Allah kime hidayet verirse onu doğru yoldan saptıracak, kimi de idlâl ederse onu hidayete sevk edecek yoktur.”*[177] beyanındaki “Hâdî=Hidayet edici” Allah’tır (celle celâluhu) ve buradaki hidayet,

kâfirleri dahi içine alan ve bütün insanlar için söz konusu olan bir hidayettir. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ âyetindeki hidayet vesilesi ise Kur'ân'dır ve ondan tam istifade de ancak müttakilere mahsustur.

اَلْمُتَّقِينَ kelimesi, وَقَى – يَقِي kökünden türemiş olup iftiâl babından اِتَّقَى fiilinin ism-i fâili olan الْمُتَّقِي kelimesinin çoğuludur. وَقَى fiili, وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ *"Allah bizi can yakıcı azaptan himaye etti."*[178] âyetinde olduğu gibi, vikâye ve himaye etti mânâsına gelmektedir. Bu fiil, "iftiâl" babına girince yani اِتَّقَى şeklini alınca "sakındı, korundu, birinin himayesine girdi" mânâlarına gelir. Malum olduğu üzere "iftiâl" babı mutâvaat (dönüşlülük) içindir. اِتَّقَى fiilinin ism-i fâili olan اَلْمُتَّقِي de, "bir şeyden sakınan, himayeye giren ve himayeyi kabul eden" mânâlarına gelmektedir. İsimlerdeki devam ve sebat mânâsı da nazar-ı itibara alınınca müttaki: "Zamanın ve kâinatın değişik hâdiselerine karşı himayeye girme lüzumu duyuldukça devamlı korkan ve Allah'ın himayesine giren" demek olur.

Bundan da anlaşılmaktadır ki, hidayetteki devamlılık ve terakki, aynıyla ittikâda da müşâhede edilmektedir. Binaenaleyh ittikâdaki korkma, sakınma ve tevakki etme, sadece kuru bir korkmadan ibaret değildir; onun yanında, bir hamle ve aksiyonda bulunma mânâsını da taşımaktadır. Yani bir yönüyle emredildiği şeyleri yerine getirerek ve yasaklardan da uzak durarak Allah'tan korkma, diğer yönüyle de Allah'ın himayesine girme.. O'na iltica etme.. yalnız O'na sığınıp dua ve istiğfarda bulunma.. O'ndan alıkoyan şeylerden uzak durma ve O'na götürecek iyilik ve güzelliklere sımsıkı tutunma, demektir.

Binaenaleyh ittikâda, hem bütün şirk, masiyet ve "mâsivâ"dan iç dünyasını temizleme mânâsına gelen تَخْلِيَة hem de kâmil iman ve hasenâtın bütün çeşitleriyle mamur hâle gelme demek olan تَحْلِيَة vardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim,

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَٓاءِ
ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ
وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı; en güzel davranışı, muhtaç

oldukları şeyleri yakınlara vermeyi emreder. Hayasızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü de yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir. "[179] âyetiyle ittikânın her iki yönünü birden hatırlatmaktadır. Âyetin إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَآءِ ذِي الْقُرْبٰى kısmı, işin yapmakla emrolunduğumuz pozitif yönünü; وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ kısmı da yapmaktan nehyedildiğimiz negatif yönünü ihtiva etmektedir.

***

Kur'ân-ı Kerim'de ittikâ ve takva, üç mertebede zikredilegelmiştir:

1. Allah'a şirk koşmaktan ve küfürden içtinap etmek. وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى *"Allah (celle celâluhu) onlara takva kelimesini yoldaş edip gerekli kıldı."*[180] âyeti, takvanın bu mertebesine işaret etmektedir. Buradaki mânâsıyla takva; şirki, küfrü ve dalâleti bırakıp hidayet üzere bulunmak demektir.

2. İman ettikten sonra büyük günahları işlemekten ve küçük günahlarda ısrar etmekten kaçınmak ve yapmakla mükellef olunan farzları îfâ etmektir ki, وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرٰى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا *"Eğer o ülkelerin ahalisi iman etse ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı..."*[181] âyeti, takvanın bu ikinci mertebesine bakmaktadır.

3 . يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse öylece sakının."*[182] âyet-i kerimesinin işaret ettiği takvadır ki, kişilerin seviyelerine göre değişik şekilde olan ve bir mânâda "ihsan" mertebesini ifade eden daha derin bir takva telakkisini işaretlemektedir. Bu âyet, daha çok ihsan mertebesindeki mü'minlere bakmaktadır. Her ne kadar bazı müfessirler bu âyet-i kerimenin mensuh olduğunu söyleseler de, âyetin hükmü bir anlamda ehl-i ihsan için geçerliliğini korumaktadır.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا
فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ
يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Ey insanlar, sizler içinizdeki şeyleri açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi onlardan dolayı hesaba çeker. Sonra da dilediğini affeder ve dilediğini de azaba uğratır. Doğrusu Allah her şeye kadirdir."[183] âyetinde ise bu âyetin tefsiri ve lazımı anlatılmaktadır ki işte bu, ihsanın en âlî mertebesidir. Bu âyet-i celîle de, düz mü'minler için, objektif olarak لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا *"Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz."*[184] âyetiyle mensuh olsa da, yukarıdaki tevcih çerçevesinde, ehl-i ihsan için belli bir ufuk mükellefiyeti açısından onun da hükmü devam etmektedir. Zira takvada zirveyi tutmuş kutlular, içlerinden geçirdikleri şeylerden dahi hesaba çekilirler ve/veya hesaba çekileceklerine inanırlar ki, bu aynı zamanda takvanın da en âlî mertebesidir.

Buraya kadar zikredilenler içinde "hakka'l-yakîn ufku" açısından takvanın daha fâik bir derecesi daha vardır ki, onun en alt mertebesinde en ileri mü'minler, en âlî mertebesinde de asfiya-i fihâm ve yerleri hiç değişmeyen enbiya-i izâm vardır. Enbiya-i izâmın, sırf duygu ve düşünce dünyalarında dahi kötülükleri bir anlık olsun misafir etmeleri düşünülemez. Eğer böyle bir durum mevzubahis olacak olursa, o yüce kâmetler, sahip oldukları o mertebede çok şiddetli tokat yerler. Fakat asfiya, bu noktada enbiya gibi değildir; onların zihinlerinden kötülük geçmesi bahis mevzuu olabilir, onlar bundan dolayı muâheze olunmazlar.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ
اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

"İman edip sâlih amel yapanlara bundan böyle Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve imanlarında sebat ile arızasız ve kusursuz amellerine devam ettikleri, sonra takvaları ve imanları tam sağlamlaşıp kökleştiği, daha sonra da bu takva ile beraber, ihsan mertebesine erip başkalarına iyilik ettikleri ve her yaptıklarını da güzel yaptıkları takdirde, daha önce yiyip içtikleri şeylerden dolayı kendilerine bir vebal yoktur."[185] âyet-i kerimesi, takvanın bu üç mertebesini de toplamıştır.

Âyet-i kerimede, إِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"İlâhi himayeye*

sığınarak, iman edip amel-i salih işledikleri…” ifadesiyle, takvanın ilk mertebesi; ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا *“sonra ilâhi himayeye sığınarak, imanları tam sağlamlaşıp kökleştiği…”* lafızlarıyla ikinci mertebesi; ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا *“daha sonra yine ilâhi himayeye sığınarak ihsan mertebesine erdikleri takdirde…”* ibaresiyle de üçüncü mertebesi işaretlenmektedir.

Kur’ân-ı Kerim, bazen bu âyet-i kerimede olduğu gibi, bir âyetiyle takvanın üç mertebesini birden; bazen –yukarıda zikredildiği gibi– تَخْلِيَة ve تَحْلِيَة şeklinde iki mertebesini birden; bazen de *“korkma”* mânâsı itibarıyla sadece bir mertebesini ifade eder. Mesela وَاتَّقُونِ *“Benden korkun.”*[186] ifadesinde sadece bir “korkma” (تَخْلِيَة) bahis mevzuu iken, وَأَحْسِنُوا *“İhsan şuuruyla hep iyiliği ve güzelliği takip edin.”*[187] ifadesinde ise sadece bir “süsleme ve donatma” (تَحْلِيَة) bahis mevzuudur.

Hâsılı takva, ister تَخْلِيَة ister تَحْلِيَة yönüyle ele alınsın onun yukarıda zikredilen üç mertebeye de tatbiki mümkündür. Bu takdirde takva; şirk, küfür ve dalâletten sakınıp, onların içine düşmekten korkmak.. bunun yanında ilâhî himayeye girerek, onu kabullenmek.. sonra imanda derinleşip bu kabulü sâlih amelle taçlandırarak ihsan ufkuna doğru koşmak, koşmakla kalmayıp bütün bir hayat boyu bu yolda sebat etmek.. daha sonra da ihsan ruh ve telakkisiyle elde ettiği mazhariyetle hakka’l-yakînin en âlî mertebesine doğru kanat çırpıp yükselmeye çalışmak... mânâlarına gelir.

Bütün bu engin mânâlarıyla takva, Allah nezdinde en kıymetli bir haslet, onunla donanan müttakinin makamı da Cennet’tir. Onun için Tirmizî’deki bir hadis-i şerifte Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmaktadır:

لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى
يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ حَذَرًا لِمَا بِهِ الْبَأْسُ

“Kul, sakıncalı şeylere girme endişesiyle bir kısım sakıncası olmayan şeyleri de terk etmedikçe gerçek takvaya ulaşamaz.”[188] Bu mertebe, bir bakıma takvanın son mertebesi olarak değerlendirilebilir. Zira “mahzurlu olan şeyleri işlerim” endişesiyle, çok defa herhangi bir mahzuru bulunmayan bazı fiilleri; açık bir nehiy olmadığı hâlde “belki sakıncalı bir şey içerisine girebilirim” endişesiyle, içinde şüphe ve tereddüt bulunan hususları terk etmedikten sonra hakiki takva derecesine çıkılamaz.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (2-4. Âyetler)

Buraya kadar müfredat üzerinde yapmış olduğumuz izahlardan sonra şimdi de aynı kelimeleri dar bir çerçevede belâgat açısından ele almak istiyoruz.

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ifadesindeki هُدًى kelimesi, هَدَى – يَهْدِي'den masdardır. Binaenaleyh هُدًى, bu yönüyle هَادٍ kelimesinin ifade ettiği mânâdan çok daha derin bir mânâya delâlet etmektedir. Zira هُدًى ifadesinde "mahz-ı hidayet" mânâsı vardır. اَلْمُتَّقِينَ kelimesi, yukarıda da ifade edildiği gibi وَقَى – يَقِي kökünden türemiş olup iftiâl babından اِتَّقَى fiilinin ism-i fâilinin çoğuludur. Bu şekliyle هُدًى لِلْمُتَّقِينَ cümlesi, devam ve sebata delâlet etmektedir ve "içinde hiçbir şüphe ve tereddüt bulunmayan o kitap, daima şirk, küfür, dalâlet, günah ve mâsivâdan sakınan ve uzak duranlar için hidayetin ta kendisidir" mânâsına gelmektedir. Dolayısıyla, sakınma ve uzak durmada eksiklik olduğu zaman, hidayette de aynı eksikliğin olacağı nüktesi ortaya çıkmaktadır. İşte Kur'ân-ı Kerim, hayatlarını böylesine bir takva ve ihsan atmosferinde geçirenler için sırf hidayettir.

لَا رَيْبَ فِيهِ sözüne dikkat edilecek olursa هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ile aralarında sıkı bir irtibatın bulunduğu açıkça görülecektir. Zira Kur'ân'ın iç derinlik ve ledünniyatı tetkik edilerek mânâsına nüfuz edildiğinde, onda en ufak bir şüphe ve tereddüdün olmadığı açık-seçik ortaya çıkacaktır. Binaenaleyh "ittikâ"da devamlı olan bir insan, içinde hiçbir şüphe ve tereddüt olmayan Kur'ân-ı Kerim'den istifade edecek ve Kur'ân-ı Kerim de o müttaki için bir mahz-ı hidayet olacaktır.

Burada هُدًى kelimesinin sonunda bir de tenvin vardır. Tenvin ise tenkîr içindir ve kâfirlerin ve çirkin şeylerin bahis mevzuu olduğu yerde tahkir, mü'minlerin ve güzelliklerin bahis mevzuu olduğu yerde de tazim ifade eder. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ'de söz konusu olan bir güzellik olduğu için, nekre bir kelime olan هُدًى kelimesi tazim ifade eder. Dolayısıyla mânâ, "O Kitap, müttakiler için çok muazzam bir hidayettir ve onlar, kendileri için bir mahz-ı hidayet olan o Kitap'tan azamî derecede istifade ederler." şeklinde olur. Kur'ân-ı Kerim'in değişik yerlerinde geçen هُدًى لِلنَّاسِ ifadesindeki tenvinde bir tahkir (azlık, küçüklük) mânâsı mülâhaza edilecek olursa, bir bakıma "Kâfir dahi o Kitap'tan bir nebze de olsa istifade edebilir." anlamı taşır.

Şimdi de هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ifadesinin kendisinden önce geçen âyetlerle münasebetine bakmaya çalışalım:

الٓمٓ, Kur'ân-ı Kerim'in haysiyet-i ezeliyesi noktasına bakmaktadır. Yani bu ilâhî kelâm, bir kısım sır ve remizlerle dopdolu bir mesajdır. ذٰلِكَ الْكِتَابُ insanın içinde hayret ve dehşet uyaran الٓمٓ ile hâsıl olan mânânın görünürdeki gerçeklerini anlatmaktadır. لَا رَيْبَ فِيهِ Kur'ân'ın kendine has zenginliğini ve ilmî, ahlâkî özelliğini işaretlemektedir. Yani o Kitap, her türlü şüphe ve tereddütten münezzeh, mukaddes ve müberrâ bir kitaptır. Onda ne aklî ne fikrî ne de amelî herhangi bir şüphe söz konusu değildir.

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ise Kur'ân'ın nâzil oluş hikmetini ve pratikteki gayesini ifade etmektedir. Zira onun nüzul sebebi, insanları, hususiyle de bunlar içinde müttakileri rüşd ve hidayete ulaştırmaktır. Öyleyse Kur'ân, insanların hidayete kavuşmaları için anlatılmalı ve hakikatleri tedebbüre tâbi tutulmalıdır: Onun için الٓمٓ'den هُدًى لِلْمُتَّقِينَ'e kadar gelen ifadelerin hepsi bir fasıl hâlinde gelmiştir. Yani aralarına atıf vavı koyarak الٓمٓ، (وَ)ذٰلِكَ الْكِتَابُ، (وَ)لَا رَيْبَ فِيهِ، (وَ)هُدًى لِلْمُتَّقِينَ demeye gerek duyulmamıştır. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi, tek bir hakikat olan Kur'ân-ı Kerim'in güzelliğini, azamet ve ihtişamını anlatmada الٓمٓ, onun haysiyet-i ezeliyesine; ذٰلِكَ الْكِتَابُ, meşhudât ve mahsüsâtına; لَا رَيْبَ فِيهِ onun kendisine has ve ayrılmaz bir özelliği olarak her türlü şüphe ve tereddütten uzak bulunduğuna; هُدًى لِلْمُتَّقِينَ de onun nüzulünün esas gaye ve hedefine bakmaktadır. İnsanların rüşd ve hidayeti bir tek hakikat olduğu için, Kur'ân aralarına atıf vavı koyarak bu ifadeleri parçalara bölmemiştir.

Evet, şimdiye kadar yapılan izahlardan anlaşılacağı üzere هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ifadesiyle Kur'ân'ın, hem mü'min hem de ihlas ve ihsan ufkunu yakalayan kutlular için sırf hidayet kaynağı olduğu hatırlatılmaktadır. Gerçi tâbiîn imamlarından bazıları "müttakîn"in mânâsını اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ *"Görmedikleri âleme inananlar."* ferman-ı sübhânisiyle yorumlamışlardır ama o, bizim mülâhazalarımız üstünde bir tevcihtir.

Burada, "baştan beri izah edilmeye çalışılan "müttakiler"in kimler olduğu, onlar üzerinde bu kadar geniş ve derince durmadan anlaşılamaz mı?" şeklinde bir soru akla gelebilir. Böyle bir soruya bizzat Kur'ân, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ'den هُمُ الْمُفْلِحُونَ'a kadar olan âyetlerle cevap vermektedir:

Evet, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ifadesine, "O müttakiler ki, gıyaben inanırlar" veya "gaybî hakikatlere inanırlar." şeklinde bir mânâ vermek mümkündür.

اَلْغَيْب kelimesi غَابَ – يَغِيبُ'den masdar olup, başka yerde bulunmak, hazırda olmamak, göz önünde bulunmamak mânâsına gelmektedir. "Gaybet" ve "gıyâb" da aynı mânâdadır. Aynı zamanda bu kelime, هُدًى'de olduğu gibi, masdar olduğu hâlde ism-i fâil mânâsında kullanılmıştır ve "gâib: göz önünde bulunmayan" anlamına da gelmektedir. Ancak ileride de izah edileceği üzere يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ifadesindeki اَلْغَيْب kelimesine ism-i fâil olarak "gâib" mânâsı vermek, kanaat-ı âcizânemce çok uygun değil gibidir. Binaenaleyh يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ cümlesine *"Gayb'a iman ederler."* veya *"Gıyaben iman ederler."* şeklinde bir mânâ vermek daha uygun olsa gerek. Hatta bir zaviyeden *"Gıyaben iman ederler."* sözü de tenkit edilebilir. Zira bugün bir kısım ilim ve bilim çevrelerince insanların, sadece duyu organlarıyla algıladıkları ve tecrübe alanlarına giren şeylere iman etmeleri gerektiği iddia edilmektedir. Hâlbuki duyu organları ve tecrübeler, katiyen imanın rüknü olamazlar. Dolayısıyla *"Ben, sadece elle tutulan, gözle görülen, kulakla işitilen ve laboratuvar tecrübeleri neticesinde elde ettiğim malumata inanırım."* diyen bir kişi, imanı asıl mânâsıyla anlayamamış demektir. Onun için âyet-i kerimede يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ buyrularak, müttakilerin, iman edilmesi gereken hakikatlere hem aklen hem de kalben inanmalarının esas olduğu vurgulanmış olmaktadır.

Dolayısıyla o takva erleri, sadece gözlerinin gördüğü "meşhûdât"a inanmazlar. Âlem-i şehadet ve âlem-i mahsüsât denilen maddî âlemi, vicdanları ile *"şuhûd-u Hak"* arasında bir berzah kabul eder ve bu âlem-i şehadet silinmeden, şuhûd-u Hakk'a vâsıl olamayacaklarına inanırlar. Bunun içindir ki ehl-i tahkik, genellikle âlem-i şehadetin kıstaslarına itibar etmemiş ve gayb âlemine ait gördükleri temessülâtı da bu âlemin ölçüleriyle değerlendirmemişlerdir. Aksine onlar, bu âlemdeki bütün müşâhedelerini

öbür âlemin kıstaslarıyla ölçüp biçmiş, ona göre bir hükme varmışlardır. Vicdan kahramanları, bu âlemi, öteki ve hakiki âlemin bir gölgesi saymış, hatta bunlardan bazıları, onu zevk-i ruhanî için bir gölge şeklinde duyup hissetmiş; bazıları da kendilerini ve o âlemi tamamen fenâ-i mutlak içinde bir fâni veya adem-i mutlak içinde bir mâdum-u izafî görmüşlerdir.

Bu konuda esas olan Ehl-i Sünnet'in görüşü ise, حَقَائِقُ الْأَشْيَاءِ ثَابِتَةٌ *"Eşyanın hakikatleri (vücudu, mevcudiyeti) sabittir."*[189] şeklindedir. Yani hangi mânâda olursa olsun kâinatın mevcudiyeti bir gerçektir, fakat her şeyin varlığı, Allah'ın (celle celâluhu) vücuduyla (mevcudiyetiyle) kâimdir. Bu itibarla da mahlûkatın varlığı zıllî (gölge mahiyetinde) bir varlıktır. Bununla beraber bu varlığın, Cenab-ı Vacibu'l-Vücud'la kâim olup, O'nun vücuduna nispeten zayıf bir gölge mahiyetinde olması ve O'nu düşünmeden bunlara hakiki bir vücud verme imkânının bulunmaması itibarıyla, onlara bir değer atfedilmemesi, bir hakikate karşı hürmetsizlik değil, aksine o büyük hakikate karşı hürmetin ifadesi sayılmıştır.

Bir kısım ehl-i tahkik, gözle gördükleri âlemdeki değişik temessülâtı, rüya ve hayal saymış ve bunları birer gölge olarak değerlendirmişlerdir. Hatta onların bazıları, sekr hâlinde müşâhede ettikleri âlemleri asıl âlem ve hakâik-i eşya kabul etmiş, dolayısıyla da o âlemde gördüklerinin tevilini yapma lüzumu duymamış; duymamış ve bu âlemi, o âlemin kıstaslarına göre tevil etmişlerdir. Her ne kadar onların bu yaklaşımları, ilk bakışta bir mübalağa ve mugalata gibi görünse de, şu bir gerçektir ki, âlem-i şehadet, âlem-i gayb üzerinde tenteneli bir perdedir ve hakiki âlem de ötelerdeki âlemdir.

İşte اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ifadeleriyle vasıfları anlatılan o müttakiler, vicdanlarıyla şuhûd-u Hak arasında bulunan bu perdeleri aşarak, meselenin özünü, tenteneli o perdenin ötesinde duydukları vech ile ifade etmek istemişlerdir. Yani onlar, otların bitmesi, çiçeklerin açması ve ağaçların meyve vermesi.. gibi, kâinatta baş döndürücü bir ahenkle cereyan ve deveran eden hâdiseleri görmüş ama her zaman bunların gösterdiği şeylerin arkasındaki hakikatlere inanmışlardır. Bu kutlular zümresine dâhil olmak isteyenlerin karşılarına gözlerle görülebilen, kulaklarla işitilebilen ne tür hakikatler çıkarsa çıksın ve bu hakikatler, birbirinden ne kadar ince, derin ve ledünnî olursa olsun, onlar gözleriyle ya da teleskop veya mikroskoplarla görebilecekleri hakikatlerin ötesinde en büyük hakikati arar ve akıllarıyla değerlendirip, vicdanlarıyla buna ermeye çalışırlar. Zira onlara göre yegâne hakiki vücud ve hakiki varlık O'dur.

Hakikat-âşina pek çok ehl-i tahkik, araştırmaları neticesinde, kâinatta hakiki hiçbir şeyin olmadığını, hakiki hakikatin esmâ-i ilâhiye, sıfât-ı sübhâniye ve Zât-ı ilâhiye olduğunu söylemişlerdir. Hatta bu mevzuda daha da derinleşenler, bir bakıma esmâ-i ilâhiyede sıfât-ı ilâhiyenin gölgelerini görmüş, onlara dahi hakiki vücut vermek istememişlerdir.

Daha sonra وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ *"(O müttakiler) namazı tam îfâ ederler ve dosdoğru kılarlar."* ifadesiyle müttakilerin bir başka vasfı olan "namaz kılma"ya dikkat çekilmekte ve bu ifade, اَلْمُتَّقِينَ sözünün sıfatı ilk cümle olan يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ üzerine atfedilmektedir. Buradan da "amelin imandan bir cüz olmadığı" anlaşılmaktadır. Çünkü namaz kılmak imandan bir cüz olsaydı kendi üzerine atfedilmiş olacağından وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ, cümlesi يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ üzerine atfedilmezdi. Birbiri üzerine atfedildiğine göre iman ile amel birbirinden farklı, fakat birbiri üzerine atfedilecek cinsten şeylerdir. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem),

اَلْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ –وَفِي رِوَايَةٍ بِضْعٌ
وَسِتُّونَ– شُعْبَةً وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ

"İman, yetmiş küsur –bir rivayette de altmış küsur– şubedir. Haya da imandan bir şubedir."[190] buyurmuştur. Başka bir rivayette ise şu ziyâde vardır: فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ *"Bu şubelerden en üstünü 'Lâ ilâhe illallah' sözüdür, en aşağı mertebede olanı da yolda bulunan rahatsız edici bir şeyi kenara itmektir."*[191]

Peygamberimiz bu hadis-i şerifinde hayâyı, Lâ ilâhe illallah demeyi ve yolda bulunan rahatsız edici bir şeyi bertaraf etmeyi imandan birer şube olarak zikretmektedir. Bundan da anlaşılmaktadır ki amel, imana dâhil değil, bir anlamda onun şubelerindendir. Gerçi iman ile amel birbirinden farklı şeyler olsa da amel, bir sarayın müştemilâtı gibi, imanın teferruatından sayılmıştır. Tabiri caizse iman, evvela o sarayın, sâniyen içteki tefrişat ve dekorasyonunun plân ve projesi; amel ise bu projenin tamamen şeklî yönüdür. İşte iman ile amel arasında böylesine sıkı bir irtibat vardır. Onun için وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ifadesi اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ üzerine atfedilmiştir.

إِقَامَة kelimesi kök itibarıyla, ayakta durmak, bir işin başında bulunmak ve bir işe vaziyet etmek mânâlarına gelen قِيَام kökünden, if'âl bâbında masdardır ve bir şeyi kaldırıp doğrultmak, düzeltmek, şekil vermek, olması gerekli olan hüviyete irca etmek, bir şeyin îfâsına ihtimam göstermek ve bir vazifeyi yaparken çevik-çavak olmak gibi mânâlara gelmektedir. Bazılarının aklına "وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ yerine يُصَلُّونَ de denilebilirdi." şeklinde bir düşünce gelebilir. Ne var ki, يُصَلُّونَ kelimesi, يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ibaresinin ihtiva ettiği mânâları ifade etmemektedir. Onun için, âyet-i kerimede daha kısa bir tabir olan يُصَلُّونَ yerine, bir bakıma itnâb yapılarak söz uzatılmış ve يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ifadesi seçilerek kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de, namaz hakkında صَلَّى fiili de kullanılmakla beraber daha çok "ikame-i salât" benzeri kalıplar kullanılmış, bazen de namazın haysiyetinin ve ona karşı hudû, huşû, saygı ve edebin muhafazasını işaretleme babından حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ[192] ve اَلَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ[193] buyrulmuştur ve görüldüğü gibi bunlar belli hususiyetler ifade eden beyanlardır.

اَلصَّلَاةَ kelimesi ile إِقَامَة kelimesi arasında böylesine ciddi bir irtibat söz konusudur. Evet, Kur'ân-ı Kerim'in, kelimeleri hassasiyetle seçip yerli yerinde kullanması ona has bir keyfiyettir. Örf-i şer'îde "salât", "namaz" mânâsına gelmektedir. Bir diğer mânâsıyla, "Allah'tan rahmet, meleklerden istiğfar, mü'minlerden de dua" anlamınadır. Yani salât, kulların Allah'a karşı yaptıkları dua, meleklerin kullar hakkında yaptıkları istiğfar, Allah'ın da mü'minler hakkında merhametinin ifadesidir.

Arapça'da الصَّلَا kelimesi, kalça kısmına verilen addır. صَلَّى ise, "vücudunun o kısmını hareket ettirdi" demektir. Rükûda, secdede o kısım hareket ettiği için namazı ifadede bu kelime kullanılmıştır. Bunun benzeri كَفَّرَ fiilidir. "Kâfire", kalçadaki kaba etin ismidir. Yahudiler birbirlerine selam verip saygılarını ifade ederlerken, başlarını eğer, hafif bir şekilde bellerini kırarak reverans yapar ve sonra kalçalarını hareket ettirip doğrulurlardı ki, Araplar bu durumu ifade için كَفَّرَ الْيَهُودِيُّ "Yahudi mezkûr

hareketi yaptı." derlerdi. Bu şekilde "iki uyluğu hareket ettirme" mânâsına صَلَّى, namazdaki rükû ve secdelerde yapıldığı gibi bizim "belini eğmek" dediğimiz mânâda kullanılırdı. Bundan da anlaşılmaktadır ki, Araplar hem Yahudilerin baş ve belleriyle yaptıkları selam şeklini hem de yerlere eğilip eli hareket ettirerek verdikleri selam şeklini biliyorlardı.

Evet, lügat itibarıyla, dua ve niyazda bulunmak ve ayrıca beden ile yukarıda tasvir edildiği şekilde hareket etmek mânâlarına gelen اَلصَّلَاةُ kelimesi İslâm'da, Kur'ân'ın emrettiği ve Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarif buyurduğu şekilde kıyam, kıraat, rükû, sücûd gibi bir takım kalb, dil ve bedene ait fiillerle, hususi esaslardan oluşan ibadetin adıdır. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerim, وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ifadesinde özellikle "salât" kelimesini seçerek kullanmıştır. Zira, salât kelimesinin yerini burada başka hiçbir kelime dolduramaz. Bunun için mânâ, ne يُقِيمُونَ الْعِبَادَةَ ne يُقِيمُونَ مَا فَرَضَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ne de sadece يُصَلُّونَ ile değil de وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ile ifade edilmiştir.

Evet, إِقَامَة kökünden gelen يُقِيمُونَ kelimesi, iç ve dış dinamiklerle bir işe fevkalâde derecede ihtimam gösterip, onu hakkıyla ikâme etmeyi; اَلصَّلَاةُ kelimesi de kalbin Allah'a karşı haşyetle, saygıyla dopdolu bulunmasını, lisanın bunu dile getirmesini ve aynı zamanda insanın da bunu rükû, sücûd ve kâde gibi malum hareketlerle yerine getirmesini ifade etmektedir. Binaenaleyh وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ "Onlar vücutlarını Allah'ın istediği, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendilerine tarif edip fiilen gösterdiği şekilde hareket ettirerek, değişik pozisyonlara girmek suretiyle, Allah'ın onlardan ikâmesini istediği ibadeti en mükemmel şekilde yerine getirme hususunda ihtimam gösterir ve hudû, huşû ve saygıyla onu eda ederler." mânâsına gelmektedir.

Namazda, emre esas teşkil etmese de, bir çeşit fizikî ve bedenî eğitim de söz konusudur. Ne var ki, صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي *"Namaz kılarken Beni gördüğünüz gibi namaz kılınız."*[194] hadis-i şerifinden anlaşıldığı üzere yapılan ibadetin Allah katında makbul olabilmesi ve kişiye sevap kazandırabilmesi için hem kalbin Allah'a karşı haşyet, hudû ve saygıyla dopdolu bulunması hem de davranışların, Nebiler Serveri'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) ikâme adına tarif edip gösterdiği şekle uygun

îfâ edilmesi gerekmektedir. Zira insan namaz kılarken kalbi haşyet, huşû ve saygıyla çarpmıyorsa, zâhiren namazını kılmış ve borcundan kurtulmuş olsa da kâmil mânâda namazını eda etmiş sayılmaz ve iç-dış erkânına riayet edilerek kılınan namazdan hâsıl olacak sevabı alamaz. Aynen onun gibi kişi, o ibadeti en zor bedenî hareketlerle yerine getirse de, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarif edip gösterdiği şekle uygun değilse kâmil mânâda namazını eda etmiş olmaz ve ondan beklenen engin sevabı da elde edemez. Evet, namazda, ilâhî lütuf olarak bedeni sağlıklı tutacak bir kısım fizikî hareketlerin yapılması emredilmiş olsa bile, kişi namazını eda ederken bunları maksat edinmemelidir.

اَلصَّلاَةُ عِمَادُ الدِّينِ *"Namaz, dinin direğidir."*[195] hadis-i şerifi, namazın dindeki ehemmiyetini göstermesi adına çok mânidardır. Zira Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu beyanıyla, dini yüksek bir binaya, namazı da onun dayandığı bir sütun veya bir kaideye benzetmektedir. Hatta hadis kriterleri açısından tenkit edilse de bu hadisin devamında مَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ *"Namazı dosdoğru ikâme eden kişi, dini ikâme etmiş, onu (terk edip) yıkan kişi de dini yıkmış olur."*[196] buyrulmaktadır ki, الصَّلَاةِ بَيْنَ الْعَبْدِ وَبَيْنَ الْكُفْرِ تَرْكُ *"Kul ile küfür arasındaki perde, namazın terkidir."*[197] hadis-i şerifi bu mânâyı teyit etmektedir.

Evet, namaz terk edildiğinde, küfürle insan arasında artık herhangi bir perde kalmamıştır ve insan âdeta kâfir görüntüsü sergiliyor demektir. Onun için imanın dil ile ikrar edilmesinin alâmeti olarak, يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ'ın arkasından şeâirin en büyüğü sayılan namazın zikredilmesi çok mânidardır. İnsan, imanını diliyle ikrar etmese de namaz kılması onun hakiki mü'min olduğunun daha açık bir alâmetidir. Çünkü şeâir (İslâm'a ait âdet, işaret ve kaideler), fiilen Allah'ı ilandan ibarettir. Onun için imanın hemen arkasından ehemmiyetine binaen şeâirin en büyüğü kabul edilen namaz zikredilmiştir.

Namaz, hem kalbî hem de bedenî bir ameldir. Onun için, burada kalbe mahsus bir amel olan imandan, o imanın pratik hayattaki yansımaları olan amellere geçilirken, bu amellerin en başında, –o da çok önemli olmasına rağmen, malî bir ibadet olan– zekâttan önce وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ifadesiyle *"namazın ikâmesi"* zikredilmiştir ki burada konu ile alâkalı bir hususa bilhassa dikkatlerinizi çekmek isterim: وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ifadesiyle

kişinin namazını ikâme ederken hem o vakitteki namazının başından sonuna kadar hem de hayatı boyunca kılacağı bütün namazlarında aynı iç duruluğunu, içten saygısını ve haşyetini devam ettirmesinin önemi işaretlenmektedir.

Zekâtta ise böyle bir durum mevzubahis değildir. Zira kişi bir an içinde niyet edip zekâtını verdiğinde bu mükellefiyet yerine getirilmiş olur da daha sonra o kişinin aklından ne geçerse geçsin niyetine zarar vermez. Hâlbuki huşûun, namazın bütün rükünlerine şamil olması gerekir. Bunun için tadil-i erkâna riayet, Şafiî mezhebine göre farz, Hanefi mezhebine göre ise vaciptir. Hatta Hanefi ulemasından bazıları da tadil-i erkânın farz olduğunu söylemişlerdir. Bundan da anlaşılmaktadır ki, –tâdil-i erkân ister farz, isterse vacip olsun– namazın bütün rükünlerinde, namazın ikâmesinin ruhunda anlatılmak istenen saygı, haşyet ve huşûun hâkim olması önemli bir esastır.

Öyleyse nasıl ki bir insan imandan ayrıldığı zaman kâfir olur hatta kalbin bir an tasdikten uzak kalması küfür emaresi sayılır; namazın herhangi bir rüknü de, onun ikâmesinin ifadesi olan saygı, haşyet ve huşûdan uzak kaldığı zaman bir mânâda namaz nâkıs sayılır. Aslında mesele dil açısından ele alındığında da وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ'nin bunu çok açık bir şekilde anlattığı görülecektir. Zira وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ifadesindeki يُقِيمُونَ fiili, muzâri sigasıyla gelmiştir. Muzâri sigası, teceddüde ve geniş zamana delâlet eder; buna göre o şahıs gelecekte de kılacağı bütün namazları âdeta bir sinema şeridi gibi zihninde canlandırır ve kendisini mütemadiyen namazı ikâme ediyor olma ruh hâleti içinde müşâhede eder. Bu da Kur'ân'ın bu husustaki enfes tasviridir. Bu itibarla da وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ, *"Namazı daima dosdoğru ikâme ederler."* mânâsına gelmektedir. Cenab-ı Hak bizleri namazı tastamam ikâme etmeye muvaffak kılsın. Amin..!

* * *

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"Nezd-i ulûhiyetimizden onlara rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler."*

Buradaki مِمَّا; مِنْ ile مَا'nın idğamlı hâlidir. Malum olduğu üzere مِنْ, teb'iz (bir şeyin bir kısmını zikretme) ifade eder ve burada infakın Cenab-ı Hak tarafından verilen rızkın bir kısmından olacağını işaretler. مَا ise, eski Türkçede "nesne", günümüzde daha yaygın olarak kullanıldığı şekliyle "şey" mânâsına gelir ve daha ziyade "akıl sahibi olmayan şeyler (nesneler)" için kullanılır. Arapçada akıl sahibi varlıklar için مَنْ kelimesi kullanılır ki, "kimse" mânâsına gelmektedir.

“Rızık”, lügat itibarıyla haz, nasip, pay; ıstılahî mânâsı açısından ise Cenab-ı Hakk’ın canlılara faydalanmaları için ihsan ve lütfettiği her şey mânâsına gelmektedir. Ehl-i Sünnet’e göre, rızkın ıstılahî mânâsı, lügat mânâsıyla aynıdır. Ancak, Mutezile, haramın rızık olmadığı kanaatindedir. Mutezile’nin bu kanaati, Ehl-i Sünnet akidesine ters olduğu gibi, kâinatta câri olan kanunlara da aykırıdır. Binaenaleyh yukarıda da ifade edildiği gibi rızık, bütün canlılara faydalanmaları üzere bahşedilen nesne veya nesneler olduğu için, bu anlamdaki rızka, hayvanların, hatta ağaçların istifade ettiği şeylerin hepsi dâhildir. Hâlbuki hayvanlar için helâl ve haram meselesi söz konusu değildir. Eğer harama “rızık değildir” denilecek olursa, bu takdirde “Mütemadiyen haram yiyen kimseler, hiç rızık yemiyorlar.” türünden gayr-i makûl bir hüküm ortaya çıkar. Buna mukabil Ehl-i Sünnet, rızkı, “helâl rızık-haram rızık” şeklinde ikiye ayırır.

Ayrıca rızık, zevce ve çocuk gibi nimetleri de içine alan şümullü bir mânâ ifade etmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim, huri, gılman ve evlat gibi nimetlerin verilişini birer rızık olarak anlatmaktadır. Bundan da anlaşılmaktadır ki, rızık sadece mala has olmayıp canlıların istifade ettikleri her şeyi ihtiva etmektedir.

“İnfak, nafaka verme, sarf etme, harcama ve malın elden çıkarılması” anlamındadır. Tıpkı rızık gibi infak da oldukça şümullü bir mânâ ifade eder. Evet infak, hakiki mânâsıyla malı, mecazi mânâsıyla malın dışındaki şeyleri de içine alır. Zaten

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ
الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

âyet-i kerimesinin kelimeleri arasında, anlatmak istediği hakikat etrafında bir “tecâvüb” (birbirinin ihtiyacına cevap verme) vardır ve kelimelerin heyet-i umumiyesi, âdeta bir koordinasyon içindelermiş gibi bir keyfiyet arz eder. Âyet-i kerimedeki infakı ifade eden يُنْفِقُونَ kelimesinin, mânâ itibarıyla hem hâle (şimdiki zamana) hem de geleceğe delâlet eden muzâri sigasında gelmesi ve kelimenin mânâsının şümulü, infakın maldan olabileceği gibi sıhhat, ilim, fikir, düşünce, hatta başkalarını harekete geçirecek müspet bir hareket... gibi diğer şeylerden de olabileceğine işaret etmektedir. İnsanın hoşuna giden ve muhtaç olduğu şeyleri, hoşuna gitmesine ve ihtiyacına rağmen başkalarına vermesi mânâsına gelen *“îsâr”* da bir nevi infaktır.

Evet, infak edilecek şeylerin başında şüphesiz *“zekât malları”* gelmekle beraber, umumi mânâda infak çok şümullüdür ve zekâtın dışındaki ihsanları da ihtiva etmektedir.

Nitekim Allah Resûlü de (sallallâhu aleyhi ve sellem), إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ *"Malda şüphesiz zekâttan başka da hak vardır."*[198] hadis-i şerifleriyle bu hakikati ifade buyurmak istemişlerdir. İşte bu umumi mânâdaki infak, Kur'ân-ı Kerim'de

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ :
فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ
السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ

"Sana Allah yolunda kimlere ve ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: İnfak edeceğiniz mal ana-baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış garipleredir. Hayır olarak daha ne yaparsanız Allah muhakkak onu bilir."[199] âyet-i kerimesiyle açıklanmıştır. Fakat وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ *"kendilerine mutlak olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler"* ifadesinin umumi olmasıyla, infakın sadece maldan değil, başka şeylerden de olabileceği hatırlatılmaktadır.

Evet, yukarıda da ifade edildiği gibi namaz, din binasının direğidir. Akideye, bedenî ve malî ibadetlere benzemesi ve kalbin huşû ve hudûunu ifade etmesi... gibi değişik yönleriyle namaz câmi bir ibadettir. Onun için namaza bütün ibadetlerin fihristi nazarıyla bakılmıştır. Bu itibarla o, *"mü'minin miracı olma"* gibi hiçbir ibadet için söz konusu olmayan büyük bir kıymeti hâiz sayılmıştır. İnsan oruç tutarken, zekât verirken, hatta hac vazifesini eda ederken dahi tahakkuk ettiremediği miracını namazda gerçekleştirir. Evet, miraç yapmak isteyen kimselere namaz bu isteklerini gerçekleştirme adına bir helezon sayılagelmiştir. Ne var ki, kimin namazının ve hangi namazın miraç olduğu müphem bırakıldığı için bu yüce ufka ulaşmak, namazın devamlı ve ihtimam gösterilerek kılınmasına ve bu uğurda cehd ü gayret gösterilmesine vâbestedir.

Zekât ise İslâm binasının bir köprüsüdür. Nitekim اَلزَّكَاةُ قَنْطَرَةُ الْإِسْلَامِ *"Zekât, İslâm'ın kantarasıdır (köprüsüdür)."*[200] hadis-i şerifi bu hakikati işaretlemektedir. Zekât, bir insanın İslâm binası içine girebilmesi adına behemahal geçmesi gereken dar ve zorlu bir yol mahiyetindedir. Çünkü وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ[201] âyetinin ifadesiyle nefisler, cibillî olarak cimrilik üzerine yaratılmışlardır. Bir anlamda gelecek nesillere bir şeyler bırakmak için tutumlu olma duygusu suistimal edilince bundan cimrilik

doğmuştur. Binaenaleyh bu duygularla mücehhez olan insanın zekât yolundan geçmesi zorlaşmış sayılır. Yukarıdaki âyet gibi وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ *"Doğrusu o (insan), mal sevgisine çok düşkündür."*[202] mealindeki âyet de insan fıtratına dikkatleri çekmektedir. İnsandaki mal-mülk edinme his ve hevesini silip atmak oldukça zordur. Burada dolaylı olarak bu âyetin *"özel mülkiyet"* meselesine baktığına da temas etmek gerekmektedir.

Evet zekât, mutlaka geçilmesi gereken, aynı zamanda da fevkalâde dar olan bir köprüdür. Dolayısıyla da insanlar hakiki İslâm binasına geçebilmek için her hâlükârda zekât vermelidirler. Nisap miktarı mala mâlik olan ve zekât veren mü'minin yanında, ona mâlik olmayan mü'minin de, bu yoldan geçmenin lüzumuna inanıp elindeki mevcut mallardan vererek bu köprüye bir katkıda bulunması gerekmektedir. Dahası, elinde hiçbir şey olmayan bir mü'min bile çalışmalı ve bu köprüyü tesis etmek için meşru yollardan kazanç temin etmeye bakmalıdır; zira وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ[203] âyet-i kerimesinden anlaşılacağı üzere o mü'minler zekât vermek için devamlı faaliyet içindedirler. Onların bütün aktivitelerinin arkasında zekât verme duygu ve düşüncesi yatmaktadır. Binaenaleyh insan, her zaman, almak için değil, aksine vermek için hazırlanmalıdır. اَلْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى *"Üst (veren) el, alt (alan) elden daha hayırlıdır."*[204] hadis-i şerifi bu hakikati ifadede önemli bir esastır. Aslında bu husus bir Allah ahlâkıdır. Çünkü Allah (celle celâluhu), kullarına bol bol nimetler ihsan etmekte ve ihsan ettiği bu nimetlerden onların da muhtaç olanlara vermelerini istemektedir. Sadece veren değil, alan kişi de ilâhî ahlâkla ahlâklanmak için kendi çapına göre az dahi olsa vermeye çalışmalıdır.

Evet, bedenî ibadetlerin en önemlisi olan namaz ve malî ibadetlerin esası sayılan zekât, insanın yapacağı bütün ibadetleri câmi bulunan, İslâm binasının hayatî iki büyük rüknüdür.

Âyetin dil açısından tahliline geçmeden önce konuyla alâkalı *İşârâtü'l-İ'câz*'da zikredilen şu tespitleri arz etmekte yarar var:

"İnsanların heyet-i içtimaiyesinde intizam ve asayişi temin eden köprü, zekâttır. Âlem-i beşerde hayat-ı içtimaiyenin hayatı, muavenetten doğar. İnsanların terakkiyatına engel olan isyanlardan, ihtilallerden, ihtilaflardan meydana gelen felâketlerin tiryakı, ilacı, muavenettir.

Evet zekâtın vücubu ile ribânın hurmetinde büyük bir hikmet, yüksek bir maslahat, geniş bir rahmet vardır.

Evet, eğer tarihî bir nazarla sahife-i âleme bakacak olursan ve o sahifeyi lekelendiren beşerin mesâvisine, hatalarına dikkat edersen, heyet-i içtimaiyede görünen ihtilaller, fesatlar ve bütün ahlâk-ı rezilenin iki kelimeden doğduğunu görürsün.

Birisi: 'Ben tok olayım da başkası açlığından ölürse ölsün bana ne.'

İkincisi: 'Sen zahmetler içinde boğul ki, ben nimetler ve lezzetler içinde rahat edeyim.'

Âlem-i insaniyeti zelzelelere maruz bırakmakla yıkılmağa yaklaştıran birinci kelimeyi sildiren ancak zekâttır.

Nev-i beşeri umumi felâketlere sürükleyen ve bolşevikliğe sevk edip terakkiyâtı, asayişi mahveden ikinci kelimeyi kökünden kesip atan da hurmet-i ribâdır."[205]

Binaenaleyh zekât veren, infakta bulunan veya umumi mânâsıyla her türlü hayır peşinde koşan bir insanın, "Ben tok olayım da, başkası açlıktan ölürse ölsün bana ne!" şeklinde bir duygu ve düşünce içinde olması mümkün değildir. Çünkü إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz."*[206] ortak paydası etrafında hâlelenen mü'minler, mutlak adalet ve eşitlik ekseninde vicdanî bir cemaat teşkil etmektedirler. Dolayısıyla onlar, hep beraber hareket edildiği zaman anlaşabilecek şekilde, aralarında eşitlik bulunan bir cemaat olarak Allah'ın huzurunda arz-ı ubûdiyet etmekte ve O'ndan yardım talep etmektedirler. Malum olduğu üzere matematikte toplanabilecek şeylerin aynı cinsten olmaları esastır. Yani "Bir koyun+bir elma+bir insan=3 eder." denilemez. Çünkü bu işlemi meydana getiren unsurlar arasında cins itibarıyla bir eşitlik söz konusu değildir. Aynen onun gibi, vicdan insanlarından oluşan sâlih bir cemaatin teşekkülü, içtimaî adalet prensipleri çerçevesinde o cemaatin fertleri arasındaki eşitliğe bağlıdır.

Böylesi bir sosyal adalet ve eşitliğin tesis edildiği bir toplumda;

1. Dünya malı ve dünya anlayışı cihetiyle zengin, Cenab-ı Hakk'ın kendisine lütfettiği şeylerden verir ve böylelikle fakir hoşnut edilir.

2 . İhtiyaç sahiplerinden gelebilecek öfke, şiddet ve hiddetin kesilmesi ve zenginlerden gelebilecek zulüm ve gadrin sona ermesi için "Ben tok olayım, fakat başkaları da benimle birlikte tok olsun; şayet başkaları aç kalacak olursa, ben de

onlarla birlikte aç kalayım." yüksek insanî duygu ve düşüncesi hâkim olur. Onun içindir ki, bu eşitliğin zirve noktada temsil edildiği Asr-ı Saadet'te Hazreti Ömer (radıyallâhu anh), insanların fakr u zaruret içinde kıvrandıkları ve günde ancak iki-üç tane hurma ile yetindikleri bir dönemde, kendisi de aile efradıyla birlikte aynı şeylerle yetinmiş ve gerçek bir devlet adamının nasıl olması gerektiğini göstererek halkıyla eşit şartları paylaşmıştır.

Asr-ı Saadet'te tesis edilen böyle bir sosyal adaletin, huzurlu bir toplum hayatı için ilelebet devam ettirilmesi gerekir ki böyle vicdanî bir toplum hâline gelmiş ve inançla coşmuş sineler, Hazreti Mâbud-u Mutlak'ın huzurunda da mahlûkiyet ve abdiyette eşit olduklarını ifade edebilsinler.

İşte zekât, bu eşitliği sağlayan en büyük âmillerden birisidir. Bunun karşısında ise *"faiz"* vardır. Kur'ân-ı Kerim, faizi haram kılmakla sosyal hayattaki büyük bir hastalığı tedavi etmiştir. Zira faiz, *"Sen zahmetler içinde kıvran ki, ben nimetler ve lezzetler içinde rahat edeyim."* felsefesine dayanmakta ve adaletsiz sistemi vasıtasıyla, tefecilik usulüyle, mal stoku yapma veya daha değişik spekülasyonlarla başkalarını fakr u zaruret içinde bırakarak hayat-ı içtimaiyedeki eşitliği temelinden dinamitlemektedir.

Yine *İşârâtü'l-İ'câz*'da[207] ifade edildiği şekliyle, وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ âyetinde:

1. Teb'izi ifade eden مِنْ israfı reddeder,

2. مِمَّا'nın cümlenin başında zikredilmesi, verilecek sadakanın, kişinin kendi malından olmasının lüzumuna işaret eder,

3. رَزَقْنَا kelimesi, sadakayı veren kişiyi, minnet etmekten yani yaptığı iyiliği başa kakmaktan meneder, –çünkü veren Allah'tır, kul ise yalnızca bir vasıtadır–

4. Rızkın نَا'ya olan isnadı, yani "bizim verdiğimiz rızıktan" şeklinde ifadesi, fakirlikten korkulmaması gerektiğine işaret eder,

5. Rızkın âmm ve mutlak olarak zikredilmesi, sadakanın ilim ve fikir gibi şeylere de şamil bulunduğuna delâlet eder,

6. يُنْفِقُونَ maddesi; alanın, sefahete değil, zaruri ihtiyaçlarına yani nafakasına sarf etmesi gerektiğine işaret eder.

Evet, rızkı veren Cenab-ı Hak'tır. Dolayısıyla infakta bulunan kişi, verdiğini insanların başına kakmamalıdır. Kur'ân-ı Kerim:

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ

بِالْمَنِّ وَالْأَذٰى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

“Ey iman edenler! Sadaka verdiğiniz kimselere minnet etmek, incitmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın.. ve Allah’a da, ahirete de inanmadığı hâlde sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harcayan kimsenin durumuna düşmeyin...”[208] âyetiyle bu hakikati dillendirmektedir. Ayrıca, rızkı veren Cenab-ı Hak olduğuna göre infakta bulunurken fakirliğe düşmekten korkulmamalıdır. Nitekim Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisinden herhangi bir şey istenildiğinde varsa verir, olmadığında da vaat ederdi. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), bazen üzerine giydiği tek elbisesini bile isteyen olursa tereddüt etmeden verir ve bununla ayrı bir ruhanî zevk yaşarlardı.

Bir defasında bir şahıs gelip O’ndan bir şey istemişti, Allah Resûlü ona istediği şeyi vermişti. Bir başkası gelip istemiş, O yine vermişti. Başka biri istediğinde ise, verecek bir şey kalmadığı için, Allah Resûlü vaat etmişti. Yani mal eline geçtiği ilk fırsatta ona verecekti. Bu durum Hazreti Ömer’i fevkalâde üzmüş, Allah Resûlü’nün bu derece rahatsız edilmesinden rahatsız olmuştu. Dizleri üzerine doğruldu ve: ثُمَّ سُئِلْتَ فَوَعَدْتَ سُئِلْتَ فَأَعْطَيْتَ ثُمَّ سُئِلْتَ فَأَعْطَيْتَ *“İstediler verdin. Bir daha istediler yine verdin. Bir daha istediler vaat ettin. (Yani, kendini bu kadar eziyete sokma yâ Resûlallah!)”* dedi. Ancak bu sözler Allah Resûlü’nün hiç hoşuna gitmemişti. Kaşlarının hafif çatıldığını gören Abdullah İbn Huzâfetü’s-Sehmî ayağa kalkmış ve: أَنْفِقْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ! وَلَا تَخْشَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ إِقْلَالًا diyerek tesellide bulunmuştu. Yani: *“Ver ey Allah’ın Resûlü, sakın Allah’ın Seni fakir bırakacağını ve Sana olan nimetlerini kesivereceğini zannetme!”* İki Cihan Serveri bir müddet sükût buyurdu ve ardından şöyle dedi: بِذَلِكَ أُمِرْتُ *“İşte Ben de bununla emrolundum.”*[209]

Bir başka husus: وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ ifadesinde olduğu gibi وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ifadesindeki يُنْفِقُونَ kelimesinin muzâri sigasıyla vârid olması da yine teceddüde (yenilenmeye, devamlılığa) delâlet etmektedir. Ayrıca, âyet-i kerimedeki رَزَقْنَا’nın mâzi, يُنْفِقُونَ’un muzâri olarak gelmesiyle Cenab-ı Hak, sanki kullarına, *“Allah’ın*

geçmişte verdiği her rızıktan hâl ve istikbalde, durmadan, tekrar tekrar infak ediniz." buyurur gibidir.

Konu şöyle tasvir edilebilir; sanki rızık, insanların başlarına rahmet-i ilâhiyeden yağıyor veya yerden fışkırarak bütün çeşitleriyle onları çepeçevre sarıyor. Buna karşılık onlar da hazinedarlık ettikleri bu rızkı, bakım ve görümleriyle mükellef oldukları en yakın çevreden en uzak çevreye kadar bütün ihtiyaç sahiplerine infak ediyorlar.

Bir başka tasvirle ifade edilecek olursa, sanki bir hazine odasının bütün menfezlerinden, kapı ve pencerelerinden içeriye gürül gürül rızık akıyor da, hazineden mesul olan memur, Hazreti Samed'den gelen bu rızkı, el açıp kapısına gelenlere bol bol infak ediyor.

***

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَٓا أُنْزِلَ
مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

"Hem Sana indirilen Kitab'a hem de Senden önce indirilen kitaplara inanır ve tasdik ederler. Ahirete de kesin olarak inanırlar."[210]

Bu âyet-i kerime, başındaki atıf "vav"ı ve "ism-i mevsûl"den de anlaşılacağı üzere, bir önceki âyet üzerine atfedilmiştir. Çünkü اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ile gayba iman şeklinde *"icmalî iman"* anlatıldıktan sonra sanki burada da *"tafsilî iman"* anlatılmaktadır.

Âyetteki إِنْزَال kelimesi, bir şeyi yukarıdan aşağıya sarkıtmak ve indirmek demektir. Türkçemizde bir memuru makamından indirmek veya onun maaşını eksiltmek de aynı kökten gelen *"tenzil"* kelimesi ile ifade edilir. Kur'ân-ı Kerim'in dünya semasına indirilişi, bir defada indirilme mânâsına gelen *"inzâl"* sözüyle, yeryüzüne indirilişi de *"tenzil"* kelimesiyle ifade edilmiştir.[211] Tenzil kelimesi tef'îl babından gelmektedir. Tef'îl babı ise genellikle teksir (çokluk) için kullanılır. Dolayısıyla tenzil, vahyin "ceste ceste inmesi"ni ifade eder.

İnzâl ve tenzil arasındaki bu fark, açık olarak Kur'ân-ı Kerim'in bir muallâ mekâna def'aten indirildikten sonra Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) 23 senelik nübüvvet hayatı boyunca parça parça inmesiyle de teyit edilmektedir. Ayrıca, âyet-i

kerimede geçen ikinci أُنْزِلَ'den de anlaşıldığı şekliyle, –siyak-sibak nazara alındığı takdirde– Kur'ân-ı Kerim dışında, diğer peygamberlere gönderilen suhuf, Zebur, Tevrat ve İncil gibi ilâhî mesajlar için de aynı durum bahis mevzuu olabilir.

Esasen inzâl, şer'î mânâda, vahy-i semavinin taraf-ı ilâhî'den –ki nezd-i ilâhî âlîdir– taraf-ı nübüvvete indirilmesine denegelmiştir. Bu âyet-i kerimede Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) inen Kitap'la (Kur'ân), O'ndan daha önce nâzil olan ilâhî suhuf ve kitaplara inanılmasının gerektiğine, ikisinin birden ve bir bütün hâlinde zikredilmesi de delâlet etmektedir. Aslında Kur'ân-ı Kerim burada diğer suhuf ve kitapların da birer ilâhî kelâm olduklarına şehadetle onları da tasdik etmektedir ki, نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ *"Sana Kitab'ı, gerçeğin ta kendisi ve daha önce indirilen kitapları tasdik edici olarak indiren O'dur. Bundan önce de O, insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil'i indirmişti."*[212], وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ *"İlâhî kitaplar içinde Sana vahyettiğimiz bu Kitap, daha önceki kitapları tasdik eden gerçeğin ta kendisi bir kitaptır..."*[213] gibi âyetler hep bu hakikat etrafında şeref-nüzul olmuşlardır. Binaenaleyh mü'minler de, Yahudi ve Hıristiyanlar da bu yaklaşıma dikkat etmeli ve temkinli olmalıdırlar. Zira Kur'ân-ı Kerim her ne kadar zâhiren Tevrat ve İncil'in hükümlerini neshetmiş ise de haddizatında onlar da bidayet itibarıyla birer ilâhî kelâm olup mü'minler nazarında Hak'tan gelmiş olmalarıyla, asılları açısından kutsaldırlar.

Evet, her vahy-i semavî, inzâl keyfiyetindeki hususiyetiyle mukaddestir. Dolayısıyla Kur'ân dışındaki kütüb-ü semaviye, mensuhiyetleri ve bazı kısımlarının tahrif edilmiş olması itibarıyla bugün kendileriyle amel edilmese de, kerametleri ilk vürûd ve nüzullerine ait, onlara inanma da bir esastır.. ve mü'minler bu çerçevede onları tasdikle mükellef sayılırlar. Ne var ki Yahudi ve Nasranîler, Kur'ân mesajını görmezlikten geldiklerinden, kendi devirleri ve daha sonraki dönemlerde sadece kendi kitaplarını kabul etmiş ve onların dışında ne bir kitap ne de bir nebiye hayat hakkı tanımayarak bütün bir İslâm camiasını küstürmüşler ve tarih boyunca pek çok defa bu ilâhî meşaleyi söndürmek için seferler teşkil etmiş, Müslümanların üzerine yürümüşlerdir.

Bu arada Kur'ân-ı Kerim'in diğer kitapları da tasdik etmesi ve onlara şahit olması dün ve bugün dünyada bir kısım fitneleri önlemiş ve bir sulh anahtarı vazifesi

görmüştür. Yani bugün Yahudinin elindeki Tevrat ile Hıristiyanın elindeki İncil, sahip oldukları saygınlığı büyük ölçüde Kur'ân-ı Kerim'e borçludur. Aksine, âlemlere rahmet olarak inen Kur'ân-ı Kerim ve onun tebliğcisi Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bilinmediği ve tanınmadığı yerlerde ise katiyen o saygınlığı görememişlerdir.

Evet, Kur'ân-ı Kerim nâzil olduktan sonra insanlığın diğer peygamber ve dinlere karşı sergiledikleri katı tavır kısmen yumuşamış ve belli ölçüde de olsa birbirini kabullenen nesillerin yetişmesine ışık tutmuş, en azından başkalarının kanaatlerine saygılı olma ve hiç olmazsa insanı insan olarak değerlendirip herkesi kendi konumunda kabul etme düşüncelerini savunan bir kısım "liberal sistemler"in, "hümanist cereyanlar"ın zuhuruna vesile olmuştur.

Ayrıca وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ âyetinde; *"Hem Sana indirilen Kitab'ı hem de Senden önce indirilen kitapları tasdik ederler."* demekle önceden kendilerine kitap gönderilen nebilere inanmakta iken daha sonra Allah Resûlü'ne inanan kişilere de dikkat çekilmektedir. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) konuyla alâkalı bir hadis-i şeriflerinde mükâfatları ikişer kat verilecek olan üç zümreden bahsederken,

ثَلاَثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ اٰمَنَ
بِنَبِيِّهِ وَاٰمَنَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

buyurarak, bunlar arasında ilk olarak Ehl-i Kitap'tan olup kendi peygamberine imandan sonra, Hazreti Nebi'ye (sallallâhu aleyhi ve sellem) erişen; O'na da iman edip, tâbi olan ve tasdik eyleyen kimseleri saymıştır.[214]

İşte bu hadis-i şerifte zikredilen üç zümreden birincisi, Abdullah İbn Selâm ve Necâşî gibi önceden başka nebilere inanmışken daha sonra Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) inananlardır ki tebcil ve takdir edilmişlerdir.

Ayrıca وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ âyetinde şöyle bir nükte daha söz konusudur: Kur'ân-ı Kerim ve ondan önce nâzil olan ilâhî suhuf ve kitaplara, nüzul keyfiyetlerine bağlı olarak inanmak bir esastır. Şöyle ki, bir insanın *"Allah'a inanıyorum."* diyebilmesi için Allah'ın varlığına; *"Ahirete inanıyorum."* diyebilmesi için ahiretin bütün debdebe ve ihtişamıyla zuhur edeceğine inanması şart ve elzem olduğu gibi, bir insanın *"Kur'ân'a inanıyorum."* diyebilmesi için de Kur'ân'ın Allah

tarafından Peygamber Efendimiz'e peyderpey nüzulüne inanması şart üstü bir şarttır.

Aynı zamanda bu âyette Müslümanlara, Kur'ân'dan önce nâzil olan suhuf ve kitaplara da nüzul keyfiyeti itibarıyla saygılı olmaları, en azından onları tekzip etmemeleri talim buyrulmaktadır. Nitekim Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyururlar:

إِذَا حَدَّثَكُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ فَلَا تُصَدِّقُوهُمْ
وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ وَقُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَكُتُبِهِ
وَرُسُلِهِ فَإِنْ كَانَ حَقًّا لَمْ تُكَذِّبُوهُمْ
وَإِنْ كَانَ بَاطِلاً لَمْ تُصَدِّقُوهُمْ

"Ehl-i Kitap size bir şey anlattığı zaman onları ne yalanlayın ne de tasdik edin. Fakat şöyle deyin: 'Biz Allah'a ve O'nun gönderdiği bütün kitaplara ve peygamberlere inandık.' Böyle yapmakla onların söylediği şey doğru ise tekzip etmemiş, eğer yanlış ise tasdik etmemiş olursunuz."[215]

Binaenaleyh bu âyet-i kerime ve bu hadis-i şerif Müslümanlara, Ehl-i Kitab'a nâzil olan vahye inanıp saygılı olmalarını; aynı zamanda bunun altında Ehl-i Kitab'a da âdeta, "Sizin kitaplarınız kabul edilip tasdik edilmediği bir dönemde Kur'ân-ı Kerim onları tasdik edici bir şahit olarak gelmiştir. Zaten siz kendi kitaplarınızdan, hem Kur'ân'ı hem de hâl ve tavırlarıyla Sahib-i Kur'ân'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) çok iyi tanıyor ve biliyordunuz. Bu sebeple Ehl-i Kitap olarak evvela sizlerin onları tanımanız gerekmektedir." diyerek Kur'ân ve Sahib-i Kur'ân'a karşı saygılı olmalarını salıklamaktadır.

Ayrıca burada âyet-i kerimenin وَمَٓا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ kısmıyla alâkalı olarak *İşârâtü'l-İ'câz*'da[216] temas edilen birkaç nükteye de –ifade tarzıyla az oynayarak– dikkatlerinizi çekmek istiyorum:

1. *Hazreti Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir resûldür.*
2. *Resûl-i Ekrem, ekmelü'r-rusüldür.* Yani O, en mükemmel Nebi'dir. Çünkü "Ekâbir ve sultanlar, daima halk, cemaat ve ordunun sonunda gelirler." fehvasınca Nebiler Serveri, tıpkı bir sultan gibi kendisinden önce gelen umum peygamberleri teyiden gelmiş; gelmiş ve sinesi O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) aşkıyla yanıp tutuşanlara, "Bir sultan gibi kadem bastın gönül tahtına, sultanım safa geldin!"

dedirtmiştir.

3. *Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem), hâtemü'l-enbiyadır.* Meşhur kaide şudur ki, "Vahdet tekessür ettiği zaman teselsül eder gider. Ama kesret ittihad ettiği zaman da istikrar kazanır." Tabir-i diğerle, bir meselenin istikrar kazanabilmesi için onun nihayet itibarıyla mutlaka bir vahdete bağlanması lazımdır. İşte bu vahdet, nübüvvet müessesesinde Efendimiz'le teessüs etmiştir. O'nunla vahdet tesis edildikten sonra yeni bir peygamberin gelmesi, nihayeti bulunmayan bir teselsülü gerektirir. Bu ise mümkün değildir. Dolayısıyla O (sallallâhu aleyhi ve sellem), hâtemü'l-enbiyadır ve peygamberlik ağacının en son ve en mükemmel meyvesidir.

4. *İnsanlığın İftihar Tablosu'nun risaleti evrenseldir.* Çünkü مِنْ قَبْلِكَ ifadesiyle Allah, sanki Resûlü'ne âdeta şöyle demektedir: "Senden evvel gelen nebi ve resûllerin hepsi, Senin seleflerin; Sen ise onların hepsinin halefisin. Binaenaleyh Sen, onların bütününün mirasına vârissin. Öyleyse Sen, aynı zamanda âlemşümulsün." Nitekim Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir hadis-i şeriflerinde بُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً *"Ben bütün insanlara gönderildim."*[217] buyurarak risaletinin evrensel olduğu hakikatini ifade etmişlerdir.

5. *Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) getirdiği hakikat ve düsturlar, diğer peygamberlerin sundukları mesaj ve disiplinleri bir araya getirerek risaleti bünyesinde toplamış ve onların hükmünü ortadan kaldırmıştır.*

***

Bu âyetin üçüncü fıkrası olan وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ kısmına gelince, burada tamimden (genellemeden) sonra bir tahsis vardır. Yani وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ âyetinin ifade ettiği mânâ içinde *"ahirete iman"* da vardır. Zira Allah'ın peyderpey indirdiği suhuf ve kitapların hemen hepsinde, ama icmalî ama tafsîli ahiret inancına dair âyetler mevcuttur. Ne var ki, burada umumi ifadeden sonra tahsis yapılarak وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ifadesi, kendinden önceki ifadelere وَ ile atfedilmiştir. Hususi ehemmiyetin vurgulandığı böyle bir atfa "atfü'l-hâss ale'l-âmm" denir.

اَلْاٰخِرَةِ kelimesinin başındaki harf-i tarif, ahd için olduğu takdirde mânâ, *"İşte sizin*

öteden beri araştırıp durduğunuz, adını söylediğiniz ahiret budur.” şeklinde olur. Malum olduğu üzere اَلْاٰخِرَة kelimesi, اَلْاٰخِر sıfatının müennesidir ve “son ya da sonradan olan şey” demektir. Fakat Kur’ân-ı Kerim’de ahiret, bazen دُنْيَا, bazen أُولٰى, bazen de عَاجِلَة kelimelerinin karşılığında kullanılagelmiştir:

1. دُنْيَا : Dünüv veya bir görüşe göre denâet kökünden türemiş olan dünyaya, “öte”ye nispeten bize yakınlığından veya ahiret karşısında pespaye olduğundan dolayı “dünya” denilmektedir.

2 . أُولٰى : وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولٰى *“Elbette Senin için sonraki hayat, ilk hayattan (veya işin sonu, başından) daha hayırlıdır.”*[218] âyetinde olduğu gibi bazen de ahiret, ûlâ’nın karşılığında kullanılmıştır. Bunlardan biri önce, diğeri sonra gelir. Nitekim ahiret, sonra gelen mânâsınadır.

3. عَاجِلَة : Bazen de ahiret, كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ۞ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ *“Gerçek şu ki: Siz bu peşin dünya hayatına çok düşkünsünüz. Onun için ahiret (duygu ve mülâhazasını) terk edip durursunuz.”*[219] âyetinde olduğu gibi, عَاجِلَة’nin karşılığında kullanılmıştır. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, ahiret; zatı, cevheri, arazı ve sıfatlarıyla, bir “mukabele” sanatı içinde dünyanın karşısında özel bir âlem olarak zikredilmektedir.

Bu âyet-i kerimedeki son kelime olan يُوقِنُونَ ise, إِيقَان kökünden gelip, yakînen inanma, bir şeyin dosdoğru olduğunu kabul etme, muhalif mânâlarıyla reybîlik ve tereddütten uzak olma ve aksine ihtimal vermeme mânâlarına gelmektedir. Binaenaleyh يُوقِنُونَ kelimesi, bu mânâları ifade ederken ahiret hakkında şüphe ve tereddüde düşülmemesinin gerektiği vurgulanmaktadır ki, bu da onun aksinin iman sayılamayacağını ihtar etmektedir. Yani bunun aksine ihtimal veren biri katiyen müttakilerden olamaz. Zira kişinin müttakînden olabilmesi “Acaba ahiret olmayabilir mi?” şeklindeki bir yaklaşım ve anlayışla te’lif edilemez.

İşte bu mânâda îkân ve yakîniyyât, umumiyet itibarıyla klasik telakkideki ifadesiyle “akıl, havâss-ı selime, mücerrebât, müşâhedât ve mütevâtirât” ile sübut bulur. Aynı zamanda bu hususlar –ifadelerde tasarruf hakkı mahfuz– ilmin esbabı da sayılmıştır. Bazı felsefî cereyanlarda bunlardan bazıları öne çıkarılmış, mütevatir haber gibi

bazıları da görmezlikten gelinmiştir. Aslında böyle düşünenlerin dünyaya ait bir kısım işlerde onu kabul etme gibi bir çelişki yaşadıkları da açıktır. Mesela, birkaç adam gelip, Amerika kıtasının mevcudiyetini söylese, onlar orayı bizzat müşâhede etmiş ve gidip görmüş gibi kabul ederler. Esasen bu, tam bir tenakuzdur. Bu arada kimileri, bazı ilmî alanlarla alâkalı meselelerde yakînin varlığını kabul etseler de bazılarında şüphe içindedirler. Mesela matematik mevzuunda hemen hemen herkes yakîne sahiptir. Zira "1, 2'nin yarısıdır", "2, 1'in iki katıdır" ve "1, 2'den başkadır" gibi hükümler, birer riyazî hakikattir ve yakîn ifade eder. Ayrıca, yakînî olan şeylerin bir kısmı zaruridir. Yani iki tane 1'in 2 olması ve 2'nin 2'ye bölündüğü zaman 1 olması zaruridir. Ama fizik ve kimyadaki veriler, zaruri değil, yakînîdirler. Zaten bu ilimlerdeki verilerde mühim olan, onların zaruri olması değil, vâki olmasıdır. Mesela suyu meydana getiren hidrojen ve oksijen elementlerinin bir araya gelmesiyle suyun oluşması; yine havanın terkibi, içindeki maddelerle insanın teneffüsüne elverişli bir hususiyet ihtiva etmesi yakînî bir bilgidir. Yani bunlar hakkında rahatlıkla herhangi bir hüküm verilebilir.

Ne var ki, aynı şeyleri tıp ilmi hakkında söylemek mümkün değildir. Zira henüz tecrübe safhasında bulunan tıbbın kanunlarına belli ölçüde güven duyulsa da ne yakînî, ne zaruri ne de vâki denilemez. Çünkü bu kanunlar hakkında kesin hükümler ortaya koymak, büyük ölçüde bazı deney ve gözlemlere bağlıdır. Hatta bu deney ve gözlemler neticesinde faydasına inanılarak tatbik edilen tedavilerde bir kısım yan tesirlerin olması da her zaman mümkündür. Mesela faydasına inanılan bir ilaç veya tedavi şeklinin zararlı olduğunun uzun zaman sonra anlaşılmasıyla ilgili yaşanmış birçok tecrübe vardır. Binaenaleyh tıp ve diğer ilimlerde serdedilen hatalı delillerin götürdükleri bir kısım nazariyelere yakînî nazarıyla bakılamaz.

Bu itibarla dünün kimya ve astronomi bilginleri istidlaldeki hatalarından dolayı bir kısım yanlış kaide ve prensipler vaz' etmiş olabilirler. Mesela, astronomi, bir dönemde dünyayı bütün kâinatın merkezi addetme gibi yanlış bir hüküm ortaya koymuştu. Bu dün böyleydi; bir anlamda bugün de böyledir. Bu açıdan, o alanla alâkalı hususlara da yakînî nazarıyla bakılamaz. Bununla birlikte bu hükmün yakînî hiçbir değeri olmadığı iddiasında bulunmak da doğru değildir.

Şimdi de isterseniz ahiretle alâkalı bilgilerin yakînîlik arz edip etmediğini inceleyelim: Mesela herkes tarafından yakînen bilinen meselelerden biri sayılan "hayat" muammasını ele alacak olursak, beşerî imkânlarla hayat hâsıl etmeye imkân ve ihtimal yoktur. Ancak, Allah (celle celâluhu) dilerse, herhangi bir canlı yapmaya beşeri de muvaffak kılabilir. Böyle bir şeye "Mümkün değildir." denilemez. Zira mümkün olmasa

canlı olmaz. Vâkıa, beşer eliyle bir canlının meydana gelmesi bugün için pek mümkün görünmemektedir. Ama yukarıda da ifade edildiği gibi, şayet Allah (celle celâluhu) dilerse, kerametvâri onların azim ve gayretleri vasıtasıyla da yaratır ve yaratmıştır da. Nitekim O (celle celâluhu), Hazreti Mesih'in eliyle ölüleri diriltmiş, bugün için tedavisi imkânsız gibi görünen en onulmaz hastalıkları tedavi etmiş ve anadan doğma körlerin gözünü açmıştır.[220]

Binaenaleyh bugün yakînî görünmeyen çok şeyin gelecekte yakînî birer bilgi hâline gelmesi ihtimal dâhilindedir. Mesela daha evvelki devirlerde, insanların zihinlerinde cansız şeylerin canlı ve hayattar şeylere medar olup olamayacağı şüphe ve tereddüt konusuydu. Günümüzde ilim ve teknolojinin gelişmesiyle dün için şüphe ve tereddüt mevzuu olan pek çok husus, bugün artık söz konusu değildir. Zira ilim ve teknoloji, havadaki zerrelerin titreşimlerinin sesleri intikal ettirdikleri ve her bir zerrenin âdeta Eflatun şuuruyla bu ağır vazifeyi îfâ ettiğini yakînî bir surette ispatlamış bulunmaktadır.

Evet, en büyük müfessir olan zaman, dün şüphe ve tereddütle bakılan meseleleri, bugün riyazî bir katiyet içinde ortaya koymuştur. İhtimal, günü gelince, bütün ecramın diğer nesneler gibi etrafında olup bitenlerin ses, söz ve hatta resimlerini tespit ettikleri görülecektir. Her ne kadar bugün için bu meseleye şüpheyle bakılsa da yarın tecrübeler bunun doğruluğunu yakînî olarak ispat edecektir. Dolayısıyla ahiret gibi metafizik bir meseleyi, bugünün kriterleri içinde "yakînî değildir" nazarıyla bakarak değerlendirmek, en basit ifadesiyle bir gaflet ve muhakemesizliktir. Bunun gibi gelecekte, ölmüş bir insana soru sorulduğunda onun bu soruya cevap verebileceği de ihtimalden uzak görülmemelidir.

Binaenaleyh bir yönüyle ilimler ilerlerken "Artık tabiattaki kanunların üstüne çıktık; keşfedip hâkim olmadığımız hiçbir kanun kalmadı." gibi materyalist bir anlayışla dalâlet-âlûd bir yaklaşım ortaya koymak; diğer bir yönüyle de "Bugün gördüğümüz şeylerden başka bir hakikat tanımıyoruz. Biz daha çok mahsüsâtımıza itimat ederiz ve bunun dışında bir şey tanımayız." gibi bir şüphecilik içinde bulunmak, insanı içinden çıkılmaz bir durgunluğa sürükleyen öldürücü bir inhiraftır.

Burada وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ âyetinin haşre bakan yönünü izah için Üstad Bediüzzaman'ın *Sözler* isimli kitabından "Onuncu Söz" olan "Haşir Risalesi"ni ve *İşârâtü'l-İ'câz*'da bu âyetin tefsiri sadedinde zikredilen esasları nazara vermeden geçemeyeceğim:

Bu risalelerinde Üstad, ilâhî isim ve sıfatlar, kâinatın hâl-i hazırdaki şekli, nizamı,

rahmet-i ilâhiyenin gereği; davet-i nebeviyenin esası; beşer mahiyetinin câmiiyeti ve insan latifelerinin haşri iktiza etmesi... gibi çok farklı yöntemlerle konuyu anlaşılır bir hâle getirmiştir ki konunun tafsilatıyla alakalı mezkûr eserlere müracaat edilebilir.

***

İsterseniz şimdi de وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ âyetini dil açısından hecelemeye çalışalım:

1. Yukarıda da ifade edildiği gibi, وَبِالْاٰخِرَةِ'deki وَ, umumi ifadeden sonra daha özel bir anlam ifade etmekte ve inzâl edilen kitaplar içinde icmalen anlatılmış olsa da burada hususi bir rükün olarak ahiret akidesinin ehemmiyeti gayet net olarak vurgulanmaktadır.

2. اَلْاٰخِرَةَ kelimesindeki harf-i tarif, ahd içindir ve burada mânâ, "Sizin ebediyet arzusuyla öteden beri araştırıp durduğunuz, ancak mahiyetini tam bilemediğiniz ahiret, işte böyle bilinen bir ebediyet yurdudur. İşte bunun hakkında yakîn çok önemlidir." şeklinde olur.

3. هُمْ zamirinin, اَلْاٰخِرَةَ ile يُوقِنُونَ kelimelerinin arasına girmesinde şöyle bir belâgat nüktesi söz konusudur: Ahirete tam mânâsıyla inananlar, ancak ve ancak müttakilerdir. Bu ifade, mefhum-u muhalifiyle ele alınacak olursa, kendilerine peygamberler vasıtasıyla ilâhî suhuf ve kitap gelen kimselerin ahiret hakkında bir kanaatleri olsa da, her kişinin tasdiki yakîn derecesinde değildir. Ayrıca يُوقِنُونَ kelimesinin muzâri sigasıyla gelmesi, bu mevzuda bir kavs-i urûc ve seyr ü sülûkun ifadesi olarak, insana, içinde bulunduğu andan başlayarak, nâmütenahî istikametinde hayatının sonuna kadar karşısına çıkan "bedihî, yakînî" bütün delilleri değerlendirerek ahiret akidesini tahkim etmesi gerektiğini ihtar etmektedir. Zira يُوقِنُونَ kelimesinde *"yakîn hâsıl ederler"* mânâsı da vardır. Binaenaleyh insan, hayatı boyunca hep bu yakîni pekiştirmeye çalışmalıdır.

Burada üzerinde durulması gerekli olan iki önemli nokta söz konusudur:

1. Her şeyden evvel insan, ahirete yakîn hâsıl edecek donanım peşinde olmalıdır. Zira ahiret mevzuu; bir mânâda mahsüsât, müşâhedât ve mücerrebâtın dışında olduğundan çokları buna yakîniyyât nazarıyla bakmayabilir.. ve bu tür kimseler şüphe ve tereddütten sıyrılamazlar. İnsanın tam bir yakîne sahip olması ve iç dünyasındaki sıkıntı ve huzursuzluktan kurtulması için devamlı surette ahiret

akidesini takviye etmesi gerekmektedir.

2 . İnsan, ahirete inanması lazım geldiği ölçüde inanmalıdır. Konunun kuşkuya, tereddüte tahammülü yoktur. Bu itibarla da burada yakîn çerçevesinde bir inanç gerekmektedir. İman, bir tasdikten ibaret olup, vâkıa mutabık bir esası kabullenme olmasına karşılık; yakîn, şüpheyi, tereddütü ve inanılan şeyin aksine ve zıddına ihtimal vermeyi ortadan kaldıran sağlam bir iz'an demektir. Böylesi şüphe ve tereddütlerin kol gezdiği bir noktada, insan bir kere tam inansa da hemen her zaman onun inancına dokunabilecek pek çok hâdise olabilir. Öyleyse insan, herhangi bir sarsıntıya maruz kalmamak için her zaman inancında yakîn hâsıl etme peşinde olmalıdır.

Ayrıca وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ifadesinde şöyle bir tasvir ve resim de söz konusudur:

İnsan, bu dünyada emniyet, huzur ve saadet içinde yaşayabileceği bir bina yapmanın yanında bu binanın üzerine de içinde ebedî olarak yaşayacağı ahiret binasını kurmaya çalışmaktadır. İşte böyle biri o ahiret binasını kurarken, mütemadiyen tefekkür, tezekkür ve sâlih amelle sağından solundan o binayı payandalamalıdır ki o muhteşem saray yıkılmasın. Zira onun düşmanı olan İblis ve avenesi daima onun yaptığı bu binayı tahribe çalışmaktadır. Onların tahriplerine karşılık mü'min de sürekli tamir ve takviye için koşup durmalıdır ki gayretler heba olmasın.

İşte bu tasvirde olduğu gibi insan ahiret inancı adına en ufak bir şüphe ve tereddüde meydan vermeyecek şekilde bir hassasiyet göstermelidir ki bütün bu mânâları, يُوقِنُونَ kelimesi gayet veciz olarak ifade etmekte ve mü'mine kalbî ve ruhî saadeti adına âdeta sihirli bir anahtar sunmaktadır.

Evet, bu konuda düz inanma hafife alınmamalıdır. Ancak ahiret için "iman" kelimesi umumiyet, "îkân" kelimesi ise hususiyet arz etmektedir. İman umumi bir tasdik olup, iman edilmesi gereken her şeye inanmayı; îkân ise daha ziyade inanılacak şeylere dair vâki ve muhtemel şüphe ve tereddütleri elden geldiğince izale etmeyi ifade eder. Bu sebeple dikkat edilecek olursa, Cenab-ı Hakk'ın esmâ-i hüsnâsı arasında, "Kendi vahdaniyetine en başta Kendisi şehadet eden, tasdik eden, kullarını emniyete erdiren ve onlar arasında birbirlerine karşı emniyet hasıl eden" mânâsına *"Mü'min"* ismi olduğu hâlde, O'nun ne *"Mûkin"* gibi bir ismi, ne de *"yakîn"* gibi bir sıfatı bulunmaktadır. Zira yakîn, yukarıda da ifade edildiği gibi, şüphe ve tereddüdü izale etmek için kullanılan bir kelimedir. Kullar için şüphe ve tereddüt söz konusu olsa da Cenab-ı Hak

için bunlar asla bahis mevzuu değildir ki, O'nun böyle bir isim veya sıfatı bulunsun.

Ayrıca, iman ile yakîn kelimeleri, kök itibarıyla birbirinden ayrıdırlar. İman, umumi olarak inanılması gereken hususların hepsine inanmayı ifade etmesine karşılık, ahiretle alâkalı meselelerde imanda îkân, istîkân, yakîn ve teyakkun söz konusudur. Şöyle ki, Cenab-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'de Kendisini değişik âyetlerle tanıtmış, ama Resûlü'nün diliyle de Zât'ı hakkında düşünmeyi men etmiştir.[221] Zira, Zât-ı Baht akılla idrak edilemeyeceğinden dolayı, O'na *"min haysu hüve hüve"* iman edilmelidir. Vücud-u Bârî hakkındaki yakîn, esmâ ve sıfât çerçevesinde temkin edalı bir yakîn olmalıdır. Ahiret hakkındaki yakîne gelince, o alabildiğine detaylandırılarak kabul edilmelidir ki bu, ferdî, ailevî ve içtimaî hayatı tanzim etme ve ahenk içinde sürdürme adına da fevkalâde önemlidir.

***

Kur'ân-ı Kerim, buraya kadar hususi ve umumi mânâsıyla kimin "müttaki" olduğunu, hem tahliye (تَخْلِيَة) hem de tahliye (تَحْلِيَة) buudlarıyla onu herkesin hemen ilk anda anlayacağı şekilde anlatmış ve o vasıfla donanmış topluluğu gayet veciz bir şekilde ortaya koymuştur. يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ sözü, muzâri sigasıyla, müttakilerin devamlı surette imanlarını yenilediklerine, gayba inanmakla kalmayıp imanlarını sürekli artırdıklarına ve "sayrûret" mânâsıyla da, yani bir taraftan iman yenilerken diğer taraftan da emn ü eman içine girerek, emin hâle geldiklerine işaret etmektedir.

وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ, müttakilerin dinin binası veya din binasının direği olan namazı, onun iç ve dış derinliğine, mânâ ve mahiyetine uygun bir şekilde ikâme ettiklerinin/edeceklerinin resmini işaretlemektedir.

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ, takva kahramanlarının, Cenab-ı Hak tarafından kendilerine bahşedilen nimetlere mukabil, kendilerini birer emanetçi ve tevziat memuru görerek, Allah'ın (celle celâluhu) ihsan ettiği o nimetleri yine O'nun rızası dairesinde ihtiyaç sahiplerine verdiklerini tablolaştıran bir içtimaî yardımlaşma fotoğrafı mahiyetindedir.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ
مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

ise, vahy-i semavinin bütün bir geçmişe sağanak sağanak rahmet olup yağdığını, nice kâmil fert, millet ve devletlerin o münbit zeminde ve vahy-i semavî gölgesinde serpilip

geliştiğini tahayyül ettiren ayrı bir resim gibidir. Bundan başka, bu âyette nebilerin arkasından giden kimselerin, muttakîler zümresine dâhil olabilmeleri için yapmaları gereken önemli hususlardan birinin de Kur'ân-ı Kerim'in ısrarla üzerinde durduğu dört imanî rükünden biri olan ahirete yakîn hâsıl etme olduğu talim buyrulmaktadır.

İşte baştan beri tasviri yapılan müttakiler grubunun akıbetini ise yine Kur'ân-ı Kerim çok canlı bir tasvirle ve bir fezleke hâlinde, أُولَٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"İşte bunlardır Rabbileri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlar felâh bulanlardır."*[222] ile ifade etmekte ve içlere inşirah salmaktadır.

أُولَٰٓئِكَ : أُولَاءِ lafzının hilafına ذٰ'nın çoğulu bir ism-i işarettir. Buradaki كَ ise bir hitap harfidir ki, ذٰلِكَ'de olduğu gibi, ilk olarak ve doğrudan doğruya Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) has bir hitap, ikinci olarak da herkese bir imadır. أُولَٰٓئِكَ kelimesinde sonsuz uzaklık içinde sonsuz bir yakınlık vardır. Dolayısıyla mânâ, "Size diyorum, işte peygamberlerin arkasındaki bahtiyar topluluk!" şeklindedir.

عَلٰى هُدًى *"(Onlar) bir hidayet üzerinedirler."* denerek, "masdar"dan "hâsılün bi'l-masdar"a geçildiği vurgulanmaktadır.

Burada "hidayet" ile alâkalı olarak şu hususları belirtmekte de fayda mülâhaza ediyoruz:

Buraya kadar geçen kısımda هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ve أُولَٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ âyetlerinde olmak üzere iki yerde "hidayet" geçmektedir. Bu iki hidayetten her ikisi de, Fâtiha'daki اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ duasına bir arz ve bir icabettir. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ bir icabet, عَلٰى هُدًى ise bir arz'dır. Arzla icabet arasında şöyle bir fark söz konusudur: Mesela, "Ben, bir mal almak istiyorum." şeklindeki bir talebe bir başkasının "Ben sana istediğin malı verdim." demesi bir icabet; herhangi bir kimsenin böyle bir talep olmaksızın satılacak malını tüccara sunması ise bir arz'dır. Binaenaleyh, اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ'de her mânâsıyla sırat-ı müstakime bir talep vardır.

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ’de bu talebe bir icabet; عَلٰى هُدًى’de ise bu icabeti takip eden bir arz vardır.

Meseleyi sarf ilmi ve iştikak bakımından ele alacak olursak; هُدًى kelimesi, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ cümlesinde masdarı, أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ cümlesinde ise hâsılün bi'l-masdarı işaretlemektedir. İlkinde insanın kesbi, ikincisinde ise Allah'ın yaratması vardır. هُدًى لِلْمُتَّقِينَ Bu müttakiler zümresi yapacakları işler itibarıyla, seçkin vasıflarıyla görünecekleri âna kadar mesele proje ve plândan ibaret olup, konu nisbiyet ve kisb çerçevesindedir. عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ’de ise Cenab-ı Hak, bu yüce vasıflara sahip olan ve hayatını Kur'ânî çizgide sürdürenlere talep ettikleri şeyi artık lütfetmiştir.

Aynı zamanda هُدًى لِلْمُتَّقِينَ’deki hidayet, müttakilere isnat edilmiştir. Hâlbuki "halk" beşere isnat edilemez. أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ ifadesinde ise hidayet doğrudan doğruya onların Rabb-i Kerim'leri tarafından gelen bir ihsan ve bir lütuf olarak vurgulanmıştır.

وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Ve kurtuluşa erenler de ancak işte onlardır."*

أُولٰٓئِكَ kelimesi yukarıda izah edildiği için burada tekrarına lüzum görmüyoruz. اَلْمُفْلِحُونَ kelimesi, اَلْمُفْلِحُ kelimesinin çoğuludur. اَلْمُفْلِحُ ise أَفْلَحَ – يُفْلِحُ – إِفْلَاحٌ'tan gelmektedir ve "felâh bulan-kurtulan" demektir. Dünya, nefis ve şehvet engellerini aşmış bulunanlar, Cehennem'e girmekten kurtulup, Cennet yoluna girmiş olmaları itibarıyla felâhla müjdelenmişlerdir.

Ayrıca اَلْمُفْلِحُونَ’daki harf-i tarif de tahsis ifade etmektedir. Bundan başka, tekit ifade eden هُمْ, zamir-i fasıldır ve nahiv kaidesince, mübteda ile haberin her ikisi de mârife oldukları takdirde, mübteda ile haberin bilinmesi ve habere sıfat veya müşârun ileyh nazarıyla bakılmaması için araya girer ve bu durumda cümle kasr ifade eder.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (5. Âyet)

أُولَٓئِكَ kelimesi, nebilere tâbi o kutlu kâfileyi nazara vermektedir. أُولَٓئِكَ genelde uzakta olan mahsüsa işaret eden bir ism-i işarettir. Bununla, işaret edilen kimselerin yüce-yüksek ve görkemli endamları işaretlenmektedir. Vâkıa uzağı işaret eden zamirle bazen hafife alma, hakir görme de kastedilebilir; ama burada sibak, tahkire müsait değildir. Çünkü

يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ؛ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ؛ وَمِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

ve

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ
إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

gibi çok müstesna ve âli vasıflarla tavsif edilen bir zümrenin tahkir edilmesi düşünülemez.

Öyleyse burada, uzaklığın altında gizli bir taltif bulunmaktadır. Evet, Allah (celle celâluhu), şanlarına tazimen onları, âdeta azamet ve cesametleriyle, takdir u tebcîl ederek zirvede duruyor gibi ve nereden bakılırsa bakılsın herkes tarafından görülebilecek kadar büyük, yüce ve görkemli bir şekilde tasvir etmektedir. Aynı zamanda daha önce ذٰلِكَ الْكِتَابُ'daki hitap zamiri olan كَ ile Resûl-i Zîşân Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) *"Sana diyorum, işte şu kitap."* denildikten ve O'nun terbiyesine teslim edilen bahtiyarlar, O'nun getirdiği ahlâk-ı âliye ile donanıp birer terbiye ve edep timsali olduktan sonra buradaki أُولَٓئِكَ'deki كَ ile de yine O'na (sallallâhu aleyhi ve sellem) hitap edilmekte ve ağır vazifesinin altında en yüksek bir heyecanla inim inim inleyen Mahzun Nebi'ye *"İşte Sana diyorum ey şanı yüce Nebi! Bunlar Senin arkandan gelen kimselerdir."* denilerek kendisine bir kere daha iltifat edilmektedir.

عَلٰى هُدًى : Şâyân-ı dikkattir ki, âyet-i kerimede mesela لَهُمُ الْهُدَى "Onlar için hidayet vardır." değil de özellikle عَلٰى هُدًى *"Hidayet üzerine."* denilmektedir. Evet, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ'deki هُدًى ifadesinde, hidayeti elde etmek için kişinin sa'y u gayreti söz

konusudur. Buradaki هُدًى'de ise عَلٰى harf-i cerrinin isti'lâ (üst-üzerinde) mânâsı ifade etmesiyle âdeta bize şöyle bir tablo çizilmektedir: Hidayet bir cadde, bir şehrah veya bir binek ya da bir taht olmuş; hidayet üzerine olan kişiler de onun üzerine çıkıvermişlerdir. Artık onlar, kendilerini engelleyen şeyleri aşıp, bütün cismanî problemlerden sıyrılmış ve hidayet tahtının üzerine oturarak felâha açık hâle gelmişlerdir.

مِنْ رَبِّهِمْ ifadesi, hidayet üzerine olan bu kutluların terbiyesi teker teker Rabbileri tarafından yapılmaktadır mazmununu vurgulamaktadır. Bundan şunu anlamak mümkündür: هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ile açılan terbiye kapısı, عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ ile kemale erdirilmiş ve cehd u gayreti neticesinde hidayete liyakat kazanan kimselere Hakk'ın hoşnut olacağı keyfiyet kazandırılmıştır.

Ayrıca, أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ âyet-i kerimesinde "hidayet" ile "felâh"ın ayrı ayrı şeyler olduğu belirtilmek üzere, أُولٰٓئِكَ kelimesi ikinci kez zikredilmiştir. Hidayet; dünyada hakkı bulmak, her şeyi apaçık görmek, hakka, ulvî hakikatlere bihakkın vâkıf olmak suretiyle اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اِتِّبَاعَهُ duasındaki ufku yakalamak demektir. Bu mânâda hidayet, imana en birinci vesiledir ve bununla, alınacak en ciddi mesafe de alınmıştır. Felâh ise, hidayetin netice ve semeresidir. Bu sebepledir ki âyet-i kerimede hidayet ve felâh beraber zikredilmiştir.

Burada önemli bir husus da اَلْمُفْلِحُونَ kelimesindeki ıtlak ve bunun ifade ettiği şümuldür. Yani "Onlar, Cehennem'den kurtularak felâha ermişler; Cennet'i elde ederek felâha ermişler; dünyanın sıkıntılarından kultularak felâha ermişler; vicdan huzurunu elde ederek felâha ermişler..." gibi pek çok mânâyı şamil umumi bir ifadedir.

اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَارْزُقْنَا اِتِّبَاعَهُ،

وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَارْزُقْنَا اِجْتِنَابَهُ[223]

﴿اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۝﴾

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ۙ غَيْرِ
الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾[223] آمِينَ!

118 Bakara sûresi, 2/281.

119 Müslim, *salâtü'l-müsâfîrin* 252; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/249, 251, 254, 257.

120 Tirmizî, *fezâilü'l-Kur'ân* 2; Dârimî, *fezâilü'l-Kur'ân*; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/26.

121 Fâtiha sûresi, 1/6.

122 Bakara sûresi, 2/2.

123 Müslim, *salât* 38; Tirmizî, *tefsîru sûre* (1) 1; Ebû Dâvûd, *salât* 131.

124 Bakara sûresi, 2/2.

125 Fâtiha sûresi, 1/6.

126 Fâtiha sûresi, 1/5.

127 Bakara sûresi, 2/40.

128 Bakara sûresi, 2/47-61.

129 Bakara sûresi, 2/246-252.

130 Bakara sûresi, 2/21.

131 Nisâ sûresi, 4/1.

132 Bakara sûresi, 2/40.

133 En'âm sûresi, 6/152.

134 Nahl sûresi, 16/91.

135 Bakara sûresi, 2/23-24.

136 Yûnus sûresi, 10/38.

137 Hûd sûresi, 11/13.

138 İsrâ sûresi, 17/88.

139 Bakara sûresi, 2/2.

140 Nisâ sûresi, 4/82.

141 Muhammed sûresi, 47/24.

142 Bakara sûresi, 2/3.

143 Bakara sûresi, 2/3.

144 Bakara sûresi, 2/3.

145 Bakara sûresi, 2/3.

146 Bakara sûresi, 2/4.

147 Âl-i İmrân sûresi, 3/3.

148 Bakara sûresi, 2/4.

149 Bakara sûresi, 2/5.

150 *Hems,* Tecvid ilminde, harf telaffuz edilirken sesin ve nefesin akmaya devam etmesine denir. Hems harfleri (Hurûf-u mehmûse) 10 tanedir: ت، ث، ح، خ، س، ش، ص، ف، ك، ه.

151 *Cehr*, hems sıfatının zıddı olup harfi telaffuz ederken sesin ve nefesin akmamasıdır. Cehr harfleri (Hurûf-u mechûre) 18 tanedir: أ، ب، ج، د، ذ، ر، ز، ض، ط، ظ، ع، غ، ق، ل، م، ن، و، ي.

152 *Şiddet,* harf sakin olduğu durumda, onun telaffuzu esnasında sesin ve nefesin akmamasına denir. Şiddet harfleri (Hurûf-u şedîde) 8 tanedir: أ، ب، ت، ج، د، ط، ق، ك.

153 *Rahâve,* şiddet sıfatının zıddıdır, sakin harfin okunması esnasında ses ve nefesin akmasına denir. Rahâve harfleri (Hurûf-u rahve) 16 tanedir: ا، ث، ح، خ، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ظ، غ، ف، و، ه، ي.

154 *İsti'lâ,* harfin telaffuzu esnasında dil kökünün üst damağa yükselmesine ve harflerin kalın okunmasına denir. İsti'lâ harfleri (Hurûf-u müsta'liye) 7 tanedir: خ، ص، ض، غ، ط، ق، ظ.

155 *İnhifad/istifâl,* isti'lâ sıfatının zıddı olup, harfin telaffuzu esnasında dilin üst damağa yükselmeyip aşağıda kalmasına ve harflerin ince okunmasına denir. İnhifad/istifâl harfleri (Hurûf-u munhafida/müstefile) 21 tanedir: أ، ب، ت، ث، ج، ح، د، ذ، ر، ز، س، ش، ع، ف، ك، ل، م، ن، ه، و، ي.

156 *İtbak/ıntıbak,* harf telaffuz edildiği esnada dil kökünün ve ortasının yukarı damağa yükselmesi ile birlikte dilin üst damağa yapıştırılmasıdır. İtbak/ıntıbak harfleri (Hurûf-u mutbika/muntabika) 4 tanedir: ص، ض، ط، ظ.

157 *İnfitah,* itbak sıfatının zıddıdır, harf telaffuz edildiği esnada dil ile yukarı damak arasının açık olmasına denir. İnfitah harfleri (Hurûf-u münfetiha) 24 tanedir: أ، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، و، ي.

158 Bediüzzaman, *Sözler* s.583 vd. (30. Söz, 1. Maksad).

159 Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: M. F. Gülen, "Sınırlının Sınırsıza Mikyas Olması"*Çizgimizi Hecelerken* s.60-66.

160 İbn Atıyye, *el-Muhararu'l-vecîz* 1/82; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr* 1/20.

161 es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân* 1/136; el-Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl* 1/44.

162 er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 2/4; el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* 15/120.

163 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/88; el-Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl* 1/44.

164 A'râf sûresi, 7/1.

165 Yunus sûresi, 10/1; Hûd sûresi, 11/1; Yusuf sûresi, 12/1; İbrahim sûresi, 14/1; Hicr sûresi, 15/1.

166 Ra'd sûresi, 13/1.

167 İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye* 3/82.

168 el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* 2/208.

169 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.31.

170 Buhârî, *bed'i'l-vahy* 1, *bed'i'l-halk* 6; Müslim, *fezâil* 87.

171 Bkz.: İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 6/125; İbn Hibbân, *es-Sahîh* 1/329.

172 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.7.

173 Bkz.: Bakara sûresi, 2/98.

174 Mutaffifîn sûresi, 83/9, 20.

175 Bakara sûresi, 2/5.

176 Bakara sûresi, 2/185; Âl-i İmrân sûresi, 3/4; En'âm sûresi, 6/91.

177 Dârimî, *nikâh* 20; Ma'mer İbn Râşid, *el-Câmi'* s.162.

178 Tûr sûresi, 52/27.

179 Nahl sûresi, 16/90.

180 Fetih sûresi, 48/26.

181 A’râf sûresi, 7/96.

182 Âl-i İmrân sûresi, 3/102.

183 Bakara sûresi, 2/284.

184 Bakara sûresi, 2/286.

185 Mâide sûresi, 5/93.

186 Bakara sûresi, 2/197.

187 Bakara sûresi, 2/195.

188 Tirmizî, *kıyâmet* 20; İbn Mâce, *zühd* 34.

189 Nesefî, *el-Akâid* s.1.

190 Buhârî, *îmân* 3; Müslim, *îmân* 57.

191 Müslim, *îmân* 58; Ebû Dâvûd, *sünnet* 14; Nesâî, *îmân* 16.

192 Bakara sûresi, 2/238.

193 Mü’minûn sûresi, 23/2.

194 Buhârî, *ezân* 18, *edeb* 27, *temennî* 9; Dârimî, *salât* 42.

195 el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-usûl* 3/135, 136; el-Beyhakî, *Şuabü’l-îmân* 3/39.

196 el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* 2/40.

197 Müslim, *îmân* 134; Tirmizî, *îmân* 9; Ebû Dâvûd, *sünnet* 15.

198 Tirmizî, *zekât* 27; Saîd İbn Mansûr, *es-Sünen* 5/100.

199 Bakara sûresi, 2/215.

200 et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat* 8/380; el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb* 1/183.

201 Nisâ sûresi, 4/128.

202 Bkz.: Âdiyât sûresi, 100/8.

203 Mü’minûn sûresi, 23/4.

204 Buhârî, *zekât* 18, *vesâyâ* 9; Müslim, *zekât* 94-97.

205 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü’l-İ’câz* s.45.

206 Fâtiha sûresi, 1/5.

207 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü’l-İ’câz* s.43-44.

208 Bakara sûresi, 2/264.

209 et-Tirmizî, *eş-Şemâil* s.294; el-Bezzâr, *el-Müsned* 1/396; et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr* 1/88.

210 Bakara sûresi, 2/4.

211 Bkz.: İsrâ sûresi, 17/106; Şuarâ sûresi, 26/192; Fussilet sûresi, 41/2; Vâkıa sûresi, 56/80; Kadr sûresi, 97/1.

212 Âl-i İmrân sûresi, 3/3.

213 Fâtır sûresi, 35/31.

214 Buhârî, *cihâd* 145; Müslim, *îmân* 241.

215 Ebû Dâvûd, *ilim* 12; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/136.

216 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.49.

217 Buhârî, *teyemmüm* 1; Dârimî, *salât* 111; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/304.

218 Duhâ sûresi, 93/4.

219 Kıyâmet sûresi, 75/20-21.

220 Bkz.: Âl-i İmrân sûresi, 3/49; Mâide sûresi, 5/110.

221 Bkz.: et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 6/250; el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* 1/136.

222 Bakara sûresi, 2/5.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ (6-7. ÂYETLER)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ
أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝
خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى
أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

"İnkâra saplananları ister uyar, ister uyarma onlar için birdir, imana gelmezler. Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde inmiştir. Ve bunların hakkı büyük bir azaptır."

Bakara Sûresi'nin başından 21. âyete kadar genişçe dört sınıf, –vâkıa bazı müfessirler buna üç sınıf demektedirler– anahatlarıyla da iki sınıf anlatılmaktadır. İki sınıf takdirine göre bu âyetlerde esasen bir mü'min, bir de kâfir zümresinden bahsedilmektedir. İmanları, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ile icmalen, وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَٓا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ifadeleriyle ise tafsilen anlatılan mü'minler de iki grup hâlinde zikredilmişlerdir:

1. Hiçbir geçmiş malumatları olmayan, gayba iman etmiş kimseler.

2. Daha evvel kendilerine inen bir kısım ilâhî kitap ve suhuflar vasıtasıyla taklidî dahi olsa inanan kimseler.

Bu âyetlerde aynen mü'minler gibi kâfirler dahi iki gürûh hâlinde ele alınmıştır. Esasen burada zikredilen zümreleri dört sınıfa ayırmada da kanaat-i âcizanemce bununla bir tetâbuk (uyum) var. Şöyle ki, اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ile إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا arasında mukâbele (tezat) sanatı vardır. Yani gayba inanıp Allah'a iman edenlerle, O'nu inkâr edenler arasında; diğer taraftan kendilerine kitap inen ve daha sonra Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) inananlar, ayrıca hem Efendimiz'e inen Kitab'a hem de daha evvel inen kitaplara inanan mü'minlerle münafıklar arasında da bir mukâbele vardır. İnanmayanlar gürûhu da kendi arasında "kâfir" ve "münafık" olmak üzere ikiye ayrılır.

İşte böyle bir mukabeleye binaen, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Şüphesiz onlar ki, küfürde ısrar ettiler, kasdî ve inadî küfre girip inkâra saptılar. Senin onları uyarman da uyarmaman da onlar için birdir, inanmazlar."* [223] ve خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır."* [224] âyetlerinde dört sınıfın ele alındığı ve üçüncü sınıf olan münafıkların da bu sınıflar içinde anlatıldığı sezilmektedir.

Ayrıca إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ âyetinin başı ile sonu arasında da farklı bir tetâbuk vardır. Zira âyetin başındaki كَفَرُوا *"küfrederler"* ile لَا يُؤْمِنُونَ *"iman etmezler"* aynı mânâya gelmektedir.

Müfredat Mânâsı (6-7. Âyetler)

Malum olduğu üzere إِنَّ Arapçada, ismini nasb, haberini ref eden ve fiile benzeyen harflerden biri olup, kullanıldığı yere göre "elbette, muhakkak, şüphesiz..." gibi tahkik ve te'kid mânâlarını ifade etmektedir.

الَّذِينَ, ism-i mevsûldür. كَفَرُوا ise cem-i müzekker gâib sigasında fiil-i mâzidir. Bu kelimenin masdarı, كَفْر/كُفْر'dür ve mutlak mânâda "örtmek" anlamına gelir. Tohumu tarlaya gömüp üstünü örten kimseye Arapçada sözlük mânâsı itibarıyla "kâfir" dendiği gibi, كَفَرَ اللَّيْلُ ضَوْءَ النَّهَارِ "Gece, gündüzün ziyasını örttü." misalinde olduğu gibi gündüzün aydınlığını örten geceye de, kara bulutlara da, denize de, insanın vücudunu örten zırha da... sözlük anlamı açısından "kâfir" denir. Yine aynı kökten gelen "kâfûr" kelimesi ise, meyvenin tomurcuğu, henüz yaprakları açmamış gonca, buhurdanlıklarda yakılan ve örtülü olduğu hâlde yanmakla etrafa hoş bir koku saçan bitki gibi birkaç anlamda kullanılagelmiştir. Ayrıca kalça etlerine "kâfire" dendiğini daha önce zikretmiştik.

Lügat mânâsı itibarıyla "küfür" ve "küfrân", nimeti örtüp görmezlikten gelmek ve

nankörlük yapmak demektir. Bunun için bir kısım ehl-i tahkik ve ehl-i tefsir, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا cümlesine, *"Onlar ki kalblerindeki muhabbet kabiliyetlerini örttüler."* şeklinde mânâ vermişlerdir. Nitekim Duhâ Sûresi'ndeki, Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) hitap eden وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ *"Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an!"*[225] âyet-i kerimesinde geçen "tahdis-i nimet", küfür ve küfrânın zıddıdır. Evet, O'nun mamur bulunması gereken ahlâk-ı âliye adına kendisine lütfedilen nimetleri örtmemesi telkin edilmiştir.

Bediüzzaman Hazretleri bir yerde, *"Bazen tevazu, küfrân-ı nimeti istilzam eder, belki küfran-ı nimet olur. Bazen de tahdis-i nimet, iftihar.. ikisi de zarardır. Bunun çare-i yegânesi ki; ne küfran-ı nimet olsun ne de iftihar. Meziyet ve kemalâtı ikrar edip, fakat temellük etmeyerek, Mün'im-i Hakiki'nin eser-i in'amı olarak göstermektir. Mesela: Nasıl ki, biri murassa ve müzeyyen bir elbise-i fâhireyi sana giydirse ve onunla çok güzelleşsen, halk sana: 'Maşaallah çok güzelsin, çok güzelleştin.' dese; sen de tevazukârane 'Hâşâ!.. Ben neyim, hiç. Bu nedir, nerede güzellik?' desen, o vakit küfran-ı nimet olur ve hulleyi sana giydiren o mahir sanatkâra karşı hürmetsizlik sayılır. Eğer müftehirane desen: 'Evet ben çok güzelim, benim gibi güzel nerede var, haydi gösterin!' O vakit de, mağrurane bir fahrdir. İşte fahrden, küfrandan kurtulmak için; 'Evet ben güzelleştim, fakat güzellik libasındır; dolayısıyla da o libası bana giydirenindir, benim değildir.' demelisin."*[226] ifadeleriyle bu hakikate işaret etmektedir.

Küfür de tıpkı iman gibi kavlî, fiilî ve kalbî olur. İnsan, küfrü gerektiren bir sözle dahi küfre girer. Ancak hayatî bir tehdit söz konusu ise o kimse kâfir olmaz. Mesela bir insan, ikrah (tehdit, zorlama, cebir) karşısında sırf lisanıyla Kur'ân'ın ilâhî bir kelâm olmadığını söylese kâfir olmaz. Ama ortada herhangi bir zorlama yokken, şakadan veya ciddi olarak, mukaddes bildiğimiz şeylerden herhangi birini inkâr, tezyif veya istihza edip alaya alsa kâfir olur. Yine Kur'ân'ın bütününü veya bir emrini hafife alır mahiyette bir yüz işareti, bir kaş-göz hareketi veya bir söz, böyle birini kâfir yapacağı gibi; Kur'ân'ın bütününü veya bir parçasını inkâr da küfür sebebi sayılmıştır. İmanla alâkalı meselelerin herhangi birine dair kalbde şöyle-böyle bir tekzibin meydana gelmesi de esbab-ı küfürdendir. Aslında her şekliyle küfür, Üstad Bediüzzaman'ın ifadesiyle, *"Bir fenalıktır, bir tahriptir ve bir adem-i tasdiktir."*[227]

Evet küfür, kavlî, fiilî ve kalbî bir tekziptir ve şer'î mânâda "inanmamak" demektir.

İnanmayana, inkârcı olana “kâfir” denir. Haramı helâl, helâli haram sayan, dinin herhangi bir esasını inkâr eden kâfir olacağı gibi kalbinde bir tekzip/yalanlama ve inkâr hissi taşıyan kimse de kâfir olur. Bunun gibi, İslâm’ın ister usûl, ister fürûuna dair herhangi bir rüknünü kaldırmaya çalışan, ona karşı çıkma azminde bulunan kimse fiiliyle, bu konuda söz söyleyen, düşünce üreten de söz ve düşüncesiyle kâfir olur. Mesela dinin rükünlerinden olan bir hükmü kaldırmaya yeltenmek, bunu kaldırıp yerine başka şeyler koymaya çalışmak, Allah’ın (celle celâluhu) ahkamını gelip geçici saymak, şeâirden olan Ezân-ı Muhammedî’yi kaldırmak küfür olduğu gibi, hiçbir mücbir sebep olmadan haç, zünnâr takmak.. gibi başkalarına has kılık ve kıyafeti keyfi tercih etmek de o kişinin Müslümanlar tarafından kâfir sayılmasına sebep olabilir. Ancak burada, istisnâî bir durum vardır ki, o da şayet şeâirden herhangi birini îfâ ediyorsa o kişi hakkında ihtiyaten küfür hükmünü vermemenin daha uygun olduğudur. Mesela namaz, oruç, hac vb. gibi ibadetlerini îfâ eden bir kişi hakkında “kâfir” hükmüne varmamak gerekir.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki iman, dinin vaz’ etmiş olduğu rükünlerin mevcudiyetiyle vardır ve onu ayakta tutan ne kadar rükün varsa iman onlarla kâimdir. Küfür ise imanın rükün ve esaslarından herhangi birinin ortadan kalkmasıyla meydana gelir. Çünkü imanla küfür, birbirinin nakîzidir. Mantık tabiriyle, *“Mûcibe-i külliyenin nakîzi, sâlibe-i cüz’iyedir.”* Bunların bütününün var olmasıyla iman, bir tanesinin yok olmasıyla da küfür meydana gelir. Mesela imanın erkânına inanıldığı ama İslâm’ın usûl ve fürûuyla alay edilip hafife alındığı, hafife alanlara kavlen, fiilen ve en azından kalben karşı çıkılmadığı ve emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-i ani’l-münker ihmal edildiği zaman da küfür hesabına tehlikeli bir duruma girilmiş olur.

Evet imanla küfür, birbirinin nakîzidir; zıt şeylerin bir araya gelmeleri mümkün olmadığı gibi imanla küfrün de bir araya gelmeleri mümkün değildir. Zira birbirinin nakîzi olan iki şeyden birisinin bulunduğu yerde diğeri bulunmaz. Öyle ise bir alan, mütenakız olan şeylerin ikisinden birden hâlî olmadığı gibi, ikisinin aynı anda bir sahada bulunmaları da mümkün değildir. Mantık tabiriyle bunlardan birincisine “mâniatü’l-hulüv”, ikincisine de “mâniatü’l-cem” denir. Bu sebeple bir insana, aynı anda “hem kâfir hem de mü’min” denilemeyeceği gibi, aynı zamanda “ne kâfir ne de mü’min” denilemez. Bu noktada Mutezile, büyük günah işleyenleri imanla küfür arasında bir yere *(el-Menziletü beyne’l-menzileteyn)* koymakla Ehl-i Sünnet’ten ayrılmış ve ciddi bir yanlışa düşmüştür. Zira bir insan ya kâfir ya da mü’mindir. Fâsık dahi fıskının derecesine göre ya kâfir ya da mü’min sayılır.

Evet, öyle fısk ve zulüm vardır ki, bunlar ayn-ı küfür kabul edilirler. Mesela Allah'ın koyduğu esaslara karşı gelmek ve Allah'a şirk koşmak, küfür içinde mütalâa edilebilecek bir fısk u fücurdur. Öte yandan kişinin yapmakla mükellef olduğu namaz kılmak, oruç tutmak.. gibi ibadetleri yerine getirmemesi de –şayet alışkanlık hâline gelmemişse– bir fısktır; ama bu fıskı işleyen kişi, yine mü'min olarak mütalâa edilegelmiştir.

Ancak ben burada, suistimal edilebilecek bir hususa dikkatlerinizi çekmek istiyorum; şöyle ki ameli terk etmek, mutlak olarak küfrü gerektirmez. Zira Ehl-i Sünnet'e göre bir kişi, üzerine farz olan ibadetlerini yapmayı terk etse de kâfir olmaz. Ne var ki terkten başka bir de terkte ısrar vardır. Küçük günahlarda ısrarın zamanla onları büyük günah hâline getirmesi gibi, büyük günahlarda ısrar da küfre sebebiyet verebilir. Mesela bir tembellik eseri olarak namazını ara sıra kaçıran bir insan, kâfir olmaz. Ama namazını hiç kılmayıp bunu da itiyat hâline getiren; dahası bu konuda laubali davranan bir insan, sahabe-i kiram'ın "Biz hemen hemen hakkında küfür hükmüne varırdık." dediği sınıfa dâhil olur. Bu iki durum birbirine karıştırılmamalıdır. Onun için ibâdet u taatını terk eden kimseler hakkında herhangi bir hüküm verirken mutlaka dikkatli olunmalıdır.

Ayrıca burada bir kere daha amelin önemini vurgulamakta fayda var. اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ âyetinin tefsirinde de ifade edildiği gibi, Ehl-i Sünnet'e göre bir insanın hakiki mü'min olabilmesi için iman etmesi gereken şeyleri kalbiyle tasdik, lisanıyla da ikrar etmesi gerekmektedir. Kalbin tasdik etmesi aslî rükündür, lisanın ikrarı ise tâlî bir rükün sayılagelmiştir. Onun için insan bazen meşru bir mazeret durumunda –daha evvel geçmişti– imanını lisanen ikrar etmeyebilir. Bazen de fiil, ikrar yerine geçebilir. Mesela bir insan, diliyle ikrar etmediği hâlde ezan okumak, namaz kılmak, oruç tutmak... gibi İslâmî esaslardan birisini yerine getirdiği takdirde, bu fiiller birer ikrar sayılır.

Bundan anlaşılan şudur: İnsanın iman mevzuunda bir iç mükellefiyeti, bir de dış mükellefiyeti vardır. Bu iç mükellefiyette mü'min, tavır ve davranışlarını Allah'ın Müheymin ve Rakîb olduğu inancına ve kendisinin tamamen O'nun gözetimi altında bulunduğu hesap ve anlayışına göre tanzim eder ve ona göre vaziyet alır ki, bu bir kalb tasdiki ve iz'an demektir.

Dış âleme gelince, mü'minin açıktan açığa mükellefiyetlerini yerine getirmesi, her şeyden önce mü'minleri suizandan kurtarması ve onlara günah işletmemesi; sâniyen kendisine ahkâm-ı şer'iyenin uygulanması ve mensup olduğu heyetin bir parçası

olduğunu ortaya koyması adına önemli bir esastır. Binaenaleyh mü'min, bir taraftan Cenab-ı Hakk'ın görüş ve bilmesine karşı içini tanzim edip ona göre vaziyet almak, diğer taraftan da mü'minlerin hüsn-ü zan beslemeleri ve kendisinin ahkâm-ı ilâhiyenin tatbikine mahal hâline gelebilmesi adına, sarih veya zımni bir mukavele ile mensup olduğu topluma karşı tavır ve davranışlarına çeki düzen vermek mecburiyetindedir.

سَوَّاءٌ kelimesi aslen تَسَاوٍ/اِسْتِوَاء (eşitlik) mânâsına masdardır ama مُتَسَاوٍ/مُسْتَوٍ (eşit) mânâsına isim olarak kullanılması daha yaygındır ki burada da o anlamdadır. Daha sonra gelen أَأَنْذَرْتَهُمْ 'ün başındaki أَ bir işin yapılıp yapılmamasının eşit olduğunu belirtmek için kullanılan tesviye (eşitlik) hemzesidir. أَنْذَرْتَهُمْ'ün masdarı olan إِنْذَار kelimesi ise, if'âl bâbından gelip, "dünya ve ahirette kötülüğe terettüp eden bir şeyin encamından korkutmak veya neticesinde mukadder ve muhakkak olan kötü bir akıbetten sakındırmak için ikaz ve ihtar etmek" demektir. Mesela geçim sıkıntısı endişesiyle önceden yatırım yapmayı tavsiye etme ya da makam ve mevkiini muhafaza etme adına "aman, sakın" deme dünyevî bir inzardır.

Üstad Bediüzzaman Hazretleri, inzar mevzuuyla alâkalı olarak *İşârâtü'l-İ'câz'*da şöyle bir işarette bulunur: *"Cenab-ı Hakk'ın sıfât-ı ezeliye âleminde biri celâlî, diğeri cemâlî iki türlü tecellisi vardır. Celâl ile Cemâl'in, sıfât-ı ef'âl âleminde tecellisinden; lütuf ve kahır, hüsün ve heybet tezahür eder. Ef'al âlemine tecelli edince;* تَخْلِيَة *(tahliye, arınma, arındırma) ile* تَحْلِيَة *(tahliye, tezyin) doğar."*[228]

Bunların birisi, yasaklanan hususlardan temizlenmeye, ikincisi ise emredilenlerle ma'mur hâle gelmeye bakar. Bu husus, evâmir âleminde emir ve nehiy şeklinde zuhur eder. Sonra bu, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker konusunda teşvik, tergib, terhib, inzar şeklini alır. İnzar umumiyetle terhibin yanında, tergib ise tebşirle beraberdir. Öyleyse şöyle denebilir: Tergib-tebşir, inzar-terhib, bunlar bir hakikatin pozitif ve negatif yanlarını ifade etmektedirler ve bir vâhidin farklı yüzleri mesabesindedirler. Cenab-ı Hakk'ın bize olan emirlerinde her zaman bir tergib ve terhib, bir inzar ve tebşir söz konusudur. Tergibin karşısında terhib, tebşirin karşısında inzar fevkalâde latiftir. Burada nahvî bir kaide ile cümleyi tevil-i müfrede sokacak olursak mânâ, لَهُمْ إِنْذَارُكَ وَعَدَمُ إِنْذَارِكَ مُسْتَوٍ şeklinde olur.

Daha sonra, bu mazmunun müfessir ve mübeyyini olarak لَا يُؤْمِنُونَ *"Onlar iman*

etmezler.” kaydı gelmektedir ki, bu bir bakıma isti’naf-i beyani cümlesi gibidir. Yani “Onlar niçin iman etmezler?” şeklinde tevcih edilen mukadder bir soruya da Kur’ân, خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ *“Allah (celle celâluhu) onların (kesp ve meyelanları sebebiyle) kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir...”*[229] şeklinde cevap vermektedir.

***

خَتْم kelimesi, “bir şeyi tevsik eder mahiyette mühürlemek, mühürleyip muhafaza etmek” mânâlarına gelir. Burada da, isti’la için gelen عَلَى ile sılalanmıştır ve mânâsı, “mühürlemek ve girişi, çıkışı önlemek” olur.

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *“Allah onların kalblerini mühürlemiştir.”* قُلُوب; قَلْب’in çoğuludur. Esasen kalb, “yürek” ve “gönül” olmak üzere iki mânâda kullanılagelmiştir. Bunlardan biri, göğsün sol tarafında bulunan, atar ve toplar damarların merkezi olup kendi kendine hareket eden, ayrıca karıncık ve kulakçıkları bulunan, vücuda kan pompalayan, çam kozalağı şeklinde –eskilerin tabiri ile “sanavberiyyüşşekl”– cismanî kalbdir ki daha ziyade tıp ilminin meşguliyet alanı sayılan kalb işte bu kalbdir. Diğeri ise, başta Kur’ân-ı Kerim, Sünnet-i Sahiha ve tasavvufta kastedilen, aynı zamanda latîfe-i Rabbâniye denilen kalbdir ki, “kalbsiz, yüreksiz, temiz kalbli veya kalbi çürük...” vb. sözlerle ifade edilen ve mahall-i mârifet olan esas kalb de budur. Keza, insan mahiyetinden hedeflenen, vicdanın duyuş ve sezişleri, kuvve-i akliye ve idrâkiyenin madeni, merkezi de işte bu latîfe-i Rabbâniyedir. Bu yönüyle kalb, insanın engin bir derinliğinin unvanıdır ve ruhun da santralidir.

Cismanî kalb, insan vücudu için hayatî bir uzuvdur; bunun yanında o, insanın maddî yapısını mânevî yapısıyla irtibatlandıran, onu uyaran ve yerinde düğmesine dokunuyor gibi beden-ruh münasebeti çerçevesinde onunla münasebettar olan çok fonksiyonel bir mübarek organdır. Evet, yapısı itibarıyla bir çam kozalağı şeklinde olan bu cismanî kalb, latîfe-i Rabbâniye denilen mânevî kalbimiz için âdeta bir anahtar ve bir düğme mahiyetindedir.

Bu iki kalbin birbiriyle çok sıkı alâkası vardır ama, insanların çoğu bu alâkayı tam olarak anlayamamaktadır. Şu kadar var ki, insanın bedenine nispeten cismanî kalbi ne ise, ruhuna nispeten latîfe-i Rabbâniyesi de odur. Binaenaleyh nasıl ki, cismanî kalbin çalışması, vücuttaki bütün mekanizmaların fonksiyonlarını eda etmesine vesile olmakta,

öyle de latîfe-i Rabbâniye de çalıştığı nispette insanın ruhanî hayatının yükselmesine, ruh plânında seyr-i ruhanisine, kemalâtın zirvesine tırmanmasına vesile olmaktadır.

Bu iki kalbi birbirine karıştırmamak gerektiği gibi, أُذُن (kulak) ile سَمْع (işitme)'yi ve عَيْن (göz) ile بَصَر (görme)'yi de birbirine karıştırmamak çok önemlidir. Vâkıa, bunları biz Türkçede kullanırken bazen müşterek bir unvanla bazen de farklı kelimelerle ifade ederiz. Mesela latîfe-i Rabbâniye olarak değerlendirilen şeye de; insan vücudundaki o cismanî organa da "kalb" deriz. Ancak, dilimizde bu cismanî kalbe, "yürek" dendiği hâlde latîfe-i Rabbâniye olan kalbe "yürek" denilmez. Bazen "iradeli" ve "cesaretli" mânâsına "yürekli insan" gibi tabirler kullanıldığı da olur ama, burada görüldüğü gibi, mutlak olarak değil, terkibe girdiğinde olur.

Latîfe-i Rabbâniye olan kalbin kendine has birtakım rükünleri de vardır. İnsanın içindeki bütün letâif, âdeta onun ordusu gibidir. Mesela insanın basarı, bir başka ifadeyle mânevî bakışı, onun nazarıdır; kalb onunla bakar. Akıl, kalbin ruhu, şuur ise aklı gibidir; aklı gibidir zira kalb, bilinecekleri, şuurla bilmektedir.

سَمْع kelimesi, Türkçeye tercüme edilirken, أُذُن kelimesinin ifade ettiği mânâyı da içine alarak işitmek, kulak ve dinlemek şeklinde mânâlandırılmasına rağmen Arapçada, سَمْع ile أُذُن mânâ itibarıyla birbirinden farklıdırlar. Zira Arapçadaki أُذُن kulağa, سَمْع ise daha ziyade kulakla harekete geçen işitme mekanizmasına denilmektedir.

عَلٰٓى أَبْصَارِهِمْ : Türkçeye çevrilirken عَيْن ile بَصَر birbirinden ayrılmadan, her ikisine de "göz" denilmektedir. Hâlbuki Arapçada عَيْن maddî göz, بَصَر ise görme duyusu ve kalb gözü için kullanılmaktadır.

Kalb ve sem'e vurulan mühürlerin her birisi, ayrı ayrı delillere ait olduğundan,

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى
أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

ifadelerinde عَلٰٓى tekrar edilmiştir. Ayrıca kalb ve sem' için *"Allah onların kalblerini ve sem'lerini mühürlemiştir."* ifadesi kullanılmış olmasına mukabil, basar için *"Basarlarının üzerinde perde vardır."* ifadesinin seçilmesi, bu mevzuda doğrudan doğruya insanın kesbinin ehemmiyetini göstermektedir.

Aynı zamanda buraya kadar fiil cümlesi kullanılmasına rağmen,

وَعَلٰٓى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ,de üslubun değişip, fiil cümlesi yerine isim cümlesine iltifat edilmesi (dönülmesi) basar ile görülen delillerin sabit olduğuna, kalb veya sem' ile ulaşılan delillerin ise yenilendiklerine ve sabit olmadıklarına işarettir. Yani âfâkî ve enfüsî birçok delil, bu âyet-i kerimedeki ifadelerin muhatabı olan insanın nazarına arz edilmiş, Cenab-ı Hak, onun gözünü açıp o delilleri göstermiş; ancak insanın basarında hak ve hakikatleri müşâhede etmesine engel bir perde bulunduğu için bu da öyle bir üslup ve ifade tarzıyla vurgulanmıştır.

Burada şöyle bir nükte de söz konusudur: Sadüddin Teftâzânî, imanı, *"(İnsanın, iradesini sarf edip âfâkî ve enfüsî tetkik, tefekkür ve tedebbürü neticesinde) Cenab-ı Hakk'ın insanın içinde yarattığı bir nurdur."* şeklinde tarif etmektedir.[230] Bu tariften anlaşılan şudur; kalbde iman nurunun parıldaması Allah'ın aydınlatması ile olmaktadır. Şu hâlde bu ilâhî nurun sönmesi de Cenab-ı Hakk'ın mühürlemesi ile meydana gelmektedir.

Ayrıca buradan şu mânâyı da çıkarmak mümkündür: Kalbe mühür basıldığında açık yer kalmamakta ve kalb, "feyz-i akdes"ten gelen nur ve sırlarla beslenemediği ve hava alamadığı için ondaki iman ateşi de sönmektedir. Ama dikkat edilecek olursa kalb ve kulaklarının mühürlenmesi, Allah tarafından onların kesblerine bir ceza olmasına karşılık, gözlerindeki perde, şart-ı âdi plânında onların bakıp görmezliğine karşılık bir mekr-i ilâhidir. Bu itibarla insan, her zaman gözünü açmalı, âfâkî ve enfüsî delilleri değerlendirerek sürekli kalbine mârifet nurları göndermelidir. Zira bakmak ve kalbe mârifet göndermek onun kesbine bırakılmıştır. Rahmet-i ilâhiyeden ümit edilir ki, kalbe gelen bu mârifet nurları insan gönlünde iman meşalesini tutuşturur. Demek ki, insan ne kadar delillerle içli dışlı olursa olsun imanın kalbde hâsıl olması, tamamen bir lütf-u Rabbânî ve ihsan-ı ilâhidir. Zaten hikmet ve rahmet-i ilâhiye umumiyetle böyle bir araştırmayı mukabelesiz bırakmamakta ve sarf edilen cehd ü gayretleri de boşa çıkarmamaktadır.

Netice itibarıyla, غِشَاوَةٌ "perde, gözü kapayan ve göz varken görememe hâline sebebiyet veren şey" gibi mânâlara gelmektedir. Kanaat-i âcizânemce kelimeye, "göz merceğini kapayan mânevî bir katarakt" mânâsı vermek de mümkündür. Zira katarakt olmuş bir göz, iyi bir ameliyat olmazsa göremez. Nitekim sinir sistemi bulunup, görme melekeleri tam olmakla beraber bu fonksiyonlarla bütün cisimlerin resmedileceği nokta arasında perde bulunan bir göz, o cisimleri tefrik edemez. İşte bu da Bediüzzaman

ifadesiyle *"aklın göze inmesi"*[231] demektir ki, böyle bir göz, mânâya karşı kör olduğundan, hiçbir zaman eşyayı asıl mahiyetiyle değerlendiremeyecektir. Dolayısıyla وَعَلَٰى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ *"Onların gözlerine de bir perde inmiştir."* ifadesi, gözün bütün meleke ve fakülteleri faal olmasına rağmen fonksiyonunu tam edâ edememesi, eşyayı görememesi ve varlığın arka plânını değerlendirememesi demektir.

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"İşte bunların hakkı büyük bir azaptır."* ع-ذ-ب kökünden gelen عَذَابٌ kelimesi, نَكَال ve عِقَاب'a göre "ceza" mânâsını ifadede daha hafiftir. Esasen aynı kökten gelen عَذْب kelimesi, "tatlı" mânâsındadır. Nitekim Arapçada مَاءٌ عَذْبٌ "tatlı, içimi kolay su" demektir. عَذَابٌ kelimesine gelince, yukarıda da ifade edildiği gibi نَكَال ve عِقَاب'dan daha hafif bir bela, musibet ve nikmet mânâsına gelmektedir.

عَذَابٌ kelimesinin sonunda tenvin vardır. Tenkîr ifade eden bu tenvin, tehvîl ve tazime delâlet ederek o azabın, mahiyeti meçhul ve korkunç olduğunu işaretler. عَظِيمٌ kelimesi, tâzimi ifade eden عَذَابٌ'daki tenvine bir te'kid olarak gelmiştir ve o ürperten azabı fevkalâde büyük göstermek içindir.

***

Bu iki âyetin sebeb-i nüzulüne gelince: İbn Abbas'tan (radıyallâhu anh) gelen rivâyetlerde bildirildiğine göre Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), Mekke'deki müşriklerin Müslüman olmaları için olağanüstü bir hassasiyet gösteriyordu. Nitekim:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا
عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

"Size kendi aranızdan öyle bir Peygamber geldi ki zahmete uğramanız O'na ağır gelir. Kalbi sizin için tir tir titrer, O, mü'minlere karşı da pek şefkatli ve merhametlidir."[232] âyet-i kerimesinde de bu hakikat açıkça görülmektedir. Bu âyet-i kerimede Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) mü'minlere karşı olabildiğine re'fet ve şefkat, sair insanların da Müslüman olabilmeleri için ciddi bir arzu ve istek içinde olduğu müşâhede edilmektedir. Aslında, Allah Resûlü, Medine-i Münevvere'yi teşrif buyurduklarında, iman dairesine girmeleri adına orada yaşayan Yahudilerle Evs

ve Hazreç münafıklarına da aynı hırs, aynı re'fet ve şefkati göstermiştir. Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu meselede o kadar şiddetli bir arzu izhar etmişti ki, Cenab-ı Hak, فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰى اٰثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا *"Şimdi bu söze (Kur'ân) inanmazlarsa, Sen onların arkasına düşüp nerdeyse kendi kendini yiyip bitireceksin!"*[233]; keza, لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلاَّ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Onlar iman etmiyorlar diye üzüntüden nerdeyse kendini yiyip tüketeceksin!"*[234] diyerek Efendimiz'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir yönüyle bu ölçüde bir arzu göstermekten vazgeçirmek murad buyurmuş, bir yönüyle de hem O'nu (sallallâhu aleyhi ve sellem) takdir etmiş hem de onların iman etmeyeceklerine dair tembihte bulunmuştur.

Medine'de ilk nâzil olan ve en son tamamlanan Bakara Sûre-i Celîlesinin bu âyetlerinde Allah (celle celâluhu), Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem), *"Gerçek şu ki, küfreden ve küfre düşen herkes değil, küfürde ısrar eden kimseleri Sen azap ile korkutsan da korkutmasan da onlar için müsavidir; onlar asla iman etmezler."* buyurarak, ilâhî âdetini ihtar etmektedir. Nitekim Firavun, Nemrut, Kârun ve bütün dinsiz, cebbâr, zalim ve kendini beğenmiş benciller gibi, hayatlarını küfür ve dalâlet içinde geçirip, bütün bir ömür boyu hiç mi hiç hak ve hakikate dönmeyi düşünmeyen tali'sizler, neticede küfür ve dalâletleri içinde boğulup gitmişlerdir. Bir sözde de ifade edildiği gibi: *"Nasıl yaşarsanız öyle ölür, nasıl ölürseniz öyle haşrolunursunuz."* Binaenaleyh küfre düşenleri bu gayyâya iten herhangi bir cebir mevzubahis değildir. Zira onlar küfre meyletmiş, dolayısıyla kalbleri kaymış; Cenab-ı Hak da onları kaydırmıştır. فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ *"Evet, onlar bâtıla meyledince, Allah da onların kalblerini hakkı kabul etmekten bütün bütün uzaklaştırmıştır. Öyle ya, Allah (celle celâluhu), yoldan çıkmakta ısrar eden bir gürûhu katiyen hidayet etmez, onları doğru yola çıkarmaz."*[235] âyet-i kerimesi de işte bu hakikati ifade etmektedir. Onun için mü'minler daima kaymadan korkmalı ve رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ *"Ey bizim Kerim Rabbimiz, bize hidayet verdikten sonra kalblerimizi kaydırma ve nezdinden de bize bir rahmet gönder. Şüphesiz bağışı bol olan Vehhâb Sensin, Sen!"*[236] diyerek Cenab-ı Hakk'a sığınmalıdırlar.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu âyet-i kerimelerde Cenab-ı Hak, kâfirlerin iman

etmeleri için yanıp tutuşan, hatta yer yer heyecanlar yaşayan Habibini (sallallâhu aleyhi ve sellem) âdeta “Senden evvelki peygamberler de aynı ızdırabı çekmiş ve insanların kurtuluşa ermelerini istemişlerdi. Ancak öncekiler gibi bunlar da, Sen inzar etsen de, etmesen de iman etmeyecekler.” diyerek hakikat-i hâli ve onların âkıbetini haber vermektedir.

Burada akla, “Madem iman etmeyecekler, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) niçin ümmet-i davet olarak bu insanları kendine muhatap alıyor ve hepsini dine davet ediyordu?” şeklinde bir soru gelebilir.

Evet, Cenab-ı Hak onların iman etmeyeceğini bildiği ve Resûlü’ne de bildirdiği hâlde “Artık onları davet etme!” demiyor; Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) de onları İslâm’ın aydınlık iklimiyle tanıştırabilmek için ızdırap soluklanıyor ve var gücüyle çalışıyordu. Çünkü nebinin gönderilmesindeki hikmetlerden birisi de, Kur’ân-ı Kerim’in değişik âyetlerinde ifade edildiği gibi, O’nun yaptığı davete icabet etmeyenler aleyhinde bir hüccet olmasıydı.[237] Nitekim Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem), vazifesini yaptığına dair hayatının çeşitli dönemlerinde kendi ümmetinin şehadetini istemiş, onlar da “Nasihat ettin ve Allah’ın emrettiği şeyleri tebliğ buyurdun.”[238] diyerek şehadette bulunmuşlardı.

Burada izaha muhtaç olan hususlardan biri de şudur: Âyet-i kerimede iman etmeyecekleri belli olmuş, kalbleri, kulakları mühürlenmiş ve gözlerine perde inmiş kimseler için yine de teklifte bulunulması teklif-i mâlâ yutâk gibi zannedilebilir.

Bu, onların fıtrat-ı selimelerine yapılan bir hitaptır. Zira her insan, yaratılırken hanif fıtrat üzerine yaratılmıştır. Dolayısıyla küfre, dalâlete düşmemiş olan o selim fıtratlarıyla âfâkî ve enfüsî delilleri tetkik ederek Allah’a inanabilecekleri nazar-ı itibara alınarak onlara teklifte bulunulmuştur ki, bu zaviyeden bakınca “teklif-i mâlâ yutâk”ın söz konusu olmadığı açıktır.

Bütün bunlardan başka, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ve يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ile إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ arasında bir de tezat sanatı vardır. Şöyle ki, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ’de Kur’ân-ı Kerim’in müttakiler için bir hidayet kaynağı olduğu ifade edilirken إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ’de, bu ifadelere konu olanlar müttaki olmadıklarından, Kur’ân’ın onlar için hidayet kaynağı olamayacağı, dolayısıyla neticenin kötü olacağı bildirilerek, fenalıktan sakındırma, azap ve ceza vaat

etmenin onlara tesir etmeyeceği ve onlar için inzarın olmasıyla olmamasının müsavi olduğu bildirilmektedir. Bir tarafta هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ile ifade edilen, Kur'ân'dan azami derecede istifade etmiş müttakiler grubunun, diğer tarafta da إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ile ifade edilen, inzar edilip-edilmeme kendileri için müsavi olan nankörler gürûhunun mevcudiyeti söz konusu. Ayrıca bir yanda يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ ile ifade edilen sineleri imanla coşmuş mü'minler topluluğu, diğer yanda da لَا يُؤْمِنُونَ ile ifade edilen tali'siz körler, sağırlar yığını. Bunlardan başka, bir tarafta

وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
يُنْفِقُونَ ۝ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا
أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

ifadeleriyle anlatılan namaz kılmak, zekât vermek gibi sâlih amellerle ve kendilerinden daha önceki ümmetlere inen ilâhî kelâmlara inanmakla serfiraz gayba iman kahramanı kutlu bir cemaat; öbür yanda, خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ifadeleriyle anlatılan, suistimalleri yüzünden kalb ve kulakları mühürlenmiş, gözlerine perde inmiş zavallı bahtsızlar...

Genellikle tefsirler, kalbin mühürlenmesi mevzuunu daha ziyade kader açısından ele almış, Mutezile ile Cebriye'nin bu konudaki tartışmaları yanında Ehl-i Sünnet'in ifrat ve tefritten uzak, sağlam ve müstakim düsturlarını ortaya koymaya çalışmışlardır. İsterseniz şimdi konuyu biraz daha müşahhaslaştırmaya çalışalım:

Şöyle ki; ülkemizde, bazı şehirlerde bazı bölgeler itibarıyla zaman zaman insan sağlığını tehdit edecek derecede hava kirlenmeleri olmaktadır. Bu şehirlerden biri de başkent Ankara'dır. Ankara kurulurken bu şehrin herhâlde 50-60 sene sonra nüfus, sanayi ve daha değişik yanlarıyla nasıl bir hâl alacağı hesap edilmemişti. Oysaki şu kâinat, milyonlar ve trilyonlar sene öteleri gören, bilen, kuracağı cihanları ona göre kuran ve bütün zaman ve mekânı ihata eden o muhit ilmin sahibi Cenab-ı Hak tarafından yaratılmıştır ve hâlâ ahenk içinde varlığını devam ettirmektedir. Allah (celle celâluhu), kâinatta tecelli eden Kuddûs ismiyle; havadaki alışverişi, denizlerin araya girmesiyle

meydana gelen tasfiye/temizleme kanunu gibi ilâhî kanunları öyle ayarlamıştır ki, kâinatta en küçük bir kirlenmeye ve düzensizliğe meydan vermemiştir. Ayrıca Allah (celle celâluhu), rahmaniyet ve rahimiyeti ile insanoğluna bahşettiği irade vasıtasıyla, ona kâinatta câri kanunlarına müdahale hakkını vermiş ve onu Kendine halife yapmıştır. Ne var ki insan, kâinata Hakk'ın vazettiği prensiplere göre değil de kendine göre, sorumsuzca müdahalede bulunmuş, tabiî düzeni bozmuş ve her yönüyle yerküreyi çöplüğe çevirmiştir.

Bugün bütün dünyada ürpererek müşâhede ettiğimiz topyekün olumsuzluklar, varlık ve eşyaya sorumsuzca müdahele eden insanların eseridir. Şimdilerde her ne kadar çözüm adına birtakım tedbirler alınmış olsa da bunlar yetersiz kalmıştır ve neticede insanlık, değişik alanlarda o kadar ilerlemiş olmasına rağmen binlerce hastalık ve rahatsızlıkla kıvrım kıvrım kıvranmaktadır. Bugünün insanları akıllarını başlarına alıp Cenab-ı Hakk'ın koyduğu prensipler dairesinde varlığı doğru okuyup doğru değerlendirecekleri güne kadar bu problemin önüne geçilmesi mümkün değildir. Aslında burada, dikkat edilmesi gereken bir husus daha var ki o da, bu kirlenmenin birden bire meydana gelmemiş olmasıdır. Aksine bu ibretlik durum şu âna kadar birikmiş ihmal ve hesap edilmeyen bir kısım işlerin neticesinde kronik bir hâl almıştır ki, toparlanıp kendimize geleceğimiz güne kadar da bu kapkara tablo devam edeceğe benzer.

Bunun gibi, bazı kimseler gençliklerinde hayatlarını suistimal ederler. Bu tür suistimaller, tıpkı rutubetli yerlerde oturma, soğuğa maruz kalma veya sigara, içki vb. sağlığa zararlı maddeleri kullanmadan hâsıl olan rahatsızlıklara benzerler. Bütün bunlar, gençlik, güç, kuvvet ve sağlık gibi ilâhî nimetleri suistimal etmenin cezası gibidir. Mesela, aşırı alkol kullanmaktan dolayı siroz hastalığına yakalanan bir insan, hastalığı belli bir safhaya gelince farkına varsa da iş işten geçtikten sonra yapacak bir şey kalmamıştır ve o insan kendi intihar ve idamına mühür basmış demektir.

Bunun gibi, tevekkülsüzlük ve teslimiyetsizlik, stresler ve anguazlarla kıvranan birisine "Boş yere mânâsız düşünmeyi bırak! Allah'a tevekkürl kıl ve O'na teslim ol; ol da sıkılma!" denildiği hâlde gereksiz yere düşünmekten ve iç sıkıntılara girmekten dolayı belli rahatsızlıklara maruz kalan bir insana, bazen hiçbir müdahalenin faydası olmayabilir ve o insan kendi ölüm fermanına mühür basmış olur. Bu noktadan sonra o kimse, akıbetinden ne kadar endişe duyarsa duysun, ne kadar hâlinden şikayet ederse etsin, artık onun acı akıbeti mühürlenmiş olur ve bundan öte hiçbir müdahalenin de faydası olmaz. Onun bu durumunu o âna kadar olan kalbî ve ruhî boşlukları

hazırlamıştır, dolayısıyla da kimseden şikâyet etmeye hakkı yoktur.

Yukarıda zikredilen misallerde de görüldüğü gibi, Cenab-ı Hakk'ın kâinatta câri âdetullah dediğimiz bir kısım kanunları vardır ve hepsinin simasında da şartlı bir cebrin mevcudiyeti söz konusudur. İnsanlar, bu cebrî kanunlara karşı takınmaları gereken tavrı takınmadıklarından ve esbabı görmezlikten geldiklerinden dolayı bu kanunlar tarafından mahkûm edilmekte ve yanlışlarının, suistimallerinin muhteva ve derecesine göre de kendilerine değişik mühürlerin vurulmasına sebebiyet vermektedirler. Mesela, yüksek bir yerden düşen birinin sakatlanması, yüzme bilmeyen birinin denizde boğulması, atmosferin üst tabakalarına çıkan kimsenin havasızlıktan ölmesi gibi cârî olan cebrî kanunlar izzet ve azametin perdeleridirler ve mutlaka onlara riayet edilmesi gerekmektedir. Her insanın mutlaka bu kanunlara riayet etmesi, riayet etmediği takdirde de hiç olmazsa meydana gelecek neticelere itiraz etmemesi gerekir. Zira bu duruma kendisi sebep olmuştur.

Aslında insanın gözle görülen maddî yapısı, gözle görülemeyen hakiki yapısının anahtarı mesabesindedir. Ruh ve beden arasındaki bu ince ve dakik münasebet, insanın iç ve dış yapısında da aynen söz konusudur. Şayet onun mânevî yapısını teşkil eden kalb, sem' ve basar hayatı mühürlenip perdeleniyorsa, buna sebep olan da yine onun bizzat kendisidir. Gençliğin suistimal edilmesi, belli bir dönemde günahlara alışmak ve ferâizi terk etmeyi alışkanlık hâline getirmek.. gibi mânevî hastalıklar da tıpkı hava kirliliği gibi kalbin yaralanıp kararmasına, kararıp ölmesine sebep olmaktadır. *"İnsan bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir iz meydana gelir. Eğer o kimse, hatasından döner ve Hakk'a yönelerek af talep eder, tevbede bulunursa kalbi yeniden cilalanarak leke silinir. Bilakis aynı günahı işlemeye devam ederse, kalbdeki leke genişler, hatta bir zaman gelir ki, kalbi bütün bütün kaplar. İşte bu, Cenab-ı Hakk'ın,* كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *'Hayır! Gerçek öyle değil! Asıl onlardır ki yapmaya alıştıkları o kötü işler, gitgide kalblerini paslandırdı da, onun için ahireti inkâr etmeye durdular.'*[239] *âyetinde zikrettiği pastır."*[240] hadis-i şerifi de bu hakikati ifade etmektedir.

Mânevî hayat adına az bir atmosfer kirlenmesi, kalbî hayatta bir kararmaya ve çok defa "feyz-i akdes"ten gelen nurların ve sırların ulaşmasına mâni engellerin meydana gelmesine sebep olabilir. Böyle bir durum da ancak tevbe ile izale edilebilir. Aslında kalbinde bir nebzecik berrak bir yer bulunan kimse, yaptığı hatalar neticesinde oluşan o siyahlığı hissedebilir. Bunun içindir ki, günah işleyen ve işlediği her günaha tevbe ile

mukabele eden kimse, işlediği günahlardan hep rahatsızdır. Çünkü onun kalbinde hâlâ bir beyaz âlem bir siyah âlemi takip etmektedir ve bu kişi, hâl-i hazırda günahı sevaptan ayırabilecek durumdadır. Fakat kalb tamamen kararıp da bir nokta kadar olsun beyazlık kalmayınca, o kalbi taşıyan insan artık zıtları ayırabilme kabiliyetini de kaybetmiş sayılır.

Onun içindir ki, sürekli günah işleyen ve farzları terk eden birinin kalbinde, işlediği günahlardan dolayı en ufak bir burkuntu, teessür ve mahzun olma hâli müşâhede edilmez. Günah, –yukarıdaki hadis-i şerifte de zikredildiği gibi– işleyenin kalbinde evvela bir nokta gibi belirir. Şayet o kimse, tevbe ile onu izale ederse o leke yok olup gider; hatta yine günah işleyip tekrar tevbe ederse, Allah (celle celâluhu) onu da izale eder. Böyle bir kalb, her ne kadar aslî ilk mahiyetini tekrar kazanamasa da –Allah lütfederse o da mümkündür– o artık günahların neticesinde bütün bütün küfre girip ruhunu öldürmez. Farzları terkte ısrar etmek küfür vesilesi olduğu gibi, günahta ısrar da küfre götürücü mühim bir âmildir.

Bu hususu Üstad Bediüzzaman Hazretleri, *"Her bir günah içinde küfre giden bir yol vardır."*[241] şeklinde çok veciz olarak ifade eder. Esasen günah, küfür değildir ama, insanı küfre götüren bir sebeptir. Evet, kalb tamamen karardıktan sonra كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ sırrı tecelli ederek o kişinin Rabbisiyle arasındaki alışveriş kesiliverir. Kalemden dökülen mürekkebin beyaz kağıt üzerinde düzenli veya düzensiz izler bırakması gibi insanın kalbine gelip uğrayan günahlar da birer leke bırakıp öyle giderler.

İşte خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ de bu cümledendir ve burada herhangi bir cebir söz konusu değildir. Zaten إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا da bunu göstermektedir. Şöyle ki كَفَرُوا, mâzi bir fiildir. Bu ifadede *"Onlar küfre girdiler."* denilmek suretiyle küfür, fâilin fiili olarak inkâr edenlere nispet edilmektedir. Her ne kadar Allah'ın küfre rızası olmasa da, onların kesblerinden ötürü haklarında o küfrü, kalblerini mühürleme şeklinde yaratan O'dur. Burada خَتَمَ fiili Allah'a isnat edilmekte ve خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"Allah onların kalblerini mühürledi."* denilmektedir. Zira Cenab-ı Hak, herkesin okuyabileceği şekilde bütün âfâk ve enfüste Kendisini gösterdiği hâlde, hiçbir şey anlamayan veya anlamak istemeyen bu kimselerin kalblerini mühürlemiş, onlar da gidip küfre yuvarlanmışlardır.

Burada dolayısıyla bir hususu daha arz etmekte yarar var: خَتَمَ اللهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ ifadesi, "Allah, her küfre girenin kalbini mühürlemiştir." şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira kalblerinin mühürlendiği haber verilen kimseler, küfürde ısrar eden kişilerdir. Dolayısıyla bu ifade, *"Allah, küfürde ısrar eden kimselerin kalblerini mühürlemiştir."* şeklinde anlaşılmalıdır.

Üç çeşit küfür vardır:

1. **İnadî küfür:** İmana ait meseleleri bildiği hâlde, inadından iman etmeyenlerin küfrüdür. Asr-ı Saadet'te de bu çeşit küfre giren kimseler mevcut idi. Onlar Kur'ân-ı Kerim'in,

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

"Kendilerine kitap verdiklerimiz O'nu (o kitaptaki Peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizliyorlar."[242] ve فَإِنَّهُمْ لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِاٰيَاتِ اللهِ يَجْحَدُونَ *"Doğrusu onlar Seni yalancı saymıyorlar; fakat o zalimler, bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."*[243] gibi âyetlerle nitelendirdiği bir kısım Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerden oluşan kimselerdi. Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) fazileti, insanî üstünlüğü, sıdkı ve emaneti herkesçe müsellemdi. Nebiler Serveri'nin böyle bir dava ile ortaya çıkmasını müteakip O'nu inkâr edip yalanlamaya hiç mi hiç imkân olmamasına rağmen onlar, sadece inatlarından dolayı, O'na iman etmediler. Bu tür inadî küfre saplananlar, o gün olduğu gibi –her ne kadar bazıları "o güne mahsus idi" dese de– bugün de mevcuttur. Nice kimseler lüzumsuz bir onur, mağrurane bir izzet-i nefis ve sonu gelmez kuru bir inatla kendilerini küfür içine salmışlardı ve vazgeçme niyetinde de değillerdi. İşte, kalbi mühürlenenlerden birinci zümre bunlardı ve kanaat-i âcizanemce *"İnzar etmen veya etmemen müsavidir."* beyan-ı sübhanisi gereğince bu tür küfre sahip olan insanlarla irşad ve aydınlatma dışında uğraşmanın, beklentiye girmenin de çok fazla yararı yoktu.

2. **İnkârî küfür:** Bu, Hakk'ı bilmemekle beraber, bilmek de istemeyen, zevk ve

sefahat içinde bohemce ve laubali bir hayat yaşayanların küfrüdür ki, bu tür insanlara da hak ve hakikati anlatmak oldukça zordur. Bunlardan bazıları inanan kitlenin ağırlığına, çapına ve meydana getirdiği ilelmerkez çekime göre zaman zaman mü'minlerin safına geçseler de ekseriyetle kendi cephelerinde hep kendi azgınlıklarını yaşamışlardır. Cenab-ı Hak, böyle kimseler için فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حِينٍ *"Sen onları, bir süreye kadar daldıkları gaflet içinde kendi hâllerine bırak!"*[244] buyurmaktadır ki,

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا
يَعْقِلُونَ ۞ وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ
وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ

"Allah katında yerde gezinen canlıların en kötüsü, o düşünmeyen sağır ve dilsizlerdir. Şayet Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi, onlara da (hakkı, hakikati) işittirirdi. Ne var ki onlara Hak sözü işittirilseydi dahi onlar yine yüz çevirir ve döner giderlerdi."[245] âyet-i kerimeleri de bunların içler acısı durumlarını resmetmektedir.

3. **Cehlî küfür:** Bu çeşit küfür ise Hakk'ı bilmeyen –dar bir çerçevede biliyor da olabilirler– ve şeytanın, heva ve heveslerine musallat olup zina, hırsızlık, fuhşiyat, kumar gibi ahlâksızlığın her çeşidini irtikâp ettirdiği muhakemesizlerin küfrüdür. Böylesi sarhoş ve kendinde olmayan kimselere bir nur göstererek onları içinde bulundukları bataklıktan kurtarmak mümkündür.

Tekrar başa dönecek olursak, "Madem iman etmeyecekler, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) niçin onları ümmet-i davet olarak muhatap alıyor ve dine davet ediyordu?" sorusuna ilk olarak verilen "Bu, O'nun yaptığı davete icabet etmeyenlerin bahanelerini ellerinden almak içindi." cevabı daha evvel geçmişti.

İkinci olarak, yukarıda küfür çeşitleri için yapılan izahattan, kâfirlerin hepsinin kalbinin mühürlenmediği de anlaşılmaktadır. Böyle bir durum, laubali hayat tarzlarından dolayı küfre düşenlerde az; diğer inatçılarda, yani şeytanın, hevâ ve heveslerine yapışıp onları sefahet ve dalâlet vadilerinde dolaştırdığı kâfir gürûhunda ise daha çoktur. Hem Asr-ı Saadet'te hem de daha sonraki devirlerde, sefahatin fenalığına ikna edildikleri gün Müslümanlığa girenlerin sayısı hiç de az değildir. Binaenaleyh işte bu çok farklı kâfir çeşitleri içinden bir kesimin dahi Kur'ân'ın

getirdiği nurdan istifade etmesi bahis mevzuu ise, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) onları inzar etmesi ne teklif-i mâlâ yutâk ne de abesle iştigaldir. Çünkü ortada çok küçük bir gürûh dahi olsa iman edebilecek kimseler var demektir.

***

Baştan beri خَتْم kelimesine, insanın iradesini kullanması ve Cenab-ı Hakk'ın da yaratması perspektifinden yaklaşarak mevzuyu izah etmeye çalıştık. Havanın kirlenmesi, hayatın suistimal edilmesi, fırsatların kaçırılması gibi misallerle de insanın sebep olduğu hususların (mühürlerin), daha sonra cebren zuhur eden meseleleri aşmasına bir engel teşkil ettiği hususu üzerinde durduk.

Şimdi de isterseniz Bediüzzaman Hazretleri'nin *İşârâtü'l-İ'câz* isimli eserinde bu âyetin tefsiri sadedinde zikrettiği bir kısım açıklamalar üzerinde durmaya çalışalım. Üstad Bediüzzaman, bu âyeti açıklama sadedinde şöyle der:

"Bu âyetin üzerinde durmak îcab eder. Ehl-i İtizâl, Ehl-i Cebr, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat gibi Ehl-i Kelâm'ın bu âyet-i azîmenin altında yaptıkları muharebe-i ilmiyelerini dinleyelim. Zira bu gibi fikrî harpler, ehl-i nazarı dikkate davet eder. Binaenaleyh onların bu âyette takip ettikleri cihetleri kontrol etmek lazımdır. Evet, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın sırat-ı müstakim üzerine olduğunu, ötekilerin ya ifrata veya tefrite maruz kaldıklarını ispat için bazı münasebetlerin zikredilmesi lazımdır:

Birincisi: *Tahakkuk etmiş hakâiktendir ki; tesir-i hakiki, yalnız ve yalnız Allah'ın elindedir. Öyle ise Ehl-i İtizâl'in abde verdiği tesir-i hakiki hilaf-ı hakikattir.*

İkincisi: *Allah hakîmdir, öyle ise sevap ve ikab abes değil; istihkaka göredir. Öyle ise ızdırar ve cebir yoktur.*

Üçüncüsü: *Her şeyin biri mülk, diğeri melekût; yani biri dış, diğeri iç olmak üzere iki ciheti vardır. Mülk ciheti, bazı şeylerde güzeldir, bazı şeylerde ise çirkin görünür; aynanın arka yüzü gibi. Melekût ciheti ise her şeyde güzeldir ve şeffaftır. Aynanın dış yüzü gibi. Öyleyse çirkin görünen şeyin yaratılışı, çirkin değildir, güzeldir. Ve aynı zamanda o gibi çirkinlerin yaratılışı, mehâsini ikmal içindir. Öyle ise çirkinin de bir nevi güzelliği vardır. Binaenaleyh bu hususta Ehl-i İtizâl'in "Çirkin şeylerin halkı (yaratılması) Allah'a ait değildir." dedikleri safsataya mahal yoktur.*

Dördüncüsü: *Mesela darb ve katle terettüp eden elem ve ölüm gibi hâsıl-ı bil'masdar ile tabir edilen şey, mahlûk ve sabit olmakla beraber, câmiddir. İlm-i sarfta malumdur ki, câmidlerden ism-i fâil gibi sıfatlar yapılamaz. Bunlar ancak kesbî, nisbî, itibarî olan mânâ-yı masdarîden yapılabilir. Öyle ise, ölümün halkı katl*

değildir. Öyle ise Ehl-i İtizâl'in hatalarına hata nazarıyla bakılmalıdır.

Beşincisi: *İnsanın katl gibi zâhirî ve ihtiyarî olan fiilleri, nefsin meyelanına intiha eder. Cüz-i ihtiyarî denilen şu nefs meyelanı üzerinde ise münazaalar deveran etmektedir...*

Altıncısı: *Âdetullah üzerine, irade-i külliye-i ilâhiye abdin irade-i cüz'iyesine bakar. Yani bunun bir fiile taallukundan sonra, o taalluk eder. Öyle ise cebr yoktur.*

Yedincisi: *İlim, maluma tâbidir. Bu kaziyeye göre, malum, ilme tâbi değildir; çünki devir lazım gelir. Öyle ise bir insan, amelen yaptığı bir fiilin esbabını kadere havale etmekle, taallül ve bahaneler gösteremez.*

Sekizincisi: *Ölüm gibi hâsıl-ı bilmasdar denilen şey, kesb gibi bir masdara mütevakkıftır. Yani âdetullah üzerine o, hâsıl-ı bilmasdarın vücuduna şart kılınmıştır. Kesb denilen masdarda, çekirdek ve ukde-i hayatiye meyelandır. Bu düğümün açılmasıyla, meseledeki düğüm de açılır.*

Dokuzuncusu: *Cenab-ı Hakk'ın ef'âlinde, tercih edici bir garaza, bir illete ihtiyaç yoktur. O hususta tercih edici, Cenab-ı Hakk'ın ihtiyarıdır.*

Onuncusu: *Bir emrin, behemehâl bir müessirin tesiriyle vücuda gelmesi lazımdır ki, tereccüh bilâ-müreccih lazım gelmesin. Amma itibarî emirlerde tahsis edici bir şey bulunmasa bile muhal lazım gelmez.*

On Birincisi: *Bir şey, vücudu vâcib olmadıkça vücuda gelmez. Evet irade-i cüz'iyenin taallukuyla irade-i külliyenin taalluku bir şeyde içtima ettikleri zaman, o şeyin vücudu vâcib olur ve derhâl meydana gelir.*

On İkincisi: *Bir şeyi bilmekle, mahiyetini bilmek lazım gelmez. Ve bir şeyi bilmemekle, o şeyin adem-i vücudu lazım gelmez. Binaenaleyh cüz-i ihtiyarînin mahiyetinin tabir edilememesi, vücudunun kat'iyyetine münafî değildir.*

Nazar-ı dikkatinize arz ettiğim şu esasları tam mânâsıyla anladıktan sonra, şu maruzatımı da dinleyiniz:

Biz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Ehl-i İtizâl'e karşı diyoruz ki: Abd, kesb denilen masdardan neş'et etmiş hâsıl-ı bilmasdar olan esere hâlık değildir. Abdin elinde ancak ve ancak kesb vardır. Zira Allah'tan başka müessir-i hakiki yoktur. Zaten tevhid de öyle olmasını ister.

Sonra Ehl-i Cebr'e dönerek deriz ki: Abd, bir ağaç gibi bütün bütün ızdırar ve cebr altında değildir. Elinde küçük de olsa bir ihtiyar vardır. Çünki Cenab-ı Hak hakîmdir; cebr gibi zulümleri intâc eden şeylerden münezzehtir."[246]

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (6-7. Âyetler)

Yukarıda da izah edildiği gibi إِنَّ Arapçada, ismini nasb, haberini ref eden ve fiillere benzeyen altı harften biri olup, kullanıldığı yere göre "elbette, muhakkak, şüphesiz" gibi tahkik ve te'kid mânâsı ifade etmektedir. Arapçada, Türkçede karşılığı olmayan bazı harfler vardır ki, إِنَّ de işte bunlardandır. Mesela قَائِمٌ خَالِدٌ *"Halit ayaktadır."*, إِنَّ خَالِدًا قَائِمٌ *"Şu iyi bilinmelidir ki, Halit ayaktadır."*, إِنَّ خَالِدًا لَقَائِمٌ *"Muhakkak Halit gerçekten ayaktadır."* ifadelerinin hepsi mânâ bakımından aynı gibi görünse de, bunlar arasında önemli mânâ farklılıkları vardır. Mesela, eğer muhatabın, Halit'in ayakta olduğuna dair hiçbir tereddütü yoksa ona bu haberi vermek için خَالِدٌ قَائِمٌ demek yeterlidir; bu mevzuda az dahi olsa bir tereddüt bahis mevzuu ise قَائِمٌ إِنَّ خَالِدًا diyerek ifadeyi te'kid etmek gerekir; muhatap Halit'in ayakta olduğunu inkâr ediyorsa ifade إِنَّ خَالِدًا لَقَائِمٌ şeklinde daha te'kidli olur.

Bundan anlaşılan da şudur: Bu ifadelerdeki farklılık, sadece kelime ve harf farklılığıyla değil, asıl muhatabın durumuyla alâkalı bir husustur. Dil üstadı Abdülkâhir Cürcânî'nin, muhatabın söylenen şeyi uzak görmesi nispetinde sözün te'kid unsurlarıyla te'kid edilmesi evladır hükmü[247] de işte bu hakikati ifade etmektedir. Ayrıca

إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا
بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ

"Evet, iki Resûl gönderdik onlara, 'Yalanladılar onları.' Bunun üzerine, güçlendirdik onları bir üçüncü Resûlle. Dediler hep birden: 'Biz Allah'ın Resûlleriyiz size!'"[248] ve قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ *"Resûller dediler: Elbette biliyor Rabbimiz, size gönderilen Resûlleriz biz."*[249] âyetleri bu konuya güzel birer misal teşkil etmektedir. İlk âyetteki ifadede de te'kid vardır (إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ) ama muhatapları olan kavmin inkârda ısrarları üzerine söyledikleri sözü hikaye eden ikinci âyette aynı ifadeye bir de "lâm-ı te'kid" eklenmiştir (إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ).

Üstad Bediüzzaman, bu âyette tahkik ifade eden إِنَّ’deki nükteyi şöyle tasvir etmektedir: *“إِنَّ herhangi bir cümlede bulunursa, o cümlenin damını deler, hakikate nüfuz eder. Ve o davayı veya hükmü aşağıya indirir, hakikate yapıştırmakla, o hükmün hayalî veya zannî veya mevzu veya hurafe hükümlerden olmadığını ve ancak hakâik-i sâbiteden bulunduğunu ispat eder. Bu cümlede إِنَّ’nin hususî nüktesi, bu âyetin muhatabı olan Hazret-i Muhammed’de (sallallâhu aleyhi ve sellem) şek ve inkâr bulunmadığı hâlde şek ve inkârı ref’etmek şe’ninde olan إِنَّ ile karşılanması, onların iman etmesi için Peygamber’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şiddet-i hırsına işarettir.”*[250]

Daha önce de zikredildiği gibi اَلَّذِينَ, ism-i mevsûl olup, gözle görülmeden evvel akılla bilinen, yeni ve garip bir kısım hakikatlere işaret eden bir edattır. Dolayısıyla onun vasıtasıyla ulaşılan hakikatler, sılası görülmeden, gözle müşâhede edilmeden akıl ve ilimle bilinen hakikatlerdir ki, buna, “ilme’l-yakîn” de denir. İşte, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا ifadesindeki اَلَّذِينَ ism-i mevsûlüyle de o âna kadar bilinmeyen, yeni fakat garip gerçeklerden bahsedilmektedir.

Buradaki اَلَّذِينَ ile yukarıda zikredilen hem kâfir hem de münafık sınıfı veya sadece münafık ya da sadece kâfir sınıfı anlatılmaktadır. Şayet اَلَّذِينَ ile sadece kâfirler kastediliyorsa bunlar, bilinen kâfirlerden başka kâfirlerdir. Zira Mekke müşrikleri ile Medine’deki münkirlerin, Resûl-i Ekrem’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nübüvvetinden önceki hâlleri ile nübüvvetinden sonraki hâlleri arasında çok ciddi değişmeler olmuştur. Çünkü o âna kadar müşrikler, Efendimiz’in hayır adına tebliğ ettiği esaslardan pek çoğunu yapıyorlardı. Fakat nübüvvetin gelmesinden sonra Nebiler Serveri (sallallâhu aleyhi ve sellem) de onların atalarından kendilerine intikal eden bir kısım hususları yapmaya başlayınca müşrikler, onları bile inkâra kalkışacak kadar acayip bir inkâr sergilemiş ve bunun neticesinde daha değişik bir küfr ü küfrana sapmışlardı. Yine Yahudilerden bazıları, Efendimiz’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) risaletini açıklamadan önce pek yakında bir peygamberin geleceğinden bahsediyor ve Kur’ân’ın ifadesiyle, onu bütün vasıflarıyla kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını

dillendiriyorlardı.[251] Hatta onlar, Evs ve Hazreç kabileleri içinde hep bunun propagandasını yapıyor ve “Beklediğimiz peygamber geldiği zaman bizler, siz Araplara galebe çalacağız.” diyorlardı. Ne var ki Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) risaletini açıklayınca birden bire O’na karşı tavırlarını değiştirmiş ve farklı bir görüntü sergilemeye başlamışlardı. Şöyle ki, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkındaki beşaret ve işaretler de dâhil olmak üzere o güne kadar kabul ettikleri şeylerin hepsini inkâr ediyor ve önceleri söylediklerini kendileri söylememiş gibi davranıyorlardı. Binaenaleyh اَلَّذِينَ, bilinen bir mevzudan bilinmeyen bir mevzuya; ülfet peyda edilen bir meseleden, garip, yeni ve orijinal bir mevzuya intikal etmeyi ifade sadedinde zikredilmiş ve küfürdeki çeşitlilik ve onun iman karşısındaki zıddıyeti, orijinal bir üslupla ifade edilmiş oluyordu.

Ayrıca سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ beyanında سَوَٓاءٌ kelimesinin عَلٰى harf-i cerri ile sılalanmasında şöyle bir belâgat nüktesi vardır:

Âyet-i kerimede إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *“İnkâra saplananları ister inzar et, ister inzar etme onlar için birdir, imana gelmezler.”*[252] buyrulmaktadır. Dikkat edilecek olursa burada سَوَٓاءٌ عَلَيْكَ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ *“Onları inzar edip etmemen Senin için müsavidir.”* değil de, سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ denilmiştir. Yani “Sen, onları inzar etsen de olur etmesen de olur.” yerine “Sen onları inzar edeceksin. Zira inzar etmezsen peygamberlik vazifeni yapmamış olursun. Her ne kadar Senin inzarın onlara tesir etmeyecek olsa da bu durum, Seni vazifenden alıkoymamalıdır. Senin vazifen, risaletini tebliğdir; kabul ettirmek Alîm u Hakîm olan Allah’a (celle celâluhu) aittir.”

Diğer bir husus; bu âyet-i kerimedeki عَلَيْهِمْ kelimesiyle “inzar etmek ve etmemek” ifadeleri, bu sözlerin muhatabı olan cemaatin “vurdumduymaz” bir karaktere sahip olduklarını tasvir etmektedir ki, bu edebî tasvirde inzar tıpkı bir rahmet (yağmur) gibi o cemaat üzerine yukarıdan aşağıya sağanak sağanak yağmasına rağmen, onların bu inzarı duymazlıktan ve görmezlikten geldiklerinin ve bu vurdumduymazlıklarıyla küfrün kötü neticesine ve kalblerinin mühürlenmesine müstehak olduklarının fotoğrafı gözler önüne serilmektedir.

Burada ayrı bir incelik de “irşad” veya “tebliğ” gibi kelimeler yerine özellikle “inzar” kelimesinin kullanılmış olmasıdır. Mesela أَأَبْلَغْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُبْلِغْهُمْ veya أَأَرْشَدْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُرْشِدْهُمْ yerine أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ denilmiştir. Evet, irşad kelimesi kullanılmamıştır; çünkü irşad, irşad edilmeye açık olan kimselere yapılır –ki buna siyak hiç de müsait değildir. Zira onların kalb, kulak ve gözleri mühürlenmiştir.– Tebliğ kelimesi ise daha ziyade kendilerinden bir hayır ümit edilen kimseler için söylenilegelmiştir. Ayrıca, خَتْم kelimesi bunlarda hayır adına hiçbir ümidin olmadığını göstermektedir. Öyleyse bunlara sadece gittikleri yolun sonunun çok kötü olduğunu hatırlatmak, ifade bakımından daha uygun düşmektedir. Türkçemizde de böylesine bir çıkmaza girmiş kimseleri girdikleri yolun kötü encamından inzar etmek için değişik sakındırma ifadelerinin kullanılması söz konusu olagelmiştir. Mesela, olabildiğine dalâlet ve sefahete dalmış bir insan, çeşitli çarelere başvurulmasına rağmen vazgeçirilemediği zaman ona, “Sen kumar ve içki gibi kötü alışkanlıklarınla hem kendine hem de sevdiklerine kötülük yapıyorsun. Son kez söylüyorum, bunları bir an önce terk et!” şeklinde son bir nasihatte daha bulunularak, kendisini bekleyen kötü akıbet ona anlatılır ve yaptığı işten sakındırılmaya çalışılır. Binaenaleyh âyet-i kerimede eğri yolun encamını ve sû-i akıbetin nasıl olduğunu hatırlatma mânâsına “inzar” kelimesinin seçilmesi gayet latif ve yerindedir.

Buradaki لَا يُؤْمِنُونَ *“Onlar iman etmezler.”*, كَفَرُوا *“Onlar küfre girdiler.”* in bir mübeyyini ve açıklayıcısıdır.

خَتَمَ اللّٰهُ : Cebriye, bu ifadeyi, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا’da anlatılan hususa bir sebep veya –farklı bir ifadeyle– onu bunun neticesi sayarak “Allah’ın onların kalblerini mühürlemesi sebebiyle onlar küfre düştüler.” ya da tabir-i diğerle, “Onların küfre girmesi, Allah’ın onların kalblerini mühürlemesi neticesi olmuştur.” diyerek bu insanların küfre düşmelerini tamamen Cenab-ı Hakk’a isnat etmişlerdir. Mutezile ise tam tersini iddia etmiş, yani إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا’yu خَتَمَ اللّٰهُ’ya bir sebep sayarak, “Kendi iradeleriyle küfre girmeleri yüzünden Allah onların kalblerini mühürledi.” ya da “Kendi iradeleriyle küfre girmeleri, Allah’ın onların kalblerine mühür vurmasını netice verdi.” diyerek böylelerinin kalblerinin mühürlenmesini, –âdeta zaruri bir netice olarak– tamamen onların iradelerine, iradeleriyle girdikleri küfre vermiştir. Ehl-i Sünnet ise, Cebriye ve

Mutezile'nin düştüğü ifrat ve tefrit anlayışından ve o tür bir zaruri sebep-netice münasebetinden uzak bir yaklaşımla "Evvela onlar kendi iradelerini kullanarak küfre düşmüşler, Cenab-ı Hak da onların kalblerini mühürlemiştir." sözleriyle düşüncelerini ortaya koymuşlardır.

Üstad Bediüzzaman Hazretleri, *İşârâtü'l-İ'câz'*da خَتَمَ kelimesindeki istiare-i temsiliyeye işaret ederek şöyle demektedir:

"خَتَمَ اللّٰهُ *cümlesiyle; kalb ile vicdan, nur-u iman sayesinde hakâik-i ilâhiyenin tecellisine mazhar olmakla menba-ı kemalât, hayattar ve ziyadar oldukları hâlde; küfrün ihtiyar edilmesiyle zulmetli, ıssız, haşerât-ı muzırra yuvasına inkılab ettikleri için mühürlenmiş, kilitlenmiş ki, o korkunç yuvadaki akreplerden, yılanlardan içtinab edilsin."*[253] Yani kalbi mühürlenmiş bir kimse, Müslümanlar arasında kâfir olarak bilinirse, Müslümanlar onun küfründen korunmuş olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Müslümanların, münafıklar hakkında müteyakkız olmaları telkin edilerek, sosyal hayatlarını sarsıntılardan korumaları adına onlar hakkında geniş açıklamalarda bulunulmuştur. Zira münafık, gizli düşmandır. Kâfir ise Allah'ın, kalblerine, sem'lerine ve basarlarına mühür vurduğu açık düşmandır. Dolayısıyla Müslümanlar, onlar hakkında gerekli tedbirleri alıp kendilerini koruyabilirler. Zaten إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا âyetinde de işte bu "bilinen kâfir" mânâsı kastedilmiştir. Sahabe ve tâbiînden pek çok kimse, bu kâfirlerin Ebû Cehil, Utbe, Şeybe ve İbn Ebî Muayt gibi malum ve önde gelen kâfirler olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bu ifadeden, kıyamete kadar gelecek olan bütün kâfirlerin, hususiyle de onların elebaşlarının kalb, sem' ve basarlarının değişmeyen âdet-i ilâhiye çerçevesinde mühürleneceğini anlamak da mümkündür.

Yine Bediüzzaman Hazretleri, خَتَمَ اللّٰهُ ifadesinde lafzatullahın mütekellim zamiri yerine sarih olarak zikredilmesiyle alâkalı şöyle bir nükte zikretmektedir:

"اللّٰهُ : *Zamir-i mütekellimin yerine ism-i zâhirin gelmesi, tekellümden gaybete iltifattır. Ve bu iltifatta latif bir nükte vardır. Şöyle ki:* لَا يُؤْمِنُونَ*'den sonra* بِاللّٰهِ *mukadder ve menvî (maksud) olduğuna nazaran, sanki nur-u mârifet onların kalblerinin kapılarına geldiğinde kalblerini açıp kabul etmediklerinden, Allah da gazaba gelerek onların kalblerini hatmetti (mühürledi, kapattı)."*[254]

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ: Burada قُلُوب çoğul, سَمْع tekil, أَبْصَار ise yine çoğul olarak gelmiştir. Esasen eskilerin اَلطُّرُقُ إِلَى اللّٰهِ بِعَدَدِ أَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ[255] şeklinde ifade ettikleri gibi, mârifet-i ilâhiyeye giden yollar, mahlûkatın solukları sayısıncadır. Bu itibarla da, kalben Cenab-ı Hakk'a vâsıl olan mârifet yolları nâmütenâhidir. Onun için bu âyet-i kerimede kalb kelimesi, قُلُوبِهِمْ *"onların kalbleri"* şeklinde çoğul olarak zikredilmiştir. سَمْع'in müfred kullanılmasına gelince: Sem'in yolu birdir ve o da vahy-i semavîdir. أَبْصَار'ın cem'iliği ise: Âfâkî ve enfüsî tetkikte onda da yollar nâmütenâhidir. Binaenaleyh iki cemi' arasında sem'in müfred olarak zikredilmesi bu nükteyi işaretliyor olabilir.

Üstad Bediüzzaman, bu hususla alâkalı da şunları söyler: *"Kalb ile basarın taalluk ettikleri şeyler mütehâlif, yolları mütebâyin, delilleri mütefâvit, talim ve telkin edicileri mütenevvidir. Sem' ise, kalb ve basarın hilafına, masdardır. İşittiren ferddir. Cemaatin işittikleri, ferddir. İşiten ferd, ferd olur. Bunun için müfred olarak iki cem'in arasına düşmüştür."*[256] Yani vahyi işittiren Allah (celle celâluhu) tek, O'ndan işitip cemaate işittiren peygamber de tek olduğu gibi, onu işiten, dinleyen fertler, hakiki fert olma liyakatini kesb eder ve herkes teker teker kendine göre işitir. Aynı zamanda burada irşadda insanların teker teker ele alınması gerektiğine de bir telmih var gibidir. Kalb ve gözlerin durumuna gelince, bunlar telakkiler adedince değişebilir. Kalbin serâdan süreyyâya (yerden göğe) kadar delillere mahall-i vürûd olması, basarın serâdan süreyyâya delilleri müşâhede ve değerlendirme yöntemleri yine nâmütenahidir. Allahu a'lem, bunun için âyet-i kerimede kalb ile basar cemi', sem' ise müfred olarak gelmiştir.

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ: Âyet-i kerimede وعَلَيْهِمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ yerine وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ denilmektedir ki bu ifadeden, onların bu azabı, tıpkı mal kazanır gibi kendilerinin kazandıkları anlaşılmaktadır. Yani onlar, tarlalara iyi bir tohum zannıyla zakkum saçmışlar, faydalı bir ürün elde ettik düşüncesiyle de ektiklerini biçip hasat ederek ambara doldurmuşlar; ne var ki ambara doldurdukları şey daha sonra karşılarına yılan ve çıyan olarak çıkmış. Sanki onlar kendi lehlerine bir iş yaptıkları zannıyla her zaman çalışmışlar ama hep belâ ekip azap biçmişlerdir.

عَذَابٌ kelimesine gelince o, yukarıda da izah edildiği gibi "tatlı" mânâsına da gelen bir kökten gelmektedir; evet sanki onlara, küfür ve küfrandan lezzet aldıkları hatırlatılarak, işaret tarikiyle, "Tatlı amelinizin acısını çekin!" diye başlarına vurulmakta, yüzlerine çarpılmaktadır. Yani عَذْب "tatlı (su)" kelimesinin türediği aynı kökten gelmesi itibarıyla عَذَابٌ kelimesi kullanılarak, "Esasen bu azaba müstehak olanlar, Cennet ehli gibi ahirette ilâhî nimetleri tadacaklardı; fakat onlar, iradelerini suistimal edip kötüye kullandıklarından dolayı, o tatma, azap hâline dönüştü." şeklinde bir tehvîle (korkutma) gidilmiştir.

Ayrıca عَذَابٌ kelimesindeki tenvin, tenkîr için olması itibarıyla tazim ve tehvîle de delâlet etmektedir. Tenkîrin, tazime delâlet etmesi, azabın ihata edilemeyecek kadar büyük olduğuna; tehvîle delâlet etmesi ise, onun tasavvurunun dahi insanı ürpertecek kadar korkunç olduğuna işaret etmektedir. Tenvinin tenkîr için olması, bazen de anlatılmak istenilen şeyin meçhul olduğunu göstermektedir ki bunda, Cehennem azabının dünya azabı cinsinden olmadığı ve dünya azabı ne kadar büyütülürse büyütülsün asla Cehennem azabının büyüklüğünü ifade edemeyeceğine de bir ima vardır.

عَظِيمٌ kelimesi ise, tazim ifade eden عَذَابٌ'deki tenvine açık bir tekittir.

اَللّٰهُمَّ أَجِرْنَا مِنَ النَّارِ وَأَدْخِلْنَا الْجَنَّةَ مَعَ
الْأَبْرَارِ بِرَحْمَتِكَ يَا رَحِيمُ، يَا رَحْمٰنُ، يَا غَفَّارُ.

223 Bakara sûresi, 2/6.

224 Bakara sûresi, 2/7.

225 Duhâ sûresi, 93/11.

226 Bkz.: Bediüzzaman, *Mektubat* s.416 (Yirmi Sekizinci Mektup, Yedinci Mesele, Dördüncü Sebep).

227 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.341 (Yirmi Üçüncü Söz, İkinci Mebhas).

228 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.64.

229 Bakara sûresi, 2/7.

230 et-Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî* s.69.

231 Bediüzzaman, *Mesnevi-i Nuriye* s.222 (Şûle)

232 Tevbe sûresi, 9/128.

233 Kehf sûresi, 18/6.

234 Şuarâ sûresi, 26/3.

235 Saf sûresi, 61/5.

236 Âl-i İmrân sûresi, 3/8.

237 Bkz.: Ahzâb sûresi, 33/45; Fetih sûresi, 48/8; Müzzemmil sûresi, 73/15.

238 Müslim, *hac* 147; Ebû Dâvûd, *menâsik* 56; İbn Mâce, *menâsik* 84.

239 Mutaffifîn sûresi, 83/14.

240 Tirmizî, *tefsîru sûre* (83) 1; İbn Mâce, *zühd* 29.

241 Bediüzzaman, *Lem'alar* s.9 (İkinci Lem'a, Birinci Nükte).

242 Bakara sûresi, 2/146.

243 En'âm sûresi, 6/33.

244 Mü'minûn sûresi, 23/54.

245 Enfâl sûresi, 8/22-23.

246 Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.72-73 (Bakara sûresi 7. Âyet, Mukaddime).

247 el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz* s. 250.

248 Yâsîn sûresi, 36/14.

249 Yâsîn sûresi, 36/16.

250 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.65.

251 Bakara sûresi, 2/146; En'am sûresi, 6/20.

252 Bakara sûresi, 2/6.

253 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.70.

254 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.77.

255 Bkz.: İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* 3/549; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 1/396, 6/165, 14/160.

256 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.78.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ
(8-10. ÂYETLER)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ۞
يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ
إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ۞
فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

"İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları hâlde 'Allah'a ve ahiret gününe inandık.' derler. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve mü'minleri aldatırlar. Hâlbuki onlar sadece kendilerini aldatıyorlar ama bunun farkında değiller. (Aslında) onların kalblerinde bir hastalık var. Allah da onların hastalığını artırdıkça artırmakta. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elim bir azap vardır."

Önce de temas edildiği gibi, Kur'ân-ı Kerim'de taksime tabi tutulan sınıfların üçüncüsünü, diğer bir yönüyle de, iki sınıfa ayırdığımız kâfirler gürûhunun ikinci kısmını münafıklar teşkil etmektedir. Onların şahsî hâllerini ve ruhî hayatlarını ele alarak ifade edip küfürdeki ilk mübaşeretlerini, Cenab-ı Hakk'ın, kalblerinde maraz bulunduğu hükmünü vermesinin tafsilini anlatan münafıklarla alâkalı on üç âyetten bu ilk üç âyet, onların umumi durumlarını bir istiare-i temsiliye suretinde anlatmaktadır. Diğer âyetler ise, ileride izahı yapılacağı üzere, münafıkların toplum hayatında kavlî, fiilî ve kalbî çeşitli tavırlarını, duygu ve düşüncelerini tercüme edip dile getirmektedir.

Evet bu âyetlerde, kâfirlerden daha ziyade münafıklar üzerinde durulmaktadır ki, bunun da başlıca sebepleri maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir:

1. Yukarıda da ifade edildiği gibi kâfir hakkında Cenab-ı Hakk'ın hükmü belli olup mü'minler bu zümreye karşı uyarıldıktan sonra, tavırları açık ve net olmayan münafıklara geçilmiştir. Münafıklar, Kur'ân-ı Kerim'de de ifade edildiği gibi, iki taraf arasında gel-git yapmaları[257] ve bazen Müslümanlara yaklaşmaları bazen de yandaşlarıyla beraber olmaları itibarıyla sabit bir çizgileri olmadığından, bunların

umumi ahvâl ve ahlâkını gösterme adına Kur'ân-ı Kerim gayet veciz bir şekilde ruh portrelerini ortaya koyarak onlar karşısında mü'minleri dikkatli olmaya çağırmaktadır. Dikkat edilecek olursa küfürle iman arasında pek çok mertebe bulunması ve münafığın bu mertebeler arasında sürekli mekik dokuması, öyle karışık bir hâlet-i ruhiyenin ifadesidir ki, bunu bir tabloda bütün hatlarıyla resmetmek çok zordur. Bunların bu oynak ruh hâllerini anlatmak için belki de bir cilt eser yazmak gerekecektir. Ancak Kur'ân-ı Kerim, koca bir cilt eserle anlatılabilecek bu meseleyi kâfirlere nispeten biraz uzunca olsa da beş-on âyetle gayet veciz bir şekilde anlatmaktadır.

2. Münafıklardan gelecek şer, kâfirlere nispeten daha gizli, dolayısıyla da onlar daha tehlikelidirler.

3. Kıyamete kadar insanlık içinde bu türden, vicdanları tefessüh etmiş ve nifaka kilitlenmiş kimseler hemen her zaman bulunacağından, mü'minlerin bu tür tembihlere ihtiyaçlarının olacağı açıktır. İşte bu sebepledir ki âyetler mü'minlerin münafıklara karşı uyanık olmaları için onlara ezelî bir ders vermekte ve tembihte bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim açıktan açığa mütecaviz ve saldırgan kâfirlere karşı cihad etmeyi ve Müslümanlara karşı savaşanları öldürmeyi emrettiği hâlde, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), münafıkların kâfirlerden daha tehlikeli bulunmalarına, onlar hakkında pek çok âyet nâzil olmasına, hatta kendisi de bizzat onları tanımasına rağmen onlara karşı umumi olarak öldürme işine asla teşebbüste bulunmamıştır. Nitekim Hazreti Ömer'in (radıyallâhu anh), hususiyle münafıkların elebaşı olan Abdullah İbn Übey İbn Selûl'ün öldürülmesine ve emsali hakkında bir kısım kararlar isdar edilmesine dair taleplerine cevap olarak Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), sahih hadiste şöyle buyururlar: *"'Muhammed, ashabını öldürtüyor.' dedirtmek istemem."*[258] Diğer bir husus da, münafıklar dış görünüşleri itibarıyla Müslüman olduklarından diğer Arap kabilelerini, onların Müslüman olmayıp kâfir olduklarına ikna etmek mümkün değildir. Binaenaleyh İslâm'ın bir esası olan "zâhire göre hükmetme" prensibiyle hareket edilerek, münafıkların içleri dışlarını yalanladığı hâlde zâhirî olarak Müslüman göründüklerinden onlara ilişilmemiştir.

Âyet-i kerimedeki وَمِنَ النَّاسِ *"İnsanlardan bir kısmı"* ifadesi, münafıkların mahdut sayıda olduklarına işaret etmektedir. Hatta bazı yorumcular, burada ahd ile anlatılan münafıkların, Tebük seferinde Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) suikast

teşebbüsünde bulunan, Allah Resûlü'nün de Hazreti Huzeyfe'ye isimlerini bildirdiği 14 kişiden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Kanaat-ı âcizanemce bu ifadeyle umumi mânâda bütün münafıkların anlatılmış olması daha uygun gibi görünmektedir. Zira Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bildiği ve Hazreti Huzeyfe'ye bildirdiği münafıklar 14 kişi miydi, yoksa daha fazla mıydı bu konu çok su götürür bir husustur. Nitekim Cenab-ı Hak, münafıklarla alâkalı bir âyet-i kerimede şöyle buyurur:

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ
الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ
سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ

"Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine ahalisinden öyle münafıklar vardır ki, onlar nifak işinde fevkalâde mahirdirler. Pek sinsi hareket ettikleri için Sen onları bilemezsin, ama Biz onları pek iyi biliriz.. ve onları çifte cezaya çarpacağız. Sonra da azabın daha müthişine itileceklerdir."[259] Bir başka âyet-i kerimede de, وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ *"Eğer dileseydik onları Sana tek tek gösterirdik, Sen de onları alâmetlerinden tanırdın."*[260] buyrulmaktadır.

لَو edatının ifade ettiği mânâdan hareketle, *"Eğer dileseydik onları Sana gösterirdik, Sen de onları tanırdın."* ifadesinden, Cenab-ı Hakk'ın münafıkların hepsini Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bildirmediği ve Nebiler Serveri'nin de onları tanımadığı anlaşılmaktadır. Evet, Allah Resûlü'nün münafıklardan bildikleri olduğu gibi bilmedikleri de vardı. Herhâlde Cenab-ı Hak, onların en şerlilerini Efendimiz'e bildirmişti. Allahu a'lemu bissavâb.

İsterseniz şimdi de müfredatın tahliline geçelim:

Müfredat Mânâsı (8. Âyet)

وَمِنَ النَّاسِ : Dil açısından baktığımızda, mü'minler anlatılırken ayrı bir tarz ve üslup, kâfirler anlatılırken değişik bir ifade şekli, münafıklardan söz edilirken ise bambaşka bir anlatım söz konusu olmuştur.

Malum olduğu üzere مِنْ teb'iz içindir. اَلنَّاس ise, اَلْإِنْسَان kelimesinin alâ gayri'l-kıyas cem'idir ve aslı أُنَاس'tır. إِنْسَان kelimesinin, أُنْس veya نِسْيَان kökünden türemiş

olduğu söylenmektedir. Bu kelime أُنْس kökünden olduğu takdirde, herkesle ülfet ve ünsiyet tesis edebilen içtimaî bir varlık; نِسْيَان kökünden geldiği kabul edildiğinde de unutkan bir varlık mânâsına gelmektedir. İkinci mânâda bu varlığa insan denilmesi, kendini vazife zamanında unutup, mükâfat zamanında hatırlama veya kendisine lütfedilen nimetleri unutma gibi bir nükte ile irtibatlandırılabilir. Bazıları, اَلنَّاس kelimesinin, doğrudan doğruya bir ism-i cem'i olduğunu söylemişlerdir ki müfred, tesniye ve cem'i yok demektir. اَلنَّاس'ın başındaki harf-i tarif de ahd içindir.

مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ âyetindeki مَنْ malum olduğu üzere ism-i mevsûldur. Kur'ân-ı Kerim, bazen bu türlü kimselere câmid nazarıyla bakmasına rağmen bu âyet-i kerimede münafıklar, akıl sahibi varlıklar olarak ele alınmıştır.

يَقُولُ : Bu kelimenin müfred olarak kullanılmasında şöyle bir nükte vardır: Teker teker münafıklardan hangisiyle karşılaşılsa, tek başlarına oldukları hâlde aynı şeyi ama nevileri namına söyleyerek اٰمَنَّا *"Biz iman ettik."* derler ve aldatma psikolojisi içinde kendi nevini, yani münafıklar gürûhunu tezkiye lüzumunu duyarlar.

مَنْ umumiyet ifade eden lafızlardandır ve lafzı itibarıyla يَقُولُ gibi müfred olmasına karşılık; mânâsının umumiyet ifade etmesi itibarıyla hem اٰمَنَّا hem de وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ'in işaret ettiği üzere cem'e delâlet eder. Yani مَنْ'in raci olduğu şey müfred olabileceği gibi, cemi' de olabilir. İşte bu itibarladır ki مَنْ, lafız itibarıyla müfred, mânâ itibarıyla ise umumiyet ifade eden lafızlardandır.

بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ : Lafz-ı celâle, Zât-ı Vâcibu'l-Vücûd'un ism-i hâssıdır. الْاٰخِرِ müzekkerdir, müennesi ise اَلْاٰخِرَة'dir. Burada يَوْم'e nispetle اَلْاٰخِرِ olmuştur.

يَوْم kelimesi, hem gün hem de gündüz için kullanılabilen bir isimdir. Bazen "gündüz", bazen de "gece ve gündüzden müteşekkil bir gün" mânâsına gelir. Ona izafe edilen hususun bir günü veya bir gündüzü kapsaması durumunda günün ya da gündüzün tamamını ifade edeceği gibi, aksi durumda ise o günün ya da gündüzün bir bölümünü ifade eder. Mesela صُمْتُ يَوْمًا "Bir gün oruç tuttum." diyen bir insan, sabahtan akşama

kadar oruç tuttuğunu ifade etmiş olur. Ama أَكَلْتُ الْيَوْمَ خُبْزًا "Ben bugün ekmek yedim." diyen insan, gün boyu ekmek yediğini değil, o günün belli bir bölümünde bu işi yaptığını anlatmaktadır. يَوْمٌ kelimesi, mutlak olarak "vakit" mânâsına da kullanılır. وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ifadesindeki "ilâhî gün", dünya karşılığında sürüp giden upuzun bir zaman mânâsına gelen nispî ve izâfî bir gündür.

وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ : Buradaki مَا, nefy (olumsuzluk) ifade eder. بِمُؤْمِنِينَ'deki zaid بِ ise –daha doğrusu bâussıla– nefy mânâsını te'kid ettiği gibi, fiil cümlesi yerine isim cümlesinin tercih edilmesi ise istiğraka delâlet eder ve o zaman mânâ "Haddi zatında onlar hiç inanmıyorlar, asla inanmazlar." şeklinde olur.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (8. Âyet)

Şimdi de, bu âyetin üzerinde dil nükteleri açısından kısaca durmaya çalışalım:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ
وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

"Öyle insanlar vardır ki, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık.' derler; ama onlar iman etmemişlerdir."

Buradaki مِنْ, teb'iz için olup insanlardan belli bir gürûha delâlet etmektedir. Bundan da anlaşılmaktadır ki, o dönemde nifak ve şikakı idare eden pek çok kimse varmış. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine-i Münevvere'yi teşrif buyurunca bir kısım Yahudilerin bütün ümniye ve kuruntuları boşa çıkmış ve Medine yoluyla Arap yarımadasında hâkimiyetlerini devam ettirmeyi düşlerken, kendi içlerinden çıkmasını bekledikleri hâlde Kureyş'ten çıkan bu sürpriz Peygamber, onların kuruntu ve plânlarını altüst etmişti. Bunun üzerine büyük bir sarsıntı geçiren bu kimselerin içinde çok inatçı bir gürûh teşekkül etmişti ki, âyet-i kerimedeki teb'iz ifade eden مِنْ ile, umumi mânâda sarsıntı geçiren bu topluluk içinde sağa sola gidip yalpa yapan, bir türlü yörüngesini bulamamış azınlığı teşkil eden bu münafik gürûh kastedilmektedir. Karşılaştıkları kimselere yalan söyleyip "Biz Allah'a iman ettik." diyenler de işte bu azınlığı teşkil eden kimselerdir. Onlar, mü'minlerle karşılaştıklarında اٰمَنَّا diyorlardı ki, aslında burada küçük bir telmih vardı. Şöyle ki اٰمَنَّا'nın mâzi sigasıyla ifade edilmesinden

anlaşılan, Kur'ân'ın işaret ettiği bu azınlık gürûh, bu yeni dine (İslâm'a) bid'at nazarıyla bakıyor ve içlerinden şöyle diyorlardı: "Biz çok önceden iman etmiştik, şimdi yeniden iman edecek hâlimiz yok." Bunu derken de Nebiler Serveri'ni (sallallâhu aleyhi ve sellem) hafife alma ve reddi işmam eden bir üslupla söylüyor ve اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ *"Biz Allah'a ve ahiret gününe (zaten) inanmıştık."* diyorlar; ancak bunun yanında Kitab'a inandıklarını da özellikle söylemiyorlardı. Zira onlar, Kitab'a inandıklarını söyleseler ya Tevrat'ı ya da İncil'i kastedeceklerdi. Fakat hem Tevrat hem de İncil, âhir zamanda gelecek son peygamberi müjdeliyor ve O'nun vasıflarından bahsediyordu. Binaenaleyh Tevrat veya İncil'e inandıklarını söylediklerinde Kur'ân'a da inanmak zorunda kalacaklardı. Hâlbuki onlar, Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Kur'ân'a inanmıyorlardı.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, fiil cümlesi yerine isim cümlesinin tercihi ve بِمُؤْمِنِينَ kelimesindeki nefyi te'kid eden بِ harf-i cerri, cümleye çepeçevre onları kuşatacak bir mânâ kazandırmıştır. Yani: وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ *"Hiç iman etmiş değillerdir."* âyeti hem dünlerini hem de bugünlerini gözler önüne sererek onların genel durumlarını resmetmektedir. Şöyle ki, onlar adına geçmişe doğru bir yolculuk yapılıverse, ulü'l-azm bir peygamber olan Hazreti Musa'ya (aleyhisselâm) da o devrin münafıklarının asla inanmadıkları görülecektir. Onlar, Hazreti Musa'nın vefatından sonra bir kabile dinine inanmış olma darlığı içinde onun dinine sahip çıkmışlar; fakat bu münafık gürûh, daha sonra Hazreti Mesih zuhur edince onu da inkâr etmişlerdir. Bu itibarla da münafıkların اٰمَنَّا demeleri aslında koca bir yalandan ibarettir. Zira onlar tarihin hiçbir döneminde hakiki olarak iman etmemişlerdi/etmeyeceklerdi de.

Ayrıca bunlar, اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ şeklinde ifade ettikleri gibi sadece Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman etmiş olsalar da yine de bu, kâmil mânâda bir iman sayılmazdı; zira iman, bütün esaslarıyla bir bütündür ve ancak onu meydana getirecek rükünlerin varlığıyla gerçekleşebilir. Onun içindir ki, "Sadece Allah'a ve ahiret gününe inandım." diyen bir insan hakiki mü'min sayılmaz.

Dil açısından âyet-i kerimedeki nüktelere gelince; Kur'ân-ı Kerim, daha önceki âyetlerde mü'minleri Allah'a iman etmeleri, emn ü eman içinde olmaları, emniyet telkin etmeleri, vefakâr olmaları gibi mümeyyiz vasıflarla; kâfirleri ise inzar ve adem-i

inzarın yani uyarılmanın ve uyarılmamanın haklarında müsavi olması, kalblerindeki bütün istidat ve kabiliyetleri köreltip ruhlarındaki inkişaf istidadını öldürmüş olmaları ve böylece inkâr eksenli ikinci bir fıtrat kazanmaları gibi mümeyyiz vasıflarıyla ele almaktadır. Zira kâfirler de her insan gibi, yaratılış itibarıyla hakka açık bir fıtrata sahip olarak dünyaya gelmişken, iradelerini kötüye kullanmaları ve kendilerini imanın diriltici iklimine taşıyacak istidat ve kabiliyetlerini köreltmeleri neticesinde ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ *"Sonra kalbleriniz katılaştı."*[261] veya فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ *"(Kitab'ı tanımalarının üzerinden kendilerince) uzun zaman geçmesi sebebiyle, onlarda ülfet ve kanıksama meydana gelmiş, neticede kalbleri katılaşmıştı."*[262] âyetlerinde ifade edildiği gibi inkâr edalı ikinci bir fıtrat kazanmışlardı. Evet onlar, imana açık o ilk fıtratlarını değiştirip kabiliyetlerini kaybetmiş ve kaskatı kesilerek âdeta birer taş hâline gelmişlerdi ki, ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً *"Sonra kalbleriniz katılaştı, artık onlar taş gibi, hatta ondan da katı!"*[263] âyet-i kerimesi de işte bu hakikate işaret etmektedir.

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı üzere münafıklar, kâfirlerle beraber olup onlarla beraber hareket etmenin yanında, bazen de mü'minlerle birlikte Allah'ın nezd-i ulûhiyetinde, nübüvvetin himaye kanatları altında ve Kur'ân'ın saçtığı nur ikliminde görünmektedirler ki, böylesi karma karışık bir ruh hâletine sahip olmaları itibarıyla Kur'ân-ı Kerîm onları mümeyyiz vasıflarıyla tanıtacak kesin bir tarif yapmamış ve ne mü'minler ne de kâfirler için kullanılan tabirlerle değil de, mü'min-kâfir bütün insanların ortak bir paydası olan "insan olma" vasfını kullanarak وَمِنَ النَّاسِ beyanıyla resmetmiştir.

Ayrıca اَلنَّاس kelimesinde şu tür nüktelerin mevcudiyeti de söz konusudur:

1. Esasen münafıklar da insandırlar. Ama Kur'ân-ı Kerim, "Onların yaptığı bu akıl almaz ve insanlık dışı işler bir insan tarafından nasıl irtikâp edilir!" gibi bir hayreti ifade etmesi bakımından doğrudan doğruya onları insanî ufka yönlendirme imasında bulunmaktadır; çünkü bir insan bu şekilde nifaka düşmemelidir; zira nifaka düşen birinin insaniyeti sorgulanır hâle gelmiş demektir.

2 . Kur'ân-ı Kerim, ayıp ve kusurlarının açığa çıkmaması, aradaki perdenin

yırtılmaması ve yaptıkları bu insanlık dışı işleri artık çok rahatlıkla yapar hâle gelmemeleri için münafıkların bu hâllerini setretmekte ve onları وَمِنَ النَّاسِ ifadesiyle sadece "insan" olarak ele almaktadır.

3. Bundan başka وَمِنَ النَّاسِ ifadesiyle Kur'ân-ı Kerim, insanlar içinde mü'minler ve kâfirler olduğu gibi münafıkların da bulunacağına; münafıkların mü'minlerin maddî güç ve hâkimiyetleri karşısında İslâm'ın zâhirini kabul etmiş gibi gözüktükleri hâlde iç dünyalarında sürekli küfürle içli-dışlı olduklarına ve yeryüzünde insan kaldığı müddetçe daima böyle bir münafık gürûhunun da bulunacağına dair bir telmihte bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ibaresinde evvela münafıkların *"İman ettik."* sözlerinin boş bir ifade olduğunu beyan buyurmakta, onların bu sözlerinin iman olmadığını vurgulama sadedinde: *"Onlar 'İman ettik.' derler."* diyerek bunun, كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا *"Hayır, hayır! Bu onun söylediği mânâsız bir sözdür."*[264] âyetinin de ifade ettiği gibi hakikatten uzak bir söz olduğunu belirtmektedir. Evet münafıkların اٰمَنَّا *"Biz iman ettik."* demeleri sadece bir "lâf-ı güzaf", bir boş sözden ibarettir ve katiyen imanın ifadesi olarak içten gelen bir söz değildir.

Aynı âyet-i kerimede ayrıca şöyle bir nüktenin var olduğu da söylenebilir: مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا ifadesinden, münafıkların iman etmediklerini söylemeye cesaretlerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ne var ki Kur'ân bize onların sözlerini naklederken ya aynen iktibas ederek ya da onların maksatlarını, duygu ve düşüncelerini, içten konuşmalarını veya değişik kurgularını, Kur'ân'ın kendine ait ulvî kalıpları içinde formüle ederek intikal ettirmektedir. Binaenaleyh مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اٰخِرِ ifadesi, o günkü münafıkların söyledikleri sözün bize intikal etmiş bir iktibasından ibarettir. Allah (celle celâluhu) onların söyledikleri sözleri bize naklederken hem onların hissiyatlarına hem de duygu, düşünce ve inançlarına tercüman olarak nakletmektedir. Dolayısıyla Cenab-ı Hakk'ın onların sözüne bir ilave veya kısaltmada bulunduğunu söylemek doğru değildir. Öyleyse yukarıda da ifade edildiği gibi, onların اٰمَنَّا demeleri bir "lâf-ı güzaf"tan ibarettir ve ona katiyen "iman" denilemez.

اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ifadesinde şöyle bir nüktenin mevcudiyeti de söz konusu

olabilir: Allah'a ve ahirete iman, bütün semavî dinlerin üzerinde ittifak ettikleri iki önemli esastır. Âyet-i kerimede münafıkların آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ *"Allah'a ve ahiret gününe iman ettik."* demeleri her şeyi bu iki esasa bağlı götüren diğer din mensuplarına mümâşat adına bir tavır da olabilir; zira bu iki rükün inkâr edildiği zaman hiçbir anlayışa göre imanla alâkaları kalmayacak ve yalnızlaştırılacaklardır.

Evet, daha sonraki âyette de görüleceği gibi münafıklar, kesin bir kanaat sahibi olmadıkları ve daima şüphe ve tereddüt anaforunda savrulup durdukları hâlde, آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ sözünü bütün din sahiplerini karşılarına almama üslubuyla söylemiş gibidirler. Ayrıca bu sözün altında hem Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) hem de Kur'ân-ı Kerim'e karşı sinsi bir tavrın bulunduğu da açıktır. Evet, münafıklar bu sözleriyle, iman ettiklerini söyledikleri esaslar arasında Allah Resûlü'nü ve Kur'ân-ı Kerim'i kasten zikretmemişlerdir.

Burada münafıkların, tereddütlerini imaya delâlet edecek bir kelime seçip onunla kendilerini anlatmaları gerekirken آمَنَّا *"Biz iman ettik."* diyerek mâzi sigasıyla anlatmalarına ve âdeta "Artık şimdi bize iman lazım değil." şeklindeki üsluplarına karşılık Kur'ân-ı Kerim, وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ifadesiyle, onların ne geçmişte ne de şimdi iman etmiş olmadıklarını ve آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ sözlerinin de hakiki iman için yeterli bulunmadığını bildirmektedir.

Müfredat Mânâsı (9. Âyet)

Münafıklarla alâkalı ikinci âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا
يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

"Onlar, akılları sıra Allah'ı ve iman edenleri aldatmayı kurarlar. Aslında kendilerinden başkasını aldatamazlar ama bunun farkında değillerdir."

Şöyle ki, onlar takıyye ve hud'a (aldatma, hile) yapmak suretiyle Allah'a ve mü'minlere karşı muhâdaa (aldatmaya çalışma) suretiyle harp ilan etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki onlar sadece nefislerine hud'a yapıyor ve böylelikle kendi kendilerini aldatmış, nefislerine zarar vermiş oluyorlar da bunu, ilk anlayış ve kavrayış merhalesi sayılan şuurlarıyla dahi sezemiyorlar.

يُخَادِعُونَ kelimesi خَدَعَ sülâsi fiilinin müfâale babından muzârisidir. Bu bab bazen tek taraflı kullanılsa da çoğunlukla iki taraf arasında müşâreket içindir, yani karşılıklı yapılan işler için kullanılır. Her ne kadar ilk bakışta insanın aklına "İnsan nasıl Allah'ı –hâşâ– aldatmaya kalkışabilir?" şeklinde bir soru gelse de, durum tetkik edilince meselenin mahiyeti anlaşılır. Şöyle ki, Allah'a karşı yapılan bu muhâdaa, doğrudan doğruya kendi inançlarının, kalbî yapılarının gereği ve tesirinde kaldıkları hâlet-i ruhiyenin sonucudur ve Zât-ı Ulûhiyet'e karşı katiyen söz konusu değildir. Evet onlar, bununla sadece kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmiş olurlar. Yani güneşi balçıkla sıvadıklarını zannederler.

"Hud'a" kelimesinin mânâsı, zâhirde ıslahçı, selâmet-saadet taraftarı görünmekle beraber içinde fisk u fücur, başkalarına zarar verme ve siyasî mânâsıyla, kendi haince stratejileriyle başkalarının nizam ve ahenklerini altüst etmeyi plânlama demektir. Beyzâvî'nin beyanına göre, farenin avcıya karşı korunmak için iki delik açmasına, girdiği delikte avcı onu çıkacak diye beklerken, onun öbür delikten çıkmasına muhâdaa denir.[265] Evet onun girdiği delik başka, çıktığı delik başkadır. İşte münafıklar ifade tarzında tasvir edilen bu muhâdaayı –hâşâ– Allah'a karşı yapmaya kalkışıyorlar.

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ cümlesinde, ilâhî isimlerden herhangi biri değil de bizzat doğrudan doğruya Zât'ın ismi olan lafz-ı celâlenin اللّٰه kullanılması, bunların küstahlıklarının boyutunu göstermesi açısından gayet mânidardır. Yüceler Yücesi Zât hakkında hiçbir kitap bu denli küstahlığa kapı aralamadığı hâlde onlar su-i edepte böylesine ileri giderek –hâşâ– Allah'a muhâdaaya kalkışacak kadar küstahlaşmışlardır.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا *"Aynı zamanda onlar iman edenlere de muhâdaa yapıyorlar."* Buradaki ifadeden de, aynı zamanda onların bir şaşkınlık içinde oldukları anlaşılmaktadır. Hâşâ, Allah'a muhâdaa insanın kendi başına vurduğu bir taş gibidir; mânâsız olduğu ve sonuçsuz kalacağı açıktır. Cenab-ı Hakk'a dayanan inananlara karşı muhâdaa yapmak da geriye tepecek boş bir atıştır. Bu ifade, Kur'ân-ı Kerim'de pek çok yerde tekrar edilen, mü'minlere karşı yapılacak muhâdaaların geriye tepeceğinin de özeti gibidir. Zira, her şeyden evvel mü'minler Allah'a iman edip O'na dayanmışlardır ve onlara karşı yapılacak hile ve hud'anın boşa çıkacağı açıktır.

Aslında burada münafıkların iki küstahlığı söz konusudur: Biri, akıl ve mantıkla izah edilemeyecek bir tavırla Zât-ı Vacibü'l-Vücud'a karşı; bir diğeri ise, onların sırlarını ve iç dünyalarını mü'minlere izhar eden Allah'a inanmış ve dayanmış mü'minlere karşı

muhâdaa. Öyle ise bu yaptıklarıyla sadece kendilerini rezil etmiş ve oynadıkları bütün oyunları da kendi aleyhlerine çevirmiş olmaktadırlar.

Evet, hud'a yapılamayacak birine karşı hud'aya kalkışmakla وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ *"Kendi nefislerine hud'a yapmış oluyorlar."* Onların bu hâli, gündüz gözü gözlerini kapatan kimsenin hâline benzer. Gözlerini kapayan böyle biri sadece kendi gündüzünü gece yapmıştır. Güneş bütün ihtişamıyla mevcudiyetini herkese hissettirse de وَمَا يَشْعُرُونَ *"Onlar farkında değillerdir."*

Burada ilim, akıl, vicdan, tefekkür gibi kelimelerin yerine يَشْعُرُونَ kelimesiyle ilk kavrayış demek olan şuur vurgusu fevkalâde önemlidir. Yani onların yaptıkları akla, zihne gitmeden ilk kavrayışla dahi anlaşılacak kadar basit bir meseledir ama gel gör ki bunu dahi anlamamaktalar. Merhum Âlûsî ve Allâme Elmalılı Hamdi Yazır gibi müfessirler, eserlerinde *nefis, şuur, akıl, fikir* kelimelerini hem felsefî hem de psikolojideki yerleriyle genişçe izah etmişlerdir. Arzu eden onlara bakabilir. Ben şimdilik bu konunun hak ettiği engince izahı onların eserlerine bırakarak meseleyi icmalen ele almada fayda mülâhaza ediyorum:

1. **Nefis:** Nefis, insanın özüne, kendisine denir. Nitekim, Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen اُقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ifadesindeki vecihlerden biri *"Kendinizi öldürün."* şeklindedir. Ayrıca nefis kelimesi, kalb ve ruh mânâlarına da gelmektedir. Şeriat ıstılahında ise nefis; insanın gazap, şehvet gibi kuvvelerine, hayvanî arzularına esas teşkil eden temel unsurdur. O, saflaştığı zaman insana hizmetçi hâline gelebildiği gibi, saflaşacağı âna kadar da insanın mücadele aşk ve şevkinin zembereği vazifesini görmektedir. Onun için, insanı sürekli fenalıklara yönlendirene nefs-i emmâre; bir ileri bir geri değişimler arenasında ama yaptığı olumsuzluklardan rahatsızlık duyana nefs-i levvâme; ötelere açık, ilhamla müeyyed olana nefs-i mülheme; sıçrayıp tam itminana ulaşıp huzur soluklamaya durana nefs-i mutmainne, onun Hak'tan razı olduğu hâline râdıye ve nihayet Hakk'ın da kendinden razı olduğu ufka mardiyye; derken zılliyet plânında enbiya ufkunun vârid ve mevhibelerine açık ve her şeyi 'min haysü hüve hüve' temaşa eden nefse de zâkiye veya sâfiye denmektedir.

2. **Şuur:** Şuur, ilk hissediş ve duyuşun ifadesi olarak yorumlanagelmiştir. O, bir meselenin bilinmesi adına, henüz akıl ve muhakeme merhalesine geçilmeden önce

ilk mertebedir. Binaenaleyh şuurla elde edilen ilim, ilmin en zayıfıdır. Evet, eşya ve hâdiselerle temasta duyulan ilk his, insana bir ilk şuur intibaını vermektedir. Fakat bu intibaya şuur denebilmesi için hâricî bir tesirin olması gerekmektedir. Zira hâricî bir tesir olmadığı takdirde bu bir his olmadan öteye geçemez. Aynı zamanda, hissedilebilen şeylerin, hariçten hissedilebilmesine de şuur denilmektedir. Mesela hararet, soğukluk, şua ve kokuyu hissetmeyi ifade etmek için hep şuur kelimesi kullanılmaktadır.

Şuurun âni ve hâli intibaları vardır. Bu şuna benzer: Bir projeksiyonla biz birbirine bağlı kareler müşâhede ederiz. Sıra ile nazarımıza arz edilen bu şeylerde, parça parça kareler birer birer bizim nazarımıza akseder. Teker teker bir sinema şeridindeki lemhalardan herhangi birinin diğerleriyle münasebetini düşünmeye yani bu münferit hissedişte tek tabloyu müşâhede ediş ve bundan hâsıl olan intibaımıza da şuur diyoruz. Bunu, وَمَا يَشْعُرُونَ sözünü ve diğer kelimelerle arasındaki farkı anlamak için hatırlamada fayda var.

3. **Vicdan:** *Metâlib ve Mezâhib*'de de temas edildiği gibi hâricî intibalarla bir şeyler hissedip şuur dediğimiz şeye mukabil, bir de hariçten kat-ı alâka ile doğrudan doğruya nefsin kendinde bir şuur vardır ki, buna kendi kendini bilmek mânâsına vicdan diyoruz. Binaenaleyh şuur bir hâricî his olmasına rağmen, vicdan hâricî his yönü düşünülse de tamamen bir iç duyuştur. Bu duyuş sıcaklık, soğukluk gibi hâricî bir ihsasla şuurun hâsıl olmasına lüzum kalmadan doğrudan doğruya, kendi kendine bir şey hissedilmesidir ki, Bergson ve Pascal gibi 20. asrın büyük filozofları daha ziyade vicdanın bu tür duyuşlarına önem atfetmişlerdir. Ne var ki bunlar, entüisyon (intuition), hads veya sezi dedikleri hususları, inanmanın en önemli unsuru kabul ederek, âfâkî delillerle Kur'ân-ı Kerim gibi ilâhî kitaplara ve nebilerin beyanlarına bir bakıma kulak tıkamışlardır. Bu konudaki yanlışlık, vicdan ve ona ait bir kısım sezileri iman adına kâfi sebep saymalarındadır. Yoksa haddi zatında bu da diğer yol ve yöntemlerin yanında önemli bir rükün mahiyetindedir. Bundan anlaşılan şudur; şuur nasıl hâricî ihsaslar karşısında bir duyuş, bir hissediştir; öyle de, vicdan dahi hariçten kat-ı nazar nefsin kendi içinde bir hissedişi ve duyuşudur. Öyle ise bir bakıma vicdan, nefsin kendini bilmesi veya kendi varlığını anlaması demektir. Sözün hulâsası, şuurun şuuru vicdandır.

Şöyle ki, insan her an, gözü ile bir şey görür, kulağıyla bir şey duyar.. ve dış ihsaslarıyla algıladığı şeyler de olur; bunların hepsi zâhirîdir. Kalbin hissi ise daha

ziyade bir hiss-i bâtındır. Hariçten gelen şeylerden müteessir olsa da, çok defa daha ziyade nereden geldiğini, nasıl olduğunu bilemediği ledünnî bir tesirin var olduğunu duyar. Bazen bu tür sübjektif duyuşlar sekr, istiğrak, kalak ve heyman hâllerinde ortaya çıkar. Bazen de bizim bu dış duyularımıza (havâss-ı hamsemize) gelip ilişen resimler (eşbah) olur ki yukarıda da işaret edildiği gibi teker teker bunların her birerlerini diğerleriyle münasebetlerinden kopuk ve ayrı ayrı olarak ele almaya şuur denmektedir. Bu türlü kopuk kopuk idrâkin de hâfızaya intikali söz konusudur ama bunlar kopuk kopuk birer idrâktirler. Meselenin içine akılla, tefekkürle girilmediği zaman işte bu parça parça şuurlar projeksiyondaki bir resme im'an-ı nazar etme gibi, onun dışına çıkmayan idrâkler olarak kalırlar. Esasen şuur böyle bir şeye hasr-ı nazar edip kalmaz da; nazarını ondan alır, öbürüne bakar. Fakat bu iki şey arasında münasebeti kuran, bir üçüncü hükme varan –ki esas hüküm de odur, o şuur değil– akıl veya ilimdir.

İnsanın göz kırpışları, bakışları, kavrayışları şuurla başlar. Akıl, bu şuurun taalluk sahasının ötesindedir. O, şuurun ortaya koyduğu levhaların özünü alır, tahlil ve terkiplerle bir kısım istidlallere varır ve neticesinde bunlardan hareketle bir kısım lazımlara, melzumlara gider. Mesala, sırtımıza gelip çarpan ve bizi ısıtan hararetin, behemahâl arkamızda bir hararet var olduğu hissini uyarması bir şuurdur. Gözümüze gelip çarpan bir şuaın, karşıda bir şuaın olduğu hissini bizde uyarması bir şuurdur. Ama bu şuurun ötesinde onun özünü alan göze bir şua çarptı, göz merceğinden içeri girdi, resimlendirmeler içeride yapıldı, fikre tembihte bulunuldu, beyin fakülteleri çalıştı ve biz resimleri, ışık dalgalarını, hüzmelerini gördük. İşte bütün bunları yapacak olan ise akıldır. Şuurun resimlendirdiği şeylerden öz olarak aldığı, tahlil ve terkipler yaptığı ve sonra bunlarla istidlaller yaparak, bir kısım lazım ve melzumlar arasında gelip giderek kurduğu bazı bağlar da vardır ki, bu saha tamamen aklın sahasıdır. "Işık göze nereden geliyor? Güneş'ten gelen şua bize nasıl ulaşıyor? Dalgalar hâlinde gelen şuaların keyfiyeti nasıldır? Farklı dalga boyları hâlinde gelen bu şualar göze nasıl giriyor? Göz merceğinin massetme (algılama) keyfiyeti nasıldır? İmtisas durumu nasıl oluyor? Burada bir ihtisas, bir ihsas vardır; bunların keyfiyeti neden ibarettir?" gibi hususları biz aklın sahası olarak kabul ediyoruz.

Avam ifadesiyle meseleyi ele alacak olursak şuur, bir kısım malumat, mahsüsât kırıntıları ortaya dökmesine karşılık, akıl, bu kırıntıları bir araya getirmek suretiyle terkipler yapıyor ve bunları yeniden çözmek, tahliller yapmak suretiyle yeni mânâlara ve mülâhazalara ulaşıyor. Aklın tarifi mevzuunda o kadar çok söz söylenmiştir ki, her

hâlde şuurun verâsında, öylesine hâkim bir sahaya hâkimiyeti içerisinde aklın ele alınması belki lazımıyla, melzumuyla tariflerin en makûlu olur zannediyorum. Demek oluyor ki, akıl esasen, şuurun nispetlerini değerlendirmekle işe başlıyor. Şöyle ki, sperm ve yumurta bir araya geldiği zaman şuur, aşılanma oldu diyor. Akıl böyle bir aşılanmada spermin vazifelerini, yumurtanın vazifelerini araştırıyor; şuurun işi bıraktığı yerde, akıl alıyor o vazifeyi üzerine ve bir kısım terkiplerle yeni yeni neticelere ulaşmaya çalışıyor.

Diğer bir yaklaşımla şuur, insanın "ben" veya "ego" da denen nefsine uğrar; benlikte gelip geçici hüviyette bir çizgi bırakır. Onun bıraktığı bu çizgiler bir bakıma, artık şuurun alanı dışına çıkmıştır. Bellek de dedikleri "hıfz"da bunlar birer birer kaydedilir. Biz bu ameliyeyi yapan fakülteye "kuvve-i hâfıza" diyoruz. Şuurun her lemhası nefse uğradıktan sonra, kuvve-i hâfızada muhafaza edilir. Bu hıfz esasen zihnî bir kuvvetin eseridir. Bazen de şuurun lemhaları, aklın sermayesi olarak gelen değişik şe'n ve hususlar zaman aşımı veya onun üzerinden daha müessir şok hâdiselerin gelip geçmesi ya da şuurda derin bir çizgi bırakmaması gibi hâllerle, gayr-ı meş'ur (şuurun duyup hissedemediği) hâle gelir. Ancak hiçbir zaman bütün bütün kaybolmazlar. Yani bunlar bir şuuraltı müktesebat hâline gelir. Biz bunların bazılarını ne teakkul, ne tezekkür, ne tefekkür, ne de tahattur edebiliriz. Ne var ki, hayatımızda onların benzeri lemhalarla karşı karşıya geldiğimizde öyle bir hâdiseyi hatırlamasak da, şuuraltı müktesebat bütün vuzuhuyla ortaya çıkar.

Mesela siz, küçüklüğünüzde bir araba gürültüsünü müteakip bir belaya maruz kalmış ve sonra böyle bir hâdisenin vuku bulduğunu unutmuş olabilirsiniz; ancak her ne zaman böyle bir gürültü tarrakasını duyuverseniz aynı ürperti, aynı haşyet, aynı korku ile tir tir titremeye başlarsınız. Bu, oradaki şuuraltı çizgilerin insan ruhunda tesir icra etmesinin bir sonucudur. Bazen de bir kısım çağrışımlarla bu tür şuuraltılar ortaya çıkar ve biz bunlara tezekkür ve tahattur deriz. Yani "Unutmuştum hatırladım, birden tezekkür ettim." deriz. Aslında bizim hayatımız hep bu türden şuuraltı ve şuurüstülerle doludur. Bu şuuraltı ve şuurüstü meselelerle insanın çağrışımlarını bulup, şuurunun içine girmek mümkündür. Psikiyatride ve Freud'un her zaman değişebilen nazariyeleri içinde belki değişmeyen bir mesele varsa, o da işte bu meseledir. Evet, onun iddiaları içinde de doğru olan hususlar vardır; doğru olmayan, onun her dediğini doğru sanmaktır.

Demek ki insan daima akıl ve şuurla beraber bir seyr u sülûk içinde olmalı ve akıl, şuurun refakatinde böyle bir seyri gerçekleştirmelidir. Evet, şuur, bir kısım lemhalar ve levhalar sunmasına mukabil akıl bu levhalar ve bu lemhalarda hep farklı hakikatlere

intikal etmektedir. İşte aklın, şuurun refakatinde seyrettiği bu ameliyeye biz ilim diyoruz. İnsanın havâss-ı hamse-i zâhiresi (beş duyu), değişik yollarla aldığı şeyleri şuurun imbiğinden geçirip aklın takdirine sunmaktadır. Akıl, kendisine sunulan mahsüsatın özünü alır, süzer, değerlendirir onu bir ad ve unvanla ortaya koyar. Ne var ki, şuurun avladığı ve aklın da değişik imbiklerden geçirdiği her şey ilim değildir. Böyle hükümlere yerine göre faraziye, nazariye veya hipotez denir. Şöyle ki, bazen şuurumuz bize bir lemha sunar. Güneş'in başımızın üzerinde dönüyor olması gibi bir lemha. Biz bu lemhayı akıl süzgecinden geçirerek bir hükme varırız: Yer duruyor, Güneş hareket ediyor. Bu şekilde vardığımız hüküm bir ilim değildir; bu sadece bir nazariyedir. İlim, şuurun taalluk ettiği meş'urda hakikat hesabına en son varabileceği hükümdür. Başka bir ifadeyle ilim, tenâsüb-ü illiyet (sebep-sonuç) prensibi çerçevesinde illetle malûl arasında tam bir münasebet kurarak varılacak nihai hükümdür. Onun için Hazreti Üstad, faraziyeler ve nazariyeler üzerine bina edilmiş ilimler cehildir, der.[266] Zira burada hakikat aranmamıştır ki bulunabilsin. Aslında böyle bir ilim de insanı hakikate götürmez.

Şimdi isterseniz, şuur, akıl, şuuraltı, tezekkür, tahattur, ilim ve ilim güzergahındaki faraziyeleri gördükten sonra biraz da meselenin özüne ve esasına bakmaya çalışalım. Evet, acaba وَمَا يَشْعُرُونَ bize gerçekten ne ifade ediyor?

İnsan bazen içinde, tasavvufî ifadesiyle, bast hâli dediğimiz bir inşirah, bir huzur, bir zevk duyar ve bunu tâ iliklerine kadar yaşar. Bazen de kabz hâli olur. Hiç farkına varmadan bast hâlinin inşirah meltemlerine mukabil, hüzün ve sıkıntı rüzgârları eser insanın içinde, ki insanın bunları duymasına ihsas veya ihtisas denmektedir. Bu esintiler hâricî bir sebeple meydana geldiği gibi, böyle bir sebep olmaksızın da meydana gelebilir.

Benlikte, nefiste meydana gelen duyuşlara, hissedişlere ihsas denir. Bir de ihtisas vardır. İhsas, daha ziyade hariçte bir nokta-i istinat ve mevcut bir sebebe dayalı olduğu hâlde, ihtisas, hariçten kat-ı nazar kendi içinde ve hiçbir şeye dayanmadan ruhta duyulan bir şeydir ki, işin bu cephesi tamamen vicdana aittir. Öbür cephesi ise akla malzeme sunan şuurla alâkalıdır. Bu itibarla ister ihtisas yönüyle, ister ihsas yönüyle meseleyi ele alalım; zaman müdahaleli insanın bu türlü parça parça, kopuk kopuk duyuşlarına şuur denir.

İşte Kur'ân-ı Kerim, münafıklar hakkında, وَمَا يَشْعُرُونَ derken, daha ileri seviyede fikrî, kalbî, ruhî hiçbir derinliğe sahip olmadan ve bu türlü araştırmalar neticesinde

varılabilecek ufukların kendilerinden istenmesi değil, bir çocuğun dahi anlayabileceği, hatta bir hayvanın dahi idrâk edebileceği kadarıyla en basit bir idrâk, en ibtidaî bir kavrayış, en sığ ve dağınık bir düşünce tarzı, işte bu kadar dahi bir duyuşları olsaydı, bu "muhâdaa"ya başvurmayacaklardı demek istemektedir.

***

Şimdi de dar bir çerçevede bu âyeti, münafıkların Allah'a ve mü'minlere yapmaya cüret ettikleri muhâdaanın sebepleri açısından incelemeye çalışalım:

Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem), Medine'yi teşrif buyurduğunda, Sa'd İbı Ubâde'nin (radıyallâhu anh) ifadesiyle, orada kendisini Medine hükümdarlığına layık gören, bunun için de bir hazırlık içinde bulunan Abdullah İbn Übey İbn Selûl vardı Belki başkaları da vardı ama bu zat en önde idi. İşte bu İbn Selûl, böylesine kurulacağ koltuğun, giyeceği kostümlerin hayalleriyle oturup kalkarken Resûl-i Ekrem'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) karşısında görünce pirelendi, öfkelendi ve kinle, nefretle köpürmeye durdu.[267]

Ayrıca Medine'de Yahudiler, Arapları hor ve hakir görüyor, bir gün onları ezip, hâkimiyetleri altına almayı kendilerinden bir peygamberin gelişine bağlıyorlardı. Evet, onlar bu peygamberin, mutlaka kendi içlerinden zuhur edeceğine inanıyorlardı. İçlerinde zuhur eden bir peygamberle dünyanın her yerindeki insanlığı Yahudi efendiliği altında esir edecekleri hülyalarıyla yaşıyorlardı. Şüphesiz bu onların zihinlerinde bir ümniye şeklinde hep canlı tutuluyordu. Aslında Yahudiler oldukça realist olmasına rağmen bu mevzuda ciddi bir kuruntu içindeydiler. Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) zuhuruyla onların düşündükleri şeylerin tamamen aksi olmuştu. Kur'ân, yer yer bunların bu tür kuruntularından bahseder. Peygamberimiz'in, Yahudilerin hor gördüğü insanlığı aziz edecek şekilde bütün ilhad dünyasının karşısına çıkması, Yahudilerin kuvve-i mâneviyelerini kıracak bir hâdise olmuş ve onları bütün bütün panikletmişti. İşte bu, onlarda cinnet derecesinde şok tesiri yaptı ve fıtratlarında ciddi bir maraza dönüştü. Bu marazdı onları Allah'a karşı muhâdaaya sevk eden sebep ve sâik. Kur'ân-ı Kerim onları muhâdaaya, kine, nefrete sâik olan marazın, فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ beyanıyla, derinlemesine kalblerine yerleşmiş ve tabiatları hâline gelmiş olduğunu vurgular ki, fevkalâde mânidardır.

Onların cinnet derecesine gelmiş o kahreden psikolojileriyle doğrudan doğruya Allah'a karşı harp ilan etmelerini anlamak için şöyle bir misal verilebilir. Mesela, birisinin gönül verip maddî-mânevî mutluluk, refah ve ikbalini kendisine bağladığı ve

beklentilere girdiği birisini düşünün. Bu çok sevdiği insan ona maddî-mânevî refah ve saadet vaadi adına açık durmakla beraber, o onda, ümniyeleri istikametinde beklediğini bulamıyor ve iç inkisarlar yaşıyor. Hatta daha da hezeyana girerek o çok seviyor gibi göründüğü zata karşı küsüyor, kırılıyor ve tavrını sorgulamaya kalkıyor.

İşte böyle bir ruh hâletiyle doludizgin giderken beklenmedik korkunç bir gayz içine giriyor. Bu durum nefretle soluklanma ve bütün bütün dengesini kaybetme hâlidir ki, o zaman böyle birinde artık ne akıl ne mantık ne fikir ne tahattur ne de tezekkür kalır. İşte bu bir hastalıktır ve bu ruhî maraz onlarda, doğruyu eğri görme hâlini hâsıl etmiştir ki, gayrı böylelerinin fıtrat-ı selimeleri bozulmuş, hayvanî yanları hükmetmeye başlamış demektir. Böyle bir ruh hâleti içinde bulunan birisi ise –hâşâ!– Allah'ı (celle celâluhu) bile sorgular hâle gelir. Onun için âyetteki يُخَادِعُونَ اللّٰهَ ifadesini, onların, doğrudan doğruya, tevile, tefsire sapmadan, bizzat Allah'a karşı harp ilan ettikleri şeklinde anlamak mümkündür. Bunu tam bir maddecilik mülâhazasıyla ele alacak olursak, muhâdaanın müfâale babından Allah'a karşı nasıl bir ilan-ı harp anlamına geldiğini görürüz.

Psikolojik yönüyle meseleyi ele alacak olursak, bu durumun mü'minlerde bile ara sıra bir kısım lemhalar hâlinde kendisini gösterdiği olur. Cenab-ı Hak'tan, imanlarına karşılık zafer ve muvaffakiyet ümit eden bazı imanı zayıf kimseler, kâfirlerin zaferi veya kendilerine gelen tokatlar karşısında, sözle açığa vurmasalar da, içlerinde Allah'a karşı bir küskünlük hissi belirebilir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا *"Mü'minleri de (aldatmaya kalkışırlar)."* Bunlar, Allah'a karşı muhâdaa yapınca, mü'minlere karşı haydi haydi yaparlar. Burada önemli bir nükte-i belâgat şudur: Bir kısım inkârcılar size oyun yapabilirler, münafıklar her gün farklı bir entrikayla karşınıza çıkabilirler; buna karşı yine de siz hiç müteessir olmayın, zira bunlar her şeyden önce Allah'a karşı ilan-ı harp edecek kadar çılgın kimseler. Dolayısıyla da mutlaka Allah'tan (celle celâluhu) bulurlar. Bu açıdan işi O'na bırakmak en doğrusu. Aslında bir keresinde Hazreti Musa, kavminin kendisine isyanlarına mukabil Allah'a yalvarıp, "Bunların rızkını kes Allah'ım!" dediği zaman, Allah (celle celâluhu) "Onlar devamlı bana isyan ettiler, ben yine de rızıklarını verdim." buyurur. Zaten Allah'a hud'a yapmakla ilan-ı harp edenlerin mü'minlere karşı aynı şeyi yapacakları açıktır. Ayrıca muhâdaanın, böyle bir kudret-i kâhire'ye karşı yapılmasının boşa çıkacağının anlatılması yanında, bunda mü'minlere bir tesellinin olduğu da açıktır. Evet, Allah'a karşı muhâdaaları boş olduğu gibi mü'minlere karşı muhâdaaları da boş

bir gayrettir. Bu, إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ۝ وَأَكِيدُ كَيْدًا *"O kâfirler, var güçleriyle hile kurarlar. Ben de kurarım (yani hilelerini boşa çıkarırım)."*[268] mealini müeyyiddir.

وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ *"Onlar öz nefislerine, kendi kendilerine hud'a yapıyorlar, kendilerini aldatıyorlar."* Burada "müfâale" babından, وَمَا يُخَادِعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ kıraatı da vardır ki o zaman mânâ *"Kendi kendilerine muhâdaa yapıyorlar."* olur. Zira onlar, uğraşılmaz biriyle uğraşmaya kalkışıyorlar. Mesela, iç dünyalarında gizledikleri bütün sırlarını bilen, bütün ledünniyatlarına vâkıf birine karşı, onlar hâlâ bir kısım hile ve hud'a peşinde iseler, kendi oyunlarıyla kendilerini ateşe atıyorlar demektir. Binaenaleyh meydana getirdikleri zarar da doğrudan doğruya kendilerine ait olacaktır.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (9. Âyet)

يُخَادِعُونَ kelimesi muzâridir. Demek ki insanlar içindeki bu münafıklar gürûhu sadece bir devirde hud'asını, hilesini ve oyununu oynayıp o işten vazgeçecek değildir. Ayrıca bunlar, Saadet Asrı'nda devamlı bu türden oyunlar oynadıkları gibi, hâdiselerin yenilenmesine göre teceddüt eden yeni yeni oyunları da olacaktır ve bu daha sonraları da devam edip duracaktır. Evet bunlar daima mü'minlere karşı bunu yapacaklardır; az yukarıda ifade edilen öbür kıraatin ifadesiyle de mü'minler karşısında kendileri de muhâdaaya uğrayacaklardır. Yani Allah onların hud'alarını başlarına dolayacak ve ettiklerine bin pişman edecektir.

İkincisi, يُخَادِعُونَ اللهَ *"Allah'a karşı hud'a yapıyorlar."* demekle, Allah'a muhâdaa yapmakla ne kadar mantıksız bir iş yaptıklarına dikkat çekmenin yanında onlar aynı zamanda, bu çirkin işi de devamlı yapıyorlar, diyerek daha derin bir kınamada bulunuluyor. Evet, çirkin olan bir işi devamlı yapmak ondan daha çirkindir. Ondan da çirkin bir şey varsa o da bunu Allah'a karşı yapmaktır. Ondan daha acınacak olanı da bunu kendilerine karşı yapıyor olmalarıdır. Çünkü onlar kullanamayacakları bir silahı ellerine alıp ateşliyorlar ve kurşun dönüp kendilerine isabet ediyor. Aslında âyetin devamı da işte bu hususu vurguluyor: وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ Onlar o hud'aya

kendilerini korumak, rahat etmek, huzur ve saadet içinde olmak için başvursalar da, maksatlarının aksiyle tokat yiyor ve kendi nefislerine kötülük yapmış oluyorlar. Onlar, bu hâlleriyle en basit bir idrâkle anlaşılabilecek bu kadar açık, bu kadar net bir meseleyi anlamaktan bile âciz bir durumdalar. Demek ki, onlarda böyle basit bir idrâk dahi yok.

Burada ayrı bir noktaya daha dikkatinizi çekmek istiyorum: "Acaba bunlar, bu kadar zeki oldukları hâlde, nasıl böylesine basit bir meseleyi idrâk edemediler?" sorusu akla gelebilir. Evet, onlarda böyle bir idrâk vardı ama Üstad Bediüzzaman'ın da ifade ettiği gibi, bir insan bir meselede çok fazla derinleşir, ona derinlemesine dalarsa, o meselenin dışındaki konularda, hususiyle o mevzua zıt meselelerde, umumiyet itibarıyla gabîleşir. Bir örnek istenecek olursa, Einstein gibi dünyada eşi az bulunan dehalar, kendilerini ilgilendirmeyen meseleler karşısında umumiyet itibarıyla cahilce bir görünüm sergilemişlerdir. Oysaki kendi alanında onun aklının cevelangâhı olan ufuklara, en zeki insanların aklı asla ulaşamamıştır.

İşte bu zeki kavim, maddeye o denli dalmışlardı ki, basit bir şuurla dahi idrâk edilebilecek, mânâ ve ruha ait bu meseleleri idrâk edememişlerdir. Zira bu iki mesele birbirinden çok uzak ve birbirine çok zıttır.

Aslında Yahudiler içinde inanmış kimseler de vardı. Tabi, imanları Allah nezdinde makbul keyfiyette olmayanlar da vardı. Böylelerine kendi aralarında da kâfir nazarıyla bakılıyordu. İşte bunlar, zaten taklidî bir imana sahip olmalarından ötürü gel-git yaşıyor, dışarıda mü'min görünüyor, içeriye dönüp şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında da mü'minlere yapabilecekleri oyunları, hud'aları, keydleri, mekirleri plânlamaya duruyorlardı. Binaenaleyh bunların hem dış dünyaları hem iç dünyaları mü'minlere zarar verme düşüncesi ile dopdolu idi ve bir türlü doğru dürüst inanamıyorlardı. Onun için Kur'ân-ı Kerim onlarla alâkalı iman noktasında وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ dediği gibi, idrâk ve anlama noktasında da, وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ diyordu. Evet, onlar sadece nefislerine hud'a yapıyorlar ve buna da şuurları asla taalluk etmiyordu, edemezdi de. Çünkü onları meşgul eden kendilerince önemsedikleri öyle meseleler vardı ki, onları aşamıyor ve asıl düşünülecek hususları düşünemiyorlardı.

Niçin acaba bu düşüncelere düştü münafıklar? Cevabı, arkadan gelen âyet-i kerimede.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

"Kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını ilerletti ha ilerletti. Yalancılıkları ve samimiyetsizlikleri sebebiyle bunlara gayet acı bir ceza vardır."[269]

Müfredat Mânâsı (10. Âyet)

Bu mevzudaki diğer bir husus da ahirete müteallikti̇r; şöyle ki bunlar, yalan söyleye söyleye tabiatlarında yalan bir cibilliyet hâline gelmiş ve ikinci bir fıtrat iktisap etmelerine yol açmıştır ki, bunun neticesi de ahirette azab-ı elimdir. Evet, bunlar o kadar çok yalan söylemektedirler ki, artık yalan onların ayrılmaz bir parçası olmuştur. Dahası, bunlar hem yalan söylerler hem de yalanı yalan saymazlar. O kadar ki insanları aldatmaları, hile, siyaset, propaganda yapmaları onlarca âdeta bir kiyaset ve fetanet sayılmaktadır. Öyle ki onlar bu kiyaset ve dirayet saydıkları durumlarıyla Peygamberimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) karşı da demogojiye kalkışmaktadırlar.

Evet, bunlar her yönüyle âdeta yalan kesilmişlerdi; sürekli yalan imal ediyor ve yalanla oturup kalkıyorlardı. Arap şairi bir şiirinde, أَبْكِي بَكَيْتُ تَفَكُّرًا فَلَوْ شِئْتُ أَنْ *"Ağlayacak olsam, tefekkür ağlarım."*[270] der. Yani o kadar düşünüyorum, o kadar efkârlanıyorum ki, ağlamam dahi tefekkür edalı oluyor. Bunlar da yalana o kadar revaç vermişlerdi ki, yalan hem ferdî hayatlarında hem ticarî hayatlarında başkalarını aldatma ve çeşitli spekülasyonlara başvurma konusunda kullandıkları mühim bir unsur hâline gelmişti. Bunlar siyasî hayatlarında yalanı; halkı aldatmak, idarî işlerde memurlara baskı yapmak, içtimaî hayatlarında kitleleri kandırıp arkalarından sürüklemek için bir unsur olarak kullanıyor ve hep yalan düşünüyor, yalan yaşıyor, kizble mâlemal bulunuyorlardı.

İşte bu hâle gelen ve bu türlü düşünen kimselerdir ki doğru söyleyen insanların sözlerini de yerinde yalan sayacak ve söylenen her sözün arkasında bir art niyet olduğunu düşüneceklerdir ki bu, tam içtimaî bir maraz ve ruhî bir hastalıktır. Evet bunlar, يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ *"Çıkan her sesten pirelenir, her yeni haberi kendi aleyhlerinde sanırlar."*[271] Böyleleri kendi aralarında baş başa verdiklerinde hep fitne ve fesat planladıklarından; yan yana gelen, baş başa veren iki kişinin konuşmasında hep aynı şeyleri düşünürler. Sürekli yalanla oturup-kalktıkları için doğru olan hiçbir söze de

inanmazlar. Böylelerinin karşısına Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) de çıksa, O'nu da tekzip edeceklerdir. Zira onlar, tabiatlarıyla yalan kesildiklerinden, kendilerine kıyas ederek herkesi yalancı görmektedirler.

İşte bu maraz-ı ruhî iledir ki –hâşâ– Efendimiz'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) de öyle sandılar.. evet kendileri yalan söylediklerinden, fem-i güher-i Nebevî'den zuhur edenleri de yalan saydılar. Kendilerinin istikbale matuf verdikleri haberlerin mahz-ı yalan olduğu zaviyesinden bakarak Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ahirete ait verdiği haberleri de aynı şekilde gördüler. Reybîlik, şüphecilik ve tereddüt içinde tamamen erimiş, kaynamış ve bir yalan bulamacı hâline gelmiş bu kimselerdir ki Efendimiz'i de tereddüt etmeden tekzip etmişlerdi.

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ *"Yalancılıkları ve samimiyetsizlikleri sebebiyle bunlara gayet acı bir ceza vardır."*

Kizb (yalancılıkları) esasen onların kesbi, azab-ı elim de Cenab-ı Hakk'ın yaratıp onlar için hazırladığı cezadır. Dolayısıyla da onlar sebebiyet verdiklerinden, bu azabı çekmeye müstahak olmuşlardır. Bu mevzuda وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ cümlesinde haklarındaki azabın عَلَيْهِمْ ile değil de لَهُمْ ile ifade edilmesi –7. âyet-i kerimenin tefsirinde geçen izahlar mahfuz– azabın onların lehinde olduğunu gösterir gibidir. Lehlerinde olan azap, ebedî yokluğa nispetendir. Yoksa hiçbir azabın insanın lehinde olduğu düşünülümez. Ayrıca, haklarındaki takdirin عَذْب (tatlı) olması mümkünken onlar için عَذَابٌ olmuştur.

عَذَابٌ kelimesindeki tenvin, azabın meçhuliyetini gösterir. أَلِيمٌ kelimesi ise maruz kaldıkları azabın onları çepeçevre sardığını ve onların her yanlarıyla "azap kesildiklerini" ifade eder. Bu azap, sürekli can yakan bir azap olması itibarıyla her zaman elemini hissettiren ağır bir azaptır.

Bundan başka, tasvirinin canlılığı bakımından şöyle bir mânâ da akla gelebilir: *"Bunlar için azap vardır."* derken Kur'ân-ı Kerim sanki azabı, eli, ayağı, kolu, dili, dudağı olan bir şey hâline getiriyor ve "elim" derken âdeta azap onların karşılarında bir canlı gibi kalkıyor, oturuyor ve elindeki iğnesiyle, çuvaldızıyla, kılıcıyla, mızrağıyla yanlarına sokuluyor ve onlara sürekli elem veriyor. Kur'ân'ın bu canlı tasviri içinde azap, oynayan, fıkırdayan, onlarla uğraşan âdeta bir canlı şeklinde tasvir ediliyor.

Kelimenin burada böyle "elim" şeklinde seçilmesinin sair kelimelere rüçhaniyeti var ve canlılık bakımından böyle düşünülmesi daha muvafık görünüyor.

بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ cümlesinde بِ sebebiyet mânâsınadır. Burada Kelâm açısından, Cebriye'ye bir cevap da çıkarılabilir. Her hasene, bir bakıma Cenab-ı Hakk'ın lütfuna, ihsanına, her seyyie de azaba bir sebeptir. Bu itibarla da eğer Cenab-ı Hak bir kısım kimseler hakkında, azab-ı elim hükmünü vermişse bu onların yalanları sebebiyledir. Burada Mutezile'ye de cevap sadedinde, bu sadece bir sebebiyet vermeden ibarettir. Ancak bu elim azap burada verilmiyor, tasavvuru kâbil olmayan bu azabı onların günahlarına karşılık Allah öbür âlemde verecektir. Öyleyse kesb (günah işlemek suretiyle azaba müstehak olma) onlara, halk (yaratma) da Allah'a aittir. Bu âyet, Cebir'in ve İtizâl'in içindeki bir "dâne-i hakikat"ın bulunmasını hatırlatma yanında Ehl-i Sünnet akidesinin hakkaniyetini ortaya koymaktadır.

Diğer bir husus da, münafıkların ancak cinayet kelimesiyle ifade edilebilecek çeşitli günahları içinde, buraya kadar söylenilen şekliyle sadece onların yalanlarının esas alınmasıdır. Evet, yalan çok büyük bir günahtır ve aynı zamanda bunların yalanları,

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ
وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

"Öyle insanlar vardır ki 'Allah'a ve ahiret gününe inandık.' derler; oysa iman etmemişlerdir." âyetinde de görüldüğü gibi Allah'a karşı bir yalandır. Onlar Hakk'a inanmıyorlardı, inanmak işlerine gelmiyor ve inandık demelerine rağmen gerçeğe ters olarak yalan beyanda bulunuyorlardı. Yani bu yalanlarıyla onlar Allah'a karşı saygısızlıkta bulundukları gibi insanları da aldattıklarını sanmaktadırlar. Aynı zamanda kendilerine karşı da yalan söylemiş olmaktadırlar. İşte yalan, böyle sağa sola dal-budak salmış korkunç bir cinayet olması itibarıyla, dünyada ve ahirette yalancıların canını yakacak azabı, Allah (celle celâluhu) yalana bağlamıştır.

Ayrıca yalan, bir bakıma küfrün de diğer bir adıdır. Zira küfür, Allah'ı inkâr etmektir, yalan da gerçeği inkârdır. Evet, küfür, biricik hakikate delâlet eden âfâkî ve enfüsî delillerin delâletini görmezlik mânâsına geldiğinden, o en büyük yalandır. Onun içindir ki Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem)

, وإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ
الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي

إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ،

"Yalan, insanı fücura (günaha), o da Cehennem'e; doğruluk "birr"e (iyilik) ve o da Cennet'e götürür."[272] diye ferman buyurmuşlardır. Burada "sıdk" ile "birr" ve "kizb" ile de "fücûr" sebep-sonuç muvazenesi çerçevesinde zikredilmiştir. Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) sıddıktır, sâdıktır. Müseylimetü'l-Kezzâb, Esvedü'l-Ansî kezûbdur, kezzâptır. Kıyamete kadar zuhur edecek bütün deccaller, –deccal kelimesinde de esasen mübalağa kipiyle yalancı mânâsı bulunması itibarıyla– yalanın, kizbin temsilcisidirler. Efendimiz'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) sonra bu âna kadar zuhur eden, otuz veya otuzun üstünde ne kadar süfyan ve deccal varsa, hemen hepsi de yalanlarıyla meşhur olmuşlardır.

Yalan, öyle bir hastalıktır ki, insan onun en küçüğünü bilerek-bilmeyerek bir kere kullanıverdi mi gerisi gelmeye başlar. Mesela, siyasî plânda bir kişi –halk diliyle söyleyecek olursak– kendi dümenini çevirmek suretiyle halkı aldatmayı, toplulukları kandırmayı plânlar ve bunu dirayet, kiyaset ve akıllılık sayarsa, yalan deryasına yelken açmış olur; ihtimal bir daha da geriye dönemez. İktisadî plânda halkı sömürmeyi, istismar etmeyi, halkın parasını elinden almayı akıllılık sayar veya fesadını salâh göstermeyi beceri gibi görürse bir daha da doğruluğa yönelemez. Ne var ki onun çevirdiği bu dümenler, hileler, dalavereler, yavaş yavaş halk tabakaları arasında bilinmeye başlar da, ukbâsını yitirdiği gibi dünyasını da kaybeder ve kendi kurduğu düzenin mağduru hâline gelir.

Şöyle ki, Saadet Asrı'ndan bu yana yalanla oturup kalkan bu kizbin temsilcileri, –ilk dönem münafıklarının anlatılması bahsinde de görüldüğü gibi– hep kurdukları tuzağın kurbanı olmuşlardır. Yalanın temsilcisi olan bu kimselerin, Medine-i Münevvere'de içtimaî, siyasî, iktisadî konularda ortaya attıkları, hatta kültür adına ileri sürdükleri bir sürü yalan vardır ki, bununla bütün halkı sömürme, istismar etme ve onlar üzerinde hâkimiyetlerini devam ettirme plânları kuragelmişlerdir. Ancak onların kurdukları bu tuzaklar kendilerinin başına dolanmıştır. Yani halk dilinde, مَنْ دَقَّ دُقَّ *"Eden, bulur."* şeklindeki söze mâsadak olmuşlardır. Bunların yeryüzüne neşrettikleri yalan, öyle bir yalancı toplum meydana getirmiştir ki, bunlar, yalanın babası olan münafıklar gürûhunun dahi önüne geçmişlerdir. Ne var ki gün gelmiş kendileri de kurdukları bu kizb değirmeninde öğütülüvermişlerdir. Zira bir gün gelmiş onların bu kapitalist anlayışına ve maddeci görüşüne karşı Komünizm çıkıvermiştir. Beri tarafta bunların aksine Liberalizm, Faşizm gibi sistemler çıkıvermiştir. İhtimal ileride kendilerini bitirip

tüketecek daha çeşitli içtimaî çalkalanmalar olacak, ektikleri zehir tohumları onları da zehirleyecektir. İşte yalan, onun temsilcisi için dahi bu kadar tehlikeli olması itibarıyla onlar için hem dünyada hem de ahirette, وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ mazmununca vesile-i azap olmuştur.

Evet, yalan söylemeleri ve dini yalanlamalarına bir ceza, bir mukabele olma mânâsında, onlar için can yakıcı hatta "can yakıcılığın ta kendisi bir azap" vardır. *İşârâtü'l-İ'câz'*da, yalanın, insanlığın sukût sebebi olup, kizble Müseylimetü'l-Kezzâb'ın esfel-i sâfiline yuvarlanmasına; sadakatın da insanoğlunun suûd (terakki) vesilesi olup, o alanın kahramanı Hazreti Muhammed aleyhissalâtü vesselâmın da beşerin en faziletlisi olduğuna vurgu yapılır.[273] Bu konuda bu kadarlıkla iktifa edip başka bir konuya geçmek istiyoruz.

Buraya kadar, Cenab-ı Hakk'a karşı veya O'na inanan mü'minlere karşı yapılan münafıkça bir vasıftan bahsedildi ki o da münafıkların, şahsî akide, davranış, duygu ve düşüncelerinde, neticesi itibarıyla kendilerine zarar veren kizb/yalan meselesiydi. Dünyanın neresinde olursa olsun böyle birilerini gördüğünüzde, onlar hakkında mülâhazalarınızı gözden geçirmeniz icab eder. Bunlar insanlar içinde her zaman bulunacak; onlarla beraber yaşayacak ve inanmadıkları hâlde, inandıklarını söyleyeceklerdir. İç ve dış dünyaları arasında bir araştırma ve tecessüste bulunduğunuzda onların zâhir ve bâtın bütünlüğüne sahip olmadıklarını, içlerinin bazen dışlarından çok uzak, bazen çok geride olduğunu görecek; onların yalan söylediklerine ve hilâf-ı vâki beyanda bulunduklarına şahit olacaksınız.

Keza bunlar değişik hile ve dalaverelerle her meseleyi halledeceklerine inandıklarından, mütemadiyen tuzak kurma, komplo peşinden koşma, –Kur'ânî tabirle– "mekir" ve "keyd" yapma işiyle iştigal ettiklerinden, âdeta bunun dışında bir şey bilmez hâle geldiklerini göreceksiniz. Dahası, bunlar insanlara karşı yaptıkları bu şeyleri, Allah'a dayanan mü'minlere karşı da yapacak, hatta bütün duygu ve düşünceleri itibarıyla hileden başka bir şey bilmedikleri için Allah'a karşı yapma cüretinde de bulunacaklardır.

Ne var ki münafık, bütün bunları yaparken sürekli gel-gitler yaşayacak; amelde, duyguda, düşüncede asla tereddütten kurtulamayacaktır. Ayrıca, İslâm hesabına herhangi bir gelişmeyi çekemeyecek, bundan rahatsız olacak ve haset hâsidi yiyip bitirdiği gibi, onları da iman ve İslâm adına meydana gelen başarılar yiyip bitirecek ve hastalıklarına hastalık ilave edecektir. İşte çok yönlü olan, onların akide ve şahsî amel

açısından nifaklarına alâmet olarak anlatılan bu husus, münafik alâmetlerinin bir tanesidir.

Daha önceki âyetlerde, münafıkların, mü'minlere ve hatta Cenab-ı Hakk'ın zatına karşı gözü dönmüşçesine muhâdaada bulunma küstahlığına temas edilmişti. Onları bu muhâdaaya sevk eden şeye gelince o, Kur'ân-ı Kerim'in ifadesine göre, kalblerinde bir marazın bulunması şeklinde ortaya konmuştu. Müteakiben, diğer bir münafik alâmeti sayılan ve hayat-ı içtimaiye-i beşeriyede fitne ü fesada sebebiyet veren şeylerden biri olarak sayılan bir diğer husus da, toplum sınıfları arasında, aşağı sınıf-yukarı sınıf ayrımcılığının yapılması ve "Bu sınıf daha yüksek, bu değil." gibi asırlarca hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeyi zîr ü zeber eden bir anlayışın hâkim olmasıdır ki, inananlar arasında farklı; kendi takımları, grupları, şeytanları, yandaşları ve hâkim güçlerle baş başa kaldıkları zaman farklı tavır ve davranış ortaya koymalarını, buna esas teşkil eden iç durumlarını, yani temel psikolojilerini ifade için Kur'ân, konuyu müşahhas olarak ortaya koymanın yanında, bir de istiare-i temsiliye yoluyla mücerredin enginliği çerçevesinde daha bir pekiştirir; ta ki anlayışımızın ulaşmakta zorluk çektiği hususları daha iyi anlayabilelim.

Şöyle ki, aslında onları inhirafa sevk eden husus, bir maraz-ı kalbî, bir maraz-ı ruhî ve bir maraz-ı ahlâkîdir. Böyle bir marazla malûl olanların doğru düşünüp doğru davranmaları çok zor ve hatta imkânsızdır. İşte Kur'ân-ı Kerim bu noktaya dikkatleri çekerek فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ der. Onların kalblerinde böyle kronik bir rahatsızlık olduğundan فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا Cenab-ı Hak da onların marazını sürekli artıp duran bir hastalık hâline getirir.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (10. Âyet)

İsterseniz şimdi de dil açısından, bir meâl çerçevesinde bu âyetin bazı nüktelerine göz atalım:

7. âyetteki عَلٰى قُلُوبِهِمْ ile buradaki فِي قُلُوبِهِمْ arasında bir tetâbuk vardır. Kâfirlerin kalbleri üzerine mühür vurulmuş, münafıkların kalblerinde ise bir maraz vardır. Bu, hem kâfirin hem de münafıkın kalb cihetiyle malûl olduğunu gösterir. Bu itibarla da münafıkların –inanmayanlar gürûhunun ikinci sınıfı olarak– kâfirlerin yanında yer aldıkları söylenebilir.

مَرَضٌ kelimesi, Arapçada, sülâsî babların dördüncüsünden gelir. Bundan türetilen sıfat, ism-i fâil olarak مَارِضٌ şeklinde değil, مَرِيضٌ şeklinde sıfat-ı müşebbehe olarak gelir. مَرَضٌ kelimesi, Türkçemizde hastalık demektir. İnsanın asabî ve adalî olarak kısmen veya tamamen bir kısım fonksiyonlarını yerine getirememesi ve muvazenesizliğe düşüp kendisinden beklenileni verememesine maraz dendiği gibi, bu kelime, mizaç bozukluğu mânâsına da kullanılır. Marazı bu açıdan ele alırsak mânâ, "Onların kalblerindeki hastalık sebebiyle mizaçları bozulmuş ve artık ruhî ve bedenî fonksiyonlarını tam eda edemiyorlar ve kendilerinden bekleneni veremiyorlar." şeklinde olur. Tâbiîn imamlarından Katâde İbn Diâme, İkrime ve Dahhâk'ın beyanlarına göre bu rahatsızlık, Allah'a sağlam inanamama hususunda bir tereddüt ve şüphe hastalığıdır.

Aslında, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine'yi teşrif ettiği dönemde, inanç noktasında bunların kalblerinde ciddi bir hastalık vardı ve böyle bir hastalık içinde bulunduklarından, başkalarını da kendileri gibi hasta görüyorlardı. Evet karşılaştıkları herkesi aynı hastalıklarla malûl görüyorlardı. Yani onlar, kendileri gibi başkalarını da ahiret hakkında tereddüt içinde, Allah hakkında bozuk anlayışlı, tabi, amel noktasında da zikzakları olan, fikrî, aklî, amelî, ahlâkî, ruhî reybîlik ve tereddüt içinde zannediyorlardı. Aslında insan kendinde bulunan bir hastalığı, karşısındaki insanda da vehmeden bir karaktere sahiptir. Böyle bir ruh hâleti içinde bulunan tali'siz, biraz da öyle görmek istediğinden, başkalarını da kendi vehm ü hayaliyle değerlendirir ve aynı şeyle malûl görür.

Bunun gibi, onlarda potansiyel ciddi bir maraz vardı; günü gelip de Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz Medine'yi teşrif edince –daha evvel arz ettiğim gibi– bir kısım kuruntularla oturup-kalkan kimselerin plân, tasavvur ve ümniyeleri altüst olmuştu. O gün bir dünya hâkimiyeti kurmak isteyen inkârcı düşünce, gelişen Müslümanlık karşısında küfrünü gizleme yoluna girivermişti. Küfür zâhiren gizlenince nifak düşüncesi doğmuştu. Onlar zâhiren Müslüman görünüyorlardı ama içlerinde korkunç bir küfür hükümfermâ idi. Küfür düşüncesi onların cibilliyetlerine, fıtratlarına ve ruhlarına öyle sinmişti ki, artık tefrik etmeden Nebi'ye karşı da keyd ve mekrde bulunmaktan çekinmiyorlardı. Hatta Allah'a karşı bile küstahça hileye, hud'aya kalkışıyorlardı.

Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine'ye geldiği zaman, bu tür marazla malûl olan bu kimseler, karşılarında böyle bir Nebi'yi görünce tamamen sukût-u hayale

uğradılar ve altüst oldu plânları. Bu sebeple Cenab-ı Hak da, فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا *"Onların hastalığını artırdı."*

Burada bir noktaya daha dikkat etmek lazım: ف harfi burada "sebebiyet" mânâsı ifade eder, yani esas hastalığı davet eden yine onlardaki bir hastalıktır. Yani onlarda bir hastalık vardı. Hastalığın artması meselesi sanki bir komplikasyondu. Onlar hastalıklarına yanlış tedavi uyguladılar ve onu azdırdı, onulmaz bir hâle getirdiler. Keşke illetlerini bilebilselerdi.. heyhat bilemediler ve kendilerine ettiler. Şair ne güzel söyler:

" Bil illeti, kıl sonra mudâvâta tasaddi,
Her merhemi her yâreye derman mı sanursun?
En ummadığın keşfeder esrâr-ı derûnun
Sen herkesi kör, âlemi sersem mi sanursun.?"

Evet, illet bilinemediğinden tedavi yoluna tam tasaddi edilememişti. Aslında bunların içlerinde bir nebiye kavuşma, akidelerini ıslah etme ve dünyaya hâkim olma hırsı vardı. Ne var ki, Nebi ile karşılaşınca kıskançlıklarına yenik düşmüş, potansiyel marazlarını azdırmış ve onulmaz bir komplikasyona sebebiyet vermişlerdi ve marazın altından ziyade-i maraz çıkmıştı. Evet, فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا *"Bu sebeple Allah onların marazlarını artırmıştı."*

Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine'yi şereflendirdiklerinde orada mütevazi bir site devlet teessüs etti. Ardından her yerde birbirini takip eden fetihler başladı. Bu itibarla da haset cephesinin ümitleri her gün biraz daha sarsılıverdi. Hendek vakası olduğu zaman, onlar yaptıkları hıyanet sonucu artık Medine-i Münevvere'de yaşayamayacaklarını anlayarak gidip Hayber'e iltica etmişlerdi ki, orada da uzun zaman kalabileceklerine inanmıyorlardı. Dahası bilemiyorlardı ki, Cezire-i Arap'ta meydana gelen bu nur ve bu nurun hâsıl ettiği yüksek vakum bir gün kendi dışındaki her şeyi evirip çevirip kendine benzetecek ve mutlaka kendi desenini hâkim kılacaktı. Bilmiyorlardı, zira kıskançlık gözlerini kör etmişti. Bundan dolayı da, fetihleri gördükçe, o oluşuma katılıp o vücuttan bir uzuv, bir rükün olmaları ve o cereyan içinde yerlerini almaları gerekirken inatlarına takılıp yanlış yola girdiklerinden hastalıkları arttıkça artmıştı. Öyle ki nerede Müslümanlık adına bir fütuhata şahit olsalar, "Yine mi?" diyor ve hafakandan hafakana giriyorlardı. Nerede Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) uzanan bir yardım eli, bir destek görseler, "Yine mi O'na yardım yapılıyor?"

deyip hasetle kıvranıyorlardı ve nerede İslâm'ın nuru, İslâm'ın güneşi şûlefeşan olsa tedirgin oluyorlardı.

İşte bütün bu hastalıklar, فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ beyanıyla gösteriliyor ki bu onların kalblerindeki kinin, kıskançlığın, hasedin, nefretin dışa vurmasından başka bir şey değildi. Evet işte bunlardı onların iç âlemlerini tahrip eden hastalıklar ve tabi bu hastalıklara sabebiyet veren de onların kendileri idi.

***

Meseleyi, kelime ve cümlelerin hususiyeti açısından ele aldığımızda o nükteler bize daha çok şey anlatacaktır:

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا : فِي burada zarf içindir. Yani bu maraz, bedenî hastalıklar gibi, tıbbın zâhirî bir muayene veya laboratuar tahlilleriyle teşhis edebileceği türden bir hastalık değildi; kalb hastalıklarındandı. Sanki kalb, bedenin her köşesine hayat suyunu püskürttüğünde, içinde bulunan hastalığı da her yana pompalamış oluyordu ki, inanmış gönüllere imanın hâkim olması gibi, bir sürü hastalıkla malûl bulunan bu kimselerin maddî-mânevî hayatlarına da iç içe marazlar hâkimdi. Dolayısıyla da bunlar hep hastalık görecek, hastalık duyacak, hastalık konuşacak ve herkesi kendileri gibi hasta sanacak, hasta şuuruyla akıl yürüteceklerdi. Zira hastalık onların kalblerindeydi.

Evet kalb, insanın cismanî varlığında, onun bizzat müteharrik kayyimi mesabesindedir, o durunca cismanî hayat da durur. Onun gibi mânevî kalb durduğunda da ruhanî hayat durur. Bu tevcihe göre onların o mânevî hastalıklarının da فِي zarfının işaretiyle, kalblerinin derinliklerinde olduğu anlaşılıyor. Evet, onlarda bu ana unsur hastaydı ve bütün sistemin de ahengi bozulmuştu. Sahih hadiste:

أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ
صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ
الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ

"Dikkat edin, bedende bir parça et vardır, o sağlıklı olduğu zaman bütün beden de sağlıklı olur, o bozulduğu zaman bütün beden de bozulur. Bilesiniz ki o kalbdir." [274]

buyrulur ki, çok önemlidir. Biz, bu iki kalbin birbiriyle alâkasını, عَلٰى قُلُوبِهِمْ'in

tefsirinde arz etmiştik. İşte Kur'ân-ı Kerim, onların kalblerinin içinde hastalık var derken, asılda hastalık var; öyleyse diğer uzuvlara da sirayet edecek demektedir.

Ayrıca araz yani hastalık insanda arizîdir, sıhhat ise asıldır. Maddî-mânevî yapısıyla insan dünyaya gelirken sıhhatli olarak gelir. Maddî-mânevî arızalar, hastalıklar, insanların kesbi, Allah'ın da yaratmasıyla sonradan ârız olur. Öyleyse Kur'ân: فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ifade buyururken, "İçlerinde kesblerine mütevakkıf Allah'ın yarattığı, selim fıtratlarını bozan bir hastalık var." demektedir. مَرَضٌ kelimesinin tenvin-i tenkîrle gelmesi, kendileri tarafından bilinemeyen bir hastalık veya beşer tarafından zor sezilen bir hastalık olduğunu gösterir. Zira bu hastalık, onların kalbî rahatsızlıklarından doğup bütün ledünniyatlarına hâkim olan ve psikolojinin çeşitli dallarıyla ele alındığında ancak anlaşılabilen bir hastalıktır. İşte bu yaklaşımdan hareketle diyoruz ki, onlarda anlaşılması çok zor bir hastalık vardır.

O zaman فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ cümlesine şöyle mânâ verebiliriz: Onların; önce kalblerinde başlayıp, sonra bütün iç dünyalarını saran, yayılıp genişleyen, derken bedenin bütün fakültelerini çepeçevre ihata eden ve fıtrat-ı asliyelerini bozan, anlaşılması zor, tam kavranamaz bir marazları var. İçlerinde öyle bir marazın olması, görme, duyma, hissetme ve sair bütün duygu ve düşünce ahenklerinin bozulması gibi bir sonuç doğuracağından, doğruyu görememe ve duyamama gibi komplikasyonlara sebebiyet verecektir.

Ayrıca, فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا ve يُخَادِعُونَ اللّٰهَ âyetleri arasında tam bir tekâbülün (mukâbele) olduğu görülmektedir. Şöyle ki: Onlar Allah'a muhâdaa ederler, فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا *"Allah da onların marazlarını artırır."* şeklinde bir mütekabiliyet söz konusudur.

Burada فَ'nin sebebiyet mânâsına oluşundan şunu anlamak da mümkündür: Onlar hastalıklarını bilemedikleri için, tedavi yoluna da tasaddi edememişlerdi ki, kendilerinin sebebiyet verdiği içlerindeki bu gizli hastalık, bütün vücudu sarıvermişti de farkına varamamışlardı. Allah da (celle celâluhu) kalblerindeki bu hastalıkları artırdıkça artırmıştı.

مَرَضًا kelimesinin temyiz olarak gelişinde de şöyle bir nükte söz konusudur: Bu şekildeki bir temyiz, müphem bir nispetten belirsizliği kaldırır ki bu da şu anlama gelir:

Acaba hasta tabiatlı, gözleri ve görmeleri, kulakları ve duymaları, kalbleri ve iç ihsasları çarpık bu kimselerin Cenab-ı Hak neyini artırıyor, ziyade ne ile alâkalıdır? Şöyle ki hadislerde görüldüğü üzere hastalıklar, mü'minin sevabını artırır, derecesini yükseltir ve onu günahlardan arındırır.[275] Acaba hastalık, mü'minde artırdığı bu hayırlı şeylere mukabil, münafıkların neyini artırmaktadır? Temyiz için gelen مَرَضًا kelimesiyle anlaşılmaktadır ki, Allah (celle celâluhu) bunların sadece marazlarını artırıyor. Mü'mine şeker-şerbet olan belâ ve musibetler, münafıkta fâsit daireler şeklinde sürekli mevcut marazı artırıyor.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ
لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا

"Biz Kur'ân'ı mü'minlere şifa ve rahmet olarak indiririz. Ama o, zalimlerin sadece ziyanını artırır."[276] İnsanların içlerindeki tiksinti hâsıl eden rics (çirkin şey, huzursuzluk, inkâr), hep başka ricse sebebiyet vermektedir. Evet, âyet-i kerimede de buyrulduğu gibi rics, hep ricsi çekmektedir.

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ
رِجْسًا إِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ

"(Yeni bir sûre indiğinde) kalblerinde küfür ve nifak hastalığı olanların ricsine rics kattı ve onlar kâfir olarak öldüler."[277] Evet, âyet, onlarda önceden bulunan habâsete, denâete, tiksinti uyaran şeylere yeni şeyler inzimam ettiğini ve onların kâfir olarak bu hâl üzere ölüp gittiklerini anlatmaktadır.

Bu, esasen onların muhâdaalarına, Müslümanlar aleyhindeki komplolarına, keydlerine, mekirlerine sebebiyet veren ruhî, ahlâkî, fıtrî hastalıklarının bir sonucuydu. İşte böyleleri için hem dünyada hem ahirette azab vardır. Bu azab-ı elimi anlatan cümle, hem muhâdaanın, hem inanmadıkları hâlde inanmış görünmenin hem de kalblerinde maraz bulunmasının neticesi olarak şöyle noktalanmaktadır: وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ Yani onlar için dünyada ve ukbada azabın elim olanı ve en can yakanı vardır. Bu onların yalan söylemeleri veya Peygamber'i yalanlamaları sebebiyle, bu mevzuda bir mahiyet kazanıp ikinci bir fıtrat iktisap etmelerine ceza olarak verilmektedir.

Bir hakikati yalan sayma, bir şeyi tekzip etme ve yalan söyleme Allah nazarında

büyük bir cürüm, büyük bir hatadır. Bunların başında da, birinci âyette gördüğümüz gibi, göz göre göre hilaf-ı vâki beyanda bulunma gelmektedir. Şöyle ki, onlar: يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ *"Gerçekten inanmadıkları hâlde Allah'a ve ahiret gününe inandık derler."* Bu itibarla da her şeyden evvel onlar, Allah'ın görüp bildiğini bildikleri hâlde yalan söylüyorlar. İşte bu insanlara, kevnî hakikatlere ve nefislerine karşı yalan söylemelerinin mukabili olarak dünyada ve ahirette kendileri için can yakıcı bir azap vardır. Yalan söyledikçe de her yalana mukabil vicdanlarında –varsa vicdanları– azap duyacaklardır.

اَللّٰهُمَّ أَجِرْنَا وَقِنَا النِّفَاقَ وَالشِّقَاقَ
وَالْاِفْتِرَاقَ وَالضَّلاَلَ، آمِينَ.

257 Bkz.: Nisâ sûresi, 4/143.
258 Buhârî, *tefsîru sûre* (63) 5, 7; Müslim, *birr* 63.
259 Tevbe sûresi, 9/101.
260 Muhammed sûresi, 47/30.
261 Bakara sûresi, 2/74.
262 Hadîd sûresi, 57/16.
263 Bakara sûresi, 2/74.
264 Mü'minûn sûresi, 23/100.
265 Bkz.: el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* 1/162,163.
266 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.602 (Otuzuncu Söz, İkinci Maksat).
267 Bkz.: Buhârî, *tefsîru sûre* (3) 15, *merdâ* 15, *edeb* 115.
268 Târık sûresi, 86/15-16.
269 Bakara sûresi, 2/10.
270 el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz* s.136; el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ulûmi'l-belâğa* s.106
271 Münâfikûn sûresi, 63/4.
272 Buhârî, *edeb* 69; Müslim, *birr* 102-105.
273 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.82-83.
274 Buhârî, *îmân* 39, *büyû'* 2; Müslim, *müsâkat* 107.
275 Bkz.: Buhârî, *merdâ* 1; Müslim, *birr* 51; Tirmizî, *cenâiz* 1.
276 İsrâ sûresi, 17/82.
277 Tevbe sûresi, 9/125.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ
(11-12. ÂYETLER)

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ
قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ۝
أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ﴾

“Ne zaman onlara: ‘Yeryüzünde fesat çıkarmayın!’ denilse ‘Biz sadece barışçıyız, ortalığı düzeltmekten başka işimiz yok!’ derler. Gözünüzü açın, bunlar bozguncuların ta kendileridir, lakin şuur yoksunudurlar, fark edemiyorlar.”

Bu âyetle de, münafıkların hayat-ı içtimaiyede sebebiyet verdikleri, verecekleri ayrı bir hususa dikkat çekilmektedir. Fakat önce...

Müfredat Mânâsı (11. Âyet)

إِذَا bir edattır, şart ifade eder. قِيلَ meçhul fiil-i mâzi, لَ harf-i cer, هُمْ zamir-i muttasıl, لَا تُفْسِدُوا nehy-i hâzır. İfsat kelimesi, fesat kökünden gelir ve if’âl babındadır. Lügat mânâsı itibarıyla, fesada verme, telef etme, bozma, ihlal etme ve bağı, akdi çözme mânâlarına gelir ki bu da ancak insanların eliyle olur. Nitekim: ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ *“Allah’ın buyruklarını umursamayan şu insanların yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bir fesat meydana geldi ve nizam bozuldu.”*[278] âyeti bu hakikati ifade etmektedir.

فِي الْأَرْضِ : الْأَرْض üzerinde bulunduğumuz yerküredir. Ayrıca arz, bir şeyin altı, alt tarafı mânâsında da kullanılır ki, yerküremiz de izafî olarak ayaklarımızın altındadır. Çoğulu أَرَضُونَ ve أَرَاضِي şeklindedir.

قَالُوا mâzi fiilden cem-i müzekker gâibdir.

إِنَّمَا kelimesi, hasr ifade eden bir edattır.

نَحْنُ zamir-i munfasıl olup mütekellim maa'l-gayr makamında kullanılır.

مُصْلِحُونَ kelimesi if'âl babından أَصْلَحَ fiilinin ism-i fâilidir ve ifsadın tam zıddı bir mânâya gelmektedir. İfsatta; fesada verme, telef etme, akdi bozma, insanları birbirine düşürme, nifak ve şikak çıkarma gibi mânâlar söz konusu olmasına mukabil ıslahta, fesada sebebiyet veren hâllerin ortadan kaldırılması bahis mevzuudur. Lügatlarda ıslah kelimesine, "onarma, fitneyi fesadı izale etme, nifak ve şikakı kaldırma, bozuk düzeni ıslah etme, deformasyona maruz kalmış bir şeyi yeniden şekillendirme, reforma tabi tutup eski hâline irca etme" gibi mânâlar verilmiştir. Ferdî, ailevî ve içtimaî zaviyeden daha başka mânâlar da melhuz olabilir.

Şimdi de kelimelerin ifade ettiği bu mânâlardan hareketle âyetin mazmununa bakabiliriz.

Evet, Kur'ân'ın beyanı vechile, o münafıklara: "Yeryüzünde fitne ve fesat çıkarmayın, toplumun değişik kesimleri arasında kardeşlik rabıtalarını koparak herc ü merce sebebiyet vermeyin ve ifsattan vazgeçin!" denildiğinde onlar: "Siz ne diyorsunuz! Bizler birer ıslahçıyız, yeryüzünden fitne ve fesadı gidermek suretiyle sulh-u umumiyi temin edip, değişik kesimleri birbirleriyle uzlaştıran ıslahçılar gürûhundanız." derler.

Bu âyette emr-i bi'l-ma'ruf vazifesini yapmak için mü'minlere eğriyi-doğruyu gösterme adına nasihat edildiği gibi, onların karşısında bulunan ifsatçılar gürûhuna da aynı şekilde nasihat edilmekte ve fitne ve fesattan vazgeçmeleri istenmektedir; istenmektedir zira onların en bariz vasıfları fitne ve fesattır.

Fitne ve fesat, hayat-ı içtimaiyede bir semm-i kâtil (öldürücü zehir) hükmünde olduğundan, onun bertaraf edilmesi çok önemlidir. Her şeyden evvel bir toplumda fitne ü fesat ve herc ü merc devam ettiği sürece ne şahsî ne ailevî ne de içtimaî huzurdan, sükûndan söz edilemez. Öyleyse ilk önce bu fitne ü fesadın izalesine çalışmak lazımdır ki, bu da her toplumda, söz ve hareketleriyle fesat çıkaranlara karşı "Zinhar fesat çıkarmayın ve toplumu birbirine düşürmeyin." diyecek bir ıslahçılar grubunun bulunmasını gerektirmektedir. Gerçi, buna karşılık onlar da her devrin fesatçıları gibi hareket edecek, hiçbir müfsit "Ben müfsidim." demez prensibiyle "Biz ifsatçı değiliz." diyeceklerdir. Bu gerçeğe binaen hiç kimse kendini fesatçı görmeyeceğinden, mü'minlerin onlarla muamelelerinde bu hususu da nazara almalarında yarar var.

Sâniyen: Onların, إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ demeleri, bundan önceki âyette görüldüğü gibi yine fıtratlarındaki zikzakın bir sonucudur. Bu açıdan da âyetler arasında bir irtibat

söz konusudur. Sibaka göre siyakın böyle olması gayet latif düşmektedir. Esasen o zavallılar fıtrat-ı selimeleri bozulduğu ve olumsuz bir fıtrat-ı sâniye iktisap ettikleri için, salahı fesat, fesadı da salah zannetmekte ve lehlerinde olan bir şeyi aleyhlerinde, aleyhlerinde olanı da lehlerinde görmektedirler. Evet onlar, gülistanı hâristan (dikenlik), nîrânı (cehennemleri) cinân (cennetler) şeklinde görmektedirler. Bu itibarla da en tatlı, en leziz şeyler onlar için acı ve acı verici; en acı ve acı verici şeyler de aksine en mütelezziz şeyler hâlinde görünmektedir. İşte bu bir fıtrat bozulmasıdır, ne var ki onlar bunun farkında bile değillerdir.

Kur'ân'ın resmettiği bu tip insan psikolojisinin çok iyi anlaşılması lazımdır ki, bilmeyerek yanıltılmayalım ve aldatılmayalım. Evet, onlar anarşi çıkarırken sulh yaptıklarını sanırlar ve terörle bir yere varılacağını zannederler. Bunun için de toplum hayatında, sınıflar arası mücadele hissini tetikleyerek sürekli kavgalara sebebiyet vermekte ve kitleleri birbirine düşürmektedirler. Böyle bir münafık karakterin geniş dairede toplum hayatına hâkim olduğunu düşünün, öyle bir toplumda herc ü merc kaçınılmaz olacak, zengin-fakir, çalışan sınıf-çalıştıran sınıf birbirinin hasmı hâline gelecek; bir yanda paraya hükmeden kapitalistler, beri tarafta ezilen fakirler.. derken gerginlikler arttıkça artacak ve korkunç ihtilaf ve iftiraklarla inleyen yığınlar kahrolup gideceklerdir.

Bu durumda, hayat-ı içtimaiyede amûd-i fikârî (omurga) konumunda bulunan orta sınıf ve bu sınıfı besleyen daha alt katmanlar yok olup gidecek; derken koskoca bir dünya emek ve sermaye mücadelesiyle sarsılacak ve neticede içtimaî, iktisadî hayat felce uğrayacaktır. Neticede bu anlayış, tam zıddıyla mukabele görmek suretiyle sistem alternatiflerinin doğmasına sebebiyet vererek toplumları iç içe karmaşalara sürükleyecektir ki, Liberalizm ve Kapitalizm karşısında Komünizmin doğması bu vetirenin sonucudur. Dikkat ederseniz bunlar, bu feci süreç sonunda sulh-u umumiyi temin edeceklerini söylüyorlardı. Aslında fesadı sulh görüyor ve kendilerini de ıslahçı kabul ediyorlardı.

Böyleleri, selim fıtratlarını kaybettiklerinden hayat-ı içtimaiye adına öldürücü zehir olan meseleleri şerbet diye sunuyor ve kendileri gibi bütün âlemi de sersem görüyorlardı.

Bir diğer husus da; onlar hem Saadet Asrı'nda hem de daha sonraki asırlarda bu fitne ve fesadı irtikâp ederken kendilerini uzlaştırıcı, arabulucu gibi görüyor ve takdir bekliyorlardı. İbn İshak'ın İbn Abbas'tan (radıyallâhu anh) rivayetinden anlaşılan şudur: Onlar *"Biz ıslahçılarız."* derken şunu kastediyorlardı:

“Ehl-i Kitap olan Hıristiyan ve Yahudiler ile ümmet-i Muhammed arasında çok ciddi uçurumlar vardır. Biz, bir kısım köprüler tesisiyle hatt-ı muvâsalayı temin etmek ve bütün Ehl-i Kitap’ı bir araya getirmek istiyoruz.”[279]

Aslında bu beyanları yalandı ve Kur’ân-ı Kerim’in ifade ettiği gibi onlar bu yalanın cezasını göreceklerdi. Bunlardan bazılarının da şöyle-böyle dinsizlere yanaşma, şirin görünme gibi bir hâlleri vardı ki bu da Kur’ânî tabirle *“zalimlere ednâ bir rükûn/meyil”*le meyletmek suretiyle helâk olma demekti

. وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ

وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ

“Bir de sakın zulmedenlere meyletmeyin, sempati duymayın, yoksa size ateş dokunur. Aslında sizin Allah’tan başka yar ve yardımcınız da yoktur. Böyle davranınca, O’ndan da yardım görmezsiniz.”[280] Tabi bu meyil, onlara göre, Üstad Bediüzzaman’ın *Mesnevî-i Nuriye*’de kullandığı tabirle, “aradaki hatt-ı muvâsalayı temin”[281] maksadına matuftu.

Hâlbuki aradaki dere o kadar geniş idi ki, böyle bir şey katiyen mümkün değildi. Nasıl olur ki, bir tarafta Allah’a iman dâhil bütün içtimaî, iktisadî huzurun ana unsuru olarak “madde”yi kabul eden sistem, diğer yanda bütün içtimaî, iktisadî ve siyasî huzurun teminini Allah’a imanda gören başka bir nizam.. evet bunlar birbirinden o kadar uzak idi ki, sözde arabuluculuk yapıyoruz diyen bu gürûh, hatt-ı muvâsalayı temin edemedi ve o derin dereye düşüp boğuldular ya da öbürlerine iltihak ettiler.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (11. Âyet)

Kısaca verdiğimiz meal ve müfredat bilgilerinden sonra şimdi de âyetin dille alâkalı nükteleri açısından muhtevası üzerinde durmaya çalışalım:

وَإِذَا قِيلَ cümlesi onlara böyle bir ikazın yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Böyle bir ifadeden biz irşad etme ve emr-i bi’l-ma’ruf yapmanın fıtrî, beşerî ve insanlık için lüzumlu bir mesele olduğunu anlarız. قِيلَ kelimesi meçhul fiildir ki, bu da herhangi bir insan bu işi yaparsa yeterli olur demektir. O kadar ki, nasihat yapma, hayırhâhlıkta bulunma mevzuunda bir kişinin yapması, o hizmetin diğerlerinden düşeceğini gösterir ki bu da cihadın farz-ı kifâye olduğuna delâlet eder.

“Fesat çıkarmayın.” mânâsını ifade eden لَا تُفْسِدُوا kelimesi fiil-i muzâridir,

teceddüde delâlet eder. Demek ki onlar fesadı peyderpey ve zincirleme çıkarıyorlardı. İfade, "İşte bu muzaaf cinayeti yapmayın." demektedir.

Demek ki onlar, hep fesat düşünüyor ve bir fesat çıkardıktan sonra hemen ikincisine koşuyorlardı. Zaten her devrin münafığı kendi devrine fesat çıkarır. Fiildeki teceddüt bunu da hatırlatır. Ayrıca; "Fesat çıkarmayın, sonra bu fesat teceddüt eder durur." mânâsı da söz konusu olabilir ki, bu da ilk fesat tohumunu attıktan sonra siz kenara çekilseniz dahi o zincirleme devam eder gider de vebali hep size râci olur. Yani fesada sebebiyet vermeniz cihetiyle siz mesul olursunuz. Evet, hem sizin yanlış bir iş yapmanız hem de başkalarına kötü örnek olmanız açısından vebaliniz katlanır durur.

فِي الْأَرْضِ *"Sizin ayağınızın altında ve sizin için âdeta bir beşik gibi olan 'yerkürede'"* sözünden şu anlaşılmaktadır: İnsanlar yeryüzünde bir hânenin içinde yaşayan hâne halkı gibidirler. Beşikleri bir olduğu gibi o beşiği sallayan bir; keza o beşiği herkese aynı nimetlerle donatıp önlerine koyan da birdir. Siz yeryüzünde fesat çıkardığınız zaman, bunun neticesi herkese dokunacak ve zengin-fakir, zayıf-kavi, zalim-mazlum bundan zarar görecektir. Evet, فِي الْأَرْضِ yeryüzünde, yani onların hanesinde sözüyle, güçlünün yanında zayıfa, kavinin yanında âcize ve zalimin yanında masuma da olan olacak, diyerek fesat çıkaranların rikkat-i cinsiyelerinin yani insanın kendi cinsine karşı şefkat hislerinin harekete geçirilmesi hedeflenmiştir.

Buraya kadar olan kısım o hayırhâhların ve nasihatçilerin deyip edeceğiydi. Buna karşılık muhatapları diyalektiğe başvurarak قَالُوٓا diyeceklerini diyorlar. Bu da göstermektedir ki onlar kendilerine yapılan nasihati ne dinlemiş ne kulak vermişlerdir. Zaten onlar böyle şeyleri anlayacak durumda da değillerdir. Hâlet-i ruhiye itibarıyla başka şeylerle dolu bulunduklarından, kendi dünyalarına ait mefsedet dışında hiçbir şeyi dinlemezler, dinleseler de anlamazlar. Evet, onlar kendi düşünce dünyalarının dışında ne anlatırsanız anlatın onu kendi kıstasları içinde anlar ve ona göre de karşılık verirler. Siz Allah, ahiret ve Cennet... dersiniz, onlarsa, "Doğru, bizim kırlarda cennetlerimiz var." diye mukabelede bulunurlar. Onlara göre burada çalışıp ahirette mükâfat görmek değil, burada çalışıp burada yiyip içmek esastır. Evet, her şeyi o yanlış kıstaslarına göre değerlendiren bu tali'sizler o dar düşüncelerinden katiyen sıyrılamazlar. Binaenaleyh siz ne derseniz deyin onlar kendi bildiklerinden şaşmaz ve kahrolası gururlarının güdümünde "Sen nasihat ededur." إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ

“Gerçekte sadece biz ıslahçılarız.” sözleriyle soluklanır ve bildiklerini söylerler.

إِنَّمَا kelimesi hakikaten veyahut iddia olarak maluma dâhil olur. Bu da onların, muhataplarıyla istihza ettiklerini gösterir. Yani “Siz bize fesat çıkarmayın.” diyorsunuz; oysaki siz de biliyorsunuz ki asıl ıslahçı bizleriz.

إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ Bir isim cümlesidir ki, te’kidle beraber devam ve sebata delâlet etmektedir. Böyle bir diyalektikle onlar, “Biz şimdiye kadar hep ıslahçı olduk ve ıslahçılarız.” diyorlar.

Aslında daha önce arz ettiğim gibi onlar, hiç kimsenin kendi namına kötülüğü, fesadı kabul etmeme hâlet-i ruhiye ve psikolojisiyle bunu söylemiş olabilecekleri gibi cibilliyetlerinin, fıtratlarının bozulmuş olması itibarıyla, yaptıkları fesatları, salâh saymaları şeklinde de anlaşılabilir. وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ne var ki onlar bu hususun farkında değiller.

E v e t, أَلَٓا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ *“Gözünüzü açın, bunlar bozguncuların tâ kendileridirler ama şuurları yok, farkında değiller.”*

Müfredat Mânâsı (12. Âyet)

أَلَٓا kelimesi, dikkati çeken, uyaran bir tembih edatıdır ki, eskiden hocalarımız bize bu edatı anlatırken şöyle mânâ verirlerdi: “Âgâh u mütenebbih olun ki!” Mütenebbih olma da uyanma, kendine gelme, etrafından haberdar olma gibi mânâlara gelmektedir. Ayrıca, أَلَٓا’da bunların yanında geçmişi hatırlama, geleceği de dikkate alma mânâları söz konusudur.

هُمْ muttasıl zamirdir ve إِنَّ ile te’kid edilmiştir.

هُمُ الْمُفْسِدُونَ : اَلْمُفْسِد kelimesi de ism-i faildir ve اَلْمُصْلِحُونَ’a karşılık fesadı çıkaranlar demektir.

* * *

Burada şu disiplinler üzerinde durmakta yarar var: Biz mü’miniz, bu itibarla da evvelen ve bizzat hüsnüzanla mükellefiz.

Sâniyen ve bi’l-araz, gelecek zararlara karşı da uyanık olma mecburiyetindeyiz.

Binaenaleyh herhangi bir kimseden açıktan açığa, bizi hedef alan bir zarar görmedikten sonra onun hakkında “zararlı” hükmüne varamayız. Evet, *biz ki Müslümanız, aldanırız fakat asla aldatmayız.* Ancak bunun mânâsı, her zaman aldanırız demek değildir. Çünkü sahih hadiste Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), *“Bir mü’min, bir delikten iki kere ısırılmaz.”*[282] buyururlar. Efendimiz bu hadislerini, daha önce esir alınan, sonra Müslümanlığı kabul eden, akabinde irtidat edip Mekke’ye giden ve burada Müslümanlar aleyhinde hicviyeler yazan, yazdıran ve nihayet ikinci kez ele geçince de “Beni bırak, eman ver, size dehalet edeceğim.” diyen Ebû İzze el-Cümahî’ye karşı söylemişlerdi.[283]

Evet mü’min, hüsnüzannında yer yer aldanabilir fakat ondaki bu aldanma daimi değildir. Öyleyse, âyette anlatıldığı gibi mü’minin karşısına bazen *“Biz ıslahçılarız.”* diye çıkan kimseler olabilir. Bunlar içtimaî, siyasî, iktisadî, kültürel ve ilmî açıdan ıslah adına yaptıkları bütün değiştirme, dönüştürme ve inkılaplarında bize hüsnüniyetli görünebilir, biz de buna aldanabiliriz; ancak baştan bu yana sıralanan türlü türlü denî sıfatlar ile muttasıf olan bir gürûhu gördüğümüz zaman, dikkatli olmamızı da yine Kur’ân salıklamaktadır. Böylelerinin mâzideki sergüzeşt-i hayatlarını dikkate alıp, tezekkür etmek ve onlarla alâkalı geleceğe de o nazarla bakmak en doğrusudur.

Evet, mutlaka aldanmamaya dikkat etmelidir; dikkat etmeli ve *“İman ettik.”* dedikleri hâlde iman etmeyen, muhâdaasını Allah’a kadar götüren; *“Yeryüzünde fesat çıkarmayın!”* dendiğinde de fesadı insanlara sulh gibi gösteren, ifsada sulh-u umumi diyebilen ve sonra da hiçbir şey yapmamış gibi kendilerini ıslahçı olarak anlatan bir gürûhun varlığı da göz ardı edilmemelidir.

İşte Kur’ân bize: “Bu kadar karışık bir zümreyi gördüğünüz zaman çok dikkatli olun!” mülâhazasını أَلَٓا ile ifade ettikten sonra, onların gerçek karakterlerine dikkatleri çekme sadedinde: إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ *“Onlar fesatçıların ta kendileridir.”* buyurarak onları herhangi birinin anlatmasına göre değil de kendi davranışları içinde anlamalısınız diyor.

Burada dikkat çeken bir başka husus da, Kur’ân-ı Kerim أَلَٓا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ derken, münafıkların kendilerinin de iz’an, ilim, akıl yürütme bir yana, şuurlarıyla dahi künhüne varamadıkları bir fesat içinde bulunduklarını göstermektedir. Evet, bu tür fesat içinde bulunan kimseler, partiler, hizipler her zaman kendilerini doğru sanmaktadırlar. Bu itibarla sanki Kur’ân: “Size

diyorum; onlar fesatçıların ta kendileridir; ama kendileri bunun şuurunda değiller. Dolayısıyla da onlardan sulh u salah adına bir şey beklemek beyhudedir.” demektedir.

Hâlık’ın nazarında değer ifade eden şeyler sıfatlardır, cisimler değil. Ebû Bekir (radıyallâhu anh) cismi itibarıyla belki Ebû Cehil gibi okkalı değildi.. ve tabiî şekil ve sureti hiç önemsemezdi.. hele olduğunun üstünde hiç mi hiç görünmezdi. Ayrıca, ne kavmiyle ne de kabilesiyle bir şey olduğu iddiasındaydı; ama o, Allah (celle celâluhu) nezdinde öyle bir kıymeti hâiz idi ki, onunla alâkalı Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) *“Bütün insanlığın imanı, Ebû Bekir’in imanıylakarşılaştırılsa onun imanı ağır basar.”*[284] buyuruyor ve ondaki o iç cevhere dikkat çekiyordu. Evet, Allah (celle celâluhu) sıfatlara ehemmiyet vermekte ve onunla insanı değerlendirmektedir. Öyleyse kim Allah nazarında makbul olan sıfatları hâiz ise o artık olacağını olmuş demektir.

Bu açıdan Kur’ân-ı Kerim bize münafıkların müfsit olduğunu anlatıp muhataplarına “Siz onları, sıfatlarıyla tanımaya bakmalısınız; şekle şemaile asla aldanmamalısınız; aksine münafığı düşünce, hâl ve tavırlarında tespit etmeye çalışmalısınız.” diyor ki أَلَٓا ile işaretlenen de işte budur.

Öyleyse; hüsnüzan yanında tedbir ve temkin adına bize düşen şey, “falan-filan müfsittir” deme yerine şuna bakmak olmalı: Kim inanmadığı hâlde inanmış görünüyor, yalan söylüyor ve başkalarını aldatmak için hileden hud’aya, hud’adan hileye koşuyorsa işte müfsit odur. Kim Allah’ın yardımını ve tevfikini bir tarafa bırakarak, Allah’ın emrettiklerini yerine getirmiyor ve hilelerle halkı aldatacağını, iğfal edeceğini, kandıracağını zannediyorsa işte müfsit odur. Keza kim yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyor, helâl-haram tanımıyor ve İslâm’ın servet mevzuundaki temel disiplinlerine aykırı hareket ediyor, ticarî ahlâksızlık, içtimaî ahlâksızlık yapıyor ve maddeyi esas alıp her şeyi maddî plânda görüyor ise işte bütün bu sıfatları itibarıyla gerçek müfsit odur. Evet, âyette işte bu vasıflar nazara veriliyor. Yani siz kimde bu vasıfları görürseniz, onlara karşı mutlaka ihtiyatlı olmalı ve temkin içinde bulunmalısınız.

Dil açısından Kur’ân-ı Kerim’in bu beyanı, iç dünyaları itibarıyla onları deşifre etmekte ve bizi de uyarmaktadır. Evet, Kur’ân-ı Kerim إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ sözünü, onların yalanları olarak müekked bir cümleyle yüzlerine çarpıyor.

إِنَّمَا نَحْنُ : إِنَّمَا te’kid içindir ve إِنَّ kelimesi, kâffe (amel etmesine mani olan) مَا ile kullanıldığında hasr ifade eder. نَحْنُ kelimesi ise zamir-i munfasıldır.

Buna göre onlar: “Eğer yeryüzünde ıslahçı olarak gösterilecek bir zümre varsa o da biziz.” diyorlar. Aslında, günümüzde de hangi ifsatçıya sorarsanız sorun, “Biz her türlü klik, mezhep, meşrep anlayışların çok çok ötesinde insanlığa hizmet eden kimseleriz.” dediklerini duyarsınız. Onlar böyle diyecekler ama görünen köy kılavuz istemez, onlar bozguncuların ta kendileridirler ve yalan söylemektedirler.

İşte bunları işaretleme adına Kur’ân-ı Kerim أَلَٓا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ sözüyle onları faşediyor. Evvela, أَلَٓا ile dikkat çekiyor ve “Uyanık olun, dikkat etmezseniz aldanırsınız.” diyor. Sâniyen, onların إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ demelerine karşılık إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ diyor ve onların gerçek yüzlerini ortaya koyuyor. Ayrıca, onların اَلْمُصْلِحُون/ıslahçılar değil, اَلْمُفْسِدُونَ/fesatçılar olduklarını vurguluyor.. Ve وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ beyanıyla da onların şuursuzluklarını hatırlatıyor.

Şuur kelimesi üzerinde dururken, onun bir iz’an olmadığını görmüştük. Evet o, bir inanç değildir ki insanı amele sevk etsin, bir ilim değildir ki tefekküre esas teşkil etsin, akıl değildir ki, birbirinden farklı lemhalarından makûl bir sonuca ulaşsın. O, esas itibarıyla sadece cismanî ve ruhanî bir kısım müşâhede ve duyuşların lemhalarını aksettirmektedir. Buna göre şöyle denebilir: Bunların şuurları o kadar az ki, herc ü merce sebebiyet vermekle döktükleri kanı bile görmüyorlar. Hatta öldürdükleri nebileri bile göremiyorlar.

Ayrıca Kur’ân-ı Kerim, اَلْمُفْسِدُونَ sözüyle, müfsitlerin belli ve bilinen kimseler olduklarını da işaretliyor. Evet, onlar bellidirler, zira Bedir’de kafa karıştırıp bir kısım sahabe-i kiram’ı da farklı düşüncelere çekerek ordu içinde bozgunculuk yaptılar. Uhud’da bir hayli sahabinin kafalarını çelip araya ihtilaf attılar... keza Tebük hâdisesinde bozgunculuk çıkarıp Efendimiz’i (sallallâhu aleyhi ve sellem) yalnızlaştırmaya çalıştılar. Hususiyle bunlardan bazıları durmadan bozgunculuk yapıyor ve kafa karıştırıyorlardı. Gün geldi Hayber’de toplandılar ve orayı âdeta bozguncuların kalesi hâline getirdiler.

Binaenaleyh; bunları öyle derince araştırmaya da lüzum yok. Onların şuurları buna taalluk etmese de, en basit şuura sahip olan insan bile yapılan şu şeylerin bozgunculuktan ibaret olduğunu hemen anlar. Onlar, döktürdükleri ve döktükleri kanların şarıl şarıl akmasına, her yerin, öldürdükleri insanların naaşlarıyla dolup

taşmasına ve daha nice ürpertici şeylere sebebiyet vermelerine mukabil hâlâ yaptıkları bu ifsada ıslahat diyorlarsa bu sadece maddeye saplandıklarından akıllarının gözlerine inmiş olmasıyla yorumlanabilir. Zaten böyle olduğu için yaptıkları ifsadı ıslah zannetmiyorlar mı?

Buraya kadar olan kısımda iki veya üç âyet-i kerime çerçevesinde verilmeye çalışılan izahat içerisinde, toplum hayatı için nifakın ve onun arkasındaki inkârcı düşüncenin öteden beri insanlık için ne büyük karmaşa, kargaşa ve herc ü merce sebebiyet verdiği anlaşılacaktır. İleride tafsilen anlatıldığında onun ne öldürücü bir zehir olduğunu da görmüş olacağız. Tavzih sadedinde daha sonraki âyet-i kerimede onların da diğer insanlar gibi Allah'a inanmaları lazım geldiği/geleceği hususunda çok yönlü ihtarda bulunulmaktadır. Ne var ki onlar, kendilerini mü'minlerden üstün gördüklerinden bu ihtarı da anlayamayacaklardır. Aslında burada mukabele sanatıyla nifakın işte bu türlü bir alâmeti ortaya konmaktadır. Tabi bu alâmetlerin hepsi yan yana getirildiğinde bu farklılıkların hâsıl ettiği, renk ve desen itibarıyla karışık bir ruh hâletinin ifade edildiği görülecektir. Onların bu hâlini, مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَٓا إِلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ وَلَٓا إِلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ *"Onlar, mü'minlerle kâfirler arasında bir oraya bir buraya gelip gitmek suretiyle bocalayıp duruyorlar: Ne tam onlardan olabiliyorlar ne de bunlardan..."*[285] beyanı ne güzel ifade etmektedir..!

278 Rûm sûresi, 30/41.

279 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân* 1/126; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr* 1/45..

280 Hûd sûresi, 11/113.

281 Bediüzzaman, *Mesnevi-i Nuriye* s.114 (Habbe).

282 Buhârî, *edeb* 83; Müslim, *zühd* 63.

283 el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* 14/277, 2/173; Aliyyülkârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh* 9/253-254.

284 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/63, 5/376; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 1/186.

285 Nisâ sûresi, 4/143.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ (13-14. ÂYETLER)

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ
قَالُٓوا أَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ أَلَٓا إِنَّهُمْ
هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ۝
وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلٰى
شَيَاطِينِهِمْ قَالُٓوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ

"Ne zaman onlara: 'Şu güzel insanların iman ettiği gibi siz de iman edin.' denilse onlar, 'Yani o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?' derler. Asıl beyinsizler onların kendileridir de bunun farkında değiller. Bunlar iman edenlerle karşılaştıklarında 'Biz de mü'miniz.' derler. Ne var ki şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında da: 'Emin olun, biz sizinle beraberiz, onlarla alay ediyorduk.' derler."

Daha önce de ifade edildiği üzere duygu ve düşünceleri itibarıyla işleri hile yapma ve aldatma olan münafıklar, Resûlullah'a da hud'a ve hilede bulunmaya kalkışmış ve bu konuda o kadar ileri gitmişlerdi ki yalanlarına O'nu da (sallallâhu aleyhi ve sellem) inandıracaklarını sanmaya başlamışlardı. Aslında bu yanlış telakki, akide noktasında bir şüphe, bir tereddüt ve bir reybîlik ifadesiydi. Zaten âyetlerde münafıkların hem fesat çıkarmaları hem de sulhun yanında olduklarını iddia etmeleri ve fesadı salah, salahı da fesat gördükleri açıkça ifade edilmektedir. Aslında hangi devirde olursa olsun nifak virüsünün bütün insanlık için ne denli zararlı olduğu Kur'ân-ı Kerim'de açıkça ortaya konmakta ve insanlık bu nifak şebekesine karşı tekrar ber tekrar uyarılmaktadır.

Bundan başka, münafıklarla alâkalı yukarıda geçen âyet-i kerimede, akideden muamelatın teferruatına, ondan da ahlâkî değerlere kadar sınıflar arasında fark gözetmeyi esas alma gibi korkunç bir inhiraf müşâhede edilmektedir. Tabi ki, kendilerine has bir iman iddiasında bulunurlarsa böyle bir imana bağlı ferdî, ailevî ve içtimaî hayatı ilgilendirecek ne kadar saha varsa o sahaların hemen hepsinde ciddi bir farklılık kendini gösterecektir. O anlayışa göre içtimaî nizam ele alındığında, tamamen maddî olan böyle bir nizamın temelinde ekonominin ve maddî refahın yattığı

görülecektir. Bu anlayış itibarıyla da münafıkların içtimaî hayattaki refah ve saadet telakkileri tamamen maddî durumun mükemmeliyetine bağlı olacaktır.

Buna mukabil, inanan insana göre huzur sadece maddiyatın mükemmelliğiyle değildir; o, Allah'a ve ahirete iman kaynaklı, öyle sağlam dayanaklıdır ki, insan bin mahrumiyet içinde bulunsa da onu duyar. Evet, mü'minin düşünce dünyasının temelinde Allah'a iman, peygambere iman ve ahirete iman yatmaktadır. Diğer bütün değerler, teferruat kabilindendir ve zatî kıymetleri de ona göredir.

Bu âyet-i kerimede de

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ
قَالُٓوا أَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ أَلَٓا إِنَّهُمْ
هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ

denilerek, mü'minlerin emr-i bi'l-ma'ruf vazifesiyle münafıklara olan nasihatleri, hususiyle mü'minlerin en büyük temsilcisi olan Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara karşı irşadkâr ifadeleri, onların Müslümanlara ve Efendimiz'e aşağılayıcı bir üslupla mukabele etmeleri ve ardından mü'minler tebrie edilip asıl sefihlerin/beyinsizlerin kimler olduğu vurgulanmaktadır. Sanki bu âyet-i kerimede mü'minler ile münafıklar arasında bir diyalog kurulmakta ve önce mü'minler konuşmakta, sonra da münafıklar onlara cevap mahiyetinde mukabelede bulunmaktadır. Neticede ise Allah (celle celâluhu) her iki kesim hakkında hükmünü vermektedir.

Müfredat Mânâsı (13. Âyet)

إِذَا kelimesi de إِنْ gibi şart edatıdır ama إِنْ şek ifade etmesine rağmen, إِذَا kesinlik veya bir durumun vukuunun en azından rüçhaniyet kesbettiğini ifade eder.

قِيلَ fiil-i mâzi olup meçhul sigasıyla gelmiştir.

اٰمِنُوا kelimesi, اٰمَنَ'den emr-i hâzır cem-i müzekker muhatap olup *"iman edin"* mânâsındadır.

كَمَا : كَ, harf-i teşbihtir. مَا, masdariyye veya kâffedir. كَمَا, mahzuf (zikredilmemiş) bir masdarın sıfatı makamındadır.

اَلنَّاسُ'ın izahı daha önce genişçe ele alındığı vechiyle, sıradan "insanlar"dan daha ziyade "malum ve maruf insanlar" anlamına gelmektedir. Yani bu insanlar, herhangi bir

insan değil, Resûl-i Ekrem'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) iman eden insanlar demektir.

السُّفَهَٓاءُ, "sefih" kelimesinin cem'idir ve "sefeh"ten gelmektedir. Sefeh, görüş ve düşüncede hafif, noksan olma, aklı her şeye ermeme demektir. Daha ziyade avam halk için kullanılır. Kur'ân-ı Kerim'de değişik âyet-i kerimelerde de ifade edildiği gibi kâfirlerin öteden beri peygamberlere inanan insanları "süfeha", "erâzil" gibi kelimelerle tavsif etmeleri, ilk inananların biraz da fakir, zayıf ve avamdan kimseler olduklarını göstermektedir.

Burada لَا يَعْلَمُونَ kelimesine dikkat etmekte yarar var. İlim, şuurun zirve noktasıdır. Şuur kelimesinin tahlil edildiği yerde de ifade edildiği gibi onun zirvesine ilim, bu seviyede ilim ehline de âlim denilmektedir. Zannediyorum buradaki لَا يَعْلَمُونَ kelimesinde de bu ve buna benzer mânâlar gözetilmekte

Şimdi de isterseniz, bu izaha göre âyetin mealine tekrar bakalım:

"Bir de onlara yepyeni ve ter ü taze bir duyuş ve hissedişle sahabe-i kiram gibi iman edin dendiğinde derler ki: 'Sefihlerin, yani ayak takımının, mârifetsiz, kültürsüz, ilmî seviyeleri olmayan o kimselerin inandığı gibi mi inanacağız?' De ki: 'Dikkat edin, geçmişlerine bakın ve gelecekleri hakkında uyanık olun. Esas sefihler, yani duygu ve düşünce eksikliği içinde bulunanlar o münafıklardır. Fakat bunu bilemiyorlar, bilemezler de.'"

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (13. Âyet)

لَا يَعْلَمُونَ : "Bilememe" ifadesi, nefy-i istikbal kipiyle anlatılmaktadır. Ayrıca burada "bilemezler" sözü, "istikbalde bilemezlerse şimdi de bilmiyorlar" anlamına gelmektedir. İfade burada مَا يَعْلَمُونَ şeklinde olsaydı, o zaman cümle, "Şimdi bilmiyorlar ancak ileride bilebilirler." anlamına gelirdi ki, bu münafık karakterini tam aksettirmezdi. Evet, bu hususu şimdi olmadığı gibi ileride de bilmeleri mümkün değildir. Çünkü bu bir ilim meselesidir.

O gün mü'minler münafıklara yer yer *"İman edin."* diye tebliğde bulunuyorlardı; buna karşılık münafıklar da اٰمَنَّا diyerek iman ettiklerini ifade ediyorlardı. Ancak Allah'ın, bu âyet-i kerimede mü'minlere münafıklara tekrar اٰمَنَّا dedirtmelerini istediği görülmektedir ki, burada iki mülâhaza söz konusudur:

1. Münafıklar, *"İman ettik."* demelerine rağmen yine de onlara "İmanın bütün erkânına iman edin." denilmektedir. Çünkü imanın rükünlerinden bir tekine bile inanılmadığı takdirde o iman, iman olmaz.
2. Allah, mü'minlere, münafıkların durumlarını çok iyi bildiklerini söyletmektedir. Zira mü'minlerin onlara اٰمِنُوا *"İman edin."* demeleri, onların gerçekten Allah'a iman etmediklerinin farkında olduklarını ifade eder.

Bundan başka كَمَّا اٰمَنَ النَّاسُ beyanıyla onlardan tıpkı mü'minlerin inandığı gibi iman etmeleri istenmektedir. Esasen bu bir bakıma meselenin tavzihi gibidir. Yani bu ifadeyle onlara âdeta şöyle denilmektedir: "Siz şimdiye kadar bir çeşit inanış içindeydiniz. Şu anda da değişik bir inanç peşindesiniz. Ama ne o inanışınız ne de bu imanınız katiyen makbul değildir. Şu anda yepyeni ve ter ü taze bir iman anlayışıyla zuhur eden, اَلنَّاسُ'la ifade edilen yeni bir insan topluluğu var. Aslında siz de bunları çok iyi biliyorsunuz. Bu insanlara ittiba etmek suretiyle gerçekten iman ediniz." اَلنَّاسُ *"insanlar"* kelimesinin başındaki harf-i tarif, Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) etrafında halkalar teşkil eden maruf insanları yani sahabe-i kiram'ı ifade etmektedir.

Ayrıca daha önceki 8. âyet-i kerimede geçen وَمِنَ النَّاسِ ifadesiyle bu âyette geçen اَلنَّاسُ kelimesi beraber ele alındığında, burada münafıklar için bir kınama olduğu nüktesini çıkartmak da mümkündür. وَمِنَ النَّاسِ ifadesiyle *"insanlardan öyleleri vardır ki"* denilerek münafıkların bir bakıma insanlar içinde garip bir gürûh olup, hâl, tutum, davranış ve anlayışlarıyla hiç de hakiki mânâda insan olmadıkları ifade edilmektedir.

Ancak, âyet-i kerimede, münafık olmalarına rağmen yine de insanlar içinde kendilerine bir yerin verildiği görülmektedir. Bu, şeytanın meleklerle beraber Hazreti Âdem'e secde etme emrine muhatap olmasına benzer. Aslında şeytan, كَانَ مِنَ الْجِنِّ *"O, cinlerden idi."*[286] âyetinin mantukunca cin taifesindendi ve cinlerin de merede kısmındandı ama meleklerle beraber bulunuyordu. Bunun için, وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ *"Bir vakit meleklere: 'Âdem için secde edin!' dedik. Bütün melekler secde ettiler de İblis etmedi."* âyetinde, melek olmamasına, cinlerden olmasına rağmen meleklerle beraber secde emrine muhatap

olduğu ifade ediliyor. Aynen onun gibi insanlar içinde de beşerin şeytanı sayılan münafıklar anlatılırken *“İnsanlar içinde bir gürûh vardır ki...”* ifadesi kullanılmaktadır. Bir mânâda onlara: “Siz marazınızın artmasıyla ve selim fıtratlarınızı bozmakla insanlar arasındaki yerinizi kaybetme durumundasınız. Öyleyse اٰمِنُوا كَمَّا اٰمَنَ النَّاسُ *“Hakiki insanların iman ettiği gibi iman edin.”* denilmektedir. Onlar ise, “Biz sefihlerin yani görgü ve düşüncesi kısır olanların inandığı gibi mi inanacağız?! Bunu mu bize teklif ediyorsunuz?!” diyerek bu teklifi geri çevirmişlerdir/çevirmektedirler.

Bundan şu da anlaşılabilir: Münafıklar, esasen kendilerine göre bir çeşit inanıyorlardı. Ne var ki bu inanma, Allah katında makbul olan iman şeklinde değildi. Bu çarpık anlayışla onlar, mü’minlerin inanma şeklini sefihlere has bir iman olarak görüyor ve bu şekildeki hakiki imana karşı tavır alıyorlardı.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: “Münafıklar, أَنُؤْمِنُ كَمَّا اٰمَنَ السُّفَهَّاءُ *‘Sefihlerin, yani bilgisiz, kültürsüz, ilmî seviyeleri olmayan sıradan kimselerin inandığı gibi mi inanacağız?’* ifadesini kendilerine emr-i bi’l-ma’ruf yapan mü’minlere mi, yoksa şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman kendi kendilerine mi söylüyorlardı?”

Bu mevzuda tefsirciler değişik yorumlar ortaya koymuşlardır. Esasen her iki mânâyı kabul etmekte de bir beis olmasa gerek. Vâhidî, münafıkların insanların içinde değil de daha ziyade şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman أَنُؤْمِنُ كَمَّا اٰمَنَ السُّفَهَّاءُ dediklerini ifade etmektedir.[287] Zira onlar, mü’minlerin yüzüne karşı bunu söyleyecek cesarette değillerdi.

Ancak âyetlerin umumi akışına bakıldığında, münafıkların bu ifadeleri, mü’minlerin yüzlerine karşı söylediklerini anlamak da mümkündür. Zira münafıklar ile mü’minlerin arasındaki münasebet, bazen karşılıklı konuşma şeklinde de olabiliyordu. Dolayısıyla bu karşılıklı konuşma esnasında münafıkların أَنُؤْمِنُ كَمَّا اٰمَنَ السُّفَهَّاءُ cümlesini ifade etmeleri onların küstahlıklarına uygun düşmektedir. Aslında, siyak-sibak bütünlüğü içerisinde âyetlere bakıldığında, onların bu cümleyi rahatlıkla mü’minlerin yüzlerine karşı söyleyebilecekleri de mümkün görünmektedir. Zira münafıklar, Allah’a karşı bile hud’a yapma cüretini izhar etmiş, Allah Resûlü’nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve mü’minlerin firâsetini kâle almadan bu mevzuda onlara mukabelede bulunmuş,

kendilerine *“Fesat çıkarmayın!”* denildiğinde sözde akıllıca davrandıklarını zannederek *“Fesat çıkarmıyoruz, biz ıslahçılarız.”* demişlerdi…

Bir kere umumi karakterlerine bakıldığında münafıkların fıtratlarının bozulduğu açıkça müşâhede edilmektedir. Böyle bir fıtrat bozukluğu yaşayan bu insanların, karşılaştıkları mü’minlere: أَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ demeleri gayet normaldir. Vâkıa onların böyle demeleri, hâlet-i ruhiye itibarıyla öfkenin, şiddetin ve hiddetin ulaşabileceği son noktaya ulaşmış olmasının onlarda hâsıl ettiği bir feveran ve patlamanın neticesiydi.

Ayrıca onlar burada maksatlarını gizleyip başka şekilde söyleme mânâsına bir de tevriyede bulunuyor, أَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ ifadelerini iki şekilde anlaşılabilecek bir üslupla söylüyor ve diyalektik yapıyorlardı. Evet onlar, söyledikleri sözü; hem yukarıdaki şekilde hem de, “Ya ne zannediyorsunuz, tabi inanacağız. Yoksa bizim sefihlerin yaptığı gibi mi yapacağımızı zannediyorsunuz?” şeklinde anlaşılabilecek biçimde söylüyorlardı ki, böyle bir üslupla bir taraftan asıl maksatlarını gizlemiş oluyor, diğer taraftan da içlerindeki gayzlarını seslendiriyorlardı. Esasen Kur’ân-ı Kerim’in bu mevzudaki ikazlarına bakıldığında münafıkların hiç mi hiç inanmadıkları anlaşılmaktadır.

Aslında onların –bir şaşkının da ifade ettiği gibi– kendilerince bir inançları vardı. Ne var ki, Allah’ın dini yanında kendine göre inanmanın çerçevesinin ne olduğu da belli değildi. Belki, nebilerin sesinin soluğunun ulaşamadığı devirlerde insanların kendilerine göre bir inanç sistemi oluşturmaları imkân dâhilindeydi; ancak Peygamber vahyini duyduktan sonra artık “kendine göre bir iman” olmazdı. Abdülaziz Mecdi Efendi’nin hayatıyla alâkalı bir eserde okumuştum. Zannediyorum, Feylosof Rıza Tevfik, Tevfik Fikret’i müdafaa sadedinde, bir mecliste şunları söyler: “Tevfik Fikret tamamen mutekit idi, dindar idi, fakat dini herkesten başka bir surette anlardı.” Bunun üzerine Merhum Babanzade gayet latif bir ifadeyle şu mukabelede bulunur: “Filozofçuğum! Fikret büyük bir şairdir, deyiniz. Şiiri lâyık-ı takdirdir, deyiniz. Peki, deriz. Numune-i fazilet idi, deyiniz. Birçok kuyud-u ihtiraziye ile ona da, peki, deriz. Fakat, mü’min idi, Müslüman idi demeyeniz. Çünkü sizi herkesten evvel kendisi tekzip eder.”[288]

Tekrar konuya dönecek olursak, burada bir nükteden daha söz edilebilir. Kur’ân, ibtida ile intihayı cem eden bir kitaptır. Yani mübtedi bir insan samimi hissiyatıyla

kendini ona verdiği zaman tatmin olup doyabileceği gibi, müntehî sayılan bir başkası da onu farklı bir derinlikte duyabilir. Bu itibarla Kur'ân, öyle bir iman anlayışı vaz' etmiştir ki onun dışında başka bir iman anlayışı ortaya koymak densizlik olur. Ne var ki, Kur'ân'ın ortaya koyduğu bu iman anlayışında bir kısım terakki farklılıklarının olduğu açıktır. Evet, bir sahabinin imandaki seviyesiyle Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) iman mertebesi bir olmadığı gibi bir hak erinin yakîniyle bizim gibi sıradan birinin yakîn ü iz'anı bir değildir. İsterseniz bir de bu zaviyeden meseleye bakalım; o zaman kendi imanlarını akademik seviyede gören, ekonomik ve kültürel açıdan kendilerinden daha aşağıda gördükleri insanların imanlarını alaya alan münafıkların nasıl bir gaflet içinde bulundukları görülecektir.

Netice itibarıyla münafıkların أَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ demeleri ister sahabiyle istihza etmek olarak ele alınsın, ister aslında inanmadıkları hâlde inanıyor gibi görünmelerinin ifadesi olsun, isterse sahabeyi sefih sayıp, okumuş, kültürlü ve görgülü kimseler için ayrı bir iman anlayışı iddiasındaydılar şeklinde anlaşılsın; evet konu hangi şekliyle ele alınırsa alınsın münafıkların ciddi bir tutarsızlık içinde oldukları müşahede edilecektir.

***

Ayrıca, وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا أَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ ifadelerinde şu tür nükteler söz konusudur:

1. İman, şahısların hissiyat ve anlayışlarına göre çeşitlilik ve renklilik arz etmez. Onun tek rengi vardır, o da إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ *"Allah nezdinde din İslâm'dır."*[289] âyetinde ifadesini bulur. Başka düşüncelerin ürünü olarak din diye ortaya sürülen hiçbir sistem, İslâm'ın yerini tutmaz/tutamaz. Nitekim

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ
مِنْهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

"Kim, İslâm'dan başka bir din, bir sistem ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir anlayış) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır." [290] âyet-i kerimesi açık ve net olarak bu hakikati ifade etmektedir. Evet İslâm dışında gidilen yolların hepsi merduttur ve hiçbirinin nezd-i ulûhiyette makbuliyeti de söz konusu değildir.

2. اَلنَّاسُ kelimesiyle ifade edilen o maruf insanlar sahabe-i kiram'dır. "Mutlak zikir, kemaline masruftur." prensibinden hareketle "insanlar" denince, en kâmil mânâda insan olan ashab akla gelmektedir. Binaenaleyh burada sanki münafıklara "Siz sahabe-i kiram gibi iman edin." denilmektedir. Bu ifade, o devrin münafıklarına, inanma mevzuunda örnek olarak uyulması gerekenlerin sahabeler olduğunu anlattığı gibi aynı zamanda, ondan sonra gelecek kimseler için de "sahabenin imanının daima örnek bir iman" olduğunu anlatmaktadır.

3. اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ cümlesindeki kâf-ı teşbihle sadece münafıklara değil bütün insanlara, "Ey çağın insanları ve daha sonrakiler, siz asla sahabe gibi inanamazsınız." şeklinde bir ima da söz konusudur. Zira müşebbeh (benzetilen), müşebbehün bih'in (kendisine benzetilen) aynı değildir. Meseleyi değiştirip ashaptan ileriye giderek teşbihte bir taklib yapmak belâgat kaidelerine aykırıdır. Öyleyse sahabeyi takip eden nesiller imanda ne kadar ileriye giderlerse gitsinler hep "gibi" olacak fakat katiyen "aynı" olamayacaklardır.

4. Bundan başka أَنُؤْمِنُ *"İnanacak mıyız?"* ifadesinde şöyle bir nükte de mevcuttur: Münafıklar önceden اٰمَنَّا *"Biz iman ettik."* demişlerdi. Yani şimdi bir kere daha mı iman edeceğiz dercesine demagoji yaparak, *"Bir kez daha mı iman!"* demek istemişlerdi. Fiil-i muzâri hem teceddüt ifade etmekte hem de hakikaten hâle, mecâzen de istikbale bakmaktadır. Evet münafıklar, bu ifadeyle "Daha önce iman etmiştik, bundan sonra da hep inanma mecburiyetinde mi kalacağız?" demek istemiş ve ayrı bir inhiraflarını seslendirmişlerdi.

5 . Ashab-ı kiram arasında Selman-ı Fârisî, Ebû Hüreyre ve Bilal-i Habeş (radıyallâhu anhüm) gibi fakirlikleriyle meşhur ve maruf olmuş bazı kimseler vardı ve münafıklar da bu sahabileri yakından tanıdıkları için onlara doğrudan doğruya –hâşâ– sefih diyorlardı. Binaenaleyh münafıkların ifadelerinden hareket edilecek olursa السُّفَهَٓاءُ kelimesindeki harf-i tarifi, "ahd-i zihnî" olarak düşünmek icap edecektir. O takdirde السُّفَهَٓاءُ kelimesi *"şu aramızda maruf/belli sefihler"* mânâsına gelmiş olur.

Vâkıa, farklı bir zâviyeden bakıldığı takdirde bunun ahd-i hâricî olarak düşünülmesi de mümkündür. Buna göre münafıklar "Biz şu akılsız ve budalaların inandıklarına mı inanacağız?" demek suretiyle kendilerince mü'minlerle istihza

ediyorlardı. Kur'ân-ı Kerim, onların daha evvelki iddialarının cevaplarını verdiği gibi bu istihzalarını da cevapsız bırakmamıştır.

Konuya bir de âyetin sebeb-i nüzulü açısından bakmak yararlı olacaktır. Evet, esbâb-ı nüzul, esasen temel hususun tasvirini yaparak o tip hâdiselere bir bakıma cevap olması ve daha sonra gelecek hâdiseleri de o tür hâdiselere tatbik etme imkânı hazırlaması açısından çok önemlidir. Her ne kadar bazı âyetler, hususi şahısların hususi hareketlerinden ötürü nâzil olmuşsa da bunu umuma teşmil etmekte herhangi bir mahzur yoktur. Zira herkesin bu türlü derslerden alacağı ibretler vardır.

Abdullah İbn Übey İbn Selûl ve onun liderliğindeki o zâhiren çok zeki görünen, akl-ı meaşla zeki olan ancak meâdı bilmeyen (yani dünyayı gören fakat ahireti bilmeyen) bu kimseler sahabe-i kirama –hâşâ– sefih nazarıyla bakıyorlardı ki, burada şöyle bir durum söz konusudur:

Daima rahatını ve zevkini düşünen, rahat ve huzurunu ihlal edecek her türlü hareketi kötü kabul eden ve bu türlü hareketlerle huzurunu kaçıranlara sefih ve deli nazarıyla bakan bir kısım maddeciler hemen her devirde görülegelmişlerdir. Nitekim Peygamber Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) *"Allah'ı o kadar çok hatırlayın, o kadar çok anın ki neticede size deli desinler."*[291] hadis-i şerifi de bu hususu teyit eder mahiyettedir. Evet, inanan bir kimsenin, hasımları tarafından mecnun olarak itham edilmesi hep olagelmiş bir husustur. Zaten bir mü'minin davranışları, mülhitlere ve fisk u fücur içinde olanlara tıpatıp uyuyorsa o mü'min, gerçekten onlardan ayrılarak zâti kimlik ve şahsiyetiyle kendini olduğu gibi gösterememiş demektir. Kati hatlarla mülhitlerden ve mütemerritlerden farklılık arz eden bir mü'minin bütün davranışları, mülhit ve mütemerritleri kendi yanlış kıstasları içinde hep yanlış mülâhazalara sevk edecektir.

Mesela bir mü'min, Peygamberinin: *"Kim bugün iman ederek ve sevabını Allah'tan bekleyerek burada savaşıp ölürse Cennet'e girer."* müjdesini duyup elindeki hurmaları atar ve: "Bunların eliyle ölmekle Cennet'e gireceksem bu canıma minnet." diyerek hayatını istihkar eder ve şehadete yürür.[292] Hayatı en mühim mesele sayan ve Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle bin sene ömür yaşamayı isteyen bir insanın,[293] hayatını istihkar edip böylesine her şeyi elinin tersiyle iten bir zata sefih demesi kendince gayet normaldir.

Şimdi bir insan düşünün ki, çoluk çocuğunu kendi öz yurdunda bırakıyor ve bir sığıntı gibi başkalarının evine sığınıyor. Zamanında Yemen ve Şam ticaretiyle önemli

imkânlara sahip olan bu insan, sığındığı o kimsenin bağında, bahçesinde bir işçi gibi çalışıyor. İşte böylesine akıl almaz fedakârlık ve sıkıntılara göğüs geren bir mü'minin bu durumunu gören münafıklar bu kişiye sefih diyorlar.

Bundan da anlaşılmaktadır ki, mü'min ve münafıklar nazarında ölçüler çok farklı ve değer hükümleri de ayrı ayrı idi. Böyle olunca onlar kendi içlerinde sahabiye, normal görerek, –hâşâ– sefih diyebiliyorlardı. Vâkıa yer yer bunu izhar da ediyorlardı. قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ *"Size karşı olan düşmanlıkları ağızlarından taşıp meydana çıkmaktadır; kalblerinin gizlediği düşmanlık ise daha büyüktür."*[294] âyeti bunu açıkça göstermektedir. Cenab-ı Hak da onların içlerindeki bu düşmanlığı أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ *"İyi bilin ki, asıl sefih onlardır ama bilmiyorlar"* âyetiyle açığa çıkartmakta ve onların karakterlerini ortaya koymaktadır.

İslâmî kaynaklarda Bakara sûresi 10-14. âyetlerin sebeb-i nüzulü olarak şu hâdise zikredilir: Abdullah İbn Übey adamlarıyla beraber bir gün yürürlerken Hazreti Ebû Bekir, Hazreti Ömer ve Hazreti Ali'ye rastlarlar. Abdullah İbn Übey yanındakilere: "Bakınız ben şu gelen sefihleri başımızdan nasıl savacağım." şeklinde mırıldanır ve yaklaştıkları zaman hemen Hazreti Ebû Bekir'in elini tutar, ona "Merhaba Teymoğullarının efendisi, şeyhu'l-İslâm, Resûlullah'ın mağarada arkadaşı, kendini ve malını Resûlullah'a vermiş bulunan Hazreti Sıddık!" der; sonra Hazreti Ömer'in elini tutar, ona da: "Merhaba Adiyoğullarının efendisi, dininde kuvvetli, nefsini ve malını Resûlullah'ın yoluna adamış Hazreti Faruk!" diye riyada bulunur; sonra Hazreti Ali'nin elini tutar ve aynı riyakâr tavırla: "Merhaba Resûlullah'ın amca oğlu ve damadı, Resûlullah'tan sonra bütün Hâşimoğullarının efendisi!" sözleriyle alayına devam eder.

Bunun üzerine Hazreti Ali: "Abdullah, Allah'tan kork, münafıklık etme, çünkü münafıklar Allah'ın en kötü kullarıdır." mukabelesinde bulunur. Abdullah İbn Übey de cevaben: "Sen ey Ebâ Hasan, benim hakkımda böyle mi düşünüyorsun? Allah'a yemin ederim, bizim imanımız sizin imanınız gibi ve bizim tasdikimiz de sizin tasdikiniz gibidir." der ve ayrılırlar. Daha sonra arkadaşlarının yanına dönen Abdullah İbn Übey onlara: "Nasıl yaptığımı gördünüz değil mi? İşte siz de bunları her gördüğünüzde böyle yapınız." talimatını verir, onlar da "Sağ ol, sen hayatta olduğun sürece seninleyiz." diye onu pöhpöhlerler. Ebû Bekir, Ömer ve Ali (radıyallâhu anhüm) efendilerimiz de bunu Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) aktarınca ilgili âyetler nâzil olur.[295]

Âyetlerin sebeb-i nüzulü olarak bu hâdise zikredilse de mevzu itibarıyla mesele umumidir. İmanı kurtarma adına yapılan âlemşümul çalışmalar göz önüne alındığında günümüzde de birtakım hizmete adanmış kimselerin sefih nazarıyla ele alındıkları görülecektir. Yani tarihin hemen her devrinde bütün tazeliği ve nezahetiyle hak ve hakikat namına mücahedede bulunan kimselerin davranışları sefeh eseri olarak mütalâa edilmiş ve bu insanlara çok defa sefih nazarıyla bakılmıştır. Ancak,

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى
الْحَقِّ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ ظَاهِرُونَ

"Ümmetimden bir grup, hak üzerine kâim olmaktan asla geri kalmaz. Allah'ın emri (kıyamet) gelinceye dek onlar hep galiptirler."[296] hadis-i şerifinin de işaret ettiği gibi kıyamet gününe kadar insanları hak ve hakikate çağıran mutlaka bir cemaat bulunacak ve bu cemaate sefih diyenler de olacaktır. Evet, Hazreti Âdem'le başlayan bu mücadele kıyamete kadar devam edecektir.

İşte Kur'ân-ı Kerim, bu husustaki hükmünü şöyle noktalamaktadır: أَلَٓا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ *"Dikkat edin asıl sefihler onlardır; ama bunu bilemiyorlar."* Evet, münafıklara *"İnsanların inandığı gibi inanın."* denilip yol gösterildiğinde onlar *"Sefihlerin inandığı gibi mi inanacağız!"* demişlerdi. Bu hususa daha önce de değinmiştik. اَلنَّاسُ kelimesi başındaki harf-i tarifle o gün daha ziyade Müslüman saflarında bulunan inanan insanları akla getirmekteydi. Ancak bu اَلنَّاسُ ifadesinde şöyle bir mânâ da melhuzdur: "Siz de insansınız onlar da insan. Daha evvel hep beraber bulunuyordunuz. Sonra insanlardan bir grup, sizin gibi küfürde kalmayıp iman ettiler ki, hâlâ da insandırlar. Sizin onlardan herhangi bir üstün yanınız yok. Öyle ise onların iman ettikleri gibi siz de iman ediniz." Ayrıca bu kelimenin tercih edilmesinde, "İnsanlığınızın gereği olarak mesele ele alındığında sizin de iman etmeniz gerekecektir ve bunun insanlık adına tenkit edilecek bir tarafı da yoktur." gibi bir mânâ da söz konusu olabilir.

أَلَٓا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ *"Dikkat edin asıl sefihler onlardır fakat bilmezler."* Evet onlar, her ne kadar mü'minlere sefih deseler de sefahatin ne olduğunu bilmemektedirler. Sefahet, bilmeye mütevakkıf bir meseledir. Daha önce de ifade edildiği gibi "sefih" lügat mânâsı itibarıyla "muhakemesi, re'yi, görüşü kısır olan

kimse”, şer’i mânâsı itibarıyla ise “aklın ve şer’in sınırlarına riayet etmeyen insan” demektir. Yani o, “sefil arzularını yaşayan, miskinlik içinde bulunan ve olumsuz alışkanlıkları olan kimse” mânâsına gelmektedir. Gerçi bazen yüzüne bakılmayan fakire, iltifat görmeyen zayıfa, ezilen mazlum kişilere de sefih denilmektedir ki bu da daha ziyade –Kur’ân-ı Kerim’in değişik yerlerinde ifade edildiği gibi– müşriklerce nebilere ittiba eden kimseler hakkında kullanılagelmiştir.

Mesela, Hazreti Nuh’a (aleyhisselâm) inanmayan kimseler: وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ *“Biz, içimizde ancak ayak takımının sana ittiba ettiğini görüyoruz.”*[297] diyerek inanan insanları “erâzil (ayak takımı, toplumun en alt tabakası)” kelimesiyle vasıflandırmış ve “süfeha” kelimesinin yerine “erâzil” sözcüğünü kullanmışlardır. Az önce de geçtiği üzere “sefih”i anlama ilme bağlıdır. İlim ise insanın kendi nefsini bilmesinden başlar; başlar da insan, kendini tanımanın ışığı altında hakka, irfana ve onun neticesinde de Cennet ve cemalullaha ulaşır. Kendini bilemeyen insanlar ise, Yunus’un

“İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen
Ya nice okumaktır!”

ifadelerinde de olduğu gibi, Allah’ı da bilemeyeceklerdir. Nitekim başka bir âyette de, نَسُوا اللهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ *“Onlar Allah’ı unuttular, Allah da onlara nefislerini unutturdu.”*[298] buyrulur. Bu iki esas arasında telâzum olduğu söylenebilir.

Bundan da anlaşılmaktadır ki, münafıkların söyledikleri sözlerde bir ilmî gerçeklik bulunmamaktadır. İşte Kur’ân-ı Kerim de bu âyetteki fezlekeyle bize bunu göstermektedir. Nitekim bu siyakta geçen âyetlerde evvela مَا يَشْعُرُونَ *“Farkında değiller”*, ikinci olarak لَا يَشْعُرُونَ *“Farkında değiller ve olmayacaklar”*, üçüncü olarak da لَا يَعْلَمُونَ *“Bilmiyorlar”* denilmektedir ki, bundan anlaşılan da şudur: Münafıkların, şu anda gözlerinin önünde olup bitenlere katiyen şuurları taalluk etmemektedir. Burada مَا “nefy-i hâl” içindir, yani hâl-i hazırda bir şeyin (burada şuurun) olmadığını ifade eder. Sonraki âyetin sonunda ise “nefy-i istikbal (bir şeyin gelecekte olmaması)” ifade eden لَا ile لَا يَشْعُرُونَ denilmektedir. Zira مَا يَشْعُرُونَ ile

ifade edilenler, لَا يَشْعُرُونَ olma yolundadırlar. Evet, bunlar, şuuren şu anda olup bitenleri kavrayamadıkları gibi istikbale ait meseleleri de kavrayamayacaklardır. Zira şuur, akla malzeme hazırlayan bir güçtür. Münafıklar aklî meselelerde bir durağanlık yaşadıkları için, tamamen ilmî bir mesele olan sefahat sözcüğüne sığınıp onunla başkalarına çamur atmaları kendi bilgisizliklerini göstermektedir.

Bundan da anlaşılan şudur ki onlar, bilinecek şeyleri bilmemektedirler hatta bilmediklerini dahi bilmemektedirler. Dolayısıyla da bir türlü bu mürekkeb (katmerli) cehaletten kurtulamamaktadırlar; kurtulamamaktadırlar, zira onlar kendilerini biliyor zannetmektedirler. Evet insan, bir şeyi bilmiyorsa onun cehaleti bir cehl-i basit, şayet bilmediğini dahi bilmiyorsa bir cehl-i mürekkeb; ve eğer bir şey bilmediği hâlde biliyor iddiasında ise bu da bir cehl-i mük'abtır (üç boyutlu). Evet bunlardan biri tek buudlu basit cehalet, ikincisi iki buudlu mürekkeb cehalet, üçüncüsü ise üç buudlu mük'ab bir cehalettir. İşte burada لَا يَشْعُرُونَ ifadesi münafığın böylesine muzaaf (kat kat) bir bilgisizlik içinde olduğunu işaretlemektedir.

Münafıklar ve bir kısım Ehl-i Kitap –insaflı olanlar müstesna– bu kategori içinde mütalâa edilegelmişlerdir. O gün ortada yeni bir mesaj ve bu dinin temsilcisi etrafında toplanmış, önceleri az ama zaman geçtikçe çığ gibi gelişen, büyüyen aydınlık bir kitle vardı. Onlar bunu hiç anlayamıyor ve sindiremiyorlardı. Gerçi azıcık basiretleri olsaydı ve kendi vicdanlarına, vicdanî müktesebatlarına dönüp baksalardı daha farklı davranacaklardı ve hem Tevrat'ın hem de İncil'in bir Nebiy-yi Ümmî'den haber verdiğini göreceklerdi. Esasen onlar, böyle bir peygamberin kendi çevrelerinde zuhur edeceğini çok iyi biliyorlardı. Nitekim Hazreti Mesih'ten sonra o devre kadar Resûl-i Ekrem gibi şânı yüce, fezâil ve meârif âbidesi bir zatın zuhur ettiğine de hiç şahit olmamışlardı. Eğer onlar birazcık olsun vicdan ve iz'an sahibi olsalardı Resûl-i Ekrem'in o işaret edilen peygamber olduğunu hemen anlayacaklardı. Ne var ki, bu kadarcık olsun dönüp vicdanlarına bakmıyorlardı. Onun için de bir türlü tereddütten kurtulamıyorlardı. Aslında, ahir zamanda gelecek Nebi'nin ahiret hakkında tafsilat vereceğini kitaplarında da görüyorlardı ama içlerindeki kin ve haset böyle bir şeyi kabule fırsat vermiyordu. Bundan anlaşılan şu idi ki, bunlar, esasen yanıltmayan bir şuura, bir akla ve bir ilme sahip değillerdi, bundan dolayı da gözlerinin önünde olup biten bu gerçekleri göremiyorlardı.

Bu itibarla لَا يَعْلَمُونَ kelimesi, "Onlar, size sefih dediler. Aslında onların kendileri

şuursuz, aklı olmayan ve aynı zamanda ilimsiz kimselerdir." şeklinde Efendimiz'e ve mü'minlere ait bir teselli mânâsı ifade etmektedir. Bir diğer yönden burada şöyle bir şey anlamak da mümkündür: "Onlar şuursuz, akılsız ve ilimsiz kimselerdi. İslâm ise, şuur, akıl, fikir ve ilim üzerine müesses bir dindir. Müslüman olarak ancak bunları mü'minler bilebilirler. Öyleyse, onlarda olmasa da sizin meselelerinizin temelinde şuur, akıl, fikir ve ilim vardır."

* * *

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا
وَإِذَا خَلَوْا إِلٰى شَيَاطِينِهِمْ
قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ

"Bunlar iman edenlerle karşılaştıkları vakit, 'Biz de mü'miniz.' derler. Fakat şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında da: 'Emin olun biz sizinle beraberiz, sadece onlarla alay ediyoruz.' derler."

Müfredat Mânâsı (14. Âyet)

إِذَا şart edatıdır.

لَقُوا kelimesi, لَقِيَ – يَلْقَى – لِقَاءً'den gelir. Mâzi fiilin cem-i müzekker gâip sigası olup "karşılaşma, yüzyüze gelme, görüşme, mülaki olma" gibi mânâlara gelmektedir.

Bunun gibi, خَلَوْا kelimesi de, خَلَا – يَخْلُو – خُلُوًّا وَخَلَاءً وَخَلْوَةً kökünden gelir, mâzi fiilin cem-i müzekker gâip sigası olup, إِلَى harf-i cerriyle kullanıldığında "halvete varmak, baş başa kalmak" gibi anlamlara gelir.

وَإِذَا خَلَوْا إِلٰى شَيَاطِينِهِمْ ifadesinde, bir kısım cümleler tayyedilmek suretiyle îcâza gidilmiştir şeklinde yaklaşacak olursak, takdiri: وَإِذَا خَلَوْا [وَانْصَرَفُوا وَذَهَبُوا وَخَلَصُوا] إِلٰى شَيَاطِينِهِمْ şeklinde olur ki mânâsı için şöyle denebilir: "Yalnız kaldıkları, yüz çevirip, çekip gittikleri ve gidip şeytanlarına ulaştıkları zaman…"

Pek çok müfessir, buradaki إِلٰى harf-i cerrinin مَعَ mânâsına geldiğini ifade

etmişlerdir. Buna göre mânâ: وَإِذَا خَلَوْا مَعَ شَيَاطِينِهِمْ "şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman" şeklinde olur.

شَيَاطِين şeytan kelimesinin çoğuludur. Kelime, Kur'ân-ı Kerim'de hem müfred (tekil) hem de cemi' (çoğul) olarak birçok yerde geçmektedir. Şeytan kelimesi, ism-i cins olarak ele alındığı gibi, ism-i hâs olarak da ele alınagelmiştir.

İsm-i cins olduğunda, inatçı ve saldırgan olan her şeye bir mânâda şeytan denir ki bu, o türü genel olarak ifade eder. Evet, her nevide, o nevi içinde şeytanlığa has hususiyetleri bulunan türe "insan şeytanı, cin şeytanı, hayvan şeytanı" denegelmiştir.

İsm-i hâs olmasına gelince: "Şeytan" kelimesi, Allah'a baş kaldırıp *"Beni ateşten yarattın.. ben daha hayırlıyım."* diyen, Hazreti Âdem'e secde etmeyen ve Allah'ın huzurundan kovulan maruf şeytanı yani İblis'i anlarız. Ancak bu maruf şeytanın, onun insanlar arasındaki avenesiyle de her zaman açık-kapalı bir tesvîl (günahları süsleme) şeklinde tesiri söz konusudur. Evet;

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ
الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلٰى
بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَٓاءَ
رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ

"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar) aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu da yapamazlardı. Öyle ise artık Sen onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak."[299] âyet-i kerimesinde de ifade edildiği gibi insî şeytanlar ile cinnî şeytanların birbirleriyle sürekli irtibatlı oldukları görülmektedir. Bunlar, bir yerde fitne ve fesada dair iğfal (aldatma) ve idlâl (saptırma) cinsinden bir fikir ve düşünceyi süsler, bezer, insanlar arasında yayıverirler. Zannediyorum dünyanın hemen her yerinde fitne ve fesada ait düşünce ve fikirlerin sloganik hâle gelmesi de onların aralarındaki bu diyalogdan kaynaklanıyor.

Nâs Sûresi'nde "vesvâs" ve "hannâs" olarak ifade edilen, her insana musallat olabilen, görünmeyen fakat insanı baştan çıkarmak için devamlı vesvese veren şeytanlar vardır. Bir gün Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), Hazreti Ebû Zerr'e: *"İnsî ve cinnî şeytanların şerlerinden Allah'a sığındın mı?"* dedi. Hazreti Ebû Zer de bu suale,

yine bir sual ile karşılık verdi: "İnsanlardan da şeytan var mı?" Allah Resûlü cevabında: *"Evet, hem de onlar cinnî şeytanlardan daha da şerirdirler."* buyurdu.[300] Bu hadis-i şerif açıkça hem insanlar hem de cinler arasında şeytanlar bulunduğunu göstermektedir. Hazreti Üstad, *"Eğer onlar maddî ceset giyseydiler, bu şerîr insanların aynı olacaktılar. Hem eğer bu insan suretindeki insî şeytanlar cesetlerini çıkarabilseydiler, o cinnî iblisler olacaktılar."*[301] sözleriyle cin ve ins şeytanları arasındaki duygu ve düşünce benzerliğine işaret eder.

Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) meseleyi daha da şümullü tutarak, *"Her bir devenin üzerinde (bir rivayette: arkasında) bir şeytan vardır."*[302] buyururlar. Hazreti Ömer'in başından geçen şu vak'a da bu meseleyi teyit eder mahiyettedir: Hazreti Ömer, Şam'a geldiklerinde bir ata biner. At ciddi bir şetâret ve neşât içinde kendinden geçmiş insan gibi zevk ve şevkle şahlanır. Onun böyle yarış atları gibi gururlu ve kibirli davranışları Hazreti Ömer'in hoşuna gitmez, Koca Halife, bu attan aşağıya inerek şöyle der: "Beni bir şeytana bindirdiniz."[303]

Şeytan kelimesinin kaynaklarda شَطَنَ'den veya شَاطَ – يَشِيطُ'dan geldiği zikredilmektedir. شَطَنَ'den geldiği düşünülecek olursa, "uzak olmak, uzaklaşmak" mânâsına gelmesi itibarıyla "Allah'ın rahmetinden uzak olan." demektir. شَاطَ – يَشِيطُ'dan geldiği kabul edildiği takdirde de "helak olmak, yanmak, batıl olmak" anlamına gelmektedir. Secde ile Allah'a yakınlığı mümkün iken, Allah'a başkaldırıp serkeşlik etmesiyle kendi elleriyle kendini helâke sürükleyip, kendi menfaatine olan şeyleri iptal ettiğinden ona "şeytan" denilmiştir. Evet o, Rahmet-i ilâhiyeden uzaklaşmış, yanmayı hak etmiş ve bütün davranışları bâtıl, değersiz hâle gelmiş denî bir mahlûktur.

مُسْتَهْزِئُونَ : İstihza, هَزِئَ – يَهْزَأُ fiilinin istif'âl babındandır ve "maskaraya alma, biriyle alay etme, birini hakir görme" gibi mânâları içerir. مُسْتَهْزِئُونَ kelimesi, bu fiilin ism-i fâil sigasının çoğulu olup, "istihza edenler" mânâsınadır.

Şimdi verilen bu iştikak bilgileri ışığında âyetin mânâsını hecelemeye çalışalım:

Onlar, Müslümanlarla karşılaştıkları zaman onlara karşı *"Biz iman ettik."* derler. Sonra dönüp şeytanlarıyla, reisleriyle ve hemfikir oldukları kimselerle baş başa kaldıkları ve onlarla beraber bulundukları zaman *"Biz katiyen sizinleyiz, sadece onlarla istihza ediyorduk."* derler.

Yukarıda esbab-ı nüzul için arz edilen Abdullah İbn Übey İbn Selul örneğine bu âyet-i kerime perspektifinden bakılabilir. Hatta Abdullah İbn Übey İbn Selul zihniyetindeki insanların her devirde Müslümanlarla nasıl istihza ettikleri/edecekleri bundan çıkarılabilir.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (14. Âyet)

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا : Buradaki إِذَا şart edatıdır ve cezm (kesinlik) ifade etmektedir. إِذَا'nın cezm ifade etmesinden, münafıkların Müslümanlarla sık sık karşılaştıkları anlaşılmaktadır.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا *"Onlar ki iman ettiler."* Burada "iman etmek" fiilinin mâzi sigasıyla anlatılması şu hususu işaretlemektedir: Müslümanlar da tıpkı diğerleri gibi daha evvel iman etmiş değillerdi. Yani onlar da sonradan iman ettiler. Bu tarz ifadede iki nükte hatıra gelmektedir:

Birincisi, "İman edenler de bir zamanlar sizin içinizde, sizden birileriydi. Ancak onlar, iman etmekle sizden ayrıldı ve emniyet yoluna girdiler."

İkincisi, bir edebî tasvir çerçevesinde وَإِذَا لَقُوا الْمُؤْمِنِينَ gibi bir ifade yerine الَّذِينَ اٰمَنُوا diyerek hem ism-i mevsûl hem de ism-i mevsûlun sılası olan اٰمَنُوا ile şu önemli husus resmediliyor: Sizin de açıktan açığa gördüğünüz gibi, birer birer cephenizden insanlar ayrılıyor ve içten bir iştiyakla *"İman ettik."* deyip onların cephesine iltihak ediyorlar. Gözünüzün önünde dünden bugüne hep iman ettiler, ediyorlar ve edecekler.

Onlar ise bu tür İslâm'a yönelişler karşısında, وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا âyetinde ifade edildiği üzere, mü'minlere karşı takıyye yapıp اٰمَنَّا diyorlardı. Bu bir bakıma şu demek oluyordu: "Hani daha önce iman ettik dedik ya!" Aslında أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ ifadesi de bir bakıma bunu teyit ediyor.

Evet orada *"İman ettik."* derler ama, وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ *"Şeytanlarıyla baş

başa kaldıkları zaman” قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ *“Biz sizinle beraberiz.”* derler. Demek ki onlar, mü’minlerle devamlı oturup kalkmıyorlardı. Sık sık fikirlerini olgunlaştırmak, pişirmek için fikir babalarına müracaat ediyor ve şeytanlarının yanlarına gidip geliyorlardı. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, خَلَوْا kelimesi إِلٰى ile kullanıldığı zaman “vâsıl oldu” mânâsı da verilebilir. Demek ki onlarla şeytanları arasında her zaman bir vuslat cereyan ediyordu. Vuslata vardıkları zaman إِنَّا مَعَكُمْ *“Biz sizinle beraberiz.”* diyorlardı.

Burada şöyle bir belâgat nüktesi de göze çarpmaktadır: Bunlar haddizatında mü’minlerden her zaman şüphelenip ciddi bir reybîlik içinde bulunmalarının yanında âdeta, kendi kendilerinden de şüphe ediyorlardı. Evet mü’minlerle karşılaştıklarında اٰمَنَّا diyen bu kimseler, kendi adamlarının yanlarına döndüklerinde de bu sözü hakikaten kalbden söylemediklerini belirtme lüzumunu hissediyor da: “Biz onlarla karşılaştığımızda اٰمَنَّا dedik ama içimizden gelerek söylememiştik; aslında biz her zaman sizinle beraberiz.” diyerek güven vermek istiyorlardı ve onlara karşı da tereddüt yaşıyorlardı. Yani onlar, Müslümanlarla karşılaştıklarında Müslümanlara müdârât yapıyor olduklarının anlaşılacağı endişesini taşıyor; şeytanlarının yanına döndüklerinde de Müslümanlara karşı sergiledikleri o sûrî muameleden ötürü “Acaba bizimkiler bizden şüpheleniyor mu?” paniğini yaşıyorlardı. Bunu, te’kidli isim cümleleri içinde emniyet telkin etmeye çalışır mahiyetteki ifadelerden anlamak mümkündür:

إِنَّا مَعَكُمْ, bir isim cümlesidir ve *“Gerçekten biz sizinle beraberiz.”* anlamına gelmektedir. إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ cümlesi de *“Biz sadece onlarla istihza ediyorduk.”* şeklinde dostlarına güven verme mânâsındadır.

Kur’ân-ı Kerim’de değişik yerlerde nazara verilen, “kuvvetin hakta olması” ve “mü’minlerin aziz olmaları...” gibi prensipler açısından yukarıdaki meseleye bakıldığında şu neticeler ortaya çıkmaktadır: Mü’min, izzet-i nefis sahibidir; ne var ki nefis, bizzat ve lizatihâ aziz değildir. Bunun mânâsı şudur ki, mü’min, Allah’a itimat ettiği için her zaman azizdir, komplekse girmez ve tezellüle rıza göstermez.. Allah’tan başka kimsenin karşısında bel kırmaz, boyun bükmez.. ve aynı zamanda o, çok şefkatlidir, kimseyi zelil kılmaya ve küçümsemeye de yeltenmez. Düşmüşün elinden tutar kaldırır, mazlumun imdadına koşar. Bunların yanında o her zaman hakperesttir,

hakikat-âşinadır, hakka hürmetkârdır, hakkın hatırını her şeyden âli bilir, kimde görürse görsün tereddüt etmeden onu alır ki, *"Hikmet, mü'minin yitiğidir. Onu, nerede bulursa alsın."*[304] zayıf hadisi de bir bakıma bu ufku işaretlemektedir.

Esasen zikredilen bu vasıflar, bir mü'mini resmetmektedir. Konu tekâbül sanatı çerçevesinde ele alındığında münafıklar, tamamen bunun zıddı bir görünüm arz etmektedir ki, günümüzde de bu, Kur'ân'ın tilmizleriyle felsefe tilmizleri arasında aynıyla görülmektedir. "Yirmi Beşinci Söz" ve "On İkinci Söz"de açık bir şekilde ifade edildiği gibi münafık, izzet-i nefisten mahrum olduğu için bir zillet-i nefis örneğidir. Evet o, her zaman tenezzül ve tezellül içinde bulunmanın yanında şefkatsiz ve merhametsizdir, tahkir eder başkalarını. Hakşinas değildir, bilmez Hakk'ın hatırını; bilmez de hep hakkı kuvvette görür.

Münafıkın bu durumunu وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا beyan-ı sübhânisi apaçık göstermektedir. Onlar, iman edenlerle karşılaştıklarında اٰمَنَّا derler. Evet, Hakk'ın kuvveti, İslâm'ın ihtişamı ve Müslümanların satveti karşısında küçük dillerini yutup اٰمَنَّا der, zillet gösterir, boyun büker, bel kırar ve serfürû ederler. Onlar bunu mü'minlerin yararlandığı nimetlerden istifade etmek için yaparlar.

وَإِذَا خَلَوْا إِلٰى شَيَاطِينِهِمْ : Münafıklar, mü'minleri hiçbir zaman candan kabul etmezler. Onların nokta-i istinadı ve fikir babaları, sık sık buluşup, baş başa kalıp, kendilerinden fayda umdukları cinnî ve insî şeytanlarıdır, hemen her zaman onlara dayanırlar; zira kalben onların yanındadırlar. Devamlı mü'minlerin içinde kalmaları, insî şeytanlar tarafından ta'n u teşnîye (kötülemeye ve ayıplamaya) sebebiyet vereceği endişesiyle arayı uzatmadan hemen gider onlara yanaşır ve onlarla vuslat yaşarlar; yaşarlar da sık sık إِنَّا مَعَكُمْ *"(Aklınıza başka bir şey gelmesin) biz tabi ki sizdeniz."* derler ve onlara karşı vefa ahd u peymanında bulunurlar, ama bu bir nifaktır, arkasında da bir kısım Ehl-i Kitap vardır. Bunların, apaçık bir bürhanla gelen Resûl-i Ekrem'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve O'nun insanlığın son halaskârı olduğunu, ilk mü'minler olan ashab-ı kiram'ın (radıyallâhu anhüm) da Kur'ân'ın bir mucizesi olduklarını görmelerine, dahası Efendimiz'i de (sallallâhu aleyhi ve sellem) evlatları gibi tanımalarına rağmen temerrüt edip O'na karşı sürekli düşmanlık içinde bulunmaları münafıklara malzeme teşkil ediyordu ki, âyet icmâlen bu hususları işaretlemektedir.

Bu noktada istidradi olarak "şeyâtîn"le alâkalı bir değerlendirme de yerinde

olacaktır. Şeytan (aleyhilla'ne), çeşitli hadis-i şeriflerin beyanına göre, oldukça mütemerrit ve bir yönüyle de muamma bir varlıktır. Onun hakkı bilmesi, sonra bu bilgiden kendisinin istifade edememesi, uzun zaman Allah'a ibadet ediyor gibi davranması ve daha sonra temerrüt ederek kendi gibi "merede"nin başında gelmesi, bir mânâda onu bir muamma hâline getirmektedir. Erbab-ı tasavvuf içinde hayrı şerri bir bilenler, 'kubh'u 'hüsn'ü aynı görenler, ikisine aynı nazarla bakanlar, diğer bir ifadeyle Celâl'i Cemâl'den tefrik etmeyenler, 'halk'ı hep hayra bağlayanlar, ihsaslarının muktezası olarak, şeytanı da bir bakıma farklı bir tezahür olarak görmüş ve şer'î kıstaslarla telif edilemeyecek şekilde bambaşka anlatmış ve onu itaatin sembolü olan Hazreti Âdem'le bir tutmuşlardır. Bu arada "Emre itaati Âdem'den, aşkı da şeytandan öğrenmek lazımdır." şeklinde beyanda bulunanlar bile olmuştur. Suizanna bâdi tasrihi uygun bulmadığımız için bu kadarla iktifa etmek istiyoruz.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in düşünce sisteminde bu melun, merdûd ve matrûd (kovulan) varlık, hissiyata mağlup olmanın prototipidir. Aslında o, cin taifesindendir ve meleklerle de alâkası yoktur. İhtimal o, insanların terakkisine negatif yönde bir zemberek konumundadır; onunla mücadele etme ve onun tesvîl ü tezyinine (aldatmak için günahları süslü göstermesine) bakıp Cenab-ı Hakk'ın inayetine sığınma zembereği… Şeytanın yaratılmasında böyle bir şey söz konusu olsa da onun mahiyeti, işi, icraatı çirkindir. Hususiyle insanların fiillerine karışması, o fiillerin akıbetlerinde tezyin şeklinde bir tesiri olması yönüyle o, çok kabihtir. Onun içindir ki, her Kur'ân okurken ve hususiyle de sabah-akşam dualarında: أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ demek suretiyle hep ondan istiaze eder, yatarken-kalkarken sürekli istiaze ile Allah'a ahd ü peymânımızı yeniler, her zaman onun şerrinden Allah'a sığınır, hıfz u inayetine girme cehdinde bulunuruz.

Şeytan, mü'minlerin nazarında, bizzat yaratıcı olmasa bile insanların heva-i nefsini tehyiç ve tahrik etme adına "kesb"e müessir mahiyettedir. Bazı tasavvufçuların onu bir zaviyeden de olsa itaatin sembolü olan Hazreti Âdem'in üzerine çıkarmaları ve "Emre itaati Âdem'den, aşkı da şeytandan öğrenmek lazımdır." demeleri büyük bir yanlışa kapı aralama anlamına gelmektedir. Ayrıca şeytan, kendilerini İslâm içinde gören Yezidiler tarafından da ilâhlık seviyesine kadar yükseltilmiştir ki bu da ayrı bir dalâlettir. İhtimal, bu fâsit inanç sahipleri, Allah'a secde ettikleri gibi şeytana da secde etmektedirler.

Bazı doğu dinlerinde ise o, Allah'ın karşısında şerri temsil eden ikinci bir kuvvet

olarak, yani Allah'ın –hâşâ– rakibi olarak tasvir edilmektedir. Persler şeytana "diyv" demektedirler ki, bu kelime Batı dünyasına ilâh mânâsına "diev" şeklinde geçmiştir. "Diev" tabiri, Batı dilleri arasında da dolaşa dolaşa Fransızlar arasında yine mâbuda verilecek bir ad olarak "diyo" kelimesiyle mânâsını bulmaktadır. Alman edibi Goethe, *Faust* isimli eserinde şeytanı, Allah karşısında çok büyük göstermekte ve bilhassa "Gökteki ilk oyun" sahnesinde şeytanı (Mefisto) çok derin ve içten ele alıp insanla şeytanın sonuna kadar vuruştuklarını/vuruşacaklarını resmetmekte ve şeytan ile insan arasında, kıyamete kadar devam edecek olan bu mücadelenin kimin lehine zaferle neticeleneceği hakkında herhangi bir hükme varmadan, sahneyi bir meçhuliyet içinde tamamlamaktadır.

Bütün bunlardan anlaşılan şudur; şeytan, insana müessir olabileceği mekanizma, faaliyet ve enerjisini devam ettirdiği zaman, öyle korkunç bir kuvvet hâline gelmektedir ki insan, şerri temsil eden bu kuvvet karşısında aciz kalıp çok defa teslim olmaktadır. Haddizatında إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا *"Şüphe yok, şeytanın kurduğu tuzak ve düzen zayıftır."*[305] âyetinin de ifade ettiği gibi, onun insan için hazırladığı hile, tuzak ve komplolar çok zayıftır. Burada önemli olan, insanın iç dünyasını şeytanın müdahale ve münasebetine karşı ilâhî seralarla koruma altına almasıdır.

﴿رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ۞
وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ﴾
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ
وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

286 Kehf sûresi, 18/50.

287 el-Vâhidî, *Tefsîru'l-Vâhidî* 1/93.

288 Osman Ergin, *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti* s. 182.

289 Âl-i İmrân sûresi, 3/19.

290 Âl-i İmrân sûresi, 3/85.

291 Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 3/68, 71.

292 Buhârî, *meğâzî* 17; Müslim, *imâret* 143.

293 Bkz.: Bakara sûresi, 2/96.

294 Âl-i İmrân sûresi, 3/118.

295 es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân* 1/155.

296 Buhârî, *i'tisâm* 10; Müslim, *imâret* 171.

297 Hûd sûresi, 11/27.

298 Haşir sûresi, 59/19.

299 En'âm sûresi, 6/112.

300 Nesâî, *istiâze* 48; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/178, 265.

301 Bediüzzaman, *Lem'alar* s.103 (On Üçüncü Lem'a, Onuncu İşaret).

302 el-Hâkim, *el-Müstedrek* 1/612; İbn Hibbân, *es-Sahîh* 4/602, 6/411.

303 er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 1/17,61.

304 Tirmizî, *ilim* 19;İbn Mâce, *zühd* 15..

305 Nisâ sûresi, 4/76.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ (15-16. ÂYETLER)

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ۝
أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

"Allah da onların alaylarına mukabele eder, ama onlara mühlet verir de azgınlıkları içinde bir müddet daha bocalar dururlar. İşte onlar hidayet yerine böyle dalâleti tercih ettiler. Bu hiç de kârlı bir ticaret olmadı. Doğru yolu da bulamadılar."

Bu iki âyette münafıkların amellerinin neticesi, sa'ylerinin semeresi ve yaptıkları kötü işlerin sonucunda maruz kaldıkları/kalacakları hüsran anlatılmaktadır. Bundan önceki âyet-i kerimelerde nifak alâmeti olarak münafıkların, mü'minlerle karşılaştıklarında, içlerinde olan şeyin zıddını izhar etmek suretiyle, iman ettiklerini söyleyip, Müslümanları aldatmaya çalıştıkları, diğer yandan da nokta-i istinat ihtiyaçlarına binaen şeytanlarının, reislerinin yanlarına döndüklerinde onlarla beraber olduklarını, hem de tekitle ifade ettikleri ve Müslümanlarla olan münasebetlerinin sadece onlara karşı bir istihzadan ibaret olduğunu anlattıkları zikredilmişti. Bu âyet-i kerimelerde ise, Müslümanlarla istihza ettiklerini ifade eden münafıklara, Allah'ın (celle celâluhu) fiilen mukabele etmesi, kavlen söyledikleri sözleri reddetmesi ve bu işin cezasının da O'nun (celle celâluhu) tarafından verileceği vurgulanmaktadır.

Daha önce

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

"Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya yeltenirler; ancak sadece kendilerini kandırırlar da farkına bile varmazlar."[306] âyetinin ifadesiyle, münafıkların, Allah'a ve mü'minlere karşı muhâdaada bulundukları, şeytanî bir sistem sayılan "takıyye" ile onları aldatmaya çalıştıkları ve aldananın da yine kendilerinin olduğu anlatılmıştı. Bu âyet-i kerimelerde ise onların istihzalarının istihza ile mukabele görmesi

anlatılmaktadır. Bu meyanda istihza kelimesi bundan önce ism-i fâil olarak, isim cümlesinin içinde zikredilmesine karşılık burada fiil cümlesi şeklinde zikredilmektedir.

Müfredat Mânâsı (15. Âyet)

Bir önceki âyetin izahında da geçtiği üzere, هَزِئَ fiilinden gelen istihza kelimesi, biriyle alay etme, birini hafife alma, maskaraya alma, onun izzet ve haysiyetini rencide etme... gibi mânâlara gelmektedir. Belki de onlar, istihza yaparken Müslümanların haysiyet ve izzetlerini rencide etmeyi düşünmemişlerdi. İhtimal onların asıl maksadı, bir taraftan içlerindeki küfrü gizlemek, diğer yandan da Müslümanlara gelen hayır ve bereketten istifade etmekti. Herhâlde, مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ[307] âyetinin de ifade ettiği gibi onların temel felsefesi, ne tam kâfirlerden ne de mü'minlerden görünmeyerek hep beyne-beyne kalmak ve bu sayede her iki tarafın da nikmetinden kurtulup nimetlerinden istifade etmekti.

İstihza kelimesinin, doğrudan doğruya Cenab-ı Hakk'a isnadı doğru değildir. O'nun isimleri arasında "Müstehzî" diye bir ismi yoktur. Bu türden bir isimlendirme Kur'ân'ın bize öğrettiği Zât-ı Ulûhiyet mülâhazasına uygun düşmez ve edebe münafidir. Allah'ın, Kendi varlığına ayna yaptığı insanla alay etmesi katiyen düşünülemez. Aslında burada murad olan, onların istihzasına karşılık, bu fiilin lazımıdır. Binaenaleyh Allah kimseyi maskaraya almaz ve kimseyi istihkar edecek bir ifade kullanmaz ama bunları yapanlara o cinsten karşılığını verir. Yani Cenab-ı Hak, onların bir orada bir burada görünmelerine karşılık onları, ikiyüzlülük rüsvaylığıyla rüsvay etmektedir ve edecektir.

Burada şu hususa da dikkat etmek gerekir; bu meselenin kesbî yönü onlara aittir.. evet istihza eden kişinin ele aldığı mevzu istihza edilecek bir mevzu değil ise kendisi o duruma düşer. Mesela kâmet ü kıymeti itibarıyla seviyesiz bir insan, çok kıymetli ve büyük bir insanı hafife aldığı zaman dikkatli nazara sahip kimseler nazarında o insanın kendisi maskara oluverir. Mesela birisi kalkıp, –hâşâ– Resûl-i Ekrem'e çamur atmaya kalkışarak O'nun bir kısım ahval-i âliyesini ve etvâr-ı mukaddesesini istihkar etse ve çok mukaddes, müberrâ olan mübarek ahvalini hafife alsa sadece kendisi maskara olmuş olur. Hasılı, bir fiil olarak istihzayı ve neticesini, maskara olma durumunu yaratan Allah'tır. Fakat istihzayı fiilen kesb eden onlar olmuştur.

يَمُدُّ kelimesi مَدَّ mâzi fiilinin muzârisidir. Lügat mânâsı itibarıyla "çekmek, uzatmak,

ziyade olmak, artmak" mânâlarına gelmektedir. Mesela الْبَحْرُ مَدَّ sözü, "Denizin suyu yükseldi." demektir. Denizlerin kabarmasına med (مَدّ), çekilmesine de cezir (جَزْر) denilmektedir. Günümüzde her ne kadar med-cezir hareketine "gel-git" denir olmuşsa da bu ifade, med-ceziri tam olarak anlatmamaktadır. Med, denizin kabarması, havzını aşması, dışa taşması ve dışarıya doğru yayılması mânâlarına gelmektedir.

Aynı zamanda bu kökten iştikak eden إِمْدَاد kelimesi de, bizim Türkçede kullandığımız şekilde, "imdada koşma, medet etme, yardıma gitme" demektir. Evet, denizin kabarıp taşmasında da bir bakıma bu mânâ vardır. Yani deniz kabarıp taşması sayesinde sahile ve çevresine yardıma koşmuş gibi olur. Nitekim: *"Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, 'Ben peş peşe gelen bin melek ile size medet gönderip yardım edeceğim.' diyerek duanızı kabul buyurdu."* [308] âyet-i kerimesinde Cenab-ı Hakk'ın, melekleriyle sahabe-i kiram'a yardım göndermesi de bu kelimeyle anlatılmaktadır.

طَغَى fiilinin masdarı olan طُغْيَان kelimesi de coşma, taşma mânâsına gelmektedir. Lügat mânâsı itibarıyla, طَغَى "taştı, bulunduğu yeri aştı, sınırlarının dışına çıktı" demektir. إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ *"Şüphesiz, su taştığı vakit sizi gemide biz taşıdık."* [309] âyet-i kerimesinde Nuh tufanı anlatılırken suyun tuğyan ettiği ve taştığı ifade edilmektedir. Denizler belli sınırlar içinde, birer su havzı mahiyetindedirler ve hep o sınırlar içinde kalırlar. Gökteki su ile yerin altındaki su kanalları da kendi sınırları içindedirler. Bunlar, Cenab-ı Hakk'ın ayarladığı kanunlar çerçevesinde bulundukları sınırların dışına çıkmamakta ve bu şekilde hep bir denge içinde bulunmaktadırlar. Ne var ki, bazen yeryüzündeki denizler, gökteki yağmurlar ve yerin altındaki su menbaları tuğyan edip taşar ki buna da tufan diyoruz. Buna binaen diyebiliriz ki, tabiatta Allah'ın vaz' ettiği tekvinî ve teşriî kanunlar ihlal edildiğinde ne yerde yürüme ne denizde yüzme ne de gökte bulunma imkânı kalmayacaktır. Şer'î mânâsı itibarıyla insanın şeriat hudutlarını aşması da bir tuğyandır. Bu aynı zamanda fıskın hususi mânâsı demektir.

يَعْمَهُونَ : عَمَهَ – يَعْمَهُ veya عَمِهَ – يَعْمَهُ'dan gelmektedir ve tereddüt, hayret, şaşkınlık, yolunu bilememe, sırat-ı müstakimi bulamama, dalgın, baygın ve âdeta sekir hâlinde olma anlamına gelmektedir. Genel itibarıyla bu âyet-i kerimedeki kelimelerin

mânâlarına bakıldığı zaman âdeta birbiriyle omuz omuza vermişçesine münafıklardaki şaşkınlık, panikleme ve haddini tecavüz etme gibi hususların anlatımını destekledikleri görülmektedir. Bu hakikat, يَمُدُّهُمْ kelimesinde, med-cezir hareketiyle denizin taşmasının; طُغْيَانِهِمْ kelimesinde, suların kanallarına girmeyip mecralarını aşmasının; يَعْمَهُونَ kelimesinde ise insanların sekir ve istiğrak hâlinde yürüyeceği yolu bile bilememeleri, gelişi güzel yürümeleri, sağa sola çarparak, toslayarak taşkınlık ve şaşkınlık içinde baygın baygın yaşadıklarının resmedilmesi şeklinde ortaya konmaktadır. Teker teker her bir kelime, aynı hakikat etrafında omuz omuza verip –Üstad'ın sık sık tecâvüb dediği– hakikati göstermektedir.

Kelimelerin müfredat mânâlarını verdikten sonra şimdi isterseniz biraz da *umumi mânâ üzerinde fikir* yürütelim. Daha önceki âyet-i kerimelerde münafıkların, şeytanlarına ve reislerine döndüklerinde mü'minlerle nasıl alay ettikleri anlatılmaktaydı. Burada, insanın aklına "Acaba bunun neticesinde ne oldu?" sorusu gelmekte ve insan bir bekleyiş içine girmektedir. Bu suale cevap olarak, وَإِنَّ اللّٰهَ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ diyerek atıfla ifade yerine mesele doğrudan doğruya isti'nâf (başlangıç) cümlesiyle anlatılmakta ve اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ *"Allah onların alaylarına mukabelede bulunur."* denmektedir ki bu da siyak-sibak açısından gayet uygun düşmektedir.

Şöyle ki, Cenab-ı Hak âyetin başında اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ, sonunda da وَيَمُدُّهُمْ buyurarak bir taraftan onların istihzalarını yüzlerine çarparken diğer taraftan da onlara taşkınlıkları hususunda mehil vermektedir. Burada zâhiren bir tezat varmış gibi görünse de esasen bu durum, her kâfire karşı Cenab-ı Hakk'ın âdet-i sübhâniyesinin bir tecellisidir. Evet, kâfirlerin dünyada pek çok arzu ve istekleri yerine getirilmekte ve taşkınlıklarında âdeta onlara müsamaha gösterilmektedir. Öyle ki aklın zâhiri nazarında onlar için bütün azap ve nikmet ortadan kaldırılmakta, yerlerine saadet ve nimet verilmektedir. Hususiyle küfürde ileri gidenler için bu husus, Allah'ın değişmeyen bir kanunu gibidir. Cenab-ı Hakk'ın bu icraatı, onlar hakkında istidraç olmaktadır ki, onlar bu şekildeki icraatı gördükçe iyiden iyiye şımarmaktadırlar. Yani Allah, bu şekilde hükmünü infaz etmeden önce onlar, kendilerini yaptıklarıyla böyle bir akıbete hazır hâle getirmektedirler. Evet Allah, kâfirlerin başlarından aşağıya nimetleri yağdırmakta, onlar

da hiçbir sıkıntı çekmeden ve nikmet yüzü görmeden, maddeten rahat bir hayat sürmektedirler.

Esasen neticesi itibarıyla düşünüldüğünde küfür içinde bir Cehennem zakkumu bulunmaktadır ki, âyetin sonundaki fezleke de tek kelimeyle bunu vurgulamaktadır. Bu aynı zamanda latif bir tasvir sayılır ve konuya bir canlılık ve hareket kazandırmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi istihza kelimesi burada mecaz olarak kullanılmıştır. Cenab-ı Hakk'a istihzanın isnadı muhal olduğundan bu yola tevessül edilmiştir. Bu tasvirde istihza kelimesinin ifadeye kazandırdığı canlılık, يُجَازِيهِمْ عَلَى اسْتِهْزَائِهِمْ *"Mü'minlerle istihza ettiklerinden dolayı onları cezalandırır."* ifadesinden çok daha fazladır. Onlar, إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ *"Biz istihza ediyorduk."* demişlerdi ki Allah (celle celâluhu) da, buna mukabil اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ buyurmuştu. Görüldüğü gibi âyet-i kerimede doğrudan doğruya Cenab-ı Hakk'ın istihza neticesinde onlara mukabelede bulunduğu gayet canlı bir tablo olarak nazarlara arz edilmektedir.

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ cümlesinde, –Cenab-ı Hak için böyle düşünmek, O'na olan saygımıza muhalif olur ama söz konusu bir insan olsaydı– şöyle canlı bir tablo tasavvur edilebilir: Onlar mü'minlerle istihza ettiler. Bunun üzerine o da hemen hızlıca harekete geçti ve onların istihzalarına mukabelede bulundu. Bu mânâlara gelen يُجَازِيهِمْ عَلَى اسْتِهْزَائِهِمْ sözü âyetteki canlılığı ifade etmemektedir. Bu sebeple âyetteki kelimeler dîk-i elfazdan (kelime darlığından) dolayı değil, mecaz-ı aklîye isnad edilmek suretiyle meseleye bu canlılığın kazandırılması için seçilmiştir.

Ayrıca bu ifadede, Allah'ın onlar hakkındaki istihzasının, onların hissedemeyeceği şekilde olduğuna da bir ima söz konusudur. Şöyle ki Kur'ân, münafıkları âdeta çamur içinde bocalayıp duran bir yığın hâlinde tasvir etmektedir. Bu tasvir çerçevesinde, sanki onlar bu çamuru misk-i amber gibi yüzlerine gözlerine sürmektedirler. Onlar bu hâldeyken Cenab-ı Hak âdeta çamurun kokusunu arttırmakta ama onlar bunu misk zannetmekte ve oradan çıkmayı düşünmemektedirler. Sanki Allah, o çamurun içinde onlar ne arzu ederlerse onu vermekte ve onlara bu şekilde medet etmektedir. Netice itibarıyla de onlar, çamurdan bir yığın hâline gelmektedirler. Sonra da hükm-ü ilâhî, çamur hakkında ne merkezde gerçekleşecekse olacaklar ona göre olacaktır.

Bir önceki âyetle bu âyet arasındaki münasebete gelince: Münafıkların

إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ *"Biz onlarla istihza ediyoruz."*[310] demelerine mukabil insanın aklına; "Bunun üzerine acaba mü'minler, münafıklara ne dediler?" veyahut "Mü'minlere karşı böylesi hakaretler savuran münafıklar, nasıl mukabele gördüler?" şeklinde bir soru gelmektedir. Bu soruya cevaben Allah, اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ isti'nâf cümlesiyle onların istihzalarına mukabelede bulunduğunu/bulunacağını ifade ile mü'minlerin misliyle mukabeleye kalkmalarına gerek olmadığını hatırlatıyor.

İkinci olarak, önceki âyetin ifadesiyle mü'minler, münafıkların istihzalarına maruz kalmışlardır. اَلْجَزَاءُ مِنْ جِنْسِ الْعَمَلِ "Bir fiile, kendi cinsinden bir fiille karşılık verilir." fehvasınca burada bir tetâbuk vardır. Münafıklar, istihza ettikleri için istihza ile mukabele görmektedirler. Her ne kadar istihzanın fiil olarak Allah'a isnadı caiz olmasa da onların görecekleri karşılık yine istihza olacaktır.

Bu ifadenin lazımı olarak sanki Allah, mü'minlere şöyle demektedir: "Siz, münafıkların istihzasından müteessir olmayın; zira onların yapmış oldukları bu istihzaya karşı sizin yapacağınız mukabele ne olursa olsun size karşı yapılan istihzayı karşılamayacaktır. Çünkü onlar, sizinle, dininizden yani Allah'a inanmanızdan dolayı istihza etmektedirler. Öyleyse bu ağır cinayetlerinin cezasını da ancak Allah verebilir." Aslında mü'minin, hayalinde kurguladığı en büyük ceza dahi bu korkunç cinayeti karşılamayacaktır. Mü'minin kalbini tatmin edecek ceza ancak Allah'ın (celle celâluhu) onlara verdiği/vereceği dünyevî-uhrevî ceza olacaktır.

Daha önce genişçe izah edildiği gibi يَمُدُّهُمْ ifadesiyle Allah'ın, tuğyanlarını artıracak şekilde –istidraç olarak– münafıklara medet verdiği ifade edilmişti. Belâgat açısından يَمُدُّهُمْ ifadesine bakıldığında burada Mutezile ve Cebriye'nin fikirlerinin tutarsızlıklarını görmek de mümkündür. Şöyle ki medet, mevcud bir güç ve kuvvet üzere gelen ikinci bir yardım demektir. Lügat mânâsı itibarıyla ise "mevcut sınırların aşılması, belli bir limitin üstüne çıkılması" mânâsına gelmektedir ki bu da insanlarda bir istitaat, bir güç ve kuvvetin varlığını göstermektedir. Şöyle ki, Cenab-ı Hakk'ın onlara nifaklarında medet vermesi, onların iradelerini tamamen nefyetmemektedir. Onlar taşkınlığı kendi iradeleriyle talep etmişler, Allah da tuğyanları neticesinde onlara medet etmiştir. Aslında tuğyanın onlara nispeti de bunu göstermektedir ki bu bir bakıma müsebbebin sebebine izafe edilmesi anlamına gelmektedir. Bu da, يَمُدُّهُمْ kelimesindeki

mezkur mânâyı teyit etmektedir.

‘Tuğyan’a gelince: Mesela bir nehir tuğyan ettiği zaman kendi mecrasını aşar ve yatağının dışında akmaya başlar; netice itibarıyla da geniş bir alanı istila eder. Aynen onun gibi, bunlar da sınırlarını aşarak bir tuğyan içine girmişler demektir. Ayrıca, طُغْيَان kelimesiyle يَعْمَهُونَ kelimesi arasında da bir tenâsüp vardır. Münafıkların fiilen tuğyanlarında ve kendilerine ait kesblerinde böyle bir taşkınlığa düşmeleri neticesinde, Allah da onları şaşkına çevirerek nefislerini unutturmuş ve onları benliksizleştirmiştir. “Ben yolumu yitirdim, yolların günahı ne?” diye bir söz vardır. Bu söz tam münafıkların durumuna uygundur, zira yolunu yitirenler onlardır. Yolun bir günahı yoktur. Yoldan çıkan, kendine etmiş olur; münafıklar kendilerine etmişlerdir.

***

Bu âyetlerde, kâfir ve münafıkların mü’minlere taarruzda bulunarak onlarla istihza etmeleri hâlinde, onlara da aynı şekilde mukabele yapılmasının mahzursuz olduğuna bir işaret vardır. Ancak aynı zamanda konu münafıklarla ilgili olması itibarıyla mü’mine her saldıran ve onu hafife alan kimseye mukabelenin tecviz edilemeyeceği hususu da ortaya konulmaktadır.

Burada şöyle bir tasavvufî hakikat de söz konusudur: İnsan, kendisine gelen nimetler karşısında bu nimetlerin bir istidraç olabileceği endişesiyle daima tir tir titremeli ve Cenab-ı Hakk’a sığınmalıdır. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi kişiye dünyada bol bol nimet verilmesi her zaman onun salahına delâlet etmez. Bazen bu nimetler, o kimsenin neticede helâk olmasına da sebebiyet verebilir.

***

أُولَٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا
رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

“İşte onlar hidayete bedel dalâleti peylediler; (peylediler ama) bu ticaret kârlı olmadı; zira onlar hidayet üzere değillerdi.”[311]

Daha önceki âyet-i kerimelerde mü’minlerin yüce vasıfları anlatılma sadedinde: أُولَٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *“İşte onlar, Rabbilerinden bir hidayet üzeredirler ve asıl kurtulup felâha erenler de onlardır.”* [312] denmişti. Burada ise, münafıkların özellikleri anlatıldıktan sonra

أُولَٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا
رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

denilerek önceki âyetlere mukabele yapılmaktadır.

Evet, ortada “hidayet” ve “dalâlet” unvanlarıyla iki yol mevcuttur. Mü’minler hidayet yolunu seçmiş, neticede de hidayete ererek kazanıp kurtulmuşlar; münafıklar ise hidayet karşısında âdeta dalâleti satın almışlar ve hidayeti ona feda etmiş ve yaptıkları bu ticarette hüsran u haybete maruz kalmışlardır.

Müfredat Mânâsı (16. Âyet)

Daha evvel de izah edildiği gibi أُولَٓئِكَ ism-i işarettir ve ذَا’nın alâ gayrı’l-kıyas cem’idir. Buradaki كَ hitap edatıdır ve hitap Efendimiz’edir (sallallâhu aleyhi ve sellem). الَّذِينَ ism-i mevsûldur. اشْتَرَوْا kelimesi شَرَى – يَشْرِي kökünden, “satın aldılar” mânâsına gelmektedir. Müfessirler bunu اِسْتَبْدَلُوا (değiştirdiler) şeklinde tefsir ederler. Aslında bu lafız اِسْتَبْدَلُوا mânâsına gelse de اِسْتَبْدَلُوا kelimesinin اشْتَرَوْا’in ifade ettiği mânâyı tam karşılamadığı açıktır.

اَلضَّلَالَة kelimesi “yolunu sapıtma, inhiraf etme, şöyle-böyle bir doğru parıltısı hissedip ümitlense de tam istikameti bulamama” mânâlarına gelmektedir.

رَبِحَتْ : رِبْح masdarının fiil-i mâzi müfred müennes gâibesi olup “kazandı, kâr etti, ticaret yaptı” mânâlarına gelmektedir. Bilindiği gibi, mal-emtia mübadelesinde elde edilen fazlalığa kâr (رِبْح) denir.

Bu kelimelerin ifade ettiği mânâlar çerçevesinde âyet-i kerimeye şöyle bir mânâ vermek mümkündür:

Ey Habib-i Zîşânım! İşte çok uzaktan tasvirlerini gördüğün şu zümre, hidayet karşılığında dalâleti satın alan, sapıklığı peyleyen öyle kimselerdir ki, onlar bu şekildeki ticaretleriyle bir kazanç, bir kâr elde edememişlerdir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi اِشْتَرَوْا kelimesi “satın aldılar” mânâsına gelmektedir. İştirâ (satın alma), “istibdal”den farklıdır. Satın almada, biri satıcı diğeri müşteri olmak üzere karşılıklı iki şahsın bulunması şarttır. İstibdal ise bir şeyi diğer şeyle değiştirme demektir. Bu işlem yapılırken her zaman iki şahsın bulunması şart değildir. Yani bir

şahıs, mesela kendi paltosunu çıkarıp onun yerine ceketini giyer.. ya da ceketini çıkarıp onun yerine paltosunu giyer.. bütün bunlar istibdaldir ama iştirâ değildir.

Ticaret iki maksattan dolayı yapılır. Bunlardan biri, sermayeyi muhafaza etmek, ikincisi ise kâr elde etmektir ve bunlar, ticaretin temel prensiplerindendir. Âyet-i kerimede ifade edilen, onların ticaretlerinde kazanç elde etmemeleri, hüsranlarını ifade etmektedir. Hidayeti verip, karşılığında dalâleti alarak böyle bir alışveriş yapma, ticaretin bu iki temel kaidesine ters düşmektedir. Nitekim bu şekilde ne sermaye muhafaza edilmiş ne de bir kazanç elde edilmiş olmaktadır. İnsanın sermayesi, hidayettir. Doğan her çocuk İslâm fıtratı üzerine doğmaktadır. Yani her insan, inanabilme ve hidayete erebilme kabiliyeti ve donanımıyla yaratılmıştır. İşte onlar, bu türden donanmış bulundukları istidat ve kabiliyetleri vermiş ve karşılığında dalâleti satın almışlardır.

Hidayet vücûdî (varlığa, mevcudiyete taalluk eden, var olan), dalâlet ise ademî (yokluğa taalluk eden, bir şeyin yokluğuna dayanan) bir şeydir. Hidayet, insanın âfâkî ve enfüsî delilleri araştırması neticesinde Cenab-ı Hakk'ın onun kalbinde yakacağı bir nurla her şeyi doğru görmesi; dalâlet ise kişinin inanması gerekli olan rükünlerden birini dahi terk etmesiyle kendini karanlıkta bırakması demektir. Evet kişi, imanın bütün rükünlerine inansa da mesela, sadece kitaplara inanmasa, yine dalâlete düşmüş demektir. Hatta bütün erkân-ı imaniyeye tam inansa fakat Kitab'ı heva ve hevesine göre tefsir etse, değiştirse yine dalâlete ve sapıklığa düşmüş sayılır. Bundan dolayı dalâleti, "kâfirlerin içine düştükleri ve çıkamadıkları sapıklık" mânâsının yanında "İslâm'a yakın ve uzak her türlü inhirafın unvanı" şeklinde anlamak da mümkündür. Bu nokta-i nazardan hareketle Mutezile, Cebriye, Şia, Müşebbihe ve Mücessime… gibi fırkalara da ehl-i dalâlet denilmektedir. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), ümmetinin yetmiş küsur fırkaya ayrılacağını ve bunlardan sadece birinin, o da kendi ve ashabının yolu üzere bulunanların hidayette olduğunu bildirmişlerdir.[313]

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى âyetinin ifadesiyle sermayesi hidayet olan, yani hidayet gibi bir sermayesi bulunan insan, vücudî olan bir nimeti, yani bizzat kıymet ve değer ifade eden bir şeyi vererek karşılığında hiçbir kıymet-i harbiyesi olmayan dalâleti elde etmiş olmaktadır. Bu durumda ne sermaye muhafaza edilebilmekte ne de bir kâr söz konusu olmaktadır. Kâr şöyle dursun onlar iç içe üç kayıp yaşamaktadırlar:

1. Ticaret gibi memduh bir işi kendi prensipleri içinde değerlendirememektedirler.

2. Sermayelerini kaybetmektedirler.

3. Hidayetin ekstra vâridatını kaybetmektedirler.

İşte böyle yanlış bir "iştirâ"dan ötürüdür ki onlar muzaaf bir hüsran yaşamaktadırlar.

Burada ribhin ticarete, ticaretin ribhe isnadı hakikat değil, mecazdır, çünkü kazanç elde eden, ticaretin kendisi değil, ticareti yapandır. Hidayet, insanın içine girdiğinde bir canlı gibi ona varlığını hissettirmektedir. Yani hidayette olan insan, biri kendi öz varlığı, diğeri de elde ettiği hidayet olmak üzere âdeta iki varlık gibi yaşamaktadır. Dalâlet içinde olan insan da, biri kendisi diğeri de dalâlet içinde bir dalâlet olmak üzere iki varlık gibi yaşamaktadır. Şimdi, onların ticaretinde, hareketli levhaların yer değiştirmesi gibi hidayet süratle dalâletin yerine, dalâlet de süratle hidayetin yerine geçmektedir ve bu mübadelede hiçbir şey kazanılmamaktadır. Şöyle ki, burada فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ *"Onların ticaretleri kâr etmedi."* beyanının yerine, mesela فَمَا رَبِحَوا في تِجَارَتِهِمْ "Onlar ticaretlerinde bir şey kazanmadılar." denilseydi katiyen bu resim ve bu canlılık görülemeyecekti.

Evet, Kur'ân bu üslubuyla bir canlılık sergilemektedir. Öyle ki burada hidayetle dalâlet âdeta nöbet değiştiriyor gibi yer değiştirmektedir ve işte bu mübadele işine ticaret denilmektedir; ama bu ticaret esasen herhangi bir kazanç getirmemektedir.

Ticarete isnadın mecaz olarak kullanılması ve bunun altında ticaret yapan münafıkların durumunun kastedilmesi çok yerindedir. Esasen onlar bidayette selim bir fıtrata ve hanif bir ruha sahiptiler. Evet bu, onlarda bir istidat hâlinde vardı. İkinci olarak, münafıkların ön saflarda bulunanları daha ziyade Yahudiliği ve Hıristiyanlığı benimseyen Araplardandı. Bunlar hem geçmiş dinleri hem kendi dinlerini hem de Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) geleceğini çok iyi biliyorlardı. Bu itibarla ruhlarında peygamber mesajını alacakları âna kadar hidayet şuuru da vardı ve sadece Sahib-i Hidayet (sallallâhu aleyhi ve sellem) geldiği zaman kibriti çakıp meşaleyi tutuşturma işi kalmıştı.

Evet, işte onlar böyle bir hidayet potansiyeline sahip bulunuyorlardı. Ne var ki, Sahib-i Hidayet geldiğinde bunu vermiş, karşılığında dalâleti satın almışlardı. Eğer onlar selim fıtratlarını bozmasalar, tehevvüd, tenassur veya temeccüs etmeselerdi, geçmiş kitaplarda geleceği bahsedilen, intizar ettikleri o Zat geldiği zaman O'nu kabul ederek hidayete tam nâil olacaklardı. Ancak onlar, kibre, gurura kapılarak potansiyel hidayeti verip karşılığında dalâleti satın almışlardı; satın almış ve bu mübadelede hiçbir kazanç temin edememişlerdi. Aslında onlar gerçek hidayeti hidayet

görmemişlerdi.

Evet onlar, “bilkuvve mühtedîn” idiler. Ama asla “bilfiil mühtedîn” olamamışlardı. Şayet bu kimseler ellerindeki imkânları değerlendirselerdi bilfiil o hidayeti de duyup hissedeceklerdi. Ama onlar Sahib-i Hidayet’e sırtlarını dönmüş ve kendi minik ışıklarını da karartmışlardı.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (16. Âyet)

İsterseniz şimdi de bir-iki cümle ile “dil” demeye çalışalım:

أُولٰٓئِكَ ism-i işarettir. Mahsüsa işaret edip, uzağı göstermektedir. Buraya kadar münafıkların bir kısım vasıfları anlatılmış ve nazarlarda bu sıfatlar ile kendini gösteren bir zümre tecessüm ettirilmişti. Münafıklar, “inandık” demişler fakat inanmamışlar, Allah’a karşı hile ve hud’ada bulunmuşlar, ama esasen nefislerine karşı hud’a yaparak başkasına zarar verelim diye ellerindeki silah ile kendilerini yaralamışlardı. Keza yeryüzünde hep fitne fesat çıkarmışlar ve bozgunculukta bulunmuşlardı; kendilerine “Bu işten vazgeçin.” denildiğinde de ıslahçı olduklarını söylemiş ve her devirdeki anarşistler gibi yeryüzünde sulhun ve sükûnun temsilcisi olduklarını iddia etmişler, bir taraftan anarşi ve huzursuzluk çıkarırken diğer taraftan da muslih olduklarını göstermeye çalışmışlardı. Bunlardan başka onların bir diğer vasıfları da mü’minlerle karşılaştıkları zaman iman ettiklerini söylemeleri, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında da mü’minlerle münasebetlerinin onlarla istihzadan ibaret olduğunu ifade etmeleriydi.

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ İşte buraya kadar anlatılan vasıflarla âdeta tecessüm eden o münafıklar, اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى hidayet karşılığında dalâleti satın almışlardı.

اَلَّذِينَ kelimesi ism-i mevsûldür ve اشْتَرَوْا kelimesiyle sılalanacağı âna kadar bir anlamda meçhuldür. Bu kelime aynı zamanda “şu hususi ve Hak’tan uzak kimseler” mânâsında bir gariplik ifade etmektedir. Böyle bir mânâ أُولٰٓئِكَ kelimesinin hem mahsüs hem de uzağa delâlet etmesinden çıkarılmaktadır. Bir anlamda bu şöyle bir mânâya gelmektedir: Şu âna dek insanlık tarihinde bunlar kadar garipleri görülmemiştir. اَلَّذِينَ kelimesi bu hususu işaretlerken, اشْتَرَوْا kipi de mefûlleriyle beraber bunu göstermektedir. Yani onlar dalâleti alıp, hidayeti vermişlerdir ki çok garip bir

durumdur. اَلَّذِينَ ile اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى ifadesi, bir tek hakikatin etrafında omuz omuza vermiş bir "tecâvüb" içerisinde bulunmaktadır. Bu kelimelerin hepsi birden, onların garip üslubunu arz etmektedir. Öyle ki, اَلَّذِينَ ism-i mevsûlü, dalâletin hidayetle mukabelesi gibi unsurlar hep aynı mânâyı seslendirmektedir.

Ayrıca اشْتَرَوْا kelimesi burada geçmiş zaman kipiyle gelmiştir. Onlar, inanmadıkları hâlde inandık demek suretiyle dalâleti alıp hidayeti bıraktıkları; fesatçı oldukları hâlde, ıslahçı göründükleri; mü'minleri aldatma mevzuunda, onların arkasında Allah'ın olduğunu unutarak kendi sapıklıklarını tescil ettikleri ve netice itibarıyla haklarında verilen bu hükmü, kesblerinin neticesi olarak kendilerinin iktisap etmiş olduğu anlatılmaktadır. Bu sebeple اشْتَرَوْا kelimesi mâzi kipiyle gelmiştir.

فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ kelimesindeki ف bir mânâda sebebiyet ifade eder. Şöyle ki, hidayet verilip karşılığında dalâlet alındığı takdirde ticaretin kazanç elde etmeyeceği açıktır. Aynı zamanda burada şöyle bir husus da söz konusudur: Müslümanlardan ilk saffı teşkil eden kimseler ticaret kanunlarını çok iyi biliyorlardı. Zira Kur'ân'ın muhataplarının bir kısmını, muhacirîn-i izam teşkil ediyordu ki onlar, –Kureyş Sûresi'nde anlatıldığı gibi– kış mevsiminde Yemen'e, yazın da Şam'a ticaret münasebetiyle gidip geliyorlardı ve ticaretten maksadın kâr olduğunu da çok iyi biliyorlardı. Binaenaleyh âyette, bilip anlayabilecekleri bir temsil ile mesele kendilerine anlatılıyordu. Keza münafıklar ve Yahudiler de ticareti çok iyi bilmekte idiler. Nitekim emek ve sermaye meselesini ortaya atan, ticareti kendi çıkarları hesabına çok iyi değerlendiren ve Kur'ân'ın farklı muhatapları sayılan bir kısım Ehl-i Kitap da bu hususa vâkıf bulunuyordu. İşte bu sebeple âyet-i kerime onların anlayabilecekleri bir ifade tarzıyla meseleyi resmedivermişti.

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ beyanına gelince, burada mâzi, cem-i müzekker sigasıyla bir keynûnet ifadesi söz konusudur. Bundan anlaşılan ise şudur; hidayet ve dalâlet, yaşana yaşana, terdatla, tekrarla, insanın ruhunda bir mizaç ve tabiat hâlini almaktadır. Yani bir yönüyle hidayet, amelde ve pratik hayatta bir tekrarın ifadesi olarak rüsuh bulup sabitleştiği gibi dalâlet de bir alışkanlık neticesi olarak, insanda rüsuh bulmakta, bir daha da "dâll" olan kimseden ayrılmamaktadır. Binaenaleyh ister hidayet, ister dalâlet keynûnete bağlanarak anlatılmışsa o râsıhadır ve köklüdür ve وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

fehvasınca böyleleri asla hidayetin kokusunu dahi duymamış ve hidayet içine girememişlerdir. Onlar hidayet mevzuunda amelî durumlarıyla her şeyi değerlendire değerlendire farklı bir keynûnete sahip olamamışlardır. Daha önce de işaret edildiği gibi burada كَانُوا kelimesiyle مُهْتَدِينَ kelimesi aynı meseleyi anlatıyor gibidir.

اَللهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَإِلَيْهِ الْمَرْجِعُ وَالْمَأٰبُ.

306 Bakara sûresi, 2/9.

307 Nisâ sûresi, 4/143.

308 Enfâl sûresi, 8/9.

309 Hâkka sûresi, 69/11.

310 Bakara sûresi, 2/14.

311 Bakara sûresi, 2/16.

312 Bakara sûresi, 2/5.

313 Tirmizî, *îmân* 18; Ebû Dâvûd, *sünnet* 1; İbn Mâce, *fiten* 17.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ (17-18. ÂYET-İ KERÎMELER)

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا
أَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ
وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ۝
صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ

"Bunların hâli, aydınlanmak için ateş yakan bir kimsenin durumuna benzer. Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz, Allah onların gözlerinin nurunu giderir ve karanlıklar içinde bırakır da göremez olurlar. Sağır, dilsiz ve kördür onlar. Onun için (Hakk'a) dönmezler."[314]

Kur'ân-ı Kerim buraya kadar münafıkların mücerret hakikatler çerçevesinde bir kısım belirgin vasıflarını ve o mücerret hakikatlere terettüp eden neticeleri anlattı ki biz bunları daha ziyade iman nuruyla, hayal ile takip, tespit ve tasavvur edebiliriz. İşte böyle birbirinden ayrı fakat aynı zamanda tek gerçeğin farklı yüzlerinin akisleri sayılan davranışları bir ortak noktaya bağlamak, her zaman bu türlü mücerret meselelerde başvurulagelen temsil yoluyla olmuştur. Onun için buradaki dört âyet-i kerimede de bunların temsilî durumları anlatılarak konu âdeta müşahhas hâle getirilmiştir. Konu ilk iki âyette mürekkeb bir temsille anlatılmıştır ki, beyan ilmine göre biz buna "teşbih-i mürekkeb" diyoruz. Burada, hususi hâllerine hususi misaller vermek suretiyle değil de, umumi hâlet-i ruhiyeleri ve umumi görünüşleri itibarıyla umumunu birden anlatabilir mürekkeb bir teşbihle temsili durumları ifade ediliyor. Üçüncü ve dördüncü âyetlerde, yani ikinci bölümdeki temsilde ise, "muferrak" bir teşbihle yani benzetilenle benzeyen arasındaki parçaların birbirine tam mutabakatı şeklinde bir teşbihle konu temsil ediliyor.

Âyet-i kerimeye başlarken esasen beraat-ı istihlal nevinden bu geçen dört âyetin ruhundaki temsili hatırlamakta fayda var:

Âyet-i kerime; مَثَلُهُمْ kelimesiyle başlıyor. Aslında, Kur'ân-ı Kerim başka yerlerde de, burada olduğu gibi, temsillerle bir konuyu anlatırken çok defa bu kelimeyi kullanmıştır. Vâkıa, Kur'ân'da anlatılan bazı temsillerde mesel, mesîl veya temsil

kelimesi kullanılmamıştır, ama konunun temsilî hüviyette nazarımızda canlanması itibarıyla anlarız ki bu bir temsildir.[315] Mesela, dalâlet ve hidayet yollarının yolcusu iki şahsın durumları bize anlatılırken, birinin her mevsimde semere veren bağlarından, bunun kendisini şımartmasından, öbürünün de bu durumundan kurtulması için ona olan nasihatlerinden bahsedilir. Gel gelelim dalâlet yolunun yolcusu bu nasihatlere kulak asmaz da, neticede Allah tarafından gelen bir afetle bağları harap hâle geldiğinde nedamet hisleriyle ellerini oğuşturur, ancak artık bu son pişmanlığın ona bir faydası olmayacaktır. İşte bu tablo nazarlarımıza arz edilirken söze وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ *"Onlara o iki adamın meselini anlat."*[316] diyerek başlanılarak mesel kelimesi açıktan kullanılır. Ama başka bazı âyetlerde kelime zikredilmez lâkin tasvir edilen şeylerden anlarız ki, bu üslupla Kur'ân, iman ve amel gibi mücerret hakikatleri müşahhas ve mahsüs misaller hâline getirmekle o konunun zihinlerimizde daha fazla kökleşip yerleşmesine yardımcı oluyor.

Kur'ân-ı Kerim'de meselle anlatılan o kadar çok konu vardır ki, o hemen hemen pek çok mücerret hakikatleri âdeta bu tür istiare-i temsiliye veya teşbihle birer canlı resim gibi ortaya kor.

Üzerinde durduğumuz âyet-i kerimelere gelince: Yukarıda da temas edildiği gibi buraya kadar olan âyetlerde fezlekeleriyle beraber mesele mücerret olarak vaz' edilmişti. Bu hâliyle, konuyu derleyip toplayıp, münafıklar hakkında, "Acaba bunların hâlet-i ruhiyesi ne idi; bunu tek tabloda görmek, göstermek mümkün müdür?" şeklinde zihinlerde bir beklenti oluşabilir. Zira gördük ki, onlar muhâdaa yapıyorlar, sürekli içlerinde olmayan şeyi izhar ediyorlar, dahası inanmadıkları hâlde inanmış gibi görünüyorlar, fesadı salah sayıyorlar, mü'minlere karşı başka türlü, kendi şeytanlarına ve reislerine karşı başka türlü tavırlar sergiliyorlar; öyle ki umumiyet itibarıyla reisleriyle beraber oldukları hâlde menfaatlerinden ötürü bir türlü mü'minlerden de alâkalarını kesemiyorlar.

Evet, işte böyle farklı hakikatler peşi peşine ifade edildiği için biz bunları tam tavsif edemiyoruz; daha doğrusu tam tersim edemiyor, resimler için bunlar budur diyemiyoruz. İşte burada her ne kadar konular çok canlı resimler hâlinde bize gösterilse de tam ihata edemediğimiz için, Kur'ân hepsini tek bir tabloda ve bir teşbih-i mürekkeble beyan ve ifade sadedinde bu âyet-i kerimede مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا buyurarak meseleyi daha bir tenvir buyuruyor.

Esasen burada değişik iki hâlet-i ruhiyenin tasvirinin verildiği, yani iki tip münafığın söz konusu olduğu hissediliyor. Yoksa bir misal irad ettikten sonra bir kere daha "muferrak" bir teşbihle aynı meselenin ele alınmasının Kur'ân'ın belâgat ve îcâzına pek muvafik düşmediği açıktır.

Mesel kelimesi "misil" ve "mesîl" ile aynı mânâya gelir ki, benzer, eş, menend demektir. Teşbih ve temsil bazen aynı mânâda kullanılsa da yine de teşbih ile temsil arasında bir nüans mevcuttur. Bundan başka mesel kelimesinden Türkçemizdeki masal mânâsı, ataların sözü, ibret veren, insanın gözünü açan sözler kastedilebileceği gibi destanlar, âbâ u ecdaddan evlada, ahfada intikal eden değerli sözler de kastedilir ki, bu da bu kelimenin ne kadar geniş alanlı kullanıldığını gösterir.

Bu itibarla da, ikinci şıkta ele aldığımız mesellerle daima bir teşbih ve temsil kastedilmez. Mesela biz, bir meseleyi halledememe aczine bazen "sakal-bıyık meselesi" deriz. Sakal-bıyık meselesi deyince, o kompleks durumu sakal-bıyık meseliyle ifade ederiz. Bunun mânâsı, "yukarıya tükürsen bıyık, aşağıya tükürsen sakal" demektir. Yani bazen karşımıza iki zıt durum çıkar ve biz bu iki meseleden birini bir türlü tercih edemeyiz. Zira her ikisini de gerekli kılan faktörler vardır. İkisini birden de atamayız. Mâniatü'l-cem ve mâniatü'l-hulüv yani ikisini birden tutma, ikisini birden atma mümkün olmayan bir yerde, bu sıkışık hâli ifade etmek için "sakal-bıyık" deriz. Yine birinin haksız yere, bahanelerle bir başkasını ezmesini ifade etmek için "kurt-kuzu meselesi" deriz. Ve hemen "Altı aylık kuzu bir sene evvel kurdun suyunu bulandırmış." meseli hatıra gelir…

Binaenaleyh bu gibi darb-ı meseller bize hep mâziden intikal edegelmişlerdir. Biz bunlarla teşbih, temsil kastetmesek bile bazen bunlarda teşbih ve temsil mânâları da gözetilmiş olabilir. Arz edilen bu iki misalde ise hem teşbih hem de temsil mânâsı vardır. En azından biz öyle anlarız. Edebiyat ve dil açısından ele alındığında, mesel ve temsil, bir hakikatin bir hakikate veya hakikatin hayale ya da meşhur bir mesele misalî surette tatbik edilip benzetilmesine denir.

Şimdi, mesel hakkında kısaca bunları kaydettikten sonra âyetlerin müfredat mânâlarına geçebiliriz.

Müfredat Mânâsı (17. Âyet)

اَلَّذِي : مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا ism-i mevsûl. Eskiler bize bunu, "şol şey ki, öyle bir şey ki, şu ki..." gibi mânâlarla tercüme ederlerdi.

اِسْتَوْقَدَ kelimesi istif'âl babından olup وَقَدَ – يَقِدُ kökünden gelir. Tutuşturdu, yaktı demektir. النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا *"Öyle bir ateşten korkun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır."*[317] âyet-i kerimesinde geçen وَقُود kelimesi de yakıt demektir. Mevzumuz olan âyetteki اسْتَوْقَدَ نَارًا "ateşi tutuşturdu, cayır cayır yanar hâle getirdi" demektir.

نَارًا kelimesi, bilindiği gibi, ateş demektir. Nar ile nur aynı kökten gelir. Bazı kelimeler temeyyüz ederek nuraniyetleri itibarıyla üste çıkmış, inâre, tenvir gibi aydınlatma mânâlarını almışlar, bazı kelimeler de denâetleri, ağırlıkları, kesafetleri itibarıyla âdeta aşağıya düşmüş, onlar da ihrak edici, yakıcı mânâ kesbetmişlerdir. Zaten genel mahiyeti itibarıyla ateşin iki hususiyeti vardır: Biri itibarıyla yakar, ısıtır, pişirir; diğeri itibarıyla da aydınlatır, tenvir eder, göze medet verir. Binaenaleyh biz, ateşin bir tarafına onun bir hususiyetini, diğer tarafına da diğer özelliğini koyuyoruz ki, belâgat nükteleri anlatılırken böyle bir kelimenin seçilmesindeki incelik de ancak bu sayede anlaşılabilecektir.

فَلَمَّا ibaresi, iki kelimeden, ف ve لَمَّا'dan müteşekkildir. لَمَّا mâzi fiilin başına geldiğinde حِينَ mânâsına gelir, ف ise takip, tertip ifade eder.

أَضَاءَتْ kelimesi hem lazım (geçişsiz) hem de müteaddî (geçişli) olarak kullanılır. Müteaddî mânâsına olduğu takdirde أَنَارَ "aydınlattı" anlamına gelir ki burada da öyle kullanılmıştır.

حَوْلَ kelimesi, bir başka kelimeye izafe edildiğinde, "çevresi, etrafı" mânâsına gelir.

ذَهَبَ, "gitti" mânâsına üçüncü babdan mâzi fiildir. اللّٰه lafz-ı celâlesi, Cenab-ı Hakk'ın ism-i alemidir. ذَهَبَ fiili, buradaki gibi ب harf-i cerriyle müteaddî olduğunda "gitti" değil de "giderdi, götürdü" anlamına gelir.

تَرَكَ "terk etti, bıraktı" mânâsına gelen bir fiil-i mâzidir.

ظُلُمَات kelimesi "zulmet"in çoğuludur. Bu da üst üste, kat kat, tabaka tabaka zulmetler, karanlıklar demektir.

لَا يُبْصِرُونَ ifadesi, إِبْصَار masdarından gelir ki, "gözün ermesi, ulaşması" demektir

ve "görme"den daha şumüllüdür.

İsterseniz bu kısa tahlille müfredat konusunu burada noktalayalım.

* * *

Bir Nebze de Kur'ân-ı Kerim'deki Meseller

Kur'ân-ı Kerim, ifadelerinde yeri geldikçe temsil yolunu seçmiştir ki, aslında ediplei de çok defa bu yola başvuragelmişlerdir. Belâgatta beyan ilmi, ediplerin daima başvurdukları bir kaynak olmuştur, sık sık onunla susuzluk gidermiş ve bazen de gerekmediği hâlde, lüzumsuz yere onunla fantezilere girmişlerdir. Vâkıa, temsilin insan ruhunda bir heyecan uyardığı açıktır. Ancak ilâhî ve nebevî beyanlar, özellikle de her yönüyle mucize olan Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan, temsil tarikini intihap ederkei mübalağasız, mücâzefesiz (ölçüsüzlükten müberra), o yöntemi gerektiği kadarıyla almış ve gerektiği kadarıyla değerlendirmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de istimal edilen temsil yoluyla, çok defa akıl almaz gibi görünei muğlak, müphem ve mücerret konuların insanlar tarafından idrâki temin edilmiş olur. Bazen karşımıza öyle makûl (aklın sahasına giren) meseleler çıkar ki haddizatında akıl bunları reddetmez, ancak fikrin karşısında hayal kendi rolünü oynar, aklın karşısında da vehim suver-i şuuriyeyi değerlendirme mevzuunda devreye girer ve havayı bulandırır. İşte aklın böyle makûl meseleleri kavrayıp değerlendirmesi için bazen temsil tarikine başvurulagelmiştir.

Böyle bir yolla, gabi ve cahil bir insan, akıllı ve âlim bir insan gibi anlatılandan istifade etmiş olur. Şöyle ki, ulûhiyete ait derin bir hakikati anlatmak istediğinizde, gabi, âlim, cahil ve düşünen insan ayrımı yapmadan hakikat-i mücerredenin herkes tarafından anlaşılmasını istiyorsanız, herhâlde temsil yolunu intihap edersiniz. Mesela, öldükten sonra tekrar dirilme gibi makûl bir meseleyi, Allah'ın kudretiyle anlamak mümkün iken insanlar bu makûl meseleleri vehmin araya girmesi yüzünden anlayamayabilirler, anlayamamaktadırlar da. Bu mülâhaza iledir ki Kur'ân-ı Kerim bunu anlatma sadedinde:

فَانْظُرْ إِلٰى اٰثَارِ رَحْمَةِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِي
الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِي
الْمَوْتٰى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Şimdi bak, Allah'ın rahmetinin eserlerine! Ölmüş toprağa nasıl hayat veriyor! İşte bunları yapan kim ise ölüleri de O diriltecektir. O, her şeye hakkıyla

kadirdir."[318] diyerek temsil yoluna başvurur.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ
اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْاٰخِرَةَ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"De ki: Dünyayı gezin dolaşın da Allah'ın bu âlemi yaratmaya nasıl başladığını anlamaya çalışın. Sonra, Allah tekrar yaratmayı da, ölümden sonra diriltmeyi de gerçekleştirecektir. Allah elbette her şeye kadirdir." [319] Evet, insanların haşirden şüpheleri varsa yeryüzünde gezsinler, baksınlar yaratılış nasıl başladı. Bir dönem yaratılış nasıl başladıysa öldükten sonra yeniden bir daha öyle gerçekleşecektir.

Görüldüğü gibi vehmin bir mevzuda makûl meselelerin anlaşılmasına engel olmasına karşılık Kur'ân temsil yolunu kullanıyor.. Ve işte bu şekilde temsil yoluyla vehim akla, hayal de fikre teslim oluyor.. ve oldukça garip ve uzak meseleler hâzır hâle geliyor. İnsan öldükten sonra dirilmeyi uzak görebilir; ancak baharı görünce, sanki çok uzak bir mesele olan o tekrar dirilme, gözünün önünde mahsüs ve makûl bir hâl alıyor gibi olur. Bunun gibi, temsil yoluyla mânâlar da âdeta cisim giymiş olurlar. Kur'ân-ı Kerim'in ifadelerindeki bu canlılığı, Abdülkâhir Cürcânî, Zemahşerî, Sekkâkî, Bediüzzaman ve Seyyid Kutup gibi yüzlerce muhakkik çok iyi görmüş ve değerlendirmişlerdir. Bu canlılık, bazı nazarlarca kadavralar hâlinde görülen hakikatlerin o nazarlarda revnakdâr birer hâl alması gibidir. Evet biz, Üstad'ın da *İşârâtü'l-İ'câz'*da ifade ettiği gibi[320] mücerret hakikatleri ancak temsil yoluyla akla takrib edebiliriz.

Burada bir örnek olarak Hadîd Sûresi'nin 13. âyetindeki temsilî tablo gösterilebilir:

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا
انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَٓاءَكُمْ
فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ
بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

"Münafık erkek ve kadınlar o gün mü'minlere derler ki, 'Bir parça bize de arz-ı dîdâr edip, nazarlarınızı bu tarafa çevirin de sizin yüzünüzün nurundan istifade edelim.' Buna mukabil onlara denir ki: 'Siz arkanıza dönün de bir nur arayın.' Derken, aralarına bir sûr çekilir. Bu duvarın bir kapısı olup bu kapının iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azap vardır."

Şimdi burada bir toplum görüyoruz ki çepeçevre etraflarını zulmetler sarmış; buna

mukabil mü’minler onların yanlarından geçerken altları üstleri, sağları solları bitevi nur. İşte, bu nuranî cemaatin geçişini gören münafıklar, –ki burada tablo çok canlıdır– *“Bari biraz bize de teveccüh edin de nurunuzdan istifade edelim.”* derler, derler ama onlara denir ki: *“Hayır, siz orada bizim yüzümüze bakmamıştınız. Şimdi geriye dönünüz de kendinize bir nur arayınız!”* Onlar da döner ve arkalarında bir nur aramaya dururlar. Derken aralarında bir sur oluşuverir; yani bir sütre, bir perde indirilir; indirilir de artık münafıklar mü’minleri göremezler. Bu surun bir de kapısı vardır. *“Bâtını, yani mü’minlere bakan tarafı rahmet, münafıklara nazır tarafı ise azaptır tamamen.”*

Bu ifadelerden münafıkların ahirette dahi buradaki ruh hâletlerine göre bir muamele görecekleri anlaşılmaktadır.

Konumuz olan âyete bakacak olursak, temsilde yer alanların durum ve genel keyfiyetleri صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ[321] fezlekesiyle gösteriliyor ki, herkesin ruh hâletine göre bir şey ifade eder. Âyetteki mesel, aydınlanabilecek kimselerin aydınlanmasını, zulmette kalanın da kapkaranlık dünyasını nazara veriyor gibi bir mânâ ifade ediyor.

Üstad, haşir meselesinde, o umumi “ba’sü ba’del-mevt”i, ilgili âyetten[322] mülhemen haşr-i baharîyle zihne takrib edip anlamamızı kolaylaştırdığı gibi,[323] Cenab-ı Hakk’ın sonsuz bu’diyet içindeki kurbiyetini anlatırken de Güneş misaliyle aynı yolu takip ederek O’nun bize sonsuz yakınlığına mukabil bizim O’ndan sonsuz uzak olmamızı, yani yakınlığıyla her zaman başımızı okşamasını, ama aynı anda bizim uzaklığımız açısından da O’nun (celle celâluhu) müteâl olduğunu anlatıyor ki, bununla, وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ *“Biz ona (insana) şahdamarından daha yakınız.”*[324] hakikati akla yaklaştırılmış oluyor. Biz bu sayede yukarıdaki âyetle يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ *“Gün gelir, gök sahifesini, tıpkı kâtibin yazdığı kağıtları dürüp rulo yapması gibi düreriz. Biz ilkin yaratmaya nasıl başladıysak tekrar diriltmeyi de öyle gerçekleştiririz.”*[325] âyetini beraber anlama imkânını elde etmiş oluyoruz.

Aynen bunun gibi Üstad, nuranî ve ruhanî olan şeylerin temessül etme keyfiyetini, yani belki aynı anda bin yerde bulunmaları durumunu, Güneş ve ayna misalleriyle ifade sadedinde, birbirine karşı mütekabil aynalar içinde cisimlerin muhtelif suretlerinin

uzayıp gittiği, bin tane aynanın içinde bir tek cismin binlerceye ulaştığı misaliyle açıklıyor ki, nuranî ve ruhanilerin ayniyetleriyle tecelli etmelerini anlama açısından bu da belîğ bir temsil sayılır.[326]

Bu açıdan temsil; beyan ve ifadenin çok mühim bir rüknü kabul edilmektedir. Ne var ki, temsil yaparken temsille hakikati birbirinden ayırabilmeyi mümkün kılacak karineler vaz' etmek de bir esastır. Eğer bir meseleyi anlatırken onun hakikaten bir mecaz ve temsilî bir ifade tarzı olduğu okuyucuya bir karineyle gösterilmezse çok defa beyan suistimalatına sebebiyet verilebilir. Mesela, havariler ve onlardan sonra gelen Hıristiyan nâşirler, Cenab-ı Hakk'ın sonsuz re'fet, şefkat ve merhametini anlatmak için edat-ı teşbihi de kaldırarak "baba" mânâsına bir kelime kullanmışlardır. Burada maklub bir teşbih de düşünülebilir. Fakat mübalağa maksadıyla edat-ı teşbihin kalkmasıyla, bu gibi yerler daha sonraları –tabi onlar velediyet akidesine de inandıklarından– Allah'ın –hâşâ– insanların babası şeklinde anlaşılmasına sebep olmuştur.

Mesela, فَإِنَّ اللهَ كَالْأَبِ الرَّحِيمِ الشَّفِيقِ "Şüphesiz Allah, çok merhametli ve şefkatli bir baba gibidir." Böyle bir benzetme esasında doğru değildir. Çünkü Allah, anneden babadan daha merhametlidir. Bir de bunu anlatmak edat-ı teşbih kaldırıldığında إِنَّ اللهَ أَبٌ "Allah –hâşâ– babadır." olur ki ilk söylenişinde samimi gibi görünen o ifadenin temsilî mânâsı tamamen unutularak sanki hakikaten Allah'a "baba" deniyor gibi bir inhirafa girilmiş olur. Onun için bir hakikat temsilî bir yolla anlatılırken sözün içinde mutlaka bir karine bırakılmalı; ta ki temsil, hakikatin kendisi zannedilmesin. Yoksa geçmiş dinlerde olduğu gibi çok defa suistimalata sebep olur.

Temsil tariki, Kur'ân-ı Kerim'in –arz ettiğim gibi– çok istimal ettiği bir yoldur. Bunu o mu'ciz beyanın pek çok yerinde görürüz. Ankebût Sûresi'nde وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ *"İşte, bazı gerçekleri anlatmak için, Biz bu kabîl misaller getiriyoruz ama bunları, ancak ibret almasını bilenler anlar."*[327] denilmekte, Sûre-i Haşr'in sonunda da: وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *"Bu darb-ı meselleri irad ediyoruz ki insanlar düşünüp tefekkür etsinler."*[328] buyrulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de çok defa yermeler, övmeler, teşvikler, sakındırmalar, delil

getirmeler temsil yoluyla anlatılır. Mesela, Fetih Sûresi'nin 29. âyetinde de sahabe-i kiram'ın gelişmesinin; toprağa atılmış bir tohum, sonra başını topraktan dışarıya çıkaran bir sümbül, derken büyüyen, gövdesi üzerinde doğrulan, bir ağaç ve neticede semalara doğru ser çeken ulu bir çınar gibi olduğu, bir temsille tasvir edilir.

Hem mesela o, birini zemmedeceği zaman şöyle diyor:

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ
أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

Onun hâli tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi hâline bıraksan da! Âyetlerimizi yalan sayan kimselerin hâli işte buna benzer. Sen olayı onlara anlat, belki düşünüp kendilerine çekidüzen verirler."[329] Burada kınama maksadına matuf bu türlü insanların hâlini kelbin durumuyla ifade ediyor ki, mütemerrit mülhidin durumunu ifade adına gayet belîğdir.

Keza kendilerine kitap verildiği hâlde onun muhtevasından istifade etmeyenlerin durumunu anlatırken de Kur'ân şu temsili kullanır:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا
كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

"Kendilerine Tevrat verilip, onun mesajını insanlara ulaştırmak ve onu uygulamakla yükümlü tutuldukları hâlde bu yükümlülüğü yerine getirmeyenler, tıpkı ciltlerle kitap taşıyan merkep gibidirler."[330] Burada Kur'ân, uhdelerine alıp taşıdıkları değerden habersiz ve ondan istifade edemeyen insanların hâlini, sırtında kitap taşıyan merkebe benzetiyor ki, bu şekilde bir temsilin kullanılması hem onlar için hem de bizim için sakındırma ve uyarma adına fevkalâde önemlidir.

İşte مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا âyet-i kerimesi de bu mevzuda irad buyrulmuş ayn-ı hakikat bir teşbih u temsildir.

Temsil ve teşbihin, büyük hakikatleri anlatma yollarından biri olduğunu, Kur'ân-ı Kerim'in temsil tarikini intihap etmesindeki temel espriyi, temsilin yerini ve nerelerde kullanılması gerektiğini, kullanılırken de dikkat edilmesi gereken hususları anlatmaya çalıştığımız bu faslı noktalayarak, çıkış yapıtğımız âyetin izahına devam etmek istiyoruz.

* * *

Evet, zannediyorum âyetin mânâ-i ruhîsini arz etmenin vakti gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim, suver-i zâhire içinde münafıkların umumi durumlarını iç içe daireler hâlinde bize intikal ettirip sonra da o âyât ü beyyinatın sonunda fezleke mahiyetinde irad edilen ifadelerle haklarında takdir edilen cezaları zikrettikten sonra; edip eylediklerinin neticelerini bir de teşbihle anlatarak, onları çölde ateş yakıp çevresinde kümelenen insanlara benzetir. Bu teşbih-i temsille bir durum diğer bir duruma kıyas edilmekte ve konu farklı bir tavzih boyutuyla ortaya konmaktadır. Evet, onların hâli, ateş yakan bir insanın hâline benzemektedir. Öyle ki, yanan o ateş etrafını aydınlatıp da çevredeki her şey olduğu gibi ortaya çıkınca, Cenab-ı Hak bu kez nurlarını ellerinden alır da onları içice karanlıklar, zulmetler içinde bırakır; bırakır da çevrelerini asla göremezler.

* * *

Burada münafıkların durumuyla, misal olarak irad edilen durumun telif edilmesi söz konusudur. Eğer biz, yukarıda münafıkların durumunu anlatan âyetlerle buradaki meseli ayrı ayrı ele alır, ayrı ayrı mütalâa eder, öyle görür ve biri "misal", biri "mümesselün leh (temsile mevzu teşkil edenler)" olan iki husus arasındaki mutabakatı tespit edemezsek Kur'ân-ı Kerim'in müşahhas ve mahsüs olarak nazarımıza sunduğu espriyi tam göremeyiz. Bunu rahatlıkla görebilmek, bu iki âyet grubu arasını telif ve tevfik edebilmemize bağlıdır. Acaba o telif ve tevfik neden ibarettir? İşte hecelemesi:

Burada mânâ ve mefhum olarak âyetlerden şu anlaşılıyor: Evvela, bir zümrenin nazarında bir ziya, bir ışık ve bir parıltı beliriyor. O belirince onlar az çok etraflarını görüyorlar. İyi veya kötü ünsiyet edecekleri veya vahşet duyacakları farklı manzaralarla karşı karşıya kalıyorlar. Bu biraz da onların ruh hâletlerine göre belirlenen bir husus oluyor. Ruhları, çevreyi onlara vahşet dolu bir tablo gibi gösteriyorsa, onlar da vahşet dolu bir tablo müşâhede ediyorlar; aksine güzel görüp güzel düşünebiliyorlarsa ünsiyet dolu bir hava, bir bâd-ı nesimle karşı karşıya kalıyor ve o güzelliklerin in'ikasıyla kendilerinden geçiyorlar. Ondan sonra da Allah (celle celâluhu) onların nurlarını alıp götürüyor. Yine onları o karanlık içinde bırakıyor. Karanlık içinde kalınca da mütemadiyen gözlerinin önünde yanıp sönen ışıklar karşısında, bir türlü göz uyumu sağlayamamış kimseler gibi, eşyayı doğru göremez hâle geliyorlar. Sadece o an değil, daha sonra da göremiyorlar. Çünkü bir insan daima karanlıkta dursa az çok gözü alışır karanlığa ve etrafında olup bitenleri seçmeye başlar. Ama ışık sık sık parlar sönerse, göz de uyum sağlayamaz ve sürekli kendini değişik durumlara, değişik pozisyonlara

ayarlamaya çalışır ve tabi, hiçbir zaman da buna muvaffak olamaz.

İşte âyetler onların bu durumlarının iç yüzünü anlatmaktadır. Bu hususların izahına gelince, öyle anlaşılıyor ki bunlar geçmişlerde az çok iman nurunu görmüş, duymuş, hissetmişler ama daha sonra taklitle, atalarına körü körüne tebaiyetle ve şuursuzca başkalarının arkasına takılmakla, kendilerince büyük saydıklarını taklit etmekle nur-u hakikat ara sıra gözlerinin önünde parlasa bile ondan tam istifade etme imkânına sahip olamamaktadırlar. Hayırlı seleflerini ara sıra hatırlamakta, hatırlayınca da içlerinde bir ümit parıltısı oluşmaktadır ama bu kalıcı değildir.

Evet, her millet yer yer mâzisi ve ecdadının büyüklüğüyle, onlara ait mefahirle iftihar eder: “Biz falanlar ve filanlar...” diye köklerini hatırlar ki bu, onun yeniden dirilmesi, cana gelmesi hususunda ümitlendiren hâli sayılır. Ne var ki, muvakkaten parlayan bu yeni nurdan istifade etme imkânı olmadığı –kanaatlerince– belli olunca da her şey bir kere daha silinir gider; gider de onlar bir kez daha ruhî zulmetleri, vicdanî karanlıkları içinde kalıverirler. Demek ki bazı münafıkların seleflerinin umumi mânâda öyle olduğu anlaşılıyor. Yani onlar seleflerinin, Cenab-ı Hakk’ın yaktığı nurdan istifade ettiğini ve sa’ylerinin semeresini, ekip diktikleri ağaçların, ekinlerin meyvelerini görmüşler ama şerli halefler olarak tamı tamına onlardan istifade edememişlerdir.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ
وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا

“Kendilerinden sonra onların yerlerine öyle bir nesil geldi ki namazı zayi ettiler, şehvetlerinin peşine düştüler. İşte bunlar gelecekte azgınlıklarının cezasını bulacaklardır.”[331] Evet, onlardan sonra bir kısım nesiller gelmişti ki bunlar atalarının yolundan gitmemiş, namazı zayi etmiş ve şehevât-ı nefsaniyelerine tâbi olmuşlardı. Böyle olunca da Allah’la aralarındaki rabıta bütün bütün kopmuş ve şehvete daldıklarından ötürü de her şeyi şehvet renginde görmüş, dinî hakikatleri anlayamaz hâle gelmişlerdi.

Maamafih, ne evvelkileri ne de bu asırdakileri düşünmeyip bunu sadece Saadet Asrı’ndaki münafıklarla alâkalı değerlendirecek olursak şu üç husus karşımıza çıkar:

Birincisi: Onlar Kur’ân-ı Kerimle tanıştıkları dönemde ciddi bir maddeperestlik içindeydiler. Tamamen fıtratı ifade eden Kur’ân âyetlerini duyunca bir kısım tedailerle Tevrat’ta, İncil’de ve daha önce inmiş diğer ilâhî kitaplarda bulunan hakikatlerle ilgili onlarda bir çağrışım oldu. Ne var ki, bu fırsatı değerlendiremeyip fevt ettikleri için nurun yerini zulmet aldı, onlar da hidayeti dalâletle değiştirdiler. Yani hidayet gitti,

yerine dalâlet geldi. İbn Abbas (radıyallâhu anh) bu hususu anlatırken, onların evvelleri, ilkleri veya ataları, Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) geldiği zaman iman etmişti, der. Fakat sonra hidayeti bırakıp dalâlete talip oldular ve imandan sonra yeniden küfre girdiler.

İkincisi: Onlar daha önce inen ilâhî kitaplardan, İncil, Tevrat ve sair suhuflardan itikadî, amelî ve içtimaî hakikatlere dair çok şey biliyorlardı. Kur'ân-ı Kerimle tanışınca bu hakikatleri ve bu arada Efendimiz'e ait işaret ve beşaretleri de hatırladılar. Ve farklı çağrışımlar içine girdiler. Ancak onlar, beklenen Peygamberi kendi içlerinden bekledikleri için Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) inanmadılar. Allah da nurlarını alıp götürdü ve onları zulmet içinde bıraktı. Tabi hidayetin yerini de dalâlet aldı.. karanlık katmanlı korkunç bir dalâlet.

Üçüncüsü: O zaman Benî İsrail, zuhur edecek ahir zaman peygamberine dayanıp onu nokta-i istinat ederek insanlık üzerinde son kez bir sulta, bir hâkimiyet kurma iddiasında idiler. Bu üçüncü tevcihe göre ateşi yakan münafıklardı ve ara sıra onlara yeşil ışık yakıyorlardı. Evet o günkü inkârcılara, oradaki Evs ve Hazreç dinsizlerine yeşil ışık yakıyorlardı. Onlar da başkalarına karşı: "Peygamber gelecek ve sizin üzerinizde hâkimiyet kuracağız." diyorlardı. Bu sayede az da olsa bir ümitle gözlerinin önünde ziya şuleleri parıldayıp sönüyordu. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine'ye gelince, taklit ve şehvetlerine ittibaları, Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) karşı peşin hüküm ve muhkem önyargıyla önceden O'nun hakkında verecekleri hükmü vermiş olmalarından dolayı ittiba edemediler, O'nu tam göremediler.

Konunun doğrudan doğruya Saadet Asrı'yla alâkalı olduğu kabul edilirse, yukarıda saydığımız bu tevcihler bahis mevzuu olur.

Arz edilen bu üç husus, mümesselün leh'i, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ *"Öyle insanlar da vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inandık derler ama hakikaten iman etmemişlerdir."*[332] âyetinden, sayfanın sonuna kadar fezlekesiyle beraber bütünüyle anlatılan münafıkların hâlleridir. Arz ettiğim bu üç hususa dair İbn Abbas ve tâbiîn imamlarından Süddî'den de bir rivayet vardır. Müfessirînden, dalâletin hidayetle değiştirilmesi, küfrün imanın yerini alması ve hakikatin yerini bâtıla bırakması gibi mânâlar ihtiva eden yorumlar da rivayet edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in temsillerinin hususiyetlerinden biri de, muhtelif meseleleri tek bir temsil çerçevesinde ele alıp anlatmasıdır. Yani birkaç âyette anlatılan o dağınık

meseleleri tek bir temsilde toplayıp anlatma da Kur'ân-ı Kerim'e mahsus mucizevî bir üsluptur. O böyle mürekkeb bir teşbihle, yani ateşin yanması, karanlığın bu ateşle zâil olması, sonra hemen o ışığın söndürülmesi ve yeniden zulmetin gelmesi.. gibi hususlarla öyle bir resim sunuyor ki dahası olamaz. Bu, çölde yaşayan insanların bilebileceği, zevk edebileceği bir temsildir. Çöl insanı çölde ateş yakmanın, orada başkalarından yardım beklemenin, yardım arzu ve isteğinin başkalarına duyurulmasının ne demek olduğunu çok iyi bilir. Bu tasvirdeki sahneyi kısmen çölde kum fırtınasına tutulan veya Doğu Anadolu'da kar fırtınasına tutulan kimse herhâlde daha iyi anlar.

Evet, bir insan çölde muztar durumda kaldığında yerini, mevcudiyetini başkalarına duyurmak için yapacağı en makûl iş hemen bir ateş yakmaktır. İşte temsil bir yönüyle bunu işaretliyor ki, vahşî sahrada, kimsesiz ve ne yaptığını bilmeyen bir kimsenin en önemli işi, varlığını hissettirebilecek bir ateş yakma olmalıdır. Bir de çöldeki karanlık başka bir yerdeki karanlığa hiç benzemez. Başka bir yerde az çok bir ışık şûlesi, parıltısı görülür ve göreni ümitlendirir ama çölde bunların hiçbiri söz konusu değildir. Çölde güneşler batar, karanlıkla beraber her yanda bir yalnızlık hissi tüllenmeye başlar, gurbetlerle kuşatılır ruh.. ve işte bu dehşet içinde insanın, hem kendisine bir enîs olması hem de etrafını görmek için yapabileceği tek iş –Kur'ânî tabirle– *"istîkâd-ı nâr"*dır.. yani bir ateş yakmaktır. Hem ısınmak hem hevâm ve haşaratı kaçırmak hem etrafını görebilmeye çalışmak hem de bu suretle orada mevcudiyetini başkalarına duyurmaya çalışmak.. evet, işte münafığın durumunu aksettiren canlı fotoğraf..!

Ayrıca bu temsilde şu da görülmektedir: "İstîkâd" tabiri istif'âl babındandır. Bu kipte talep ve tahavvül mânâsı olduğu gibi ta'diye (geçişlilik) anlamı da vardır. Şöyle ki bu şaşkınlar, ateş yakmayı şiddetle arzu etmiş ve o karanlık tabloyu değiştirme gayretine düşmüşlerdir. Onlar için yapılacak tek şey olması itibarıyla güç bela bir ateş yakmış, bir ölçüde de olsa onunla teselli olmuşlardır. Evet, ateş yakmak müstakil bir iştir, insanı meşgul eder. Ama yaktıktan sonra onu muhafaza etmek ayrı bir derttir. Tıpkı saadet ve huzur vaat eden bir sistem kurmak, kurduktan sonra da korumak ne ise bu da öyledir.

Bunlar bir ateş yakmışlardır ama başlarından aşağıya bardaktan boşalır gibi dökülen yağmura veya ortalığı birbirine katıp karıştıran fırtınaya karşı yaktıkları bu ateşi nasıl koruyacaklardır? Meselenin bir bu yönü var. Bir de, biraz evvel de arz edildiği gibi bunlar, gayret ve cehdle meydana getirdikleri bu ateşin, fırtınalarla sönme ihtimali karşısında hep gerilim içindedirler; hatta sönecek diye belki ateşe bile içlerinde düşmanlık hissi taşımaktadırlar. Zira genel manzara itibarıyla gözlerinin normal görme

durumunu bile koruyamamaktadırlar; koruyamamakta ve karanlıkta görebilecek kadar dahi durumlarını muhafaza edememektedirler. Bence, arz edilen bu hususların hepsini وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ *“Onlar görmezler.”* ifadesi işaretliyor gibidir.!

Burada müfredatın müfredata tatbikinin açık olmadığına daha önce değinmiştik. Yani şu parça şuna, bu da buna şeklinde parçaların birbirine tatbiki net görünmemektedir. Zira bu mürekkeb bir teşbihtir. “Müşebbeh” de “müşebbehün bih” de de mürekkeb bir bütünlük arz etmektedir. Bir başka deyişle bu, mürekkebin mürekkebe benzetilmesinden ibarettir. Oldukça kötü ve bozuk bir ruh hâleti içinde ne yaptığını, ne yapacağını bilemeyen, küfürle iman arasında sürekli gel git yaşayan, şaşkınlık ve tereddütler ağında yol yorgunu bir yığın ki, bir şey almak için elini uzatırken onu kaybediyor, kaybettikçe haybet ve hüsran ruh hâleti içine giriyor ama şaşkınlıkla yeniden kaybettiğini elde etmeye çalışıyor. İşte böyle birinde ümitsizliğin ümidi, zulmetin parıltıyı takip etmesi hâlini.. evet, genel anlamdaki bu değişken psikolojik durumu مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا âyeti mürekkeb bir teşbihle ne güzel ifade etmiştir!

Parçaların birbirine tatbikini ise أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ[333] âyetini hecelerken –inşâallah– göreceğiz.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (17. Âyet)

مَثَلُ kelimesi esasen henüz hangi mesel olduğu belli olmadığından bir garabet arz etmektedir. Vâkıa الَّذِي kelimesi buna omuz vermiş ve bu garabeti ifade etmektedir.

كَمَثَلِ’deki teşbih de yine bu garabeti ifade etmektedir ki “Künhü nâkâbil-i idrâk bu meselenin semt-i garabetini teşbihlerle aşabilirseniz aşınız.” der gibidir.

Bunlar aynı zamanda cezâlet-i Kur’âniye açısından omuz omuza vermiş tecâvüb ve tesânüd içindeki kelimelerdir. Ama biz o hususu değil, kuyûdun fevâidi diye de isimlendirebileceğimiz, tercih edilen kelimelerdeki dil inceliklerini arz etmeyi düşünüyoruz.

Evet, bu gürûhun durumu, “garip bir misal” olarak nazarlarımıza arz edilmektedir. Renk, desen ve şive itibarıyla hiçbir kalıba girmeyen, daima zikzak çizen, daima oynak

ve hep ümitsizliğin ümidi takip etmesi, daima saadetin felaketle sonuçlanması gibi garabet arz eden bir durumun mevcudiyeti söz konusu onlar için.

الَّذِي kelimesi, bazı nahivcilere göre مَنْ, مَا gibi lafzı müfred fakat mânâsı cemi'dir. Bu itibarla da ondan sonra lafzına râci müfred bir kelime de gelebilir, mânâsına râci cemi' de. Meselâ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا *"Siz daldınız, tıpkı dalanlar gibi."*[334] âyetinde الَّذِي müfreddir, ama sılası cemi' sigasıyla خَاضُوا gelmiştir. Vâkıa, başka nahivciler الَّذِي sadece müfred içindir, cemi' için الَّذِينَ kullanılır demişlerdir.

Burada الَّذِي kelimesinin seçilmesinde diğer bir nükte ise şudur: Münafıklar o tereddüt ve şaşkınlıkları içinde hep yalnız ve tek başlarına idiler. Yani onlardan her bir fert, bir keşmekeşlik ve panik havası içinde sadece kendini düşünüyordu. Sağlam bir heyet-i içtimaiye teşkil edemediklerinden dolayı hemen her fert kendi mukadder akıbetinin helecan ve heyecanını yaşıyordu.

Burada diğer bir husus daha var gibi. Şöyle ki, nasıl böyle karanlık ve zulmanî bir hava içinde hedefi, yönü, yöntemi belli olmayan bir topluluğun fertlerinin her birisi farklı istikametlere yönelir. Karanlıklar içinde bulunan yığınların böyle münferit hareket etmeleri onların hepsine ayrı bir kıble diker. (Fıkıh kitaplarında da, karanlıkta cemaatle namaz kılan kimselerden imam bir yöne doğru, cemaatten de kimisi doğuya, kimisi kuzeye, kimisi güneye, kimisi başka yöne müteveccihen namaz kılsalar namazları olur mu, olmaz mı şeklinde üzerinde durulan bir mesele vardır.) Aynen bunun gibi birbirlerini görebilecek hâlde olmayan kimselerin tevhid-i kıble yapmalarına, aynı yöne teveccüh etmelerine de imkân yoktur. Aksine onlar her hâllerinde bir ferdiyet görünümü sergileyeceklerdir. Bir gaye-i hayal olmazsa ya da unutulur veya unutulmuş gibi yapılırsa herkes الَّذِينَ الَّذِينَ diyeceği yerde الَّذِي الَّذِي diyecek, ferden ferdâ hareket edeceklerdir. Allahu a'lemü bi's-savâb.

الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا : اسْتَوْقَدَ kelimesi, daha önce de arz ettiğim gibi, istif'âl babındandır. Bu babın س'i birçok mânâya gelir. Eski usûl Arapça okuturlarken bize bu س için, "Sual ile talep, vicdan, tahavvül, itikad, iman, tamam teslim olur el-ân rücu kıl Rabbü'l-A'lâ'ya." diye öğretirlerdi. Bu mânâların hepsini burada mülâhaza mümkün müdür, o ayrı bir konu. Kelime, etraflarında toplanıp oturdukları ateşi sırf etraflarını

rahat görebilmek için yaktıklarına işaret ediyor.

حَوْلَهُ kelimesinden de onların sadece kendi çevre ve kendi muhitlerinin aydınlandığı anlaşılıyor. Bundan başka, meydana getirecekleri fitne de zaten sadece kendi muhitlerinde muvakkat bir tesir yapacak, ama muhitlerinin dışına çıkamayacaktır. Evet, حَوْلَهُ "çevresi" sözünün seçilmesi; ziya ve zulmet konusunun yanında, meydana getirecekleri fitnenin sınırlı olacağı ihtimalinin de işareti gibidir.

Ayrıca ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ *"Allah onların nurunu alıp götürdü ve onları zulmet içinde bıraktı."* âyeti mazmununca, insanın kendi kendine aydınlanması veya –sebebiyet müsellem– kendi kendine zulmete düşmesinin imkânsızlığı vurgulanıyor ki bu aynı zamanda Mutezile anlayışına da net bir cevap teşkil etmektedir. Zira âyet açıkça ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ *"Allah onların nurunu alıp götürdü ve onları üst üste, kat kat zulmetler içinde bıraktı."* diyerek, onların nurunun sönmesini ve kat kat zulmetler içerisinde kalmalarını bizzat Zât-ı Ulûhiyet'e nisbet etmiştir.

ظُلُمَات kelimesiyle, sadece bir tek zulmet olmadığını, vicdanlarının sıkıntı ve ızdırapla inlediğini, çevrelerinin kendilerine yabancılaştığını, birbirini takip eden ürpertici hâdiselerin onları tehdit eder hâle geldiğini, bir iki küçük ümitbahş meselenin yanında bir hayli ümitşiken hâdisenin ortaya çıktığını/çıkabileceğini ve تَرَكَهُمْ sözü ile de onların böyle peşi peşine gelen karanlıklar içinde terk edildiklerini anlatıyor ki artık böyle bir durumda ne bir himaye ne bir inayet ne de bir kerem söz konusu olacaktır. Bu üst üste zulmetler içinde, Hazreti Yunus'un (aleyhisselâm) balığın karnında yaşadığı karanlıklar içindeki hâline nispetle, kendilerini –mânevî hayatlarıyla ilgili olması sebebiyle– bin beter zulmetler içinde bulacak ve لَا يُبْصِرُونَ fehvasınca, baksalar da bir şey göremeyecekler. Kelime nefy-i istikbal olduğundan, şimdi göremedikleri gibi gelecekte de göremeyecekler demek olur. Bu, لَا يَشْعُرُونَ kelimesinin tekâbülü mahiyetindedir. Zira şuur olmayınca basar ve basiret de olmayacaktır. Buna baştan kendileri sebebiyet vermiş olmaları itibarıyla

فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى
الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ

"Ne var ki onlarda kör olan, gözler değil, asıl kör olan, sinelerindeki gönüller!"[335] âyeti, mazmun olarak tam onların hâlini aksettirmektedir.

Artık bu noktada şu sibak ve siyaka göre yeniden münasebetler kurup kelimeler arasında şu bağ var, bu bağ var demeye hiç lüzum yok. Zira sadedinde bulunduğumuz âyetin arkasından صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ *"Sağır, dilsiz ve kördürler onlar.. onun için dönemezler."*[336] âyeti gelmektedir. Evet âyet, mürekkeb bir teşbih içinde bir bakıma onların zulmanî ve acınacak hâlde olmalarına rağmen acınma hakkını da yitiren densizlerin durumuna düştüklerini öyle bir resmetmektedir ki, hayalen yanlarına gittiğinizde körebe oynar gibi gözlerinin kapalı, kulaklarının duymaz olduğunu, pür-heyecan birkaç söz söylemeye çalıştıkları hâlde bir türlü maksatlarını ifade edemediklerini ve geldikleri yere dönmeyi düşündükleri hâlde onu da asla beceremediklerini müşâhede eder gibi olursunuz. Evet, âyet bunu bütün canlılığıyla ifade etmektedir. Körebe oyunu, ne yaptığını, nereye gideceğini bilememe, hesapsız hareket etme, davranışlarda plâna itimat etmeme hâlini ifade eder ki, her hâlde bu hususu anlatmak için çok uygun bir deyimdir.

Evet, Kur'ân-ı Kerim صُمٌّ *"Onlar hepsi sağırdırlar"*, بُكْمٌ *"dilsizdirler"*, عُمْيٌ *"kördürler"* ve لَا يَرْجِعُونَ *"dönemezler"*, başta iradeleriyle dışarıya çıktıktan sonra aslî fıtratlarına, geçmiş dinlerine, ümit ettikleri o peygamberin zuhur edeceği beklenti âlemine artık bir daha geriye dönemezler demektedir. Zira onlar her türlü imkânlarını kaybetmişlerdir.

Müfredat Mânâsı (18. Âyet)

صُمٌّ kelimesi, صَمَّ – يَصَمُّ fiilinden gelir. Dördüncü babdan pek çok fiilde olduğu gibi sıfat-ı müşebbehe olarak müfred müzekkeri أَصَمُّ'dur ki "sağır" demektir. Bunun müennesi صَمَّاءُ'dur. Her ikisinin cemi'si de صُمٌّ gelir.

بُكْمٌ kelimesi de yine dördüncü babdan, بَكِمَ – يَبْكَمُ kökünden olup sıfat-ı müşebbehesi أَبْكَمُ gelir. "Dilsiz" demektir. بَكْمَاءُ dilsiz kadın için kullanılır. Her ikisinin cemi'si de بُكْمٌ'dür ki, kadın-erkek dilsiz kimseler demektir.

عُمْيٌ kelimesi ise "gözün kör olması, ışıktan istifade edememesi, etrafını görememesi" hâllerini ifade eden عَمِيَ – يَعْمَى fiilinden gelir. Sıfat-ı müşebbehesi müzekker için أَعْمَى, müennes içinse عَمْيَاء şeklindedir. Âmâ kelimesini biz de Türkçemizde aynı mânâda kullanırız. أَعْمَى ve müennesi olan عَمْيَاء kelimelerinin cemi'si عُمْيٌ'dür. İşte burada üç kelime gayet fonetik bir letâfet içinde صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ şeklinde ifade edilmektedir ki gayet latif düşmektedir.

Önceki âyette, haklarında darb-ı mesel yapılanların umumi ahvâli bir temsille anlatılmıştı, burada ise o temsil figürlerinin hususi durumları anlatılıyor. Demek bunların hepsi kör, hepsi sağır, hepsi dilsizmiş de kimseye seslerini duyuramıyor; etraflarında söylenen sözleri duyamıyor; dahası, iyi kötü çevrelerinde olup biten şeyleri de doğru okuyamıyorlarmış.

Şimdi biraz evvel arz edilen noktadan hareketle buradaki durumu tahlile çalışalım. Burada davet iki şeye oluyor: Biri hayra, biri şerre. Zira *"istîkâd (ateş tutuşturma)"* kelimesi, ya münafıkların reisine veyahut Allah'ın eliyle Resûl-i Ekrem'e aittir. Burada iki ihtimal de söz konusu olabilir. Bazen de bir tek hâdise iki hususa birden bakabilir. Meselâ buradaki bu ibare, Allah'ın yaktığı nurla mü'minler tenevvür ederken, münafıkların şahsî düşünceleri itibarıyla karanlıklar yaşadığını ifade eder.

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلإِسْلَامِ فَهُوَ
عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ
مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِ أُولٰٓئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

"Hiç Allah'ın, göğsünü İslâm'a açması sayesinde, Rabbisi tarafından nura kavuşan kimse, kötü tercihi sebebiyle fıtratını değiştiren, kalbi katılaşan, göğsü daralan kimse gibi olur mu? Yazıklar olsun kalbleri Allah'ı anma hususunda katılaşmış olanlara! İşte onlar besbelli bir sapıklık içindedirler."[337] âyeti her iki hususu da ifade eden bir beyandır.

Evet, Allah bir insanın kalbini imana açıp şerhetti mi artık o, Allah'tan gelen bir nur ile aydınlanmış demektir. Onun oturuşu nur, kalkışı nur, görüşü nur, duyuşu nur.. yani o, çepeçevre nur içindedir ki, Buhârî ve Müslim hadislerinde Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) böyle çepeçevre nuraniyete taleplerini:

اَللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي
نُورًا، وَفِي سَمْعِي نُورًا، وَعَنْ يَمِينِي نُورًا،
وَعَنْ يَسَارِي نُورًا، وَفَوْقِي نُورًا، وَتَحْتِي
نُورًا، وَأَمَامِي نُورًا، وَخَلْفِي نُورًا، وَاجْعَلْ
لِي (وفي رواية: واجعلني) نُورًا

"Allah'ım! Kalbime nur, gözüme nur, kulağıma nur, sağıma nur, soluma nur, üstüme nur, altıma nur, önüme nur, arkama nur ver ve baştan aşağı bana nur ihsan eyle (bir rivayette: beni nur kıl)."[338] şeklinde seslendirir. Keza

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ
إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ
يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ

"Allah iman edenlerin yardımcısıdır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostları ise tağutlar olup onları aydınlıktan karanlıklara götürürler."[339] âyetiyle de tek bir hâdise içinde, bir hidayet ve bir nurun herkesin fıtratına ve müstaid olmasına göre şekillenmesi.. birinin nura mazhariyetle zulmetten çıkması; berikinin tağutlara intisabı ve ittibaıyla nuru bırakıp zulmete gitmesi yukarıdaki mülâhazanın farklı bir teyidi mahiyetindedir.

Evet, münafıkların da yerinde nuru kendileri için faydalı görüp, az dahi olsa ümide kapılıp, ondan istifade etme hazırlıkları yaparken birden bire hayal kırıklığı ve yıkılan ümitleriyle oldukları yerde kalakalmaları, onlara dünyada bir inkisar yaşattığı gibi ötede de yani kabirde, berzahta da aynı şekilde inkisarlar yaşatacaktır. Hatta mahşerde Allah'ın huzuruna gittiklerinde de aynı şey olacaktır. Orada yaşanan sergüzeştiyi anlatma sadedinde Kur'ân, daha önce bir başka münasebetle zikrettiğimiz âyet-i kerîmede:

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ
اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ
قِيلَ ارْجِعُوا وَرَٓاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا

فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ
الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ.

"O gün münafık erkek ve kadınlar, mü'minlere: 'N'olur,' derler, 'yüzümüze bir bakın da nurunuzdan biz de yararlanalım!' Bunun üzerine onlara şöyle denilir: 'Arkanıza dönün de bir nur arayın!' Derken, aralarına bir duvar çekilir. Bu duvarın bir kapısı olup bu kapının iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azap vardır."[340] buyurur ki, mü'minler sağları-solları, önleri-arkaları pür-nur yürürken ve muradlarına ererken, münafıklar dökülüp yollarda kalmanın ezikliği ile, *"Dönün, bir parça bize bakın da bütün bütün karanlıkta kalmayalım."* derler. Bu, "Bir parça bizi de nurunuzla gözetin." anlamına da gelir. Mü'minler de onlara: *"Dünyada dönüp durup hep döneklik yaptığınız için dönün kapkaranlık dünyanızda –bulabilirseniz– bir ışık arayın."* derler. Bu muhavere devam ederken birden bire perdeler iner, arada engebeler, sütreler oluşur ve bu diyaloğa son verilir. Surun, sütrenin sadece mü'minlerin gireceği tek kapısı vardır ki, içeride kâbil-i idrâk olmayan engin bir rahmet, sütre berisi ve dış tarafta da tarifi imkânsız bir azap vardır. Azabı tadanlar çığlık çığlık bağırırlar: "Dünyada sizinle beraber değil miydik?" Ama nafile...

İsterseniz şimdi geriye dönelim. Evet, görüldüğü gibi mesele iki şekilde cereyan ediyor: Bir; hayra davet, bir de şerre. Konuyu şerre davet olarak ele aldığımızda şöyle anlayabiliriz: اسْتَوْقَدَ نَارًا, bu ateşi yakan kimse insanları şerre davet etmekte, fitne çıkarmakta, halkı kandırmakta, onlara boş ümniye ve kuruntular vaat etmekte, onları bir kısım idealler arkasında sürüklemekte, ütopik fikirlerle onları meşgul etmekte, yalancı bir ışık yakmaktadır. Işık yakma sözü Türkçede de bu mânâda kullanılır. اسْتَوْقَدَ نَارًا beyanında sarahat yok; bu kim olursa olsun.. Abdullah İbn Übey İbn Selûl, Ka'b İbn Eşref veya başkası... fark etmez. Tabi bunların ışıklarının sönmesi, hâliyle fitne ateşlerinin sönmesi demektir.

ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ Işıklarını Allah aldı götürdü ve gözleri görmez oldu, işleri de altüst. Allah onların fitne ateşlerini işte böyle söndürdü.

Hayra davet keyfiyetine gelince; Cenab-ı Vacibü'l-Vücud, Habib-i Edib'inin eliyle onlara bir nur, bir ışık yaktı. Bu ışık, geçmiş kitapları teyit eder mahiyetteydi. Onların o güne kadar bir beklenti hâlinde tekrar edip durdukları meseleleri realite safhasına çıkarıcı ve ümit bakımından onları besler mahiyette bir ışık yaktı. Ne var ki onlar,

kanaat değiştirip farklı bir yola gittiklerinden dolayı Allah (celle celâluhu) da o ışığı söndürdü. Bu arada Aleyhissalâtü vessselâm etrafında toplananlar ise o nur ile nurlandılar, Allah da onların kalblerine inşirah verdi. İşte Allah nurunun iki tarafa bakan farklı yanları…

Demek oluyor ki, temsil ele alınırken مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا cümlesinde, seçilen kelimelerin karakteristik durumları itibarıyla, bir tek hâdise gibi görülen tek bir meselede hem münafıkların karanlık durumları hem de Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) getirip yaktığı ışık ve bu ışığın etrafında kelebekler gibi toplanıp pervâz edenlerin nur-efşân hâlleri ifade ediliyor. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) yaktığı ışığa karşı onların kör, duygusuz, dilsiz, kalbsiz olmalarına mukabil, mü'minlerin hem o nurdan istifade etmeleri hem de Allah tarafından muhafaza edilip fitne ateşlerinin onlara zarar vermeyeceği vurgulanıyor.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (18. Âyet)

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لاَ يَرْجِعُونَ *"Sağır, dilsiz ve kördür onlar. Onun için dönmezler."* âyetinde geçen kelimelerin inceliklerine gelince:

Evvelâ insanlar, misal içinde de müşahede ettiğimiz gibi, kendilerini böyle olumsuzluklar içinde görünce, yani ıpıssız bir çölde, kimsesiz, garip, tek başına, vahşi hayvanların dehşet verici sesleri ve tabiatın bir mânâda ürpertici manzarası karşısında etrafında neler olup bittiğini iyice anlayabilmek için önce kulak kabartırlar. Ne var ki kulakları o sesleri seçememekte, hiçbir şey duyamamaktadırlar. Çünkü صُمٌّ *"sağırdırlar"*. Ayrıca çöldeki o vahşete ayrı bir vahşet katan, etraflarında olup biten şeyleri duyamayışları, iç içe ürpertiler yaşayışları canlarını gırtlaklarına getirir de, bir ızdırar hâliyle o vahşet-âlûd durumlarını etraflarına duyurmak ve başkalarından yardım istemek için kendilerini sıkar ve "Yardıma gelen yok mu?" diye bağırmak isterler. Ne var ki, bağırmaya teşebbüs ettiklerinde bakarlar ki dilleri de tutulmuş. Evet, onlar بُكْمٌ *"dilsizdirler"*. Ne ses duyarlar ki onunla ünsiyet etsinler ne seslerini duyurabilirler ki bir enîsin gelmesine vesile olsun. Son çare olarak bu korku ve vahşet veren karanlıklar içinde etraflarını bir kere daha süzmeye dururlar. Heyhat, o gayretleri de boşunadır; hiçbir şey göremezler; zira onlar عُمْيٌ *"kördürler"*. Son bir gayret bu vahşet-âlûd

durumu derk edip fıtrat-ı selimeye dönmek için çırpınırlar ama, فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ *"Onlar dönemezler."* Dönemezler, çünkü istidatları körelmiştir. Ve bu Cehennem'e benzeyen hâlete kendileri sebep oldukları için onun içinden çıkamazlar; çıkamaz ve çırpındıkça batarlar.

Burada işârî olarak bir diğer hususu da arz etmekte yarar var: Bunlar, şehevât-ı nefsaniyelerine inhimak ettikleri, o atmosferde duyulan her şey şehevât-ı nefsaniye ve behîmî arzularının sesi soluğu olduğundan ve bir türlü de bunun dışına çıkamadıklarından, etraflarında hak adına söylenen şeyleri asla duyamazlar. Çünkü صُمٌّ *"sağırdırlar"*.

Kalblerinde iman olmadığından dolayı, gelen âfâkî malumatı değerlendiremedikleri ve bundan ötürü de kalblerinde iz'an hâsıl edecek ölçüde bir canlılık olmadığı için "La ilâhe illâllah Muhammedün Resûlullah" diyemezler; zira بُكْمٌ *"dilsizdirler"*.

Vicdanları sâlim olmadığı, içlerinde bir musaddık bulunmadığı, âfâkî âlem de onlara bir şey ifade etmediği için onlar عُمْيٌ *"bakar kör"*dürler. Kur'ân-ı Kerim'in bu mülâhazayı teyit sadedinde: فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ *"Onların gözleri (basarları) kör değil; esas göğüslerindeki kalbleri (yani basiretleri) kördür."* [341] âyetiyle bu tür bakar körlere vurguda bulunduğu ve insanları basiretli olmaya çağırdığı daha evvel de ifade edilmişti.

İşte bu vaziyetteki kimselerdir ki, hiçbir zaman ayrıldıkları o ilk noktaya, fıtrat noktasına dönemezler. Vâkıa, ebediyen dönemezler değil. Çünkü âyet لَا يَرْجِعُونَ *"dönemeyecekler"* demekte, لَنْ يَرْجِعُوا "ebediyen dönemeyecekler" dememektedir ki bu, her şeye rağmen yine de bir ümidin olduğunu, aslında isteseler dönebileceklerini anlatır. Bu ifadelerle de insan iradesinin önemi vurgulanır ki, kendi iradeleriyle düştükleri gibi –Allah'ın (celle celâluhu) izniyle– yine kendi iradelerini kullanarak bu durumdan kurtulabilecekleri anlaşılır.

314 Bakara sûresi, 2/17-18.

315 Bkz.: Bakara sûresi, 2/6, 261; Hûd sûresi, 11/24; İbrahim sûresi, 14/18; Cum'a sûresi, 62/5; Yûnus sûresi, 10/24 Kehf sûresi, 18/32 vd.

316 Kehf sûresi, 18/32.

317 Bakara sûresi, 2/24.

318 Rûm sûresi, 30/50.

319 Ankebût sûresi, 29/20.

320 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.165.

321 Bakara sûresi, 2/18.

322 Rûm sûresi, 30/50.

323 Bediüzzaman, *Sözler* s.85 (Onuncu Söz, Dokuzuncu Hakikat).

324 Kaf sûresi, 50/16.

325 Enbiyâ sûresi, 21/104.

326 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.207 (On Altıncı Söz).

327 Ankebût sûresi, 29/43.

328 Haşir sûresi, 59/21.

329 A'râf sûresi, 7/176.

330 Cum'a sûresi, 62/5.

331 Meryem sûresi, 19/59.

332 Bakara sûresi, 2/8.

333 Bakara sûresi, 2/19.

334 Tevbe sûresi, 9/69.

335 Hac sûresi, 22/46.

336 Bakara sûresi, 2/18.

337 Zümer sûresi, 39/22.

338 Buhârî, *daavât* 10; Müslim, *salâtü'l-müsâfirîn* 181.

339 Bakara sûresi, 2/257.

340 Hadîd sûresi, 57/13.

341 Hac sûresi, 22/46.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ (19-20. ÂYETLER)

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَٓاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ
وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي اٰذَانِهِمْ
مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ
بِالْكَافِرِينَ ۞ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ
كُلَّمَٓا أَضَٓاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَٓا أَظْلَمَ
عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ
وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Yahut onların durumu, gökten sağanak hâlinde boşalan ve içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemeleri ve şimşekler bulunan yağmura (tutulmuş kimselerin hâline) benzer. Yıldırımların verdiği dehşetle, ölüm korkusundan parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Fakat Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek nerdeyse gözlerini kör edecek. Önlerini aydınlattı mı ışığında yürürler, (şimşek sönüp) karanlık çökünce de dikilir kalırlar. Allah dileseydi kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah gerçekten her şeye kadirdir."

Bu iki âyet-i kerimede de, ikinci bir temsille âdeta değişik bir münafık tipi tasvir ediliyor. Temsilin hususiyetinden anlaşılan o ki, farklı olan sadece temsil değil; aynı zamanda mümesselün leh de farklılık arz ediyor. Yani evvelki temsilde anlatılan münafık bu ikinci temsilde anlatılan münafıktan oldukça farklı. Çünkü birinci temsilde onların kör, sağır ve dilsiz oldukları, iç içe karanlıkların onları kuşattığı, ızdırar ruh hâletiyle aydınlanmak için yaktıkları ateşin söndüğü ve sönen ateşle ümitlerinin de karardığı resmediliyordu; ikinci temsilde ise zaman zaman bir kısım parıltıların zuhur ettiği, bu parıltıların zuhuruyla onların da bir miktar yürüdükleri belirtilerek, yer yer duydukları gök gürültüsünün korkutan sesini, şimşeğin parlaklığını, yıldırımın hâsıl ettiği ürpertiyi hissedebilecek, görebilecek, duyabilecek ve bunları ifade edebilecek durumda bulunan bir grubun resmedilmesi söz konusu.

Bu üslup farklılığından da, evvelki temsille anlatılan gürûhun âmi, görgüsüz, bilgisiz,

etrafında olup biten şeyleri anlayamayan bir münafık tipi olduğu; ikinci temsilde anlatılanların ise münafıkların –tabir caiz ise– havas tabakası olduğu hissi uyanıyor ki, bunların çevrelerinde olup biten şeylerden haberdar oldukları, gözleri bir parıltı gördüğünde parıltının zuhurunu fırsat bilip yürümeye azm ü ikdamda bulundukları ve ellerine geçen her imkânı değerlendirme fikrine sahip oldukları görülüyor.

Bu temsillerde ikinci bir husus da, bunların mürekkeb ya da muferrak bir teşbih sayılmasıdır. Vâkıa bu gibi meselelerde farklı mütalâaların bulunması tabiî gibidir. Zira mürekkeb bir teşbihin eczâsını parçalayıp bir şeye tatbik etmek de mümkündür. Belâgatçılar her ne kadar bu tür teşbihlerin birini muferraka, birini de mürekkebe hamletseler de Kur'ân-ı Kerim'e has bir edebiyat stili çerçevesinde her iki şıkka da kâbil-i tatbik olması itibarıyla bunu böyle kabul etmek daha muvafık görünüyor.

Müfredat Mânâsı (19. Âyet)

Şimdi de isterseniz âyet-i kerime, müfredatıyla ne ifade ediyor, onu heceleyelim:

Konuya, أَوْ كَصَيِّبٍ denerek başlanıyor ve anlatılan hususların temel unsurları, parçaları bir araya getirilerek tek misalde birleştirilip böyle bir münafık grubun varlığı vurgulanıyor. Biz bunlara, takdiren "ashab-ı sayyib" diyelim.

كَصَيِّبٍ'e, "yağmur misali" yahut "yağmura tutulanların misali" şeklinde mânâ verebiliriz. صَيِّب kelimesi, صَابَ – يَصُوبُ fiilinden türemiş bir kelimedir. Türkçemizde kullandığımız "isabet" ve "musibet" kelimeleri de bu kökten gelir. Aslı صَوَبَ'dir. Bu fiilin mânâlarından biri, "gökten, üst taraftan inme, dökülme"dir. Sayyib kelimesi, bu kökten iştikak etmiş سَيِّد vezninde sıfat-ı müşebbehedir ki, yağmur mânâsına kullanıldığı gibi, yağmurun kaynağı bulut mânâsına da kullanılır. Yağmur mânâsına aldığımızda, kelimenin nekre olarak seçilmesinin ifade ettiği çokluk anlamıyla birlikte "yukarıdan aşağıya şakır şakır dökülen" mânâsına gelir. Biz böyle bir yağmuru anlatırken daha ziyade "Bardaktan boşalıyor gibi" tabirini kullanırız.

Ayrıca bu kelime bize, yakın, üst üste yığılmış kesif bulutlardan yağmurların gelmesi itibarıyla havanın keyfiyeti hakkında da şöyle-böyle fikir veriyor gibidir.

فِيهِ ظُلُمَاتٌ ifadesine gelince; bulutun kesâfetini, üst üste yığılmış hâlini, yağmurun onun içinden inmesini, keza onun yakın ufku kuşatmasını ve insan üzerinde bütün semayı kaplamış intibaını uyarmasını âyetteki kelimelerin tecâvüb ve tesânüdünden

(kelimelerin bir anlam etrafında dayanışması) çıkarabiliriz.

Musibetin de aynı kökten geldiğini söylemiştik. صَيِّب sözcüğünün seçilmesinde, –onların kanaatlerine göre maruz kaldıkları– musibete de bir telmihin var olduğu söylenebilir. صَيِّب dendikten sonra, belli ki şakır şakır dökülen o su, yağmur mahiyetinde semadan dökülür; işte bunu vurgulamak için مِنَ السَّمَاءِ "semadan" denmiştir.

السَّمَاء kelimesi سَمَا – يَسْمُو kökünden gelir. Mânâsını şu şekilde ifade etmişlerdir: كُلُّ مَا عَلَاكَ فَهُوَ سَمَاءٌ "Senin üzerinde, senden yukarıda olan her şey (izafi olarak, sana göre) 'sema'dır." Bu açıdan, yerin üstünde olması itibarıyla atmosfer, Dünya'nın fevkinde olması yönüyle Güneş sistemi ve Güneş sisteminin bağlı bulunduğu büyük galaksi de hep sema sayılır. Kur'ân'da semaya اَلسَّقْفُ الْمَرْفُوع[342] da denmiştir ki bu, "başımızın üzerine kaldırılmış yüksek, âlî tavan" demektir. وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا[343] âyetinde ise, onun "korunmuş bir tavan" olduğu ifade edilmiştir. Bir hadiste ise, مَوْجٌ مَكْفُوفٌ[344] şeklinde tarif edilmiştir ki bu ifade *Risale-i Nur*'da, *"emvâcı karardâde olmuş bir deniz"* şeklinde tercüme edilmektedir.[345] "Mekfûf", "bütün kaynamaları, çalkalanmaları ve dalgaları dinmiş, sabit, karara ermiş, ahengini bulmuş ve Allah'ın astronomik nizamı muttarit kılması ile artık bir nizam ve intizam içine girmiş" demektir. Evet, sema, böylesine mevceleri dinmiş bir makro âlemin unvanıdır.

فِيهِ ظُلُمَاتٌ : Zulümât, zulmet kelimesinin çoğuludur. Zulüm ve zulümât aynı kökten gelir. Bir hadiste de bu ikisi beraber şöyle kullanılır: اَلظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Zulüm, kıyamet günü zulümâttır (iç içe karanlıklar şeklinde zalimin karşısına çıkar)."*[346] Bunlardan biri, haksızlık, başkalarının hukukunu çiğneme demektir; diğeri ise insanın basarında, basiretinde karanlık hâsıl eden bir keyfiyettir. Zulmün; haksızlık, kendine tanınan sınırları geçme, haddini tecavüz etme şeklindeki şer'î mânâsına mukabil zulmet, karanlığın ışığa galebe çalması, ışığın sınırlarını tecavüz etmesi gibi tekvinî bir mânâ ifade etmektedir.

وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ : Mutlak cem için olan وَ ile ifade edilen bu kelimeler, semavî bir

hâdisenin çeşitli yönlerinden ikisinin adıdır. Gök gürültüsü anlamına gelen رَعْدٌ kelimesinin telaffuzunda da, kelime musikisi açısından gök gürültüsündeki ürperti ve titreme; gök gürlemesinde titreyerek çıkan havanın titreşimi ve bunun insanlarda bir ürperti hâsıl etmesi hissedilmektedir ki bütün bu fonksiyonların başka bir kelimeyle ifadesi imkânsızdır.

بَرْقٌ kelimesine gelince o, hemen çakan, parlayan, kaybolan ve süratli olarak parıltılar saçan bir ışık sarmalı, şimşek demektir. Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) miraçta sırtına bindiği "Burak"[347] da –keyfiyeti ne ise– aynı kökten gelmektedir ki, sürat-i hareketinden, nuraniyetinden, gözünün gördüğü yere ayağını basmasından, ışık süratinde veya daha seri hareket etmesinden bu unvanla yâd edilmiştir.

يَجْعَلُونَ kelimesi, جَعَلَ – يَجْعَلُ'den malum bir muzâridir. Bu kelimenin çeşitli mânâları vardır: Yarattı, kıldı, yaptı demektir. Aynı zamanda Arapça yardımcı fiil nevilerinden "ef'âl-i şurû'"dandır; meselâ وَجَعَلَ يَأْكُلُ *"Yemeye durdu."* demektir. وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا[348] âyetinde olduğu gibi "ca'l" Allah'a da isnat edilir ki *"Allah yeri size bir yaygı yaptı."* meâlindedir. Hazreti Âdem'in hilafetinin anlatıldığı âyetlerdeki إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٓائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً *"Hatırla ki, Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti."*[349] ifadesi ise, Hazreti Âdem'in yaratılmasını değil de, yaratılmasının neticesi hilâfetle serfiraz kılınmasını anlatır. Vâkıa جَعَلَ bazen sunîlik, yapmacıklık da ifade eder. Biz "Ca'lî bir surette işi şöyle yaptı-böyle yaptı." deriz ki, bu öncekilerden farklı bir kullanım şeklidir.

أَصَابِعَهُمْ cemi' bir kelimedir ve *"onların parmakları"* mânâsınadır.

اٰذَان kelimesi, أُذُن kelimesinin çoğuludur. Kulaklar demektir. Vâkıa, يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ *"Parmaklarını kulaklarına tıkarlar."* şeklinde ifade edilen durum aslında, parmak uçlarının kulağın deliğine sokulması şeklinde tahakkuk eder. Gerek parmak ucu yerine parmağın bütününün, gerekse kulak deliği yerine kulağın bütününün zikredilmesi mecazdır ki, ayrı bir belâgat nüktesi ifade etmektedir.

اَلصَّوَاعِق kelimesi, "korkunç ses, çığlık, helâk edici azap, ölüm" gibi mânâlar verilen

صَاعِقَة kelimesinin cem'idir. ص – ع – ق kökünden, hem üçüncü babdan (صَعَق – يَصْعَقُ) müteaddî fiil, hem de dördüncü babdan (صَعِقَ – يَصْعَقُ) lâzım fiil gelir. Birincisi, "çarpmak, azaba çarptırmak, korkunç bir sesle devirmek" mânâsına gelmesine mukabil, ikincisi "ölmek, bayılmak, devrilmek" gibi anlamlar için kullanılır. Kelime fiil olarak da, isim formatında da Kur'ân-ı Kerim'de geçmektedir. Misal sadedinde şu âyetleri zikredebiliriz:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ

"Sûra üflenir; Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde kim varsa çarpılmış olarak cansız devriliverirler."[350] وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا *"Ve Musa da Tur'da düştü, bayıldı."*[351] فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ *"Eğer yüz çevirirlerse Sen şöyle de: Sizi, Âd ve Semûd halklarını çarpan azap misali bir azapla uyarırım."*[352] Konuyla alâkalı Buhârî ve Müslim'deki bir hadis-i şerifte de Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem),

لَا تُفَضِّلُوا بَيْنَ أَنْبِيَاءِ اللّٰهِ، فَإِنَّهُ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ،
فَيَصْعَقُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ، إِلَّا
مَنْ شَاءَ اللّٰهُ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ أُخْرَى، فَأَكُونُ أَوَّلَ
مَنْ بُعِثَ، فَإِذَا مُوسَى آخِذٌ بِالْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي
أَحُوسِبَ بِصَعْقَتِهِ يَوْمَ الطُّورِ، أَمْ بُعِثَ قَبْلِي

"Allah'ın peygamberleri arasında, 'Şu şundan hayırlıdır.' gibi tafdilde bulunmayın. Şöyle ki; ilk defa 'Sûr'a üfürüldüğünde, –Allah'ın diledikleri dışında– göklerde ve yerde kim varsa çarpılmış olarak cansız devriliverirler. Sonra ikinci defa üfürülür de ilk diriltilen ben olurum. Ancak o esnada Hazreti Musa'yı (aleyhisselâm) Arş'ın kaidelerine tutunmuş olarak göreceğim. Bilmiyorum, daha önce yaşadığı (Tur'daki tecellî neticesinde meydana gelen) baygınlıktan dolayı mı yeni bir baygınlık yaşamadı, yoksa önce mi haşroldu?" buyurmaktadır.[353]

حَذَرَ الْمَوْتِ : *"Ölüm korkusuyla"* demektir. حَذَرَ "sakınma, korkma, ürkme,

kaçınma, bir şeyden uzaklaşma" anlamlarına gelmektedir. الْمَوْت ise "ölüm" demektir.

Evet, münafıklar ölüm endişesiyle, ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar, böylece o korkunç sayhadan kurtulmaya çalışıyorlar ama heyhat, وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ fehvasınca onlar çepeçevre kuşatılmış bulunuyorlar.

مُحِيطٌ : أَحَاطَ fiilindendir ve "ihata etme, kuşatma, etraflarını çevirme, dışarıya çıkmalarına imkân vermeme" mânâlarına gelir.

كَافِر de كَفَرَ – يَكْفُرُ'dan ism-i fâil veya sıfat-ı müşebbehedir ki, "hakikatin üstünü örten, selim fıtratı setreden, kalbindeki inanma, mârifet ve muhabbet istidadını körelten kimse" demektir. Allahu a'lem...

* * *

رَعْد, بَرْق ve صَاعِقَة kelimeleri hakkında icmâlen söylenenlerin yanında, bu kelimelerle alâkalı, asrımızdaki ilmî gelişmeler neticesi anlaşılan bazı hakikatlerden de söz etmekte yarar var.

Kur'ân-ı Kerim, üzerinde durmaya çalıştığımız bu âyet-i kerimede, bu üç kelimeden ikisini و harfi ile bir araya getirerek, diğerini ise ayrı bir yerde zikretmiştir. Bu ise muhataba şu kanaati veriyor: Bunlardan ikisi, birbiri üzerine mutlak cem için atıf edatı olan و'la atfedilip diğeri de onlardan farklı bir yerde zikredildiğine göre bunlar, çoklarının zannettiği gibi peşi peşine meydana gelen ve birbirlerine sebep-sonuç münasebetiyle bağlı hâdiseler değildir. Aksine, bir anda zuhur eden bir hâdisenin farklı yönleridir.

Tefsirlerde, konuyla alâkalı şu hususların da üzerinde durulmuştur: رَعْد Cenab-ı Hakk'ın bulutlara müvekkel meleğinin ismidir. Bu melek, vazifeli olduğu şey itibarıyla esbâb-ı âdiyeye iktiran çerçevesinde tarrakalar, gürültüler çıkarır.. hususiyle de bulutların izdivacı için, rüzgârları elindeki kamçısıyla sevk ederken bizim duyduğumuz o gök gürültüsü meydana gelir.

بَرْقٌ ise bu vazifeyi îfâ eden meleğin kamçısı veya kamçısından çıkan bir ışıktır. Melek gibi nuranî bir varlığın kamçısı da herhâlde onun gibi nuranî olur. صَاعِقَة ise o kamçının tesiridir; nereye dokunursa onu helâk eder.

Bundan da anlaşılan, ayrı ayrı görülen bu hususların, yani şimşeğin çakması, gök gürültüsünün zuhur etmesi ve sâikanın bir yere gidip çarpmasının tek bir hâdisenin

çeşitli tezahürlerinden ibaret olduğudur.

Kâinatta her hâdiseye bir melek müvekkel olması kabulüne binaen elbette bulutları sevke müvekkel de bir melek vardır. Bulutlar birbiri içine girdiği zaman aralarındaki izdivaçtan hâsıl olan gürültüyü temsile de yine o melek müvekkeldir. Bu vetirede zuhur eden ateşe nezaret eden de o melektir. Allah'ın, bizim keyfiyetini kavrayamayacağımız şekilde bir melek tarafından bu işleri gördürmüş olması uzak görülmemelidir. Aslında modern yorumlar açısından fünûn-u müspetenin bu mevzuda anlattıkları şeylerle bunları telif de her zaman mümkündür.

Gökteki gürültünün ve meydana gelen ateşin, bulutları aşılayan rüzgârın mârifetiyle hâsıl olduğu, hem İslâm'ın zuhur ettiği devirlerde hem de daha sonraki dönemlerde, bugün olduğu gibi o gün de atmosfer ve biyosfer ilmiyle iştigal edenlerin temas ettikleri konulardandı. Bazıları, bulut içindeki boşluklardan rüzgâr bu sesi ve ateşi çıkarıyor, diyorlardı. Cisimlerin birbirine sürtüldüklerinde ateş çıkarmaları da malumları idi. Dahası Araplar "merh" ve "afâr" denilen ağaçların yaş olmalarına rağmen birbirlerine sürtüldüklerinde ateş çıktığını çok iyi biliyorlardı. Bir taraftan şarıl şarıl su çıkarken diğer taraftan sürtülünce ateş çıkan bir ağacın mevcudiyeti Araplara yabancı değildi. Bu bakımdan onlar gökteki bu olayları yerdeki hâdiselerle yorumlayabilirlerdi.

Bu konuda İbn Sina ise daha değişik şeyler anlatır. Kendi devri itibarıyla çok erken bir dönemde o: "Denizler tebahhur ederken kısmen bunların içinden buharla beraber "duhân" da yükselir. (Bugünkü mânâsıyla çeşitli gazlar.) Sonra bulutlar müterâkim bir hâl alınca bulutların içindeki bu duhân o gürültüyü, tarrakayı ve şimşeği çıkartır." Yani birbirine zıt bu iki şeyin imtizacı ve müsâdemâtı (çarpışmaları) bu sesi ve ateşi çıkarıyor, demektir ve asırlar boyu bu mevzularla iştigal edenlere hâkim olan fikir de hep bu olmuştur.

Ancak bugün bunun bir elektrik hâdisesi olduğu çok iyi biliniyor. Hava akımları, sebepler açısından bulutların teşekkülü ve umumiyet itibarıyla havada hâkim olan elektrik ve hususiyle yağmuru meydana getiren su damlalarında bulunan enerji ve elektrik.. bunlar zaten belli bir seviyeye yani çiğ noktasına kadar yükselirken bünyelerindeki enerjiyi sarf ede ede yükselmeleri ve enerjileri bittiği anda da orada kalmaları... gibi hususlar konunun bugün herkesçe bilinen yanlarıdır.

Biz içinde bulunduğumuz sıcak yerlerde meydana gelen buharın, sıcak yerle soğuk yer arasındaki ilk berzah (iki şeyi birbirinden ayıran hâil) olan camlarda, soğuk hava olursa hemen buz bağladığını, kırağı tuttuğunu yahut havanın sıcaklığına göre damlalar hâlinde

orada yapışıp kaldığını görürüz ki bu, nemin enerjisini sarf ede ede belli şekilde yükseldiğini gösterir. Bu durum bulutların teşekkülünde ilk merhale sayılır. Bulutlar teşekkül ettikten sonra bunların bir araya gelmesi, yani Kur'ân'ın ifadesiyle "rükâm"ın hâsıl olması da âyette şöyle anlatılıyor:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ
يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ

"Baksana, Allah bulutları sevk ediyor, sonra onları bir araya getirip üst üste yığıyor. İşte görüyorsun ki yağmur bunların arasından çıkıyor."[354] Buna göre, meleğin bulutları sevk etmesi ve üst üste onları yığması –ki bunu Allah (celle celâluhu) melek nezaretinde rüzgârla yaptırıyor– sonra bu müterâkim bulutların arasından "vedk"ın (yağmurun) boşluklara inmesi/indirilmesi, sonra bir nizam ve intizam altında toprağın bağrına boşalması, sonra arzın derinliklerinde havuzlar oluşması… bunlar hep birbirini takip eder ki, bu süreç Kur'ân'da gayet net anlatılır.

Bu mevzuda bildiğimiz diğer bir husus da, havadaki her yağmur damlasının elektrik yüklü bulunması ve bunlar eşit elektrik yüklü oldukları müddetçe de birbirlerini itmesi keyfiyetidir. Zira eşitler arasında umumiyet itibarıyla itmenin kâinatta câri bir kanun olduğu herkesin malumudur. Evet, mütenakız şeylerin birbirlerini çekmesine mukabil emsal olan şeyler birbirlerini iter. Meselâ negatif elektrik yükü, negatifi iter; pozitif de pozitifi. Biri pozitif, diğeri negatif ise birbirlerini celb ve cezb ile bir vahdet teşkil ederler.

Şimdi bu esaslara göre رَعْد, بَرْق ve صَاعِقَة'nın meydana gelişine bakalım. Havada bir bulutun, diğer bir buluta karşı bir gerilişi vardır. Biz tellere fazla elektrik verildiğinde şiddetli elektrik gerilimini ifade için, o tellere "yüksek gerilim hatları" diyoruz. Bunların bulunduğu yerlerde telsiz gibi cihazların rahat çalışmadığı herkesin malumudur. Bu itibarladır ki umumiyetle radyo telsiz hatları ve benzer değişik alıcı-verici direkleri, güç hatlarından uzak yerlere kurulur. İşte iki bulut arasında veya bulutla yer arasında böyle bir gerilme, havanın mukavemetini kırıp da havaya galebe çaldığı an, bu iki gerilim ittihad eder. Hâliyle havada bir boşluk hâsıl olur. (Atom bombası ve diğer bombalarda da çıkan ses esasen bu boşluktan sonra havanın gelip çarpışmasından ibarettir.) İşte bir yönüyle havadaki bu gerilim, bir yönüyle bu iki gerilimin birleşmesi.. birleşirken de havada bir boşluğun hâsıl olması ve bu boşluğun dolması için bir gürültünün, bir elektriklenmenin ve bir elektrik akımının yere inmesinin veya yerden

yukarıya çıkmasının meydana geldiğine şahit oluruz.

Umumiyet itibarıyla, zıt elektrik yüküne sahip bu unsurların karşılıklı birbirini çekmesi daha ziyade müspetten menfiye doğru olur. Yani pozitif negatife doğru gider. Hava esasen menfi elektrik akımlarının mahalli olduğundan küre-i arz da menfi elektriğin nâkilidir. Havadan, müspet elektrik, menfi elektriğin nâkili olan küre-i arza geldiği gibi, bulutla küre-i arz arasında böyle bir imtizaçla yeryüzündeki müspet akım da havadaki menfi akıma doğru gider. Binaenaleyh şimşek bazen yukarıdan aşağıya bazen de aşağıdan yukarıya doğru gider. Önceleri zannedilirdi ki, o hep havadan aşağıya doğru gelir. Böyle bir durum insanlara elektrik akımını çekebilecek bir mânia ihzârı düşüncesini yani siper-i sâika (paratoner) yapma fikrini vermiştir. Siper-i sâika minarelere ve yüksek binalara takılarak bununla elektrik yere çekilir ve bu sayede canlılara, binalara ve sair şeylere gelebilecek elektrik çarpması ve yangın gibi zararlar önlenmiş olur.

وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ : Kur'ân-ı Kerim bu kelimelerin mahiyetlerine temas etmeden meseleyi icmâlin enginliğine bırakıyor. Böylelikle her devirde, kelimelerin lügavî ve ıstılahî mânâlarını o ilmin ulemasının teviline havale ediyor. Şöyle ki, bu asırda bilinen şeyler bunlar; bunların ötesinde anlatılacak ve bilinecek şeyler varsa onları da ileride gelenler anlatacaklardır; o, onların işi. Kur'ân-ı Kerim'in ifadesinde değişmeyen bir husus varsa o da bir tarrakanın vücudu ve onun öbür yanında şimşeğin zuhuru, sonunda da bir sâikanın meydana gelmesiyle bazen can ve malın helâki ve daha başka negatif görünen bazı durumların hâsıl olmasıdır.

Şimdi isterseniz gök gürültüsünü, yıldırımı, berki, sâikayı kendi mânâları içinde mütalâaya havale ederek âyet-i kerimenin mücmel meal-i münîfini hecelemeye çalışalım:

"Vehayut da o münafıkların hâli, sağanak sağanak bardaktan boşanır gibi bir yağmura tutulmuş kimselerin hâline benzer. O sağanak yağmuru hâsıl eden bulutun içinde veya havada üst üste zulmetler, karanlıklar, ra'd ve berk vardır. Böyle bir tablo karşısında onlar sâikalardan korkup ürktüklerinden parmaklarını kulaklarına ca'lederler (sokarlar veya korlar değil), yani avcıyı gördüğü zaman deve kuşunun başını kuma sokması gibi, ellerinde olmayarak bu suni işi tek çare görür ve yaparlar. Ama bütün bunlar birer beyhude gayrettir, zira Allah onları çepeçevre altlarından-üstlerinden, sağlarından-sollarından, dünyalarından ve ukbâlarından, kudretiyle ve ilmiyle –Ehl-i Sünnet anlayışı olarak– kuşatmıştır."

***

Arz edilen buradaki iki temsilin kavranması oldukça önemlidir. Zira bu temsilde bir zümre fakat kendi içinde ikiye ayrılan, farklı gürûhların ruh hâleti ifade edilmektedir. Bu yaklaşımı teyit eden rivayetlerden de söz edilmektedir. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir sahih hadiste:

آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ
وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ

"Münafığın üç alâmeti vardır: Söylerken yalan söyler, vaat ettiği zaman sözünden döner, kendisine bir emanet tevdi edildiğinde de hıyanet eder."[355] buyuruyor.

Bir başka hadis-i şerifte de O (sallallâhu aleyhi ve sellem), şöyle buyururlar:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا وَمَنْ
كَانَتْ فِيهِ خَلَّةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَلَّةٌ مِنْ نِفَاقٍ
حَتَّى يَدَعَهَا: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا عَاهَدَ
غَدَرَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ

"Dört şey vardır ki, kimde onların bütünü bulunursa o hâlis münafıktır. Kimde de bu dört hasletten biri mevcut olursa o kimse onu terk edinceye kadar onda nifaka ait bir haslet var sayılır. Böyle biri, konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, vaat ettiğinde vaadinden döner, kavga ettiğinde de haddi aşar."[356]

Bu ikinci hadis-i şeriften anlaşılan, nifak alâmetinin dört olduğudur. Bu dört alâmet bulunduğu zaman o kimse hâlis münafık sayılır. Aksine bu dört alâmet birden bulunmaz da sadece onlardan biri bulunursa onda da nifak alâmetinden biri mevcut demektir. İkisi bulunursa iki alâmet, üçü bulunursa üç alâmet var demektir. Bu hadisler açısından münafıkların kendi içlerinde iki gürûha ayrıldıkları, bir kısmının tamamen dinden, imandan mahrum, şeytanlara tâbi oldukları, diğerlerinin ise bazı yönleriyle münafıklık yaptıkları anlaşılıyor.

Kur'ân-ı Kerim'de, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ *"Öyle insanlar vardır ki, hiçbir bilgiye dayanmaksızın Allah hakkında tartışıp durur da azgın ve*

hayasız her şeytanın peşine takılır."[357] buyrulmaktadır.

Yani insanlardan öyleleri vardır ki, hiçbir ilim ve görgüleri olmadığı hâlde boşuna cidal, mirâ veya diyalektik yapar dururlar. Aslında onlar, bir kısım şeytanlara tâbi olmuşlardır. Bunlar, münafıkların okuma-yazma bilmeyen âmi gürûhudur ve önlerindeki şeytanlarına uymuşlardır. Kur'ân-ı Kerim'de başka bir âyette aynı konu tasrif esprisine bağlı olarak şöyle ifade edilir:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ
عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

"Öyle insanlar vardır ki, hiçbir bilgiye, hiçbir delile ve hiçbir aydınlatıcı kitaba dayanmaksızın Allah hakkında diyalektik yapar durur."[358]

Burada, kitapsız, hidayetsiz, cehalet girdabı içinde olmasına rağmen ilim adına mirâ ve mücadele yapan bir gürûhtan bahsediliyor ama bunların tâbi oldukları bir şeytan zikredilmiyor. İşte bunlar da –tabir caiz ise– münafıklar içinde havâs gürûhudur.

Yukarıda gördüğümüz temsil, çeşitli sıfatları ile bize anlatılan münafıklar gürûhunun umumi evsâfını câmi bir mahiyettedir. Zaten temsilin vazifelerinden biri de müteferrik meseleleri bir kısım fasl-ı müştereklere bağlı olarak ortaya koymaktan ibarettir.

***

Şimdi de isterseniz, küçük bir atf-ı nazarla temsilin mümesselün lehe tatbiki meselesini heceleyelim:

Bu iki temsil, birbirine yakın olmanın yanında çok farklı şeyler ihtiva ettikleri de bir gerçek. Meselâ birinci temsilde, tamamen gözlerinin kör, kulaklarının da sağır olması yanında dilsiz oldukları, meramlarını anlatamadıkları, bulundukları yerde şaşkınlık ve hayret içinde oldukları, ziyasız ve nursuz bulundukları anlatılmasına mukabil; diğer temsilde, ara sıra ufuklarında çakan şimşeğin farkına vararak "yıldırım çaktı-çakmadı, gürültü oldu-olmadı" meselesini tefrik edecek bir hâlde, etraflarını mütemadiyen tehdit eden sâikanın tarrakalarını, etraflarında olup biten şeylerin mevcudiyetini hisseden bir gürûh resmedildiği görülüyor. Bu iki gürûh bazı noktalarda müşterek olmakla beraber bazı noktalarda ayrılmaktadırlar. Meselâ, ikinci gürûhta, mütemadiyen etraflarında olup biten şeylerden haberdar oldukça bir telaş, bir endişe ve korku, bir ızdırap ve heyecanın yüreklerini ağızlarına getirmesi, buna karşılık diğer gürûhta ise ruhsuz bir infialin hükümfermâ olduğu müşahede edilmektedir. Evet, ikinci gürûhta ciddi bir korku hâkimdir. Çünkü etraflarında olup biten şeyleri az çok bilmektedirler. Bir ışık, gökteki

bir tarraka onlarda bir tedbir hissi hâsıl etmektedir. İlk gürûh ise böyle bir duyuştan da mahrumdur. Korku ikinci gürûhta öyle bir hâle gelmektedir ki, dehşetlerinden şaşırıp çevrelerindeki sesleri duymamak için ellerini kulaklarına sokmaya çalışmaktadırlar. Bu esasen bir hayretin ve dehşetin ifadesidir. Birinci gürûh ise etraflarını tamamen görememekte ve olup bitenlere karşı hep kör ve sağır kalmaktadır.

Hâsılı nifak mağduru, daha çok mazluma benzeyen bu zalimler, ahiretlerinin yanında dünyalarını da karartmış tâli'sizlik örneği öyle bahtsızlardır ki onca mesâvilerine rağmen hâllerine insanın acıyası geliyor.

Yağmur, bulutun içinden kopup gelmektedir. Üstad Bediüzzaman'ın ifadesiyle o, bulutun ekşi çehresinin tatlı tebessümüdür.[359] Bütün hevâmma, haşerâta, insanlara ve nebâtâta rahmet edalı katrelerle gelen yağmur, haddizatında ötelerin sevindiren bir armağanıdır. Bu tâli'siz gürûhlardan biri bunu hiç görüp duyamamakta, diğeri ise yanlış yorumlarla onu ürperten bir şey saymaktadır.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ
لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا

"Biz Kur'ân'ı mü'minlere şifa ve rahmet olarak indiririz. Ama o, zalimlerin sadece ziyan ve hüsranını artırır."[360] âyetinde ifade edildiği gibi Kur'ân haddizatında mahz-ı şifadır. Keza gökten gelen o ilâhî nimet de mahz-ı şifa ve rahmettir ama nazara ve niyete göre mahiyet değişikliğine uğratılmaktadır. Evet, Kur'ân da nazar ve niyete göre bazen yanlış algılanabilir.

Misal verilen şeyle misal kahramanları için mürekkebin tatbiki üzerinde duruldu. Daha önce de arz edildiği gibi burada bir "muferrak tatbik" de yapılabilir. Şöyle ki, münafıkların çeşitli davranışları alınıp karşı karşıya getirilerek bunlar arasında bir tetâbuk (uygunluk) ortaya konmaya çalışılır. Mesela, nasıl ki yağmur bütün nebâtâta, hevâmm u haşerâta rahmettir. Aynen öyle de İslâm ve Kur'ân da bütün insanlara ve hayvanlara öyle rahmettir. Ama onlar, bu perişan hâlleri, kötümserlikleri ve karamsarlıkları ile olup biten şeylere sadece dış yüzleri açısından bakıp da işin arka plânını göremediklerini, Kur'ân-ı Kerim bu üslupla nazara veriyor.

Evet, Kur'ân, va'd ü vaîdi ile ra'd ü berk gibi, bir taraftan insanları memur oldukları şeylere şefkat ve re'fetle sevk ederken, diğer yandan da yasak ettiği hususlarla alâkalı tahşidatlarla ve ürkütücü, korkutucu bir ifade tarzıyla onları olumsuzluklardan sakındırmaktadır. Onların genel durumu ve Kur'ân'ın inzar ve tebşiri işte böyle bir

temsille fevkalâde mükemmel ifade edilmiştir.

Evet, yağmurun içindeki gök gürültüsü ve şimşeğin kendine göre bir hususiyeti vardır. Şöyle ki, havadaki bir takım gazlar, yıldırımın sürtünmesiyle rahmet hâlinde yere inerler. Bu gazlar zâhiren öldürücü keyfiyeti hâizdir. Bulut ortalığı kapladığında zulmanî bir durum hâsıl olur ve her tarafı karanlıklar istila ediverir. Bulut ve karanlığın arkasını göremeyenler için bu tablo çok ürperticidir. Görebilenler için ise Cennet yolundaki sıkıntıların iç halâveti söz konusudur.

Evet Cennet, insanın nefsine hoş gelmeyen şeylerle kuşatılmış, Cehennem ise şehevâtla (insanın nefsini gıcıklayan şeylerle) muhâttır. Münafıklar için de durum aynıydı. Ama onlar, sahip oldukları ruh hâleti neticesi, nefsin hoşuna gitmeyen şeyler ve zulmânî gördükleri basit sıkıntılar içindeki bârân-ı rahmeti göremediler; Cennet yolunun da aynı Cennet gibi olması gerekir türünden bir mülâhazaya kapıldılar.

Vâkıa, mü'minler için de bu her zaman bahis mevzuudur. Ne var ki onlar bilirler ki, bu mekârihe katlanmak ve şehevâtı terk etmek tıpkı bulutun ekşi yüzünün arkasındaki letâfeti görmek gibidir; onun için katlanırlar katlanılacak şeylere. Evet, görüldüğü gibi "muferrak" olarak da konu bu şekilde tahlil edilebiliyor.

İsterseniz bu Kur'ânî tasvire şöyle de bakabiliriz: Hiçbir yolun olmadığı bilinmediği, ıpıssız bir çölde şiddetli bir yağmur yağıyor, etraf baştanbaşa kopkoyu karanlık ve atmosfer üst üste bulutlarla örtülü. Nûr Sûresi'nde ifade edildiği gibi *"Ellerini çıkarsalar göremeyecekler."*[361] şeklinde kapkaranlık bir ortam. Ara sıra bir ümit belirtisi zuhur etse de şaşkınlıklarından dolayı o da onlar için hemen serap oluyor.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ
يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَاءً حَتّٰى إِذَا جَاءَهُ
لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ
حِسَابَهُ وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

"Dini inkâr edenlere gelince: Onların işleri, düz, ıssız bir çöldeki serap gibidir ki, susayan kimse su zanneder. Ama gidip de yanına varınca su namına hiçbir şey bulamaz; orada –gaybubetini yaşadığı– Allah'ı bulur. O da onun hesabını tastamam görür. Zira Allah, hesabı seri olandır."[362]

Görüldüğü gibi bunların arkasından koştukları şey, ulaşılmayan bir şey hâline geliyor. Resmedilen bu tabloda, ciddi bir telaş içinde bocalayan bir kısım kimseleri

görüyoruz ki, olabildiğine bir korku, müthiş bir dehşet içinde kendilerinden geçmiş ve ne yapacaklarını bilememe şaşkınlığı yaşıyorlar. Bazen kalkıp bir iki adım yürüyor, bazen oldukları yerde kalakalıyorlar. Aslında daha sonraki âyet de bu sahneyi tamamlıyor mahiyettedir. Evet, bunlar durumun dehşetinden yer yer ellerini kulaklarına götürüyor, bazen de yüzlerini kapamaya çalışıyorlar. Ne var ki, bir türlü içlerini yakan ve dışarıdan kendilerini tehdit eden bu ürpertici duruma çare bulamıyorlar; bulamıyor ve kendilerini yapayalnız, terk edilmiş hissediyorlar.

Hâsılı burada evvelki gürûha mukabil, az çok ümitlenen, şöyle-böyle bir ümit ışığının parlamasına, belirmesine göre tavır değiştiren mütereddit bir gürûh görülüyor. Bunlar gerçekten inanmadıkları hâlde içlerinde bazen inanma ümidi beliriyor gibi oluyor, bazen de onu yitiriyorlar. Bir an geçmiş kitaplardan kalma malumat zihinlerinde canlanıyor ve bir ışık elde etmiş gibi oluyorlar. Bu ise onlarda diğerlerine nispeten daha fazla bir şaşkınlık hâsıl ediyor. Zira insan kendisini karşılayacak bir felâketin, bir musibetin geldiğini bilirse daha çok endişe, daha çok telaş eder. Nasıl ki şoförün yanında oturan kimse, trafik kaideleri karşısında, hata sayılabilecek tavırlara karşı daha fazla ürperir, titrer ve korkar, aynen öyle de kâinattaki hâdiselerin seyrini bilen, etraflarında cereyan eden hâdiselere az çok vâkıf bulunan kimseler diğerlerine nispeten daha çok endişe duyar ve paniklerler. Onun için akıl bunlara, azap veren bir alet hâline gelir; gelir de akıllarını, kalblerini çıkarıp atmak, hayvan gibi yaşamak isterler. Ama insan olarak yaratıldıklarından dolayı bu zulmanî vaziyetten de katiyen kurtulamazlar.

İşte yer yer Müslümanlarla beraber görünmeye çalışan ama kendilerinden, kendi yandaşlarından da bir türlü vazgeçemeyen; bir zafer, bir muvaffakiyet söz konusu olduğu zaman hemen ganimete koşan, yerinde Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) muvaffakiyetini gördüklerinde "Galiba bu O!" diye ümide kapılan, aksine zâhirî bir kısım sarsıntılar karşısında yeniden gevşeyen, dağılıp giden; şeair-i İslâmiye kendilerine tebliğ edilmediği zaman rahatlayan, şeair tebliğ edildiğinde şimşeğe, yıldırıma çarpılmış gibi dehşetlerinden tir tir titreyen, ürken, korkan; böylece ne bir türlü işin içine giren ne de işin dışında kalan, mütemadiyen menfaatlerini takip edip Müslümanların yanında sırf menfaatlerinden ötürü bulunan faydacı, pragmatist bir cemaat görünümü sergileyen müzebzeb kimselerdir münafıklar.

Kur'ân'ın bir âyeti bu hâlleriyle onları şöyle resmeder:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ

فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ
فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

"İnsanlardan öyle bir gürûh vardır ki, onlar her zaman işin bir kenarından, bir yanından tutarak Allah'a kulluk yapmaya çalışırlar (veya kulluk yapıyor görünürler. Hiçbir zaman işin tam altına girmezler ve vazifeyi tam uhdelerine almazlar.) Buna göre onlara eğer bir hayır isabet ederse kalbleri mutmain olur (Oh iyi oldu, iyi ki buradaydık derler.) Bir şer, fitne isabet edince de geldiği istikametin tersine dönüverirler; dönüverirler de hem dünya hem de ahiret hüsranı yaşarlar."[363]

Münafıklar gürûhunun dünyayı da, ahireti de terk edememede tıpkı deve kuşu gibi davranmalarını aksettiren bu temsil de fevkalâde canlı bir resim ortaya koymaktadır.

Buraya kadar, "misal"in "mümesselün leh"e tatbikini, sonra da tasvirini hecelemeye çalıştık. Temsille sergilenen sahne cidden ürpertici. Kur'ân bu iç içe resimleri tek bir perdede öyle tasvir ediyor ki, az dikkatle hemen herkes o şaşkın gürûhun nasıl bir rol oynadığını açıktan açığa müşâhede edebilir. Şöyle ki sahne olabildiğine karanlık; seyirciler için bile kasvet hâsıl edecek ölçüde üst üste bulutlar ve bu sahnede çakıp duran ışıklarda yıldırımların, şimşeklerin ürperticiliği.. sahnede bulunan oyuncuların seslerini boğacak şekilde gök gürültüleri... Hususiyle çölde yaşayan biri meseleyi böyle canlılığı içinde çok daha iyi müşâhede edebilir. Evet, yağmura tutulma hâlini ve o geniş sahada şimşeklerin görünüşünü, ra'dın duyuluşunu, iç içe dehşetin bütün çevreye hâkim oluşunu her zaman çölde görmek mümkündür. İşte bu açıdan ifadelerde o derece bir canlılık var ki tasviri insan idrâkini aşar. Hiçbir edip bu denli canlı bir tabloyu birkaç kelimeyle böyle resmedemez. Konuyu hayalen takip eden herkes bunu görebilir.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (19. Âyet)

صَيِّبٍ kelimesi sıfat-ı müşebbehedir. Burada özel seçilmiştir. "Matar" denseydi bunu tam ifade edemezdi. "Midrâr" kullanılsaydı o da uygun düşmeyecekti; düşmeyecekti zira "sayyib" nekreliğiyle bir taraftan sağanak sağanak bardaktan boşanır gibi yağmuru, diğer taraftan da bunun neticesinde oluşan musibetin geldiği âlemi ifade etmektedir; zira "musibet" ile "sayyib" aynı kökten gelen kelimelerdir.

سَمَاء kelimesinin "sayyib"ten sonra zikredilmesine gelince, bilinmelidir ki, sema

ulvîdir, insan dua ederken de hep elini yukarıya doğru kaldırır, yağmursa yukarıdan aşağıya doğru gelir. İsm-i cins olarak getirilen bu kelime bulutun ihâta sahasını göstermek için “Bütün sema bulutlarla kapalıydı.” mânâsını ima eder. Bu, bulutun dehşetini, yağmurun dehşetini hususiyle onların iç dünyalarında işin azametini gösterme bakımından resmedilen tabloyu tamamlayıcı bir ifadedir.

فِيهِ ظُلُمَاتٌ *“Onda zulmetler var.”* derken her bedbin ve karamsar insan kendi dünyasını karanlık gördüğü gibi onlar da bu karanlıkların kendi dünyalarına hâkim olduğunu zannetmektedirler. Evet insan, biraz bedbin, az da karamsar oldu mu öyle zanneder ki, çepeçevre bütün musibetler hep onun başına gelmektedir. Evet, burada öyle bir semadan bahsediliyor ki o sema altında mütehayyir, mütereddit, müzebzeb bir toplum bulunmaktadır. Bunlar ümit ettikleri şeyde nevmit (ümitsiz) olmakta; ümitsizliğe düştükleri yerde de kendilerini şaşırtacak bir nimet, bir ihsan emaresiyle karşılaşmaktadırlar.

İşte böylesine ruh bozukluğu ve dengesizlik içinde bir yığın kendi dünyalarını çok karanlık görmektedirler ki, فِيهِ ظُلُمَاتٌ mümesselün leh’in hâlet-i ruhiyesini gösterir.

ظُلُمَاتٌ kelimesi, arz edildiği gibi:

1. O iç içe müterâkim bulutların onların bütün ışığını alıp götürdüğünü vurgulamak;

2. Söz konusu olanın sadece bir zulmet olmayıp maddî-mânevî pek çok zulmetlerin bulunduğunu ifade içindir. Şöyle ki evvelâ, onların ruhlarında bir karanlık, kalblerinde ayrı bir karanlık, yağmurda farklı bir karanlık ve bulutlarda ise daha başka bir karanlık var; ayrıca yıldırımların, sâikaların gönüllerinde hâsıl ettiği ümitsizlik karanlığı… İşte onların dünyalarında, âfâkî ve enfüsî üst üste bu karanlıkları ifade etmek için burada kullanılacak kelime “zulümât” olmalıdır.

رَعْدٌ ve بَرْقٌ kelimeleri zâhiren peşi peşine geliyor. Esasen gök gürültüsü ve ışığın bize gelip ulaşması farklı zamanlarda olur. Bu, ses süratiyle ışık süratinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanır. Işık, malum, saniyede 300 bin km mesafe kat’eder. Sesin hızı ise ondan çok daha düşüktür (saniyede yaklaşık 340 metre). Önce ışığı görür sonra da sesi duyarız. Işığın bize ulaşma ânıyla sesin ulaşma ânı arasındaki (saniye cinsinden) zaman farkını 340’la çarptığımızda çıkan sonuç bize, (metre cinsinden) şimşeğin oluştuğu yerin uzaklığını verir.

Ayrıca رَعْدٌ ve بَرْقٌ kelimelerinin müfâdı, hâdisenin kendisine veya o hâdiseyi meydana getiren zâhirî sebebe göre değil, ra’d ve berk’e maruz kalanlara göredir.

Binaenaleyh bunlar bir şimşek çakıverince arkadan bir gök gürültüsü geleceği hissine kapılırlar; gök gürültüsü gelince de hep öyle temadi ettiği için şimşeğin çakacağını düşünürler. Aslında herkeste böyle bir hâlet-i ruhiye mevcuttur. Biz böyle bir durumda, "Gelen çarptı, giden çarptı." deriz ki, bu peşi peşine yumruklandım, hırpalandım demektir.

Binaenaleyh "mümesselün leh" olan kimselerin dimağında, bunlardan biri geldiği zaman ötekisini hatırlatacak, ötekisi geldiği zaman da berikisini anlatacaktır. Öyle ki biri ra'd dediğinde hemen onlarda bir ürperti, bir titreme hâsıl olacak, şimşek denince de gözleri kamaşacak ve zulümât içinde zulümâttan başka bir de ra'd ve berkle dehşet ve endişeye kapılacaklardır. Ayrıca burada, zulümâttan sonra ra'd ve berk kelimelerinin gelmesi, onlarca ayrı bir telaş sebebine işaret eder; zira zulümât temadi etse ve onlar hiçbir şey görmeseler, yani şimşek çakmasa, ufukları aydınlanmasa, gidecekleri yeri açık seçik görmese ve herhangi bir gürültü duymasalar… bir bakıma o sessizliğe alışacaklarını düşünürler. Demek ki onlar için iş sadece zulümâtla bitmiyor. Bir de ra'd ve berk problemi var.

"İşte böyle metruk ve ciddi bir suizan içinde, Allah hakkında azıcık iman belirtileri varsa onu da kaybeden bu yığın, acaba ne hâldeler?" gibi hemen akla gelebilecek bir soruya cevap olarak isti'nâf cümlesiyle şöyle buyruluyor:

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ
حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

"(Yıldırımların verdiği dehşetle) ölüm korkusundan, parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Ne ki, Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."

يَجْعَلُونَ fiil-i muzâridir. Teceddüde delâlet eder. Demek ki tekrar ber tekrar ra'd ü berk de birbirini takip ediyor, onlar da bir türlü zulümâttan kurtulamıyorlardı; kurtulamıyor ve mütemadiyen ellerini kulaklarına götürüp duruyorlardı. Bu anlamda muzâri kipi hem hâle hem de istikbale delâleti itibarıyla tabloya farklı bir canlılık kazandırmaktadır. Öyle ki temadi edip giden hâdiselerin peşi peşine sebep-netice, illet-malûl cereyanı fikrini veriyor gibidir. Konuyu hayalen takip ettiğimizde karşımızda ürperti içinde sık sık ellerini kulaklarına götüren bir gürûh canlanmaktadır.

أَصَابِعَهُمْ kelimesi, o esnada onların yaşadığı dehşetin azametini gözler önüne sermektedir; zira insan olumsuz bir sesi işitmemek için parmağını değil parmağının

ucunu kulağına sokar. Bu itibarla da يَجْعَلُونَ أَنَامِلَهُمْ "Parmaklarının uçlarını kulaklarına sokarlar." denebilirdi. Kur'ân *"parmaklarını"* diyor ki bu da onların neredeyse parmaklarının bütününü kulaklarına sokma gibi bir ürperti ve şaşkınlık içinde olduklarını göstermektedir.

اٰذَانِهِمْ denmesi de herkesin kendi kulaklarını tıkadığını göstermektedir; zira kelimedeki hem zamir cemi' hem de kulak kelimesi cemi'dir. Burada da bir mübalağa mânâsı ifade edilmiş gibidir, zira sadece kulaklarını kapamakla iktifa etmiyorlar da *"İki kulaklarını birden tıkıyorlar."* sözüyle de farklı bir mübalağa işaretleniyor. Şöyle ki onlar olup bitenleri duymamak için iki kulaklarını da birden tıkıyorlar.

Bunu مِنَ الصَّوَاعِقِ yani o sâikalardan ötürü yapıyorlardı. Onlarda korku o kadar derindi ki, bir his yanılması olarak, her gök gürültüsünün, her şimşeğin akabinde bir sâika meydana gelecek diye tir tir titriyorlardı.

Ben şahsen burada bir de onların bu durumlarına karşı bir istihzânın var olduğunu hissediyorum. Esas kulaklarını tıkadıkları an şimşeğin çaktığı andır. O anda dehşete kapılıp da gelecek şeyi beklemenin mânâsı yoktur. Çünkü zaten şimşek çaktığı an gök de gürlemiş, sâika da çoktan düşmüştür. Evet, bunlar iç içe hâdiselerdir. Münafıklarsa şaşkınlıklarının ifadesi olarak ancak şimşek çakıp gök gürledikten sonra kulaklarını tıkıyorlar. Hâlbuki şimşek görüldüğü zaman zaten olan olmuştur. Evet, bunlar gök gürültüsünü duyduktan sonra kulaklarını tıkıyorlar ki, bu kulak tıkama esasen uğradıkları o elim azaptan kurtulmaları için bir çare değildir. Sadece deve kuşunun başını kuma sokması gibi boş bir teselliden ibarettir.

حَذَرَ الْمَوْتِ *"Ölüm endişesi"* veya *"hayat endişesi ile"*. Burada evvelâ münafığın karakteristik durumu anlatılıyor ki, o da onların hayatı çok sevmeleri, ölümden endişe etmeleridir. Kur'ân-ı Kerim'de, bu evsafı taşıyan birileri hakkında وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيَاةٍ *"Kasem olsun ki Sen onları hayata karşı herkesten ziyade hırslı bulursun."*[364] buyruluyor. Öyle ki onlar artık o esnada kalbin meyil gösterdiği her şeyi (mal-menal, evlad u ıyal) unutmuş, o dehşetli hâdiseler içinde sadece kendi hayatlarının endişesiyle kıvranıp durmaktadırlar.

وَاللّٰهُ kelimesi lafz-ı celâle. Bir insan, etrafı kendisine düşman gördüğünde, dehşet salan hâdiseler karşısında kendini yapayalnız hissettiğinde ve bütün bütün ümidi

sarsıldığında öyle bir nokta-i istinat bulmalıdır ki, hükmü hem havaya, hem zemine, hem zamana, –*Lem'alar*'ın başında denildiği gibi[365]– hatta hem karaya hem denize hem gecenin karanlığına hem de balığa geçsin. Böyle bir nokta-i istinat olarak bulsalar Allah'ı (celle celâluhu) bulacaklardır. Zira bu manzarayı hazırlayan Allah'tır. Ama onlar nankörlüklerinden ötürü bir türlü o kapıya yönelemiyorlar. Ayrıca وَاللّٰهُ kelimesi şunu da ifade ediyor: Onların, hâdiselerin neticesinde gidip dayanacakları son bir melce ve mencâ olan Allah (celle celâluhu) dahi bunları kudret ve iradesiyle çepeçevre ihata etmiştir. Yani O da onların aleyhindedir.

وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ. مُحِيطٌ : kelimesi *"ihata eden"* anlamındadır. Esasen o esnada bulutların onları çepeçevre sarması ve etraflarında peşi peşine duydukları sâikaların tarrakaları, gözlerini çıkarır gibi şimşeğin çakıp kaybolması, onlarda zaman, zemin bütün hâdiseler aleyhlerinde ittifak etmiş gibi bir kanaat uyarmaktadır. Bütün bu hâdiseleri onların aleyhinde ittifak ettiren muhit bir şey vardır ve bu âyet bir bakıma onların içinde dahi beliren bu hisse tercüman gibidir. Burada مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ *"kâfirleri kuşatmıştır"* denip de مُحِيطٌ بِهِمْ "onları kuşatmıştır" denmemiştir:

Evvela, âyetlerin sonundaki harf ve hâtimelere uysun, tevafuk olsun diye ki Bakara Sûresi'nin âyetleri umumiyet itibarıyla böyle م ve ن ile sona erer.

Sâniyen, onların bu hâle maruz kalmasına sebep olan şey küfürleridir.. ve اَلْكَافِرِينَ sözüyle Kur'ân-ı Kerim onların küfürlerine de vurguda bulunuyor.

Ayrıca وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ *"Allah kâfirleri çepeçevre ihâta etmektedir."* âyetinden şunu da hissedebiliriz: Ara sıra lemha-i ümit ve lemha-i inayet gören kimseler mutlak kâfir olmadıklarından az çok bir şey görüyor ve hissediyorlar demektir. Mutlak kâfir olanlara gelince onlar, alttan-üstten, sağdan-soldan, yerden ve gökten, dünyadan ve ukbâdan ihâta edildikleri için hiçbir lemha-i ümit, hiçbir inayet eseri onlar için bahis mevzuu değildir.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا
أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ

قَامُوا وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ
وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Şimşek neredeyse gözlerini kör edecek. Önlerini aydınlattığında onun ışığında yürürler, karanlık çökünce de oldukları yerde dikilir kalırlar. Allah dileseydi kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah gerçekten her şeye kadirdir."[366]

Bu âyet-i kerimeyle başlı başına bir münafık tavrı ve durumu tasvir edilmektedir denebileceği gibi bunu, ikinci misalin devamıdır şeklinde anlamak da mümkündür. Her ne kadar birinci durum zayıf bir ihtimal olarak görünse de burada şöyle bir mânânın söz konusu olduğu açıktır:

Münafıkların içinde bir grup daha vardır ki, onlar vahy-i semaviyi başlarının üzerinde çakan şimşekler şeklinde duymakta ve mütalâa etmektedirler. Öyle ki, her an vahyin ve inen dinî emirlerin parlaklığı gözlerini kamaştırıp bunları körler hâline getirmektedir. Meseleye ikinci misalin devamı olarak yaklaşacak olursak, sağanak yağmura tutulmuş bu zümrenin, "ra'd"ı, "berk"i ve "sâika"yı görüp işittikten sonraki hususi durumları, hususi dünyalarının tasviri yapılmaktadır ki, bir bakıma buna tetimme-i temsil veya teşbih denebilir. Evet, أَوْ كَصَيِّبٍ ile temsil edilen münafık gürûhunun hakikat-i hâllerine bir tetimme mahiyetinde getirilmiş tetimme-i temsil denebilir ki, kavî olan ihtimal de budur.

Burada görülen ve hissedilen şey, bu tetimme-i temsilin onların ruh durumlarını izah olarak îrad edilmesidir: Vahy-i semaviden ümitvar olur gibi bir his içinde bulunma, sonra yine nevmîd olup karamsarlığa girme; girip gönüllerinde iman nuruna bir ma'kes arama, ancak içlerinde musaddık olmadığından yine açıkta kalma, menfaat ve taklit arasında gelip giderek bundan fayda umma, ganimete bel bağlama, ümitvar olma, fakat aynı zamanda *"Her nimet bir maûnetle gelir."* mülâhazasına toslama ve yeni bir teşevvüşe girme ki hep ikilem, hep ikilem… Aslında onlar bu ikilemlerle Cennet koridoru mahiyetindeki bu dünyayı âdeta Cehennem dehlizi hâline getirmekteler ama bunun farkında değiller…

Müfredat Mânâsı (20. Âyet)

Müfredat mânâsı itibarıyla kelimelerin hususiyetlerine gelince:

يَكَادُ nahiv ifadesiyle ef'âl-i mukârabeden bir fiildir. Genel olarak da haberini أَنْ'siz

muzâri olarak alır. Ancak az da olsa bunun aksine أَنْ ile aldığı olur.

Meselâ, Mülk Sûresi'nde geçen تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ[367] ifadesinde, haberi olan تَمَيَّزُ fiili, başına أَنْ almaksızın gelmiştir. Mânâsı *"Cehennem neredeyse şiddetinden çatlayacak gibi."*dir. كَادَ yardımcı fiil olarak kendinden sonra gelen fiilin vukûunun yakın olduğunu bildirip "hemen hemen, nerdeyse.." gibi mânâlara gelir. Dolayısıyla –Nahivciler arasında ihtilaf edilen bir yanı olmakla birlikte– bu fiil müsbet kullanıldığında, yardımcı olduğu fiilin mânâsı menfi, menfi kullanıldığında ise müsbet çıkar. Meselâ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظ *"Neredeyse şiddetinden çatlayacak."* âyetinde كَادَ müspet olduğu için ana fiilin mânâsı menfidir, yani –çatlamaya yaklaşmış olmasına rağmen– "çatlamadı" demektir. فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *"(Sığırı) boğazladılar. Ancak neredeyse bunu yapmayacaklardı."*[368] âyetinde ise, كَادَ menfi olduğu için ana fiilin mânâsı müspettir; yani "neredeyse yapmayacaklardı" ifadesi, öncesinde de belirtildiği gibi bunu yaptıklarını anlatır. Bunlar كَادَ fiiline ait hususiyetlerdir.

الْبَرْقُ : Berk'in "çakan, parlayan, gözleri kamaştıran ve çakmasıyla zevali bir anda olup biten şimşek" mânâsına geldiğini daha önce görmüştük.

يَخْطَفُ : خَطِفَ fiilinin muzârisi olup "süratle kapıp kaçırma, çarpıp alma" gibi anlamlara gelmektedir. Bundan başka o, ister eliyle, ister gözüyle, ister kulağıyla bir şey hakkında hırsızlık yapma, süratle bakma, hemen zihin veya hayal dairesine o mânâyı intikal ettirme mânâlarına da gelmektedir. Yani süratle kulak kabartma ve hemen zihin hazinesine o mânâyı intikal ettirme yahut ellerle süratle yakalama ve kaçırma, hırsızlık yapma anlamına gelmektedir. Bu âyette ise daha ziyade gözlerin ziyasının aniden kapılıp kaçırılması, görürken görmez hâle gelmesi gibi bir husus işaretlenmektedir.

Bu kelimeyle ilgili şu âyeti de zikretmekte yarar var:

إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ

"Şerir şeytanlar ve cinler, Mele-i âlâda cereyan eden hâdiselere kulak kabartır, kulak hırsızlığı yaparlar. Ancak hemen arkasından bir şahap peşlerine takılır da onları semalar âleminden tard eder."[369]

Bakara Sûre-i Celîlesindeki bu âyette ise, şimşek, münafıkîn ve şeyâtînin gözlerini alıyor, çarpıyor ve hırsızlıyor gibi bir mânâ söz konusudur, nükte-i belâgat bölümünde

üzerinde durulabilir.

أَبْصَار kelimesi, بَصَر kelimesinin çoğulu olup "göz" mânâsına gelir. Fakat daha ziyade nasıl kalbin latîfe-i Rabbâniye olarak mânevî bir yönü var, öyle de kalbin gerçekten görücü unsuruna da basar denilmektedir. Bunun cemi'si ise أَبْصَار'dır. أَبْصَار başka عُيُون başkadır.

كُلَّمَا : كُلّ kelimesi, bir mecmuun bütün fertlerini istiâb edip içine alan bir sözcüktür. Muzâf olduğunda, muzâfun ileyhi nekre ise bütün fertler mânâsına gelir. Bu itibarla كُلُّ فَرْدٍ ifadesi, istisnasız her bir fert demek olur. Bunun anlamı da "müstesna hiçbir fert yok" demektir. Yine كُلُّ شَيْءٍ "her şey" demektir. كُلّ kelimesi mârifeye muzâf olduğu zaman ise o şeyin umum eczâı mânâsına gelir ki. Yani meselâ; كُلُّ إِنْسَانٍ "bütün insan fertleri" anlamına gelmesine mukabil, كُلُّ الْإِنْسَانِ ile "insanın bütün uzuvları, iç-dış yapısı" kastedilmiş olur. Kısaca كُلّ kelimesi buradaki gibi mâ-yı masdariye veya zarfiyeye muzâf olduğunda ise tekerrür ifade eder ve "her zaman, her defasında" mânâsına gelir.

اَضَاءَ kelimesi daha önce görmüş olduğumuz gibi "aydınlatma, parıldama ve parıldatma" anlamlarında kullanılmaktadır.

لَهُمْ malum olduğu üzere, başına ل almış zamir-i mecrur-u muttasıldır.

مَشَوْا : مَشَى – يَمْشِي'den fiil-i mâzi cem-i müzekker gâibdir. İnsanın mutad yürüyüşüne مَشْي denilir. Bu dilde, gece yürüyüşü başka, gündüz yürüyüşü başka kelimelerle ifade edilir. مَشْي bir koşma değil, aynı zamanda ağır bir hareket de değil, normal ve mutad bir yürüyüş demektir.

إِذَا أَظْلَمَ'deki إِذَا şart içindir. إِنْ kelimesine göre nispî olarak katiyet ifade eder.

أَظْلَمَ kelimesi if'âl babından olup "karanlık çöktü, karanlığı çökertti" mânâlarına gelmektedir. Yerine göre bunlardan biri kastedilir. İf'âl babından gelmesi itibarıyla

hemzesi “ta’diye” için olabileceği gibi “sayrûret” için de olabilir. Bu tabire, “Karanlık yüzde ve satıhta idi de geldi başlarına çöktü.” veya “Başka bir tarafta mevcut idi de geldi onları kapladı.” yahut “Etraf açıkken karanlık bastı.” yahut da “Onlar o muzlim vicdanlarında ziyayı zulmet gibi gördüler, o atmosferi karanlık buldular.” şeklinde mânâ verilebilir ki bunların hepsiyle de meseleyi telif etmek mümkündür.

قَامُوا kelimesi قَامَ fiilinin mâzi, cem-i müzekker gâib sigasıdır ki, “Ayakta kalakaldılar.” şeklinde mânâ vermek uygun olur.

شَٓاءَ kelimesi üçüncü babdan gelmekte olup, “diledi, meşîeti taalluk etti” mânâlarını ihtiva etmektedir.

ذَهَبَ yine üçüncü babdan bir kelime olup “gitti” anlamındadır. بِ ile kullanıldığında “götürdü, giderdi” mânâsına gelir.

إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ : شَيْء kelimesi ile قَدِير ismi üzerinde de durmak yararlı olacaktır.

شَيْء kelimesi, مَا mânâsına da, مَنْ mânâsına da kullanılır. مَا kelimesine eskiden “nesne”, مَنْ’e de “kimesne” derlerdi. Daha sonraları ise nesne tamamen yerini “şey”e, “kimesne” de “kimse”ye terk etti. “Şey”, tarif olarak, bilinip kendisinden haber verilmesi sahih olan bir nesne demektir. Bunları *Ta’rîfât* kitaplarındaki tariflere bırakıp geçelim.

“Şey” kelimesinde zikredeceğimiz üç husus var:

Evvela, bu âyetle alâkalı olanıdır ki, burada “şey” kelimesi ister mevcut olsun, ister mâdum olsun mümkine denir. Mâduma “şey” denir mi, denmez mi şimdilik o hususu geçelim. Burada maksud olan “mümkin”dir, “vacib” değildir. Bu itibarla da âyetteki “şey” kelimesi bu mânâda anlaşılmalıdır.

إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *“Cenab-ı Hak (celle celâluhu) her şeye kadirdir.”* ifadesi, akla şöyle bir soru getirmektedir: Cenab-ı Hakk’ın kudretinin mevcuda taalluk keyfiyeti nedir? Mevcut nasıl olsa var, kudretin yeniden buna taallukundan ne anlaşılmalıdır? Bazıları bu anlayıştan hareketle, kudret, bir şeyi yoktan meydana getirmek için taalluk eder; dolayısıyla onun taalluku yokadır; o, vara taalluk etmez demişlerdir. Bu anlayışta olan biri, “Cenab-ı Hakk’ın kudreti mevcuda değil, mâduma taalluk eder.” şeklinde düşünmektedir. Oysaki Cenab-ı Hak nasıl Hayy’dır, Kadîr’dir;

öyle de Kayyûm'dur. Yoktan var etmede kudret, var etmek, vücuda mazhar kılmak için taalluk eder. O şey vücuda geldikten sonra da onu her an tebeddül ve tegayyürler çerçevesinde hep var eder durur. Bu itibarla o, hayatı boyunca hep farklı var olma vetireleri yaşar. Dolayısıyla her varlığın, hem vücudunda hem de vücudunun devamında kudrete ihtiyacı vardır. Binaenaleyh buradaki "şey"le biz hem mevcudu hem de mâdumu kastediyoruz.

Cehmiye mezhebinin kurucusu Cehm İbn Safvân gibi bazıları, Cenab ı Hakk'a "şey" denmez der. Onlara göre bu, Cenab-ı Hakk'ı mahlukatına benzetme mânâsı taşır. Ehl-i Sünnet'in nokta-i nazarına göre ise bu kelime, yukarıda da belirttiğimiz gibi "bilinip kendisinden haber verilmesi sahih olan" her mevcuda şamildir, bundan dolayı Allah'a da şey denilebilir.

*Bed'ü'l-emâlî'*de:

نُسَمِّي اللّٰهَ شَيْئًا لَا كَالْأَشْيَاءِ ...
وَذَاتًا عَنْ جِهَاتِ السِّتِّ خَالِ

"Biz Allah'a da 'şey' deriz. Fakat O, sair nesneler gibi bir şey değildir (O, araz ve cevher gibi şeylerden münezzeh ve mukaddestir). O'na 'zât' da deriz ama O öyle bir Zât'tır ki, altı yönden ve hayyizden, mekândan hâlîdir, münezzehtir, mukaddestir." [370] denilerek bu hakikate işaret edilmektedir.

قَدِيرٌ kelimesine gelince, o, "kudret sahibi, muktedir, istediği şeyi istediği keyfiyette yapmaya gücü yeten" mânâsında bir siga-i mübalağa ya da sıfat-ı müşebbehedir. Esmâ-i hüsnâ içerisinde hem Kadîr hem de Kâdir isimleri mevcuttur. Ne var ki, aralarında bir farkın olduğu da açıktır. Biz, birinin gücünü ifade için "Falan, falan işi yapmaya "kâdir" desek de hiçbir zaman bunu "kadîr" şeklinde ifade etmeyiz. Evet, Kadîr ismi, Cenab-ı Hakk'ın Zât'ına has bir isimdir, başkaları hakkında kullanılamaz. Ama Kâdir ismine mânâ verirken, "Allah dilerse yapar, dilerse yapmaz." şeklinde ifade ederiz. Bunda da kudret mânâsı söz konusudur ama fiil ve o fiili terk, müsavi bir durum arz etmektedirler.

İsterseniz şimdi bir de meseleyi itikadî açıdan ele alalım. Meydana gelmesine Allah'ın meşieti taalluk eden her şey meydana gelir; Allah'ın meşieti, meydana gelmemesi şeklinde tecelli eden şey de meydana gelmez. Buna göre biz bir bakıma ademe de meşiet-i ilâhiyenin taallukunu görüyor gibi oluruz. Aslında bu, ulema arasında ihtilaf mevzuudur. Onlardan bazıları, وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ *"Eğer Allah dileseydi..."* gibi âyetlerin mânâsından hareketle: "Eğer Allah dilemiş olsa idi olurdu, olmadığına göre

demek ki dilememiş, yani olmayacak şeye (mâduma) Cenab-ı Hakk'ın meşieti taalluk etmez." demişlerdir ki şu mânâya gelir: "Meşiet-i ilâhiye taalluk edince olur, meşiet-i ilâhiye taalluk etmeyince olmaz." Hâlbuki hakikat hiç de öyle değildir. İşin doğrusu şudur: Meşiet-i ilâhiye bir şeyin olmasına taalluk ederse o olur; olmamasına taalluk ederse de olmaz. Evet, olmada da, olmamada da meşiet-i ilâhiye esastır. Medar-ı ihtilaf bu meseleyi *Mevkıfü'l-beşer tahte sultâni'l-kader* isimli eserinde Mustafa Sabri Bey delilleriyle ariz ve amik olarak arz eder...[371]

قَدِير kelimesine dönecek olursak; onun açılımını اَلْفَعَّالُ لِمَا شَاءَ كَمَا يَشَاءُ "Allah neyi dilerse ve nasıl dilerse öyle yapar." şeklinde yapabiliriz. Yukarıda da ifade edildiği gibi Kâdir ismi, "dilerse yapar dilerse yapmaz" hakikatine bakmaktadır. Bunlardan birinde, insanın meyelanı söz konusudur, diğerinde ise değildir. Ayrıca Kadîr isminde âyât-i tekviniyedeki cebir söz konusudur ki; orada insan iradesi hiç hesaba katılmaz. Allah dilediği şeyi dilediği keyfiyette yapar.

Kudret ve meşiet meselesi Kelâm'da en zor meselelerdendir. Kuvvet mânâsına da gelen bu kelime tek yönlü bir şeye gücün yetmesi demektir. Kudret ise daha umumi olarak gücün yetmesi anlamındadır ve Türkçede bunu ifade eden kelime yoktur. Yani bir insan sadece mecburen iradesini kullanır, enerjisini kullanır ve bir şey yapar. Mesela, bir cismi iterek belli bir istikamete sevk eder. Buna bir kuvvet nazarıyla bakarız ama kudret diyemeyiz. Kudret denmesi için iç içe zıt şeylerin olması da söz konusudur. Yani insan o cisme vurup iterken aynı zamanda çekmeyi de gerçekleştirmeye muktedir olması gereklidir. Bir cismi güç kullanarak belli bir istikamete itmeye kuvvet denir ki, bu mânâda enerji de bir kuvvet kaynağıdır.

Kudrete gelince o kuvvet ve aynı zamanda iradedir. İterken çeker, çekerken iter. Binaenaleyh kuvvetle kudret birbirinden ayrı şeylerdir. Bunlardan birinde tek buud, diğerinde çok buud söz konusudur. Bazı erbab-ı ilim, "Birinde mecburilik, diğerinde ise ihtiyarilik var." demektedirler. Evet o kudret-i kahire çekerken iter, iterken çeker. Kuvvette bu husus söz konusu değildir. Bir örnek; mesela birini hasta etmek için bir mikrop enjekte etmek yeter. Ama o adam hastalandığında, hastalığı verirken hemen geriye alma gücüne de sahip olunamadığından bu tek yönlü bir şey olur. Allah (celle celâluhu) ise hastalığı verirken aynı zamanda onu alıverir de yaptığı şeyi geriye çevirir. Allah'ın kuvvetinin taalluku itibarıyla meseleyi düşünecek olursak ona kudret, beşerin kuvvetinin taalluku itibarıyla düşünecek olursak buna da kuvvet diyoruz.

Ayrıca buradan ayrı bir mânâ daha seziliyor ki o, bazı yorumcuların mezelle-i akdâmı

olmuştur. إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ *"Bütün mahlûkların rızıklarını veren, kâmil kuvvet ve tam iktidar sahibi Allah Teâlâdır."*[372] âyetinin ifadesiyle Cenab-ı Hak, Rezzâk ve aynı zamanda Zü'l-kuvve yani kuvvet sahibi, Kavî ve Metin'dir. Bu Kavî ve Metin'in arka arkaya zikredilmesi bir ıttıradı ve yeknesaklığı ifade etmektedir ki, bu da daha ziyade konunun mahall-i taallukunun tekvinî âyetler olduğunu yani kuvvetin mahall-i taallukunun tekvinî emirler olduğunu göstermektedir. O alanda cari olan şeylere biz kendi dilimizle enerji ve kuvvet diyebiliriz ki bu da bütün tahavvül ve tebeddülün esasen o kudret-i kâhirenin eseri olduğunu göstermektedir. Bu hususu da لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ *"Havl ve kuvvet ancak Allah'ın elindedir."*[373] beyanı gayet net olarak ifade etmektedir. Rızkın zaruri olarak yine bu kanunlar çerçevesinde meydana gelmesi de o hususta kuvvetin taalluku olarak görünmektedir. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk'ın kudretinin iki taallukundan birisi âyât-ı tekviniyede cebrî o metin kanunlardır ki, kavi ve metin olarak o alanda taallukları söz konusudur. İşte bu yönüyle kudretin taallukuna kuvvet diyoruz ve Vacibu'l-Vücud'un kudret-i kâhiresini ifade için O'nu Kadîr ve Kâdir ismiyle anıyoruz.

Şimdi buna göre âyetin mânâ-i münifine bakalım:

Onlar bu dilhıraş, yürek parçalayan hâdise içinde yanıbaşlarında ra'dın tarrakalar çıkarması, gözlerinin önünde şimşeğin çakıp gözün ziyasını alıp götürmesi ve her hâdisenin kalbde bir irtiad yani bir ürperti, bir titreme hâsıl etmesi karşısında ara sıra çakan şimşek ne zaman onların tepesinde çaksa, o aydınlıkta ve aydınlığın buutları çerçevesinde biraz yürürler. Şimşek gaybubet ettiği ve iç içe karanlıklar onları çepeçevre sardığı anda da oldukları yerde kalakalırlar. Cenab-ı Hakk'ın meşieti onların görme ve işitme duyularını almaya taalluk etseydi onları da alıverirdi. Muhakkak Allah her şeye ve her şe'ne gücü yeten, kudreti kendinden bir Kadîr-i Mutlak'tır.

Bu açıdan burada anlatılmak istenen meselenin, ikinci temsilin devamı şeklinde –buna yukarıda tetimme-i temsil denilmişti– ele alınması daha uygun olacaktır. Vâkıa, müteahhirînden hususiyle de bu devirdeki yorumculardan bazıları "Bu müstakil bir temsildir, burada üç ayrı temsille münafıkların üç gürûhunun durumu anlatılıyor." demektedirler ama âyet-i kerime siyak ve sibakıyla buna pek müsait görünmemektedir. Zira bu âyetteki zamirler, öbür âyetteki ifadelere işaret etmektedir ki münafıklar gürûhu burada şimşeğin çakması hâdisesi karşısındaki durumlarıyla resmedilmektedir.

Girişte arz ettiğim gibi vahy-i semaviden ümitvar olma, onun gönüllerde makes bulmasını düşünme veya düşünür gibi olma, fakat sonra bunu tamamen kaybetme hâlet-i ruhiyesi içinde olan kimselerin, o hususu düşüncede istikrarlı kimselerin görüp duyduğu gibi görüp duymalarına imkân yoktur.

***

Şimdi isterseniz bu meseleyi bir de içtimaî durumları anlatılan bir toplumun içtimaiyatına bakan yanıyla ve onların imansızlıklarının hâsıl ettiği ruh hâletleri itibarıyla yani ilm-i nefs ve ilm-i ahlâk açısından birer cümleyle hulasa edelim.

İçtimaiyat (sosyoloji) açısından mesele ele alınacak olursa, burada taklitle menfaat arasında gel git yapan bir toplumun hâlet-i ruhiyesinin anlatıldığı görülür. Onların din ve iman namına durumları sadece taklitten ibarettir. Öyle ki bunlar sadece atalarından gördükleri şeyleri yaşama, ilimleri ve basiretleriyle meseleleri ele alamama gibi bir darlığın mahkûmudurlar. Öte yandan burada bir de menfaat meselesi bahis mevzuudur. Öyle ki, şayet bir gün Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkaniyet ve sıdkı zuhur ederse, bütün bütün kaybetmemek için ona göre de bir vaziyet almaktadırlar. Aksine –hâşâ– şayet sıdkı ve nübüvveti doğru değilse böyle küçük bir lem'anın parlaması beyhude yorulma olacaktır. İşte bu iki hususu resmetme adına küçük bir aydınlık ve arkasından hemen bir karanlıktan söz edilmektedir.

Ayrıca onların İslâm'a yakın gibi durmalarında, ganimet elde etme ve saldırıdan korunma gibi bel bağladıkları bir husus da bahis mevzuudur. Ne var ki, her inayet ve ihsan bir ağırlık ve mükellefiyete dayalı olarak meydana gelir. Binaenaleyh onlardan, ganimeti hak etmeleri için cihad etmeleri istenmekte, nübüvvetten istifade etmeleri için de ubûdiyetle mükellef tutulmaktadırlar.

Bu açıdan da iki mülâhaza arasında bir mekik hareketiyle sürekli gel git yaşamaktadırlar. Böyle istikrarsız bir toplumun huzurlu olması düşünülemez. Nitekim âyetin sonu da bu hususu ihtar etmektedir:

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ
إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yani Allah dilese ve irade buyursaydı, onların gözlerinin görmesini ve kulaklarının işitmesini alıverirdi de ne görür ne de duyarlardı. Ne var ki, Cenab-ı Hakk'ın meşieti o istikamette cereyan etmedi; etmedi de onların gözlerini ve kulaklarını almadı. Buna göre –Allahu a'lem– tablo şöyle resmedilebilir:

Cenab-ı Hak, bir kısım hikmet ve maslahatlardan ötürü onların görme ve işitme kabiliyetlerini almamıştır. Evet, onlar vâkıa görür, işitir durumdadırlar ama bakış zaviyesinin doğru olmaması onları bu hâle getirmiştir. Öyle ki bunlar, kâh görüyor kâh görmüyor olmalarından hep ızdırap içindedirler. Belki gözleri ve kulakları olmasa da görüp duymasalar bu kadar muzdarip olmayacaklardı ve ne şimşeğin çakması ne de ra'dın tarrakaları onlara çok fazla endişe vermeyecekti. Ayrıca onlar şöyle böyle bir şey yapıyor göründükleri hâlde aslında yapamıyorlardı. Öyleyse onların gözleri ve kulakları bulunmalıydı ki, yol almasalar da âlem nazarında yürüyor görünsünler ve hiçbir şey yapmadıkları hâlde o bakış ve bu kulak verişle yapıyor zannedilsinler. Bundan da anlaşılmaktadır ki, onlar hayatlarında hep hareket hâlindeler ama hareketleri ne dünya hayatına ait bir hayır getirmekte ne de ahiret hayatına ait onlara bir şey vaat etmektedir. Temsil gayet nettir. Onlar yürümektedirler, ama ne tarafa gittikleri belli değildir ve oldukları yerde dolaşıp durmaktadırlar. Öyle ki bazen bir şimşeğin çakmasına göre mütereddit adımlarla yol alıyor gibi görünmekte ama temelde yerlerinde saymaktadırlar.

Burada zikredilebilecek bir başka husus da şudur: Cenab-ı Hak cebrî olarak duygularını almak suretiyle onları bütün bütün mahrum bırakmamıştır. Bu anlayışa göre şöyle bir tasvir söz konusudur: Çölde şaşkına dönmüş bir kitle, şimşek ve yıldırım bunların başları üzerinde onları daha bir şaşkına çevirmekte, gözlerine kulaklarına girerek âdeta onlarla alay etmektedir. Öyle ki çölün bu vahşi durumundan kurtulamadıkları müddetçe de bu hâl hep böyle devam edecektir. Karanlıkta bir miktar kalkıp ayakları üzerine doğrulacaklar; meçhul bir istikamete doğru tereddüt içinde birkaç adım atacak ve gözlerinin önünde ışıkların sönmesiyle de oldukları yerde kalakalacaklardır. Burada, tıpkı tipide veya kum fırtınasında bunalmış bir toplumun hem umumi durumlarının hem de ruh hâllerinin tasviri yapılmaktadır.

Bir de meselenin **ilm-i nefs (psikoloji)** açısından tasviri söz konusudur. Şöyle ki, düal (iki türlü, iki yüzlü) görünen fertlerin her zaman kendilerine has bir durumları vardır. Bunların yüzlerinde yalancı bir tebessüm, gözlerinde sinsi bir bakış, kulaklarında haince bir dikkat ve bütün davranışlarında bir sunilik vardır. Binaenaleyh onlar, bu yönlerinin sezilmiş olabileceği endişesiyle sürekli suçluluk hâlet-i ruhiyesiyle hep bir tedirginlik içindedirler. Bu ruh hâletine binaen, bir bakarsınız yüzlerinde yalancı bir tebessüm, ardından bir kasılma ve somurtma. Öyle ki birden gözlerindeki o tebessüm söner ve onun yerini bir telaş alır. Yalancıktan olan o kulak kabartma birden bire sona erer ve kulaklar başka seslerle çınlamaya durur. Haklarında söylenen

sözlerden tir tir titrer ve halkın kendilerince mânâlı bakışlarından endişe duymaya başlarlar. Halk anlayacak diye yüzlerinin rengi birden bire değişir ve görüntülerin yerini "olma"lar alır. Aslında, ruh hâleti itibarıyla bütün suçlu ve kusurlular suçunun, kusurunun bilindiğini hissettiği zaman daima hep aynı endişeyi duymuşlardır. Bu husus, her iki tabloda ve o tabloların tetimmesinde de açıktan açığa görünmektedir.

Ahlâk açısından; bu temsillerde resmedilen toplumun durumunda şunları görüyoruz: Her şeyden evvel bu toplumda ciddi bir istikrarsızlık söz konusu. Şöyle ki, kış mevsiminde yaz kıyafetiyle, yaz mevsiminde kış giysisiyle, yazda bahar edasıyla, baharda sonbahar tavrıyla farklı görüntüler sergileyerek çevrelerini sürekli meşgul ediyorlar. Oysaki Kur'ân-ı Kerim, "kelime-i tayyibe"yi (güzel söz) anlatırken onda istikrar ve kök salıp semaya ser çekme üzerinde durmakta; "kelime-i habîse"yi (çirkin, kötü söz) ise istikrarsızlığın remzi olarak her gün ve her mevsim başka bir yerde bulunma resmiyle ortaya koymaktadır. Binaenaleyh ahlâk açısından istikrarsızlık ve o münafıkça tavır ve davranışlar öyle kötü şeylerdir ki, onlar bununla bir şey kazandıklarını sansalar da hep kayıplar yaşamaktadırlar. Zira böylelerinde sabit bir hayat tarzı yoktur; bazen herkesin güldüğü anda onlar ağlar, âlemin ağladığı anlarda da gülerler.

Evet, Müslümanlar zaferyab olduklarında onlar mahzun olur, aksine Müslümanlar mağlup olup herkesin ağladığı demlerde de gülerler. Onlarda her zaman bir aykırılık görülür. Böyle bir hânenin içinde yetişen nesiller de böyle hissiz ve duygusuz yetişirler. Zira nesillerin de otlar, ağaçlar gibi kuvve-i inbatiyesi muttarıt (düzenli) bir zemine ihtiyaçları vardır. O olmadığı takdirde onlarda da istikrar söz konusu olamaz. Bunun için, bir münafık hânede yetişen evlat şayet daha sonra sıcak bir mü'min harîmi bulamamışsa, ataları gibi o da münafık olarak yetişir. Evet, o habis cazibeden sıyrılabilip Müslümanlığın cazibe-i kutsiyesi içine girenler kurtulmuş olurlar.

Onların bu hâli, İslâmî ahkâm ve fıkıh açısından da bir özellik arz etmektedir. Şöyle ki, Kur'ân-ı Kerim'de, mü'minlerin dışında mütecaviz kimseler hakkında da verilmiş hükümler vardır. Ama münafıklar hakkında şöyle böyle net bir hüküm verilmemektedir. Müslümanlarla harp durumunda olan mütecaviz kâfirler için, savaş ahkâmının gereği olarak: وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ *"Onları nerede bulursanız öldürün."*[374] buyrulur. Hâlbuki Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) münafıkları öldürmekten ashâbını men etmiştir. Bu konuyla alâkalı şunlar söylenebilir:

1. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) münafıkları bildiği hâlde –bir hadisin de

ifadesiyle– *“Ashabını öldürüyor.”*[375] dedirtmemek için onları öldürtmekten kaçınmıştır.

2. Münafıkların daha önceden de Müslümanlarla sıkı bir münasebetleri olduğundan Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) “te’lîf-i kulûb”de bulunmuş, ganimetten istifade edebilecekleri yerde istifadelerini sağlayarak Müslümanlığa ısınmalarını hedeflemiştir.

3. İslâm, hukuk açısından insanların kalblerine göre değil, davranışlarına göre hüküm verilmesini emretmektedir. İçlerine göre hüküm vermeye gelince o, Allâmü’l-guyûba aittir. Biz gayba muttali olmadığımıza göre, نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ deme, zâhire göre hükmetme mecburiyetindeyiz. Binaenaleyh Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), Tebük vakasını müteakip pek çok mazeretle huzuruna gelen münafık gürûhunun hemen hepsini dinlemiş, mazeretlerini kabul etmiş, bir şey söylememiş ve onların içlerini Allah’a havale etmiştir.[376] Bu, “İçinizi Allah’a havale ediyorum. Dışınıza göre ben sizin Müslüman olduğunuza hükmediyor ve mazeretinizi kabul ediyorum.” anlamına gelmektedir. Onun içindir ki Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), münafıklar hakkında zecrî bir duruma başvurmamış ve onları Allah’a (celle celâluhu) havale etmiştir. Ancak, bundan istinbat edilebilecek ahkâm, sadece münafığı kendine has keyfiyetiyle kavrama, küfrü ve tecavüzü ifade eden açık bir durum oluncaya kadar onları hukuki açıdan Müslümanlardan ayırmama şeklindedir. Bütün bunların yanında münafıkları bilme, onlara İslâm’ın sırlarını intikal ettirmeme veya o sırların onlara intikaline meydan vermeme de üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (20. Âyet)

Âyet-i kerimede beraber kullanılan, يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ ifadesinde; يَكَادُ’daki mukarabe, الْبَرْقُ’daki sürat ve يَخْطَفُ’daki süratli kapış, tabloya çok fevkalâde bir canlılık kazandırmaktadır. Evet, ef’âl-i mukarabeden olup “neredeyse, hemen hemen” mânâsına gelen كَادَ fiilinde bir yakınlık ve sürat mânâsı söz konusudur. Ayrıca بَرْق kelimesinde bir süratli çakış, خَطِفَ fiilinde de seri bir kapış vardır. Gökten göze inecek ve gözün ziyasına fer olabilecek şimşek parıltısı sürati ifade etmektedir. Âyet-i kerimenin cezâlet-i beyanı açısından şöyle denebilir: يَكَادُ fiili يَخْطَفُ fiiliyle yan yana

gelince, süratle hemen kapıp kaçırma mânâsı ortaya çıkmaktadır. Yani sanki onların gözleri hemen görebileceği bir duruma gelince, onlar görmezden evvel şimşek hemen görme hissini kapıp kaçırmaktadır. Evet, dikkat edilince böyle bir düşünme tarzı âyet-i kerimenin mânâsında hemen hissedilmektedir. Çünkü karanlığa alışan bir göz etrafını biraz görür ve ona alışır. Ama ara sıra çakan şimşek, onun doğru görmesine engel olur. Evet, gözünün önünde an be an şimşek çakan kimse, karanlık içinde az da olsa etrafını görme durumuna hiçbir zaman gelemeyecektir. Göz, etrafıyla bir mutabakat ve uyuma varacağı an, şimşeğin çakması onun görme istidat ve kabiliyetini alıp götürür ki âyetin ifade ettiği de işte budur. Şimşeğin gözün görmesini kapıp götürmesi, bir belâgat nüktesi olarak gayet latiftir.

أَبْصَار kelimesi, onların gözlerinden ziyade basiretlerinde körlük olduğuna işarettir. Onların bu işi görebilecek ve hissedebilecek bütün görme kabiliyetleri köreltilmiş ve baksalar da görmez hâle getirilmişlerdir. Zaten mümesselün leh'te, hakikati görmeyen de basiret gözüdür ki, misalde de bu alınmakta ve mümesselün leh'teki hakikate telmih yapılmaktadır. Yani onlara "Misale saplanıp kalmayın, dikkat edin." denilmektedir. Misali verirken, misaldeki kayıtların âdeta kanallar hâlinde mümesselün leh'e bağlanmış olduğu açıkça vurgulanmaktadır. Yani hangi kanalın ucuna dokunulursa mümesselün leh'ten ses duyulmaktadır. Bu açıdan, ebsâr kanalına dokunulduğunda da onlardaki mânevî körlük sesi duyulmaktadır.

كُلَّمَا أَضَاءَ ifadesi, münafıkların her fırsatı değerlendirmeye çalıştıkları hissini ifade etmektedir. Sanki onlar, gözlerini belli bir noktaya teksif etmiş de şimşeğin çakmasını bekliyorlarmış ve çakınca da hemen kalkıp yürüyeceklermiş gibi bir hâl sezilmektedir. Bir de cümlenin isti'nâf (başlangıç) cümlesi olması itibarıyla sanki soru sorana cevap veriliyormuşçasına bir üslup tercih edilmiştir: "Neredeyse şimşek gözlerini kapıp götürecekmiş gibi." Öyleyse bunların hâli oldukça karışık olacaktır ve şaşkınlık içinde mütemadiyen şimşek çakması ve karanlık basması arasında gelgitler yaşayacaklardır.

لَهُمْ kelimesinden, bu kadarcık şimşeği dahi onların, "aleyh"lerinde değil "leh"lerinde bir hâdise saydıkları mânâsı anlaşılmaktadır.

مَشَوْا kelimesi ise onların süratli yürüyemediklerini, hızlı hareket edemediklerini anlatmaktadır. Aslında, –Kur'ân'ın ifadesiyle[377]– karanlıkta ellerini, parmaklarını çıkarsalar göremeyecekleri bir yerde süratli adım atmalarına da imkân yoktur. Bu da her tarafta tereddüt olduğu, her tereddüdün de bir tehdide dayalı olduğunu ifade bakımından

gayet önemlidir.

فِيهِ zarfı, o ışığın, yani şimşek ışığının darlığını ifade etmektedir. Yani onlar ancak şimşeğin aydınlatma buutları içerisinde, gözlerinin görebildiği o saha çerçevesinde adım atabiliyorlar. Tasvir mükemmeldir.

وَإِذَٓا أَظْلَمَ cümlesindeki إِذَٓا kelimesinin ifade ettiği katiyet, cümlenin kendinden sonra gelecek unsurlarıyla ifade edilecek hususların gerçekleşeceğini/gerçekleştiğini bildirir. Bu, mümesselün leh'le düşünüldüğünde "onların vicdanlarına karanlık çöktüğünde, ruh hâletlerini karamsarlık sardığında, dahası dünyaları ve ufukları karardığında ve maddî-mânevî zalâma maruz kaldıklarında.. ki bunların hepsi gerçekleşmektedir." gibi bir resim ortaya çıkmaktadır.

قَامُوا *"Oldukları yerde kalıverirler."* demektir ki bize şunu anlatır: Onlar hep tereddütle adım atmaktadırlar ama ışık sönünce de yeni bir şimşeğin çakmasını beklemeye dururlar. Resmedilen bu ruh hâleti de bize şu hakikati hatırlatır: İnsan ne olursa olsun, kendi ruhunu sıkabilecek bir âlem içinde bir tek adımı dahi zayi etmek istemez, her bir adımını değerlendirmeyi düşünür.

لَوْ kelimesi كُلَّمَٓا'nın aksine, kıyas-ı istisna-i gayr-i müstakimdir. Yani Cenab-ı Hak onların gözlerinin görmesini ve kulaklarının işitmesini almayı dilese ve meşieti ona taalluk etseydi onları alırdı. Alma olmadığına göre demek ki meşiet taalluk etmedi. لَوْ malum olduğu üzere "harf-i imtina"dır. Yani şartında zikredilen şey vuku bulmadığı için cevabında zikredilenin de vuku bulmadığını bildirir. Mesela لَوْ جَاءَنِي لَأَكْرَمْتُهُ "Eğer bana gelseydi, ben ona ikram ederdim." örneğinde olduğu gibi. Bunun mânâsı, "Gelmedi, ben de ikram etmedim."dir. Burada da, "Allah dileseydi onların gözlerinin ziyasını alırdı. Gözlerinin ziyasını almadı, demek ki bunu dilemedi." demektir.

شَاءَ kelimesi göstermektedir ki, her şeyde esas olan ilâhî meşiettir. Esbap bir perdedir. Ziyayı zulmete çevirme de Allah'ın meşietiyledir.

اللّٰهُ : Burada lafz-ı celale doğrudan doğruya zikredilmektedir ki, zâhiren her şeyde bir kısım esbap söz konusu olsa da verâların verâsında her zaman zatıyla O'nun (celle celâluhu) tasarrufu bahis mevzuudur. Dikkat edilecek husus da işte budur. Onların Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) karşı tavırları, menfaat-ı dünyeviye mülâhazaları, hazımsızlıkları, zikzaklı hayat tarzları, âbâ u ecdadı taklit etmeleri… gibi

şeyler hep birer sebepten ibarettir. Bu sebeplerin verâsında, şart-ı âdi plânında o esbaba binaen onların küfürlerini halk eden Allah'tır (celle celâluhu). Mümesselün leh'te arz edildiği gibi, "Eğer Allah onların gözlerinin görmesini, kulaklarının işitmesini almayı dileseydi, alırdı. Dilemediği için almadı." Bundan anlaşılmaktadır ki, meyelan, meyelandaki tasarruf mahfuz, her şeyin verâsında hâkim olan, hiçbir sebep ve müsebbep değil bizzat Allah'ın meşiet ve kudretidir.

سَمْع ve أَبْصَار kelimeleri, biri müfred, diğeri ise cemi' olarak gelmiştir. Mesmûâtın bir olduğu, daha önce kâfirlerle alâkalı kısım arz edilirken ifade edilmişti. أَبْصَار'ın cemi' gelmesi ise, onun daha çok türü olduğu, yani herkesin değerlendirmesi ayrı olabileceği ve netice itibarıyla ayrı ayrı görmeler söz konusu olacağı içindir. Halbuki duyma tek yerden olur; Allah (celle celâluhu) birdir, O duyurur; Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) birdir, O tebliğ eder ve ferden ferdâ herkes kendi kendine duyar. İşte bütün bu müfredleri ifade için bunda سَمْعِهِمْ diğerinde ise أَبْصَارِهِمْ denilmiştir.

Meselenin ciddiyeti, muarızların muhalefet derecesi ne olursa olsun Cenab-ı Hakk'ın hâkimiyeti lâyezâldir. O (celle celâluhu), zatında لَمْ يَزَلْ – *"ezelî"* bulunduğu gibi aynı şekilde لاَ يَزَال – *"ebedî"*dir. Evet, O'nun bidayeti söz konusu olmadığı gibi nihayeti de yoktur ve kudreti de sınırsızdır. İnsanın kuvveti düşünülürken bir meyelan ve onda tasarruf gibi bir şey akla gelmektedir. Evet insanın iktidarı, mütesâvittarafeynden (iki tarafı birbirine müsavi ve denk olan) birini yapma veya terk etme iktidarından ibarettir. Allah'ın kudreti ise her türlü tedahülden, kayıtlardan müberrâ ve münezzehtir. قَدِير ismi de işte bu mânâyı ifade etmektedir. Bu kelime mübalağa sigası veya sıfat-ı müşebbehedir. Mübalağa sigası kabul edilmesi, kudretinin enginliğine delâlet eder. Sıfat-ı müşebbehe olması ise O'nun kudretinin gelip geçici değil daimî, zâtî olduğunu işaretler. Vâkıa, Cenab ı Hakk'ın قَادِر ismi de vardır. Fakat onun keyfiyet-i taalluku başkadır. Öyleyse قَدِير ismine mânâ verirken "Kudret-i zatiye, kudret-i dâime sahibi" demek icabeder. O zatî olduğundan dolayı da her türlü izafetten münezzeh, mukaddes ve müberrâdır. Beşerin takati gibi sınırlı, izafi ve mahdut değildir.

***

Buraya kadar ifade edilen –الٓمٓ müstesna– mü'minler hakkında dört âyet-i kerime,

kâfirler hakkında iki âyet-i kerime ve münafıklar hakkında 13 âyet-i kerime ile üç sınıf üzerinde duruldu ve hususi vasıflarına vurguda bulunuldu. Burada mü'minler, bütün kitaplara inanmanın yanında bir de gayba iman gibi bir paye ile serfiraz oldukları anlatılarak tebcil edilmektedirler. Kâfirler ise, inzar ve tebşîre kapalı olmanın yanında küfre kilitlenmiş olarak nazara verilmektedir. Bunlardan bir kısmı küfre davetçi ve açıktan küfrün müdafileri olmasına karşılık diğerleri küfrün içine düşmüş çıkamamakta ve taklit içinde bocalamaktadırlar. Münafıklar da bunlar gibi, bazısı avam, bazıları da havas nifak gürûhu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem temsilde hem de mümesselün leh'te her ikisinin durumunu da görmek mümkündür. Bir bakıma bunlar için de, kâfirler hakkında düşündüğümüz aynı şeyi düşünebiliriz. Bunlardan biri, küfre davet eden münafıkîn gürûhu, diğeri de bunları veya âbâ ve ecdadını taklit eden münafıkîn gürûhu. Her dönemde de bu hep böyle olmuştur. İşte bütün bunları böyle tertip, tasvir ve ifade ettikten sonra beyan-ı Kur'ân bütün bu farklı cemaatler hakkında ister ilâhî mesaja icabet eden olsun, ister henüz icabet etmemiş bulunsun, mesajın menâtını da göstererek herkese umumi bir davette bulunmakta: يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ *"Ey insanlar! Sizi yaratan, var eden Rabbinize ubûdiyette bulunun (kul olun, kulluk vazifesini yerine getirin)!"* şeklinde umum insanlığı birden mütalâa ve müşahedeye arz edip tevhid-i rubûbiyete karşı tevhid-i ubûdiyeti ihtar etmektedir.

342 Tûr sûresi, 52/5.

343 Enbiyâ sûresi, 21/32.

344 Tirmizî, *tefsîru sûre* (57) 1; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/370.

345 Bediüzzaman, *Lem'alar* s.85 (On İkinci Lem'a, İkinci Mesele).

346 Buhârî, *mezâlim* 9; Müslim, *birr* 57.

347 Buhârî, *bed'ü'l-halk* 6, *enbiyâ* 43, *menâkıbü'l-ensâr* 42; Müslim, *îmân* 264.

348 Nûh sûresi, 71/19.

349 Bakara sûresi, 2/30.

350 Zümer sûresi, 39/68.

351 A'râf sûresi, 7/143.

352 Fussilet sûresi, 41/13.

353 Buhârî, *enbiyâ* 34; Müslim, *fezâil* 159.

354 Nûr sûresi, 24/43.

355 Buhârî, *îmân* 24, *şehâdât* 28, *vesâyâ* 8, *libâs* 69; Müslim, *îmân* 107-110.

356 Buhârî, *îmân* 24, *mezâlim* 17; Müslim, *îmân* 106.

357 Hac sûresi, 22/3.

358 Hac sûresi, 22/8.

359 Bediüzzaman, *Şualar* s.96 (Âyetü'l-Kübrâ).

360 İsrâ sûresi, 17/82.

361 Nûr sûresi, 24/40.

362 Nûr sûresi, 24/39.

363 Hac sûresi, 22/11.

364 Bakara sûresi, 2/96.

365 Bediüzzaman, *Lem'alar* s.4 (Birinci Lem'a).

366 Bakara sûresi, 2/20.

367 Mülk sûresi, 67/8.

368 Bakara sûresi, 2/71.

369 Sâffât sûresi, 37/10.

370 el-Ûşî, *Bed'ü'l-emâlî* s.149.

371 Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıfü'l-beşer tahte sultâni'l-kader* s.108-133.

372 Zâriyât sûresi, 51/58.

373 Bkz.: Buhârî, *meğâzî* 38, *deavât* 51, 68, *kader* 7; Müslim, *zikir* 44-46.

374 Nisâ sûresi, 4/191.

375 Buhârî, *tefsîru sûre* (63) 5, 7; Müslim, *birr* 63.

376 Buhârî, *meğâzî* 79; Müslim, *tevbe* 53.

377 Nûr sûresi, 24/40.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ (21-22. ÂYETLER)

يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ
وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝
اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً
وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَأَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

"Ey insanlar! Hem sizi hem de sizden öncekileri yaratan Rabbinize ubûdiyette bulununuz, kulluk vazifenizi yerine getiriniz. Böyle yapmakla takva dairesine girip her türlü zarardan korunmayı ümit edebilirsiniz. O Rabbinize ki, yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir kubbe yaptı. Gökten yağmur indirip, onunla size rızık olarak çeşitli mahsuller çıkardı. Öyleyse gerçeği bilip dururken zinhar Rabbinize eş koşmayın."

Bu âyet-i kerime yeni bir makta' başlangıcıdır. Baştan buraya kadar anlatılan meselelerin Kur'ân'ın hulâsası olan Fâtiha ile münasebetini görmüştük. Daha önceki âyetlerde tevhid-i rubûbiyet, tevhid-i ulûhiyet ve tevhid-i ubûdiyeti zikrederek, Fâtiha'da icmalî bulunan mü'min, sâlih, sıddık ve şühedanın durumu, yine orada işaret edilen ehl-i küfür ve ehl-i dalâletin durumu, kısmî bir tafsille mü'min cemaatleri, kâfir ve münafik gürûhları olarak ifade edilmişti. Bu makta'da da yine Fâtiha'da işaret edilen mücmel hakikatlerin bazılarına tafsilî bir bakış söz konusudur.

Mesela hemen bidayette إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ – *"Yalnız Sana ibadet eder, yardımı da yalnız Sen'den bekleriz."*[378] misakını hatırlatan يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا âyetini görmekteyiz. Yani Cenab-ı Hak burada: *"Ey insanlar ibadet edin."* diyor, biz de icabet etmiş bir ümmet olarak إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ'le icabetimizi ilan ediyoruz. Bunun gibi orada daire-i rubûbiyetini bizlere Rabbü'l-âlemîn unvanıyla tanıttırmasına karşılık, burada da daire-i rubûbiyetteki tasarrufunu رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbiniz"*

şeklinde ihtar ediyor. Binaenaleyh burada farklı bir kısım hakikatler anlatılsa da, onun mâkabliyle sıkı bir münasebetinin bulunduğu sezilebiliyor.

Burada diğer bir münasebet şekli de şudur: Bu makta'a kadar üç zümrenin veyahut da kendi içinde öncüler ve mukallitler olmak üzere her sınıfın iki kısma ayrılması itibarıyla altı zümrenin icmalî durumlarından bahsettikten sonra, mü'minler, kâfirler ve münafıklar olarak hepsini birden ubûdiyete davet ediş söz konusudur. Bu davette, bundan sonraki makta'da anlatılan dört büyük hakikat, tâ Hazreti Âdem'den bu yana hiç değişmeyen tek hakikat olarak vurgulanmaktadır ki o da şudur:

Daire-i rubûbiyet içinde Allah'a ibadet etmekle ulûhiyeti hatırlatmak ki, يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا ifadesi işte bunu ihtar etmektedir; sonra ikinci rükün olarak, tekvinî âyetlerin şerhi ve tefsiri olan Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan hatırlatılmakta; üçüncü olarak Kur'ân'la risaleti müeyyed olan Peygamberimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) dikkat çekilmekte, sonra da, buna karşı inat ve inkârla mukabele etmekle azab-ı nîrâna; ona mukabil, iman edip sâlih amellerde bulunmak suretiyle de bağıstan-ı cinâna istihkak kesbedileceği vurgulanmaktadır.

Bu itibarla da burada imanın dört esas rüknünün anlatıldığı görülmektedir. Zaten bütün peygamberlerin peygamberliklerinde esas olan hususlar da bunlardır. Yani ubûdiyetimiz içinde Cenab-ı Hakk'ın rubûbiyetini, rubûbiyeti içinde tevhidini ve tevhidde de ulûhiyetini hatırlayıp ibadet ve ubûdiyette bulunmaktır.

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ *"Kasem olsun biz her ümmet içinde bir peygamber gönderdik. Onlara şu esasları tebliğ etsinler diye: Allah'a ibadet edin, ubûdiyette bulunun, (O'na serfürû edin ve) bütün tağutlardan, (fikrinizde, hayalinizde ilâhlaştırdığınız her şeyden) içtinap edin."*[379] âyetinde peygamberlerin esas davası olan bu husus hatırlatılarak bu esaslara dikkat çekilmektedir. Bunun gibi, يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ *"Ey kavmim! Allah'a kul olun ki sizin başka bir ilâhınız yoktur."* ifadeleriyle bütün peygamberlerin mesajının bu olduğu üzerinde durulmaktadır. Evet, her peygamberin dava-yı nübüvvetini ilan ve tebliğde ilk söylediği hakikat hep bu olmuştur.[380] Mesela bu verdiğimiz âyette bir tek cümle içinde: Bizim ubûdiyette Allah'ı birlememizi, yani sadece O'na kulluk yapmamızı, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ misakına sadakatimizi ve mabûdiyeti O'na tahsisimizle tevhid-i ulûhiyetimizi; Rabbülalemin'e ahd ü

peymânımızın ifadesi olarak bizi terbiye eden, terbiyecimiz bulunan O Mâbud-u Mutlak'ı rubûbiyet dairesinde de tevhid etmemizi yani bütün tasarrufun O'na ait olduğunu, O'nun ortağa, yardımcıya, eşe, menende ihtiyacı olmadığını ve bütün bu hususların sibakla münasebetini görüyor ve هَذَا كَلاَمُ اللهِ diyoruz.

Müfredat Mânâsı (21-22. Âyetler)

İsterseniz şimdi de bu âyetin kısaca müfredat mânâlarını hecelemeye çalışalım:

اَلنَّاسُ kelimesini, iştikak itibarıyla daha evvel görüp mahmili ile beraber ele almıştık.

خَلَقَكُمْ: Arapça birinci babdan gelen خَلْق kelimesi, buradaki mânâsı itibarıyla, ibdâ tarikiyle sanatını izhar etmek yani yoktan yaratmak mânâsına gelir ki, bu mânâda yalnızca Vacibü'l-Vücud'a isnat edilen bir kelimedir. Türkçede bunun karşılığı "yaratmak"tır. Binaenaleyh yaratma kelimesi sadece Allah'a isnat edilir.

Üzerinde duracağımız ikinci kelime لَعَلَّ. Bu kelime malum olduğu üzere tereccî içindir, ümit edilen, olması umulan, ihtimal dahilindeki hususları ifadede kullanılır. Tereccî'nin Cenab-ı Hakk'a isnadı, katiyet ifade etmediği mülâhazasıyla uygun görülmemiştir; yani Cenab-ı Hak ümit etmez; O Allâmü'l-guyûb'dur; ümit ise olup olmayacağı bilinmeyen şeyler için kullandığımız bir tabirdir. Ancak tereccî, mütekellim'e (sözü söyleyen) râci olabileceği gibi mütekellem anh'a (kendinden bahsedilen) veya muhataba da râci olabilir. Ayrıca ta'lîl, işfak gibi mânâlar da taşıyabilir ki, bunların hepsi de bir mânâda tereccî anlamıyla alâkalıdır.

Mütekellime râci olmasına bir örnek verecek olursak: يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الأَسْبَابَ *"Firavun (veziri) Hâmân'a, 'Bir sarh (yüksek bir kule veya ehram) yap da başına çıkıp esbab-ı semaya muttali olayım. (Yani bu şekilde esbab-ı semaya muttali olmayı umuyorum') demişti."*[381] Bu tereccî mütekellime râcidir, yani uman, sözü söyleyenin kendisidir. Firavun, bu yüksek ehramların başından esbab-ı semaya muttali olabilirim ümidi ve recası içindeydi. لَعَلَّ'nin diğer mânâlarıyla alâkalı da Kur'ân-ı Kerim'de pek çok misal vardır. Mesela işfak ve tahzir mânâsına şu örnek verilebilir: Bir meselede Efendimiz'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) sakındırmak, olması gerekenden fazla şefkat ve re'fetten; merhamet-i ilâhiyeden

ileri re’fet ve şefkatte bulunmadan tahzir için, tadil ve takdir edalı bir ifadeyle şöyle buyrulur: فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا *“Neredeyse bu Allah beyanına inanmadıklarından dolayı kendini helâk edeceksin?”*[382] Bir başka örnek: Peygamberin tebliği neticesinde kâfirlerin hidayeti kabul edip etmeyecekleri Allah nazarında bellidir, katidir. Ama O (celle celâluhu), işi recaya bağlar ve Hazreti Musa ve Harun’u (aleyhimesselâm) Firavun’a gönderirken: فَقُولاَ لَهُ قَوْلاً لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى *“Ona kavl-i leyyin ile, yumuşak bir üslupla, tatlı dille konuşun. Belki düşünür, haşyete erer, içinde saygı hasıl olur.”*[383] buyurur ki burada tereccî, mütekellem anh’a ya da muhataba râcidir; yani “Onun hakkında böyle bir reca kapısı açıktır, bunu ümit edebilirsiniz.” demektir. Sadedinde olduğumuz âyet-i kerimede ise mütekellem anh ile muhatap aynıdır, ta’lîl anlamıyla da beraber düşünüldüğünde mânâ şöyle olur: “Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin; edin ki takvaya ermeyi, ilâhî himayeye girip korunmayı ancak bu şekilde ümit edebilirsiniz.”

فِرَاش kelimesi, birinci ve ikinci babdan kullanılan فَرَشَ fiilinden gelmektedir. Fiilin mânâsı, “bast etme, serme, döşeme, yayma, yayılma”dır. Türkçede kullandığımız mefrûş, mefrûşat kelimeleri de bu köktendir. Âyetteki فِرَاش kelimesiyle, yeryüzünün insanlar için tefriş edilmiş bir döşek ve beşik mahiyetinde olduğu hatırlatılır. Öyle ki, bu tefriş edilmede yeryüzüne, insanın üzerinde rahat yatabileceği bir döşek hüviyeti kazandırıldığından, âdeta döşek gibi üzerinde yatıp nimet-i ilâhiyeden istifade etmesi gibi latif bir resim vardır. Bu belâgat nüktesinin de üzerinde durulmaya değer.

بِنَاءً kelimesi بَنَى – يَبْنِي fiilinden, zemine nispeten bir taban üzerine kurulan kubbe, kubbe-i âsumân anlamına gelir.

اَلثَّمَرَاتِ : ثَمَرَة kelimesinin çoğuludur. Meyveler, yeryüzünde yetişen her türden mahsuller demektir.

رِزْق kelimesini daha evvel görmüştük.

أَنْدَادًا kelimesi, “eş, menend, şerik” mânâlarına gelen نِدّ kelimesinin çoğuludur. Lafzen ve mânen misl-emsal gibidir. أَنْدَاد cem-i kıllettir, yani azlık ifade eden bir çoğuldur. Bir bakıma da zıddın karşılığı olarak kullanılır. “Cenab-ı Hakk’ın ne zıddı

vardır, ne de niddi.” denir. Yani ne Kendi gibi benzeri, eşi, menendi, emsali vardır ne de bir zıddı. O’na zıt farz etmek, daire-i ulûhiyette bir sınır tayin etmek, yani –hâşâ– buraya kadar “O” (celle celâluhu), bundan ötesi de “gayr” demek olur. Cenab-ı Hak, nura nispeten bir zulmet veya zulmete nispeten bir nur gibi zıddiyeti olan bir varlık değildir. Bütün varlığın O’nunla münasebeti Hâlık-mahlûk (Yaratan ve yaratılan) münasebetinden ibarettir. O yaratır, varlık da yaratılır. Dolayısıyla Allah (celle celâluhu) zıddan da münezzeh ve mukaddestir ve eşten, benzerden de. İşte فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا âyeti böyle bir niddi reddeder. لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *“O’nun (celle celâluhu) benzeri hiçbir şey yoktur.”*[384] âyeti de misliyyeti reddeder. Hazreti Hakkı konuyla alâkalı şöyle der:

“Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi, misli âlemde,
Ve suretten münezzehtir, mukaddestir Teâlallah.”

Buna göre âyetlerin meal-i münifi şöyle olmalıdır:

“Ey insanlar! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan Rabbinize hâlisâne ubudiyyet tavrını takının ve kulluk edin ta daire-i takvaya ermiş olasınız, ümit edilir ki bu sayede takvayı ihraz etmiş olursunuz. Yani enzâr-ı âlemde, daire-i takvaya girenlerin tavrını takınmış olursunuz. Müslüman olmanız itibarıyla bu önemli bir noktadır. Düşünün ki o lütufkâr ve merhametli Rabbiniz yeri sizin için bir firâş yaptı.. yıldızlarla yaldızlanmış âsumânı bir kubbe kıldı.. semanın bir parçasından, yani kubbe-i âsumânın en altı ve arzınızın üstü, size nispeten yukarıdan peyderpey sağanak sağanak yağmuru indirdi de bu sebeple yerden çeşit çeşit semerâtı çıkarttı. Bu, bütün hâdiselerin önemli bir faslıdır. Bütün bu iç içe lütuflar size rızık olarak verilmiştir. Binaenaleyh âfâkî ve enfüsî, innî ve limmî birçok deliller karşısında siz de Rabbinize eş, ortak ve menend koşmaya kalkmayınız. Aslında siz de bunları biliyorsunuz ve bu kadarı hakkında bir ilme sahipsiniz.”

* * *

Âyetlerin Kısmî Tafsilatına Gelince: Cenab-ı Hak, Fâtiha Sûresi’ndeki ahd ü misakı ve bununla da ruhlar âlemindeki misakı hatırlatarak vicdanımıza dikkati çekmekte ve hususiyle de iki yönüyle şu hakikatleri ifade etmektedir:

Her şeyden evvel اَلنَّاسُ kelimesiyle, bir yönüyle kendisine ünsiyeti, diğer yönüyle de belki nisyana maruz kalışımızı ve bundan dolayı da lütfunu hatırlatır mahiyette “Ey insanlar! Sizi –yani letaifinizle, ervahınızla, insanî hüviyetinizle, küçük cisminizle fakat büyük mahiyetinizle..– sonra babalarınızı, dedelerinizi, annelerinizi ve nenelerinizi,

cüz-i ferd ve zerrelerinizi yaratan Allah'a ibadet edin." demektedir.

اَلَّذِي خَلَقَكُمْ *"Ki sizi O yarattı."* Biz burada muhatap alınan insanların iç ve dış yapılarıyla, ruh ve cisimleriyle yaratılışlarına dikkatin çekildiğini düşünüyoruz.

وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden öncekileri de (O yarattı)."* Bununla tefsircilerin ifade ettikleri gibi sadece baba, dede değil aynı zamanda anne ve nene de kastedilmektedir. Hatta, خَلَق kelimesiyle meselenin ele alınmasında da bu görülür. Evet, siz bir kısım hücrelerden mürekkepsiniz. Hatta size nispeten bunlar bir veya iki tane hücreden mürekkeptir. Bir sperm, bir de yumurta. Bunlarsa bir kısım moleküllerden var edilmektedir. Bunlar da atomlardan, atomların parçacıklarından, partiküllerden ve varsa verâsından, yani esir gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Binaenaleyh asıl zerratınızla başlayıp size ta evvelinizden hâl-i hazıra kadar oluşan durumunuzu kazandırmada خَالِق ismiyle başınızda kayyûm bulunan Hazreti Allah'a ibadet edin ki bu suretle هُدًى لِلْمُتَّقِينَ dairesine girmiş olasınız.. ve أُولَٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ dairesinde "hâsılün bi'l-masdar"ın ifade ettiği lütufla serfiraz kılınasınız. Yani âyât-ı tekviniye ve şeriat-ı fitriyeden istifade edip Allah'a sığınmış ve değişik mehâlikten korunmuş olasınız.

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ beyanında لَعَلَّ'deki tereccî mânâsı mütekellime râci olarak düşünülürse şu mânâ melhuz olur: Sizin takva dairesine girmeniz ancak bu suretle mümkündür; ancak Allah (celle celâluhu) bu işleri yapsanız dahi sizi daire-i takvaya sokma mecburiyetinde değildir. Fakat muhataplar olarak sizin takva ümit etmeniz ancak bu yol ve bu surette olabilir. Hak (celle celâluhu) nazarında sizden ümit edilen budur. Zira donanımınız bunu gerektirmektedir. *Risaleler*'de de ifade edildiği gibi, arslanın pençesine ve kavunun tadına bakan anlar ki, evvelkisi parçalamak için, ikincisi ise yensin diye yaratılmıştır. İnsanın mahiyetine bakıldığı zaman anlaşılan ise şudur: O, daire-i takvada Mâbud-u Mutlak'a ibadet etmek, kullukta bulunmak için halk edilmiştir. Ayrıca, لَعَلَّ'nin müşahitlere ait yönüyle de biz yine bu tevcihte bulunmak istiyoruz.. evet O (celle celâluhu), öyle lütufkâr bir Rabbdir ki, yeryüzünü bir döşek gibi yaratıp bütün ilâhî nimetlerini sağanak sağanak başlarımızdan aşağıya boşaltarak dünya ve ahiret saadetimizi temin etmiş ve her lütfuyla bize kendini duyurmuştur.

“Yeryüzünün bir döşek, “firâş” olarak anlatılması yerine “mefrûş” denmesi daha uygun olur muydu?” diye akla gelebilir. Fakat bu kelimeyle zikredilerek sanki ayn-ı döşek, ayn-ı mahall-i rahat ve ayn-ı mahall-i saadet olduğunun vurgulanması daha latif düşmüştür. Ayrıca Allah (celle celâluhu), türlü türlü nimetlerle donatıp tanzim ettiği, dünya ve ahiret saadetinin anahtarı ve kilidini içine derc ettiği küre-i arzı, iç ve dış bozucu unsurlardan korumak için de gök kubbeyi ona bina yapmıştır ki, âlemin nazarlarına teşhir ettiği sanatların bozulmaması, korunması, neşv ü nema bulması ve faydalı hâle gelmesi için böyle bir lütuf tecellisi de ayrı bir hatırlatıcı olmuştur.

Bundan başka O, bütün bunların neşv ü nemasına medar olmak üzere, sizin semanızdan, evvelki semaya nispeten size daha yakın atmosferden peyderpey yağmuru indirdi de cismaniyetinizin muhtaç olduğu ayrı ayrı pek çok semereyi size bu sebeplerle lütfetti.

İnsanın cismaniyeti vitaminler, proteinler türünden pek çok esbaba muhtaç olduğu gibi, bunların sağlanması için yağmura, yağmurla beraber inen bir kısım toksinlere, şimşeklere ve yıldırımlara da ihtiyaç vardır ki, O (celle celâluhu), yağmurun inmesinden bitkilerin, meyvelerin neşv ü nema bulmasına kadar pek çok nimeti, semadan indirdiği bu rahmet damlalarıyla sizin için rızık olarak gönderdi.

Burada emir-nehiy, va’d-vaîd ve tergib-terhibe latif bir telmih de bulunmaktadır. Şöyle ki, Allah (celle celâluhu), bütün bunları her hareket ve hâdisenin nokta-i mihrakiyesi olan rızkın etrafında topladı. Buna göre yerin tefriş edilip hayata uygun hâle gelmesi, bir sürü karmakarışık ihtimal hesapları içinde beşerin yaşamasına müsait bir keyfiyet kazanması, sema ile arz arasında bir izdivacın hâsıl olup bulutların telkihi ve yağmurun yağması, bu sayede nebâtât ve semerâtın yetişmesi ve bunların besleyici şeylerle donatılması.. evet bütün bunlar hep rızık diye verilmiştir. Demek ki, gök ve yer bütün levâzımâtıyla rızık için önemli esbap sayılıyor ve her şey maddî-mânevî “rızık” diyor, hep onun etrafında dönüp duruyor. لَكُمْ sözüyle ise “Bütün bu hâdiseleri buraya kadar devam ettirmek, ille-i gâiye olan sizin içindir.” demek isteniyor. Aslında, bakıp görenler için bütün bu hâdiselerde insanın nazara verildiği görülmektedir. Nokta-i mihrakiye olarak rızık vaz’ ediliyor. Rızık insana, her şey de rızka koşuyor.

Bütün bu fikralarda âfâkî, enfüsî, innî ve limmî deliller anlatıldıktan ve siz bunları görüp bildikten, anlayıp duyduktan sonra Rabbiniz olan Allah’a gayrı nasıl eş ve ortak koşarsınız? Birkaç eş ortak şöyle dursun Allah’ın bir tane bile eşi ve ortağı yoktur. “Burhan-ı temânü”e binaen eğer iki tane veya daha fazla ilâh olsaydı yer ve gök fesada

giderdi. Binaenaleyh, böyle düşünmekle nasıl bir tehekküm ve istihzaya maruz kalındığını görünüz de Allah'ın eş ve ortakları vardır demeye kalkmayınız. Allah'ın eş ve ortağının olması şöyle dursun, O (celle celâluhu), büyük küçük hiçbir icraatında da yardımcıya muhtaç değildir. Kalb ve kafanızı kullansanız siz de bunu anlayacaksınız. Öyle ise sakın sakın فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا Yani Allah'a eş-ortak tutmayınız, böyle bir ca'lîliğe, böyle bir suniliğe girmeyiniz. Fıtrat bütün kitabetiyle, tabiat kendisine has bütün hitabetiyle hariçte Allah'ın eşi ve ortağının olmadığını ilan etmektedir. Öyle ise siz kendi zihniniz ve hayalinizde Allah'a eş, ortak ve menend ittihaz edip O'na (celle celâluhu) ortaklar koşmakla fitrat ve tabiatı terk edip ca'lîliğe sapmış oluyorsunuz. İmdi gelin, bu anormal hâlden sıyrılıp fitrî ve tabiî olmaya bakın. Tabiata ve tekvinî emirlere kulak verin. Fıtratın tertemiz, nezih simasını okumaya çalışın. Âyât-ı ilâhiyeyi sık sık mütalâa edin ve fitratın sesine kulak verin; göreceksiniz ki netice itibarıyla hepsinin gür sesinin,

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ
وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey insanlar! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan Rabbinize kullukta bulunun ki takva dairesine, ilâhî himayeye giresiniz." dediğini göreceksiniz.

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا : Allah'a eş ve ortak koşma hem zâhirî hem de bâtınî olabilir.. evet, bu bazen doğrudan doğruya putları Allah'a eş-ortak koşma şeklinde olur, bazen de insanın farkına varamayacağı şekilde meydana gelir. Mesela şahsa bir kurban keser, Allah'a eş ortak koşmuş olur. Çünkü bütün kurbanlar Allah adına kesilir. Bazen bir türbenin, bir ziyaretin karşısında bir beklentiye girer ve ona serfürû eder, ubûdiyet tavrı takınır vs.. Bunlar açık bir şirk değildir ama şirkin hafîsi sayılırlar. İnsan bazen onlara mum yakar, taş yapıştırır, bez bağlar ve bunların kendisine bir hayır getireceği tevehhümüne kapılır. O, bu hâliyle açık bir şirk yapmasa da gizli bir şirk içine girmiş olur. Binaenaleyh bütün bunlar, gizli ve açık her türlü şirkten münezzeh ve mukaddes olan Allah'a eş ve ortak koşma mânâsına gelebilir.

Âyetlerden istihraç edeceğimiz meselelerin başında hiç şüphe yok ki burada bidayette arz edildiği gibi Cenab-ı Hakk'ın tevhid-i ulûhiyetini, tevhid-i ubûdiyetimizle ilan edip, tevhid-i rubûbiyete karşı secde-i şükrana kapanmak gerektiğidir. Zaten bu iki âyette anlatılan hakikat de bundan ibarettir; yani bu âyetlerde, fıtratın gayesinin ubûdiyet

olduğu ifade edilmektedir ki, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"Ben cinleri ve insanları sırf (Beni tanıyıp yalnız) Bana ibadet etsinler ve kullukta bulunsunlar diye yarattım."*[385] âyeti de vicdanî bir mârifete, kalbî bir iz'ana bağlı böyle bir kulluğu anlatmaktadır. *Risaleler*'de de ifade edildiği gibi *"Ubûdiyet mukaddime-i mükâfat-ı lâhika değil, netice-i nimet-i sâbıkadır."*[386] Evet ibadet, daha sonra Cenab-ı Hakk'ın bize bahşedeceği lütuflara bir sebep, bir illet, bir mukaddime değil, belki şu âna kadar daire-i vücuda çıkmış ve bizim onunla perverde olduğumuz âfâkî, enfüsî, sonsuz nimetlere karşı bir şükran vazifesini îfâ etmekten ibarettir.

Aslında mahiyet itibarıyla ubûdiyet, bütün çeşitleriyle, mü'minin nazarî plândaki durumunu amelî plânda takviye etmekte ve o nazarîyi meleke hâline getirmektedir. Yine bu hususa da *Risaleler*'de dikkat çekilerek şöyle denilir: *"Allah'a kulluk, mesâil-i akaidiyeyi, insanda râsih meleke hâline getirir."*[387] Ayrıca, pek çok düşünür ve kalb ruh erleri nazarî akılla Allah'ın gerçek mânâda bilinemeyeceğini, ancak amelî ile onun vicdanda tam duyulabileceğini, insan tabiatının bir derinliği hâline geleceğini söylerler ki, doğrudur. Bu da bize, Kant'ın, "Nazarî akılla Allah bilinmez, amelî akılla bilinir." sözünün mânâsını hatırlatmaktadır. Evet biz, inanılması gereken iman esaslarının hakikatini, onlara inandıktan sonra sâlih ameller ile onları tahkim edip kalbimizde râsih melekeler hâline getirmek suretiyle ancak duyabiliriz.

Bu konuda, Allah'a kulluk ve O'nun emirlerine ve nehiylerine uymadan ibaret olan "şeriat-ı garrâ"ya ittibaın yanında, şeriat-ı fıtriye ve âyât-ı kübra gibi âyât-ı tekviniyeye tevfik-i hareket de çok önemlidir. Ne var ki bunun hakikatine de yine dinin temel disiplinlerine uymakla erilir. Zira insan her zaman o cüzî aklı ve cüzî ilmiyle kâinatta dönen dolap ve çarklara tevfik-i hareket edip o dolapların üstünde kalmaya muvaffak olamaz. Bu konuda bütün kâinatı görebilecek bir göz ve bu görüşten hâsıl olan bir ilim gerekir ki, insan dönen bu dolaplara göre düşünce ve davranışlarını plânlayabilsin. Böyle bir durum ise ancak şeriat disiplinleriyle mümkün olabilir. Zira şeriat, Allah'ın kelâmı ve kitabına dayanmaktadır. Onun için insan emir ve nehiylere uymanın yanında sünnetullaha yani kâinatta cari kanunlara da tevfik-i hareket ederse fıtratı yaşar, fıtrî olur ve bulunması gereken yerde bulunur.

Ubûdiyet aynı zamanda insanı içtimaî ve şahsî kemale erdiren önemli bir dinamiktir. Zaten içtimaî kemal dediğimiz şey de şahısların ve fertlerin kemaline vâbestedir. Cemiyeti oluşturan fertler kemale ermedikten sonra toplumun kemali düşünülemez. İnsanın mahiyeti cüzî fakat istidatları çok geniştir. Kitab-ı kebir-i kâinata bir fihriste

mahiyetinde yaratılan insan, istidatlarını inkişaf ettirebildiği ölçüde ve kulluğu sayesinde küçük bir cirim olmadan çıkar, âlemin enmûzeci hâline gelir. O, âlemde gizlenmiş olan hakikati veya mahiyeti ancak böyle bir kulluk sayesinde duyar. Aslında kulluk, abd ile Mâbud arasında çok ulvî bir intisabın ifadesidir. İnsan hangi pâyeler, hangi makamlarla serfirâz olursa olsun ancak Allah'a intisaptan ibaret olan kullukla kemalin zirvesine yükselebilir. Keza o kullukla kendi mahiyetini ulvileştirmek suretiyle Cennet'e ehil hâle gelir ve Allah'ı görmeye liyakat kazanır; kazanır da bu sayede esfel-i sâfilîne düşmekten ve Cehennem'e yakıt olmaktan kurtulur.

Burada diğer bir husus da, Cenab-ı Hak (celle celâluhu) insanı kulluğa davet edip de ulûhiyetini hatırlatarak onu rubûbiyeti karşısında inkıyada davet buyururken, bu işteki hikmet ve delili de göstermiş olmaktadır. Bu âyette Cenab-ı Hakk'ın ulûhiyet ve rubûbiyetine ve bizim de kulluk yapmamızın gerekliliğini gösteren, –*İşârâtü'l-İ'câz*'da ifade edildiği gibi[388]– bir hayli vâzıh "innî" ve "limmî" delil vardır. Eserden müessire intikal suretiyle istidlale innî diyoruz ki, bu katiyet ifade eder. Müessirden esere geçmeye de limmî diyoruz. Ayrıca bu delil-i innî içinde ve özünde hem bir delil-i inayet hem de bir delil-i ihtirâ mevcuttur.

Burada, Cenab-ı Hakk'ın ihsanlarını sayması, yani ağzımıza tat alma kabiliyeti vermesinin hemen yanı başında yeryüzünü tatlı nimetlerle donatması.. gözümüzü görmekle serfirâz ve nurefşân kılmasının yanında gökyüzüne ziyayı sürme çekmesi.. kulağımızı duyma nimetiyle şereflendirmesi yanında fezada bir kısım ses titreşimlerini o kulağın duyacağı şekilde ayarlaması ve hazırlaması... evet, işte böyle âfâkî ve enfüsî pek çok inayet ve ihsan ifade eden harikaları hatırlatması söz konusudur ki, bu delillerden hareketle biz, bizi gören, bilen ve bu hizmetleri bize göre ayarlayıp hazırlayan Allah'ın varlığına yakîn hâsıl etmiş oluyoruz. İşte biz bunlara inayet delili diyoruz.

İnayet delilinin hulâsası وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا âyetinde ifade edilmektedir ki, âyet *"Allah'ın nimetlerini sayıp dökmeye kalksanız, hesap edemez, saymada üstesinden gelemezsiniz."*[389] anlamına gelmektedir.

İnayet delili hem enfüsî hem de âfâkî olarak karşımıza çıkmaktadır.

اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا

وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً

فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ

"Kulluk yapın o Rabbinize ki yeryüzünü size bir döşek, semayı da bir kubbe yaptı. Gökten yağmur indirip onunla rızık olarak size çeşitli mahsuller lütfetti."[390] Başta kendimiz, ailemiz, evimizin içi, bağ ve bahçemiz, zeminimiz... derken, yakından başlayıp uzaklaştıkça, enfüsten âfâka doğru bir nimetler silsilesini zikretmektedir. Evet وَالسَّمَآءَ بِنَآءً,de açıktan açığa bir âfâkî delil müşahede edilmektedir. Vicdanlarda âfâkî olanı belki vuzuhuyla göremeyeceğiz ama enfüsî delille sağlam kanaat elde etmek mümkün olabilecektir.

Keza burada innî delil çerçevesinde söz konusu edilecek delillerden biri de "delil-i ihtirâ"dır. İhtirâ, ibdâ ve inşâ demektir. Cenab-ı Hakk'ın her şeyi orijinal olarak yaratması demektir ki buna da yine enfüsî ve âfâkî olarak اَلَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ ifadeleri delâlet etmektedir. خَلَقَكُمْ اَلَّذِي *"O Allah ki sizi yarattı."* sözü enfüsî delile bakmaktadır. Yani "Allah sizi ihtirâ etti, ibdâ etti, inşa etti." denmekte, yani zerreler âleminden unsurlar âlemine, ondan küçük canlılar âlemine, ondan "ilmü'l-ecinne"nin yani embriyolojinin anlattığı şekilde ceninin gelişme safhalarına ve ondan da çocukluğa, delikanlılığa, olgunluğa kadar bütün etvâr-ı hayatınızı yaratan, kayyûmiyetiyle ayakta tutan Allah, nefsinizde size ihtirâ delilini göstermektedir.

وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden öncekileri de (yarattı)."* beyanı da ihtirâ delilinin âfâkî olanını nazarlara sunuyor. Bu ise "Babalarınızı, dedelerinizi, annelerinizi, nenelerinizi O yarattı." anlamının yanında, "Cüz-i fert ve zerrelerinizi, esir ve ondan sonraki bütün mahiyetinizi O yarattı." anlamına da gelir. Bir tek âyet içinde innî delille hem inayet hem de ihtirâ delillerini izhar edip bunların hem âfâkî hem de enfüsî kısmını göstermek suretiyle daire-i ulûhiyet hakkında kuvvetli bir tahşidat yapılması, ancak belâgat-ı Kur'âniye'den beklenebilecek bir hususiyettir.

***

Bu âyetlerle sair âyetlerin münasebetlerine icmalen göz atmak yararlı olacaktır.

Evvela, bu âyetlerin sibakıyla sıkı bir münasebeti olduğu daha önce hatırlatılmıştı. İster müttakiler, ister kâfirler, isterse münafıklar, insanlardan bir kesim olmaları itibarıyla, Cenab-ı Hak bu âyetle umumunu kulluğa davet etmektedir. Bu şekilde kulluğa davette umumi hitap itibarıyla herkesin kendisine göre bir hissesi bahis mevzuudur.

Şöyle ki, âyet, mü'minlere hitabının yanında münafıklara; "Siz Allah'a kullukta sabitkadem olun. Nefsin aldatmalarına takılarak atalarınızın arkasından taklide dalmayın; kalb ve kafa izdivacı çerçevesinde hâlisen Allah'a kul olmaya bakın." derken, kâfirlere, "Önce nazarınızda büyütüp sonra putlar hâline getirerek karşılarında serfürû ettiğiniz o bütün derme-çatma mabutlarınızı bırakın da, sizi, âbâ u ecdadınızı, sizden evvelkilerin taptığı, tapşırdığı putlarınızı da yaratan Allah'a kulluk edin. Aslında vicdanlarınıza, 'Gökleri ve yerleri kim yarattı?' diye sorulduğu zaman cevabın 'Allah' olacağı da sizce müsellemdir." diyor gibidir.

Evet, âyetin özünün sibaktaki zümrelerle böyle bir münasebetinin olduğu söylenebilir. Ayrıca âyetin kelimelerinde şöyle latif bir münasebet de mevcuttur: Bir tarafta nimet, inayet ve ihtirâ tablosu; diğer tarafta da kulluk tablosu.. Allah (celle celâluhu), nimetlerini tâdat sadedinde hemen kulluğa davet etmektedir. Evet, bir tarafta أُعْبُدُوا emr-i celîli, diğer tarafta da niçin ibadet edeceğimize cevap teşkil eden emrin hikmet buudlu illeti anlatılmakta. "O, sizi, sizden evvelkileri yarattı. Zemini size bir beşik, gök kubbeyi de bir bina yaptı."

Bu arada, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا "Ey insanlar! Kullukta bulunun!" ifadesinde de, gaybî üsluptan hitaba iltifat edilmesinde farklı bir letafet söz konusudur. Bu şekildeki bir iltifatla karşısına alıp bazı sorumluluklarla mükellef kılacağı o kullar, mükellefiyetin meşakkatlerine karşı iltifat taltifiyle sevineceklerdir. Zira Rabb-i Kerim'in iltifatı her şeyden daha önemlidir. Evet, O razı olup kabul ettikten sonra sizleri hem dünyada hem de ahirette mesut edecektir. İşte يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا diyerek O'nun sizi muhatap olarak huzuruna alması, kulluğun yüklediği bütün o meşakkatleri size unutturacak kadar iltifat dolu bir teveccühtür.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (21-22. Âyetler)

İsterseniz şimdi de teker teker her kelimenin hususiyetlerini görmeye çalışalım:

يَا bir nida edatıdır. Kendisine hitap edilen kimsenin hitap edene ikbalini teminde kullanılır. Buradaki sesleniş senin de içinde bulunduğun bütün âfâk-ı âlemdeki herkese bir çağrıdır ve herkes bu çağrıya muhataptır. Cenab-ı Hakk'ın burada يَا kelimesiyle nida edip bütün insanlığa seslenmesi, emredeceği şeyin celâlet, azamet ve haşmetini

işaretler. Yani bu, "Bütün bu nidayı duyanlar kulak kesilsinler. Kendilerine ilan edeceğim hakikat, âlem çapında çok geniş bir hakikattir." anlamına gelmektedir.

أَيُّ kelimesi bir "tevsîm" edatıdır. Nahivdeki ifadesiyle harf-i nida ile münâdâ arasında âleteyn-i tarif cem olmasın diye bulunur. Yani dil açısından يَا النَّاسُ demek doğru değildir. Çünkü يَا belli bir kimseye hitap etmek içindir. النَّاسُ da zaten mârifedir. İki tür mârifenin yan yana gelmesine içtima-i âleteyn-i tarif diyoruz. İkisinin yan yana gelmesi, Arap dilinde hoş karşılanmadığından araya أَيُّ، أَيُّهَا، أَيُّهٰذَا gibi kelimeler girmektedir. Bu bir nahiv kaidesidir. Tevsîm, nişan koyma mânâsınadır. Âlemşümul hüviyeti içinde bütün deme, seslenme fiillerine evvelen ve bizzat mazhar kılınması ve Allah'a muhatap olabilecek durumda yaratılması itibarıyla nişan insana konmuştur. Öyleyse Cenab-ı Hakk'ın hitabı karşısında şuurlu bir şekilde ubûdiyeti farz olarak üzerine alan insandır.

هَا bir tembih edatıdır. Bununla celâlet, haşmet, azamet ve ihatanın yanı başında bir de huzur anlatılmaktadır. Kur'ân'ın ifadesi içinde beyan-ı ilâhî olarak biz daima mikro âlem ile makro âlemi yan yana, en büyük ile en küçüklüğü omuz omuza, sonsuz azametle sonsuz küçüğü birbiri içinde, sonsuz uzaklık ile sonsuz yakınlığı da hep iç içe görüyoruz.

اَلنَّاسُ iştikak itibarıyla ünsiyet kökünden gelmektedir. Bir tevcihe göre "nisyan"dan gelmiş olma ihtimali de söz konusu edilmiştir. Nisyandan olması itibarıyla mânâ şöyle olur: "Ahz-ı misakı unutmuş olabilirsiniz. Ben ise nisyandan ötürü sizi muaheze etmeyeceğim. Ey hâli bu olan insanlar, ibadet edin." Ünsiyet mânâsına göre ise: "Ey Benim enîsim olanlar, yani vicdanlarında Mâbud-u Mutlak'ı enîs olarak bilenler, bulanlar ve bu ihtisasla payidâr olanlar!" şeklinde latif bir iltifatı işaretler.

اُعْبُدُوا kelimesiyle ise bu kelâm ve tekellümden, iblağ ve tebliğden, mütekellim ve muhatabın karşı karşıya bulunması gibi bir durum anlaşılır. Yani Allah, insanların ubûdiyet etmesi için konuşur, Resûl-i Ekrem bir ubûdiyet tavrı olarak dinler ve insanlar O'na kulluk yapsınlar diye tebliğ eder. Böylece bu ilâhî hitap içinde bir ubûdiyet zemzemesidir ki, çalkalanıp durur.

رَبَّكُمُ kelimesi, Rabbü'l-âlemîn olan Hazreti Allah'ın o geniş kâinat dairesindeki celalî tecellisine mukabil şuurlular âleminde cemalî tecellisinin bir ifadesi olarak

insanları terbiye ettiğini hatırlatmaktadır ki, burada, "sizi terbiye edip zerrât âleminden canlılar âlemine, ondan insan âlemine, ondan insan-ı kâmil mü'min âlemine ve hususiyle 'siz' diyerek Hazreti Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şahs-ı mânevîsi altında ümmet-i Muhammed olma âlemine yükselten.. evet işte size bu terbiyeyi veren Rabbinize ibadet edin." nüktesi sezilmektedir.

اَلَّذِي خَلَقَكُمْ *"O ki sizi yarattı."* Ubûdiyetin en büyük dâisi hilkattir. Veya ters çevirip şöyle de söyleyebiliriz. Hilkatin en büyük gayesi ubûdiyettir. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"Ben cinleri ve insanları sırf Beni tanıyıp yalnız Bana ibadet etsinler diye yarattım."* âyet-i kerimesi de bunu ifade etmektedir.[391] Yani O yarattı ki siz de ibadet edesiniz. Öyleyse ibadet edin, çünkü sizi O yarattı.

وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden evvelkileri yaratan da O'dur."* Onlar ve onlardan evvelkilerin hepsi geçip gittiler. *Risaleler*'de izah edildiği gibi çağlayan bir çayın üzerinde Güneş'in şualarıyla belirip kaybolan kabarcıkların yerini, arkadan gelenlerin alması türünden her şeye nikabını açıp cemalini gösteren sermedî bir Şems var ki, gidenler gidiyor, bu defa arkadan gelenler o cemal ile serfirâz oluyor. Aynen onun gibi, bütün tarih boyunca gelip giden beşerin inkıraza uğraması, yok olması neticede sizin de inkıraza uğrayacağınızı ifade etmektedir. İfade gelenin gideceğini, gidenin gelmeyeceğini, arkadan yenilerin gelip onların yerini alacağını, onların da sahneden çekileceğini ve bütün bu gelip gitmelerin, çalkalanmaların verâsında tebeddül ve tağayyürden münezzeh, müberrâ olan Allah'ın (celle celâluhu) sonradan gelmediğini ve gitmeyeceğini fakat daima var olduğunu; binaenaleyh hilkatin zimamının da O'nun elinde bulunduğunu; kulluk yapılırsa ancak böyle bir Mâbud-u Mutlak'a yapılmasının gerektiğini ifade etme adına ne kadar latif düşmektedir! Sizi ve sizden evvelkileri yaratması ve bununla sizi ubûdiyete davet etmesi, âyât-ı tekviniyeye karşı vazifelerinizi hatırlatmakla beraber Kur'ân-ı Kerim'e karşı da anlayışlı olup Allah'ı da saygıyla anmanızı istemesi takva dairesine girmeniz içindir. İşte لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ifadesi de bu nükteye parmak basmaktadır.

اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا *"O (celle celâluhu), yeryüzünü yaşamanıza müsait bir döşek yaptı."* ifadeleri de yeryüzündeki nimet-i ilâhiyeyi hatırlatmakla bizi ubûdiyete davet ettikten sonra, ubûdiyete karşı bir iştiyak arzusunu uyarmaktadır.

Mâbud-u Mutlak’a kulluk yaparken size olan sâbık nimetlerine bakarak kulluk yapmalısınız. Evet, binanızın tavanını aydınlattığı, orada bir sirâc-ı münir yaktığı, bir sobayı tutuşturduğu, zemin yüzü sofrasına hazırlanan nimetleri onda pişirdiği için Rabbinize ibadet etme mecburiyetindesiniz. Zannediyorum böyle bir ifade, uyanık gönüllerde kulluğa karşı fevkalâde bir heyecan, bir aşk ve şevk uyaracaktır.

فِرَاشًا sözünden öyle anlaşılmaktadır ki, zemin yüzü ancak bir annenin, çocuğunun istirahatı için hazırlayabileceği sıcak bir döşekten daha mükemmeldir. Bu kelime, yeryüzünün mahz-ı rahat (rahatın ta kendisi) bir döşek olduğunu ifade etmektedir. Yani insan düşünmese bile, bu nimetleri hazırlayan Zât, ağacın dalında, hayvanın memesinde ve daha değişik nimet mahzenlerinde insana tebessüm eden çeşit çeşit nimetlerle donatılmış zemin yüzünde sadece elini uzatarak alıp ağzına koyacağın bütün ihsanları sana hatırlatarak ibadete karşı derin bir arzu ve iştiyak uyarıyor.

“Aynı zamanda semayı da bina yaptı.” mânâsına gelen وَالسَّمَاءَ بِنَاءً ifadesinin kudsî kelimelerinde ise şu mânâlar mündemiçtir: Bu kadar nimetleri sizin istifadenize sunmanın yanında, bir meşher olarak onları nazarlarınıza arz edip takdir ve teşekküre sevk etmek için onları burada ihzar etmesi.. bunun için de sema ile yer arasında münasebetler kurup yeryüzünde bu sanatların devamını temin etmesi ne büyük bir ikramdır! Her gelen alkışlasın ve O (celle celâluhu) her an alkışlansın diye sanatlarını devamlı yenilemektedir ve sizin de yenilenmenizi dilemektedir.. dilemektedir ki insan her gördüğünde ona hayran olsun. Sema ile bunların devam ve temadisi karşısında, gece-gündüzün birbirini takip etmesinde, Güneş’in ziyasıyla başlarımızı okşamasında, hararetiyle yiyeceklerimizi pişirmesinde.. işte bütün bu hususları ve daha nice şeyleri hatırlatmada وَالسَّمَاءَ بِنَاءً beyanı ne kadar latiftir!

وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً *“O (celle celâluhu), semadan mübarek bir su indirdi.”* ifadesi çerçevesinde semadan yağmurun inmesi, denizlerin buharlaşması, damlacıkların atmosferde çiğ noktasına ulaşması ne müthiş bir nizamın ifadesidir. “O (celle celâluhu), mânevî âleminizin kayyimi olan ferman-ı sübhânisini nasıl melek vasıtasıyla semadan inzâl ediyor, öyle de maddî yapınızın kayyimi sayılabilen yağmuru da esbap dairesi içinde ilâhî nimetlerinin yerden çıkarılması için semadan öyle indiriyor.” mânâsına gelen beyanıyla Kur’ân tesadüfü, ülfet ve ünsiyeti yırtarak, bir kere daha “Allah!” dedirtiyor.

مَّاءً kelimesiyle ifade edilen, rahmettir. Zira bazen gökten çamur da iner, dolu da iner, kar da iner. Ne var ki, burada beyan buyrulan ve bizim nimet olarak anlayıp hissedebildiğimiz şey sadece ve sadece sudur, yağmurdur. Binaenaleyh, مَّاءً sözüyle ifade edilip, ثَلْج (kar) veya بَرَد (dolu) gibi bir sözcükle ifade edilmemiştir.

فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ *"O yağmurla size rızık olarak çeşitli semereler çıkardı."* Evet, bununla O, sizin için çeşit çeşit semereleri yerden çıkarmıştır. Sadece bir semere değil, madde-i esasiye olarak ne kadar hayatî ihtiyaç varsa hepsini o inzâl ile ihraç etmiştir. Bütün semereleri yerden çıkarmada odak noktası ise rızıktır. O, bunu sizi rızıklandırmak için yapmıştır.

لَكُمْ sözü ile de ille-i gâiyenin bütün insanlık âlemi olduğunu anlatmaktadır.

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا hitabı ise, "Ey insanlar! Yukarıdaki fıkraları nazara alarak zinhar Allah'a eş ortak koşmayın!" anlamına gelmektedir. Yani demek istiyor ki: Senin şu gördüğün su habbelerinin yukarıya çıkması, sonra aşağıya boşalması, bununla çeşitli semerelerin yerden fışkırması, bütün bunların Allah'ın iradesiyle meydana gelmesi, sonra siz ve sizden evvelkilerin yaratılışı, asıl zerrelerinizin yaratılması... evet bütün bunlar fıtrat ve tabiatta şerik-i Bârî'ye yer olmadığını göstermektedir. Öyle ise inat etmeyin, "Allah" deyin; zira Kur'ân size fıtratın ve tabiatın dışında bir şey söylemiyor. Buna binaen suniliği bırakın ve tekvinî emirleri doğru okuyup doğru yorumlamaya çalışın...

Kur'ân, لِلّٰهِ lafz-ı celîliyle de şunu anlatıyor: "Sizin eş menend koştuğunuz Allah, zatında Vâhid ve Ehad'dir. Hakikatte O'ndan başka Mâbud-u Mutlak yoktur. Siz vehm i hayalinizle ona eş ortak koşmakla salim düşünceye muaraza ediyorsunuz. O, Allah'tır ve bütün esmâ-i hüsnâsını câmi zatî ismi ile kendisini bize tanıttırmaktadır."

Ayrıca Kur'ân أَنْدَادًا kelimesiyle istihza ve tehekkümde bulunmaktadır. Şöyle ki, sizin iddia ettiğiniz gibi Allah'ın birkaç tane değil, bir tane bile benzeri olamaz. Zira olsa, iki muhtarlı bir köy, iki müdürlü bir nahiye gibi bütün âlem fesada uğrar. Siz ne kadar akılsızsınız ki bir yerde iki idareci bulunduğu zaman fitne ve fesadın hükümfermâ olacağına inandığınız hâlde, ciddi bir nizam içinde ve hep ahenk ile hareket eden kâinatın işleyişini –hâşâ– "endâd"a veriyorsunuz.

وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ifadesi, “En basit ilmî plânda dahi anlaşılması mümkün, kesin olan bu hakikati siz de bildiğiniz hâlde, yani hariçte Allah’ın eşi menendi olmadığına sizin de bir ilminiz ve ıttılaınız olması salim düşüncenin gereği olduğu için artık Allah’a (celle celâluhu) eş ortak koşmaktan sakının!” türünden bir nükte-i belâgat ifade etmektedir.

Buraya kadar beyanda bulunduğumuz hususlarla daire-i rubûbiyeti karşısında kendisine ibadet ü taatta bulunduğumuz ve tevhid-i ulûhiyetini kabul ve teslim ederek huzurunda elpençe divan durup inkiyadda bulunduğumuz Hazreti Allah’a karşı ubûdiyetimizi ve O’nun mabûdiyetini ifade etmeye çalıştık ki bununla imanın mühim dört rüknünden birini anlatmış oluyoruz. Diğer rükünlere gelince; Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan ve onunla müeyyed Resûl-i Zîşân; bir de imanın yümnüyle hareket edenler için dâr-ı cinân ve küfrün şeâmetiyle zayi olup gidenler için de su-i akıbet ve azab-ı nîrân... Bundan sonraki âyetlerde de –inşaallahu teâlâ– onlar icmalî mânâlarıyla görülecektir. Her şeyin en doğrusunu Hazreti Allâmü’l-Guyûb bilir.

378 Fâtiha sûresi, 1/5

379 Nahl sûresi, 16/36.

380 A’râf sûresi, 7/59, 65, 73, 85; Hûd sûresi, 11/50, 61, 84; Mü’minûn sûresi, 23/23, 32.

381 Mü’min sûresi, 40/36.

382 Kehf sûresi, 18/6.

383 Tâhâ sûresi, 20/44.

384 Şûrâ sûresi, 42/11.

385 Zâriyât sûresi, 51/56.

386 Bediüzzaman, *Sözler* s.384 (Yirmi Dördüncü Söz, Beşinci Dal).

387 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü’l-İ’câz* s.84.

388 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü’l-İ’câz* s.87.

389 İbrahim sûresi, 14/34.

390 Bakara sûresi, 2/22.

391 Zâriyât sûresi, 51/56.

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ
(23-24. ÂYETLER)

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا
فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۞
فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي
وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın, Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz. Bunu yapamazsanız –ki asla yapamayacaksınız– çırası insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanan o ateşten sakının."

Yukarıda, mü'min-münafik-kâfir, bunların umumunu birden muhatap olarak nazara alıp öteden beri devam edegelen hakâik-i âliye-i İslâmiyenin dört mühim esasını hecelemeye çalışmıştık. İşte bu dört büyük hakikatten biri, tam bir ubûdiyet tavrı takınma çerçevesinde daire-i rubûbiyete karşı arz-ı inkıyatta bulunma ve daire-i ulûhiyete karşı da iz'an içinde olma hususu idi.

Bizim tevhid-i ubûdiyette bulunmamız, Zât'ında Cenab-ı Hakk'ı tevhid edip, tevhid-i ulûhiyetini iz'anla ifade ettiğimiz gibi, O'nun (celle celâluhu) o muhteşem saltanatının unvan-ı mübecceli tevhid-i rubûbiyete sahip bulunduğunu da ilan demektir. O (celle celâluhu) Zât'ında bir olduğu gibi icraatında da birdir; ortağı, yardımcısı yoktur. İşte Zât-ı Ulûhiyet hakkında akide adına bilmemiz gereken şeylerin bazıları bunlardan ibarettir. Biz, يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا âyetiyle kısmen bunu gördük ki o, kavl-i mücerret olarak sadece bir iman meselesi telkin etmiyordu; onun yanında aynı zamanda bir yönüyle inayet ve ihtirâ delilleriyle gayet net olarak âfâkî ve enfüsî delilleri de icmalen nazarımıza vererek bu meselenin sağlam delillere dayandığını da gösteriyordu.

İman erkânının en mühimlerinden biri de hiç şüphesiz ki Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'a imandır. Kur'ân-ı Mu'ciz'in, fâik beyanıyla harika ve mu'cize olarak kendisini kabul

ettirmesi, aynı zamanda elinde böyle bâhir bir mucize bulunan Hazreti Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamberliğinin de tasdiki demektir.

Aslında Efendimiz, Kur'ân'ın delili; Kur'ân da Efendimiz'in peygamberliğinin delilidir. Böyle olunca Kelâmî ifadesiyle "Devir olmuyor mu?" denebilir. Hayır olmuyor; zira Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın ispat edici delili, sadece Aleyhissalâtü vesselâm olmadığı gibi, Efendimiz'in peygamberliğine delil de sadece Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan değildir. Kur'ân'ın sair i'câz yönleriyle Allah kelâmı olduğu sabit bulunduğu gibi, Efendimiz'in risaleti de Kur'ân'dan başka O'nun sair mucizeleri kendine mahsus hâlleri ve sıfât-ı hâssalarıyla müsellemdir ve o risalet sadece Kur'ân-ı Kerim'e dayalı değildir. Binaenaleyh burada bir devir meselesi asla bahis mevzuu olmaz. Onun için bu iki âyette Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın kelâm-ı ilâhî oluşuyla bununla müeyyet olan Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Allah'ın Resûlü olduğu imanın iki rüknü olarak ortaya konmaktadır. Bu üç husus sübut bulunca, arkasından fezleke olarak muannitlere Cehennem hatırlatılıyor. Gelen âyetin başında da Cennet anlatılarak, kesif-zulmanî, latif-nuranî iki cemaatin su-i akıbet ve hüsn-ü meâdları işaretleniyor.

Kur'ân-ı Kerim'in, ona nazire olabilecek bir eser ortaya konması mevzuundaki "tahaddiyât"ı, yani onun âleme meydan okumaları genelde Mekke'de cereyan etmesine mukabil, Medenî bir sûre olan Bakara Sûre-i Celilesindeki

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا
فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

âyeti Medine'de nâzil olmuştur.

Kur'ân'ın bu tür tahaddîlerinde farklı tasrifler söz konusudur. Vâkıa bunlarda bir sıra takip edip etmediğine dair ne kati bir eser (sahabe ya da tâbiîn sözü) ne de bir hadis-i şerif vardır. O bir yerde:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى
أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ
وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

"De ki: Yemin ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini yapmak için

bir araya toplansalar, hatta birbirlerine destek olup güçlerini de birleştirseler, yine onun gibi bir kitap meydana getiremezler."[392] buyurur. Bu âyette, "Kur'ân-ı Kerim'in benzerini, onu tebliğ eden Nebi-yi Zîşân benzeri bir zattan olmak üzere meydana getirin." türünden bir tahaddîde bulunuluyor. Yani ortaya koyacağınız şey hem Kur'ân gibi, onun seviyesinde olsun hem de Hazreti Muhammed (Aleyhissalâtü vesselâm) gibi ümmî bir zatın eseri olsun deniyor.

Diğer bir âyet-i kerimede ise şöyle buyruluyor:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ
مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"Yoksa Kur'ân'ı O'nun (sallallahu aleyhi vesellem) kendisi uydurdu mu diyorlar. De ki: İddianızda tutarlı iseniz haydi onunkine benzer on sûre ortaya koyun, bu isterse sizin kendi uydurmanız olsun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardıma çağırın!"[393] Yani müşrikler, –hâşâ– "Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem), Allah'a (celle celâluhu) karşı bir yalanda mı bulundu diyorlar? Yani bunları kendi fikir ve karihasıyla ortaya koyduğunu mu iddia ediyorlar? O zaman buyurun siz de bütün Kur'ân kadar değil, hiç olmazsa on sûre kadar bir mecmua ortaya koyun."

Hatta o mübarek Kur'ân gibi bir kitap ve Nebiy-yi Ümmî gibi bir zat olmasın, فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مُفْتَرَيَاتٍ akla mantığa uymayan derme çatma şeylerden, uydurma hikâyelerden ve en mütebahhir filozof ve düşünürlerin ihtirâatıyla olsun, dahası وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ bu işte, bu mevzuda gücünüzün, takatinizin, ününüzün yettiği herkesi de çağırın yardımınıza; çağırın da size yardımcı ve destek olsunlar. Evet önceki âyette Kur'ân'ın bütünüyle, burada ise on sûreyle bir tahaddî yapılmaktadır.

Müfredat Mânâsı (23-24. Âyetler)

وَإِنْ كُنْتُمْ: إِذَا kelimesiyle إِنْ lafzının kullanıldığı yerler birbirine yakındır, ikisi de şart içindir. Ne var ki, katiyet söz konusu olduğu yerde إِذَا, şekkin daha galip olduğu yerde ise إِنْ kullanılır. Bu kelimeleri yakînen tanımada fayda var. Bunları tanıdığımız nispette kullanıldıkları yerler itibarıyla tasvire, genel manzaraya ve ifade tarzına vâkıf

oluruz. Bu o dilin inceliğiyle alâkalıdır.

كُنْتُمْ kelimesi "oldunuz, öylesiniz", şartla beraber düşünüldüğünde ise "oldu iseniz, öyleyseniz" demektir ve كَانَ fiilinden mâzi, cem-i müzekker muhatap sigasıdır. Bu kelime yerine göre önceden olma mânâsına da kullanılmakla beraber, sonradan olma mânâsının düşünülmesi burada daha uygun olacaktır. Zira o zaman "Kur'ân-ı Kerim'e nazire olacağını düşündüğünüz suni dahi olsa bir şey ortaya koyun!" meydan okumasına daha baştan imada bulunulmuş olacaktır.

رَيْبٍ kelimesinin üzerinde uzun boylu durmuş, içtimaî, fikrî, ruhî ve ilmî reybîliği arz etmeye çalışmıştık.

مِمَّا : مِنْ harf-i cerri, teb'iz için de kullanılması itibarıyla "ondan sadece bir parça" manasına işaret eder.

Burada أَنْزَلْنَا kelimesi değil de نَزَّلْنَا kelimesi tercih edilmiştir; zira نَزَّلْنَا kelimesinde tedricen inme söz konusudur. Yani o Kur'ân'ın ceste ceste, sırası geldikçe, esbab-ı nüzule bağlı olarak, maslahat ve hikmete binaen gelişi, "Def'aten indirdik." mânâsındaki أَنْزَلْنَا kelimesiyle değil de, teksir için olan tef'il kipiyle ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de yağmurun yağması da bazen bu kiple ifade edilir ki, sağanak sağanak ve peşi peşine muttasıl yağma anlamına gelir.

عَلٰى عَبْدِنَا: Daha önce de üzerinde durduğumuz عَبْد kelimesi, "kul" demektir. Cenab-ı Hak, Zât-ı Ulûhiyet'ine izafe etmek suretiyle, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vazife itibarıyla konumunu hatırlatıyor ve nübüvvetiyle beraber O'nun Allah'ın bir kulu olduğunu ihtar sadedinde, *"Kulumuz"* tabirini kullanarak O'nun yüksek konumunu işaretliyor.

فَأْتُوا kelimesi أَتٰى – يَأْتِي'den gelir ve emr-i hâzırdır. أَتٰى أَمْرُ اللّٰهِ *"Allah'ın emri geldi."*[394] âyetinde de görüldüğü gibi bu fiil "gelmek" mânâsına lâzım (geçişsiz) bir fiil olmasına karşılık, buradaki gibi بِ harf-i cerriyle müteaddî yapıldığında "getirmek" anlamına gelir.

سُورَةٍ: Sur kelimesi de sûre ile aynı kökten gelir. "Mahfuz, mahsur bir yer" demektir. Her bir Kur'ân sûresi kendi başına yarı istiklaliyeti hâiz olduğundan, kelime, âdeta müstakil bir sur, bir kale içinde olma gibi bir anlam taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in

âyetlerine *necm* de denir. Tıpkı uçsuz bucaksız nebülözler, galaksiler gibi… Bunlar da bir yönüyle bir sisteme bağlı, diğer yönüyle ise müstakildirler. Mesela Samanyolu içinde Güneş sistemimiz böyledir; bir bakıma müstakil olmasına mukabil bir bakıma da Samanyolu içindeki büyük çekim kuvvetine takılı ve onun çekim dairesi içinde dönmektedir. Aslında bizce çok muhteşem görünümlü Samanyolu da böyle bir çekim kuvvetinin tesirinde, o çekim dairesi içinde hareket etmektedir.

مِنْ مِثْلِهِ ifadesindeki مِثْل kelimesi daha önce de geçtiği üzere benzer, menend, eş demektir.

Buradaki "ه"zamiri ya Kur'ân-ı Kerim'e râci, ya da Efendimiz'e râcidir. Efendimiz'e râci olması âyetin muhtevası itibarıyla pek müsait gibi görünmüyor. Çünkü âyette Kur'ân-ı Kerim anlatılıyor ve muhteva onun üzerine dönüyor. Ancak zayıf bir ihtimal dahi olsa مِثْلِهِ'deki zamirin Efendimiz'e ircasında da ayrı bir nükte söz konusu olabilir. Allahu a'lem, buna göre şöyle denmiş olur: "Haydi hem Kur'ân gibi bir kitap hem de Nebiy-yi Ümmî gibi bir zattan benzerini getirin." İşin hakikatini Allah bilir.

وَادْعُوا : دَعَا – يَدْعُو fiilinden emr-i hâzırın müzekkere hitap çoğuludur ve "çağırın" demektir.

شُهَدَاءَ da شَهِيد'in çoğuludur. Bu da hâzır ve gören demektir. Yani olup biten vakalara nigehbân, işin içyüzünden haberdar, önde gelenleriniz, sürekli vesvese veren şeytanlarınız, bilgin dessaslarınız... gibi çağıracağınız her kim ve ne varsa hepsini çağırın demektir. Çağırın da içinizde bir ukde kalmasın.

دُونَ kelimesi فَوْقَ'nın zıddıdır ve aşağı demektir. Vâkıa, burada غَيْر mânâsına gelmektedir ama bir mânâsı itibarıyla فَوْقَ'ya nispetle alt ve aşağı demek olan bu kelimenin seçilmesi, Allah'tan gayrı her şeyin daire-i ulûhiyete nispeten dûn olmasına işaret eder.

صَادِقِينَ : صَدَقَ – يَصْدُقُ fiilinin ism-i fâilinin çoğuludur, "doğrular, doğru sözlü kimseler" demektir ve "yalancılar" mânâsına gelen كَاذِبِينَ'in zıddıdır. Kökü olan sıdk (doğru) vâkıa mutabık olan şeye; kezib (yalan) ise vâkıa mutabık olmayana denir. Sıdk-kezib meselesine diğer bir yaklaşım da, konunun muhatabın kanaatine göre değerlendirilmesi hususudur.

لَمْ تَفْعَلُوا : فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا "cahd-i mutlak"tır. Esasen إِنْ de, لَمْ de birer âmildirler ve iki tane âmilin içtimaı dil zevki açısından hoş görülmemiştir ama burada إِنْ amel etmemektedir, yani fiilen âmil değildir; amel eden لَمْ'dir. إِنْ amel etmediği takdirde başka bir âmil ile cem olabilir.

وَلَنْ تَفْعَلُوا : Yukarıdaki "cahd-ı mutlak"a mukabil "cahd-ı müstağrak" diye ifade edilen bu kip, –Kelâm'da da bir mevzuda üzerinde durulduğu üzere– nefy-i müekked içindir; nefy-i müebbed için değildir.

فَاتَّقُوا kelimesinin ifade ettiği takvayı da daha evvel hecelemeye çalışmıştık.

النَّار : نَار ve نُور kelimelerinin ikisi de aynı kökten gelmektedir ve ateşin iki hüviyetini anlatmaktadırlar. نُور onun aydınlatıcı hüviyetini, نَار ise yakıcı keyfiyetini ifade eder

اَلَّتِي kelimesi de tıpkı اَلَّذِي gibi ism-i mevsûldür. Fakat bu müennestir ve الَّذِي'den farklı olarak çeşitli şekillerde (اللَّوَاتِي – اللاَّتِي اللَّوَائِي – اللاَّئِي –) çoğul yapılır.

وَقُود kelimesi ise yakıt, çıra, yanıcı madde gibi anlamlara gelir. Araplar ateş yakmak için malzeme olarak kullandıkları şeye وَقُود derler. وَضُوءٌ veznindedir. Abdest almak için kullanılan suya وَضُوء denildiği gibi ateşi tutuşturmak için kullanılan nesneye de وَقُود denir.

النَّاسُ kelimesinin, me'haz-ı iştikakı ile beraber belâgat nüktelerini daha önce görmüştük.

اَلْحِجَارَةُ kelimesi "taş" mânâsına gelen حَجَر kelimesinin çoğuludur, "taşlar" demektir. İlerde kükürt, kömür gibi taş cinsinden yakıtların da zuhur edeceğine işaret etmesi açısından buna Kur'ân'ın bir mucizesi olarak bakılabilir.

أُعِدَّتْ kelimesi "hazırlandı" demektir. Nitekim eskiden, aynı kökten gelen "idadi" mektepleri vardı; bunlar, bir meslek için veya bir sonraki eğitim merhalesi için hazırlık mesabesindeydi. Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de farklı yerlerde farklı münasebetlerle

kullanılmıştır. Meselâ harbe dair bir âyette

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ
الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ
مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللهُ يَعْلَمُهُمْ

"Düşmanlarınıza karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın, savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de ancak Allah'ın bildiği başkalarını korkutup yıldırasınız."

Şimdi de bu müfredata göre âyetlerin münif mânâsını arz etmeye çalışalım:

Abd-i hâssımız Hazreti Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ceste ceste indirdiğimiz Kur'ân hakkında reybîlik içinde iseniz, herhangi bir şüphe ve tereddüdünüz var ise ondaki bir sûrenin mislini de siz ortaya koyuverin. Bu hususta güvendiğiniz, size yardım edeceğini umduğunuz kimler varsa onları da çağırın. Eğer davanızda sadık iseniz bunu yaparsınız. Yok eğer yapamaz iseniz –ki asla yapamayacaksınız– o hâlde yakıtı, çırası, yakıcı maddesi insanlar ve taşlar olan –tasavvuru müthiş– o ateşten korkunuz ve Allah'ın himayesine giriniz ki, o ateş, kâfirler için hazırlanmıştır.

* * *

Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) muhataplarının birbirinden farklı ciddi tereddütleri vardı. Çeşit çeşitti bu tereddütler:

Evvela, doğrudan doğruya vahyin ne olduğu, yani onun mahiyeti konusunda reyb içinde idiler.

Sâniyen, vahiy böyle gelir miymiş şeklinde, vahyin vasfı hakkında tereddüt yaşıyorlardı. Mesela, Resûlullah Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) meleğin gelmesine, vahiy geldiği an fevkalâde tezahürüne, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) fevkalâde bir hâl içinde bulunmasına akıl erdiremiyorlardı ki, bu onların vahyin vasfındaki tereddütleriydi.

Sâlisen, başka âyetlerde de ifade edildiği gibi bir tereddütleri de vahyin Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelmesi hakkındaydı ki, bir çeşit gururla "Ebû Talib'in yetimi" deyip vahyin O'na gelmesini istiğrab ediyorlardı. Hatta "Vahiy gelecekse Taif'te Urve İbn Mesud es-Sekafî'ye, Mekke'de de Velid İbn Muğire'ye gelmeli." hezeyanı yaşıyorlardı.[395] Bu da Efendimiz'in o mübarek şahsiyetini tanımamaları, vahiy ile Efendimiz'in şahsiyeti arasında bir münasebet kuramamalarından kaynaklanan bir

tereddüt idi.

Râbian, böyle metafizik bir hâdiseye inanma onlar gibi maddeci bir toplum için güçtü. Yani inandığımız Allah'tan beşere gelecek vahiy de imkân ve vücûb âleminin birleşik noktası gibi tamamen metafizik bir şeydi; bu, ilmen izahı kabil bir vaka sayılır mıydı?

Bütün bunların hepsinden kaynaklanan ciddi tereddütleri vardı ve bu ruh hâletiyle onlar Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan hakkında şüphe içindeydiler; Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nübüvvetini de sindiremeyip inkâra gidiyorlardı.

Reybîlik hangi cinsten olursa olsun, Kur'ân'ın Allah kelâmı olmasıyla Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nübüvveti müsellem olunca onların hepsi kendi kendine yıkılmış gitmiş olacaktır. Ve işte Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan: *"İnzâl ettiğimiz şeyde eğer şüphe ve tereddüdünüz var ise haydi benzeri bir sûre getirin."* deyip sonunda da *"doğru iseniz"* diyerek onların sesini kesmektedir. "Hazreti Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) –hâşâ– peygamber değil, Kur'ân da Allah kelâmı değildir. Vahiy başkasına inmesi gerekirken O'na inmesini biz kabul edemeyiz. Bu başka birisi olmalıydı..." şeklindeki demagojilere ve mantık oyunlarına karşı Allah (celle celâluhu) "İşte Kur'ân, işte siz, haydi getirin mislini." diyerek onları susturmuş oluyor.

Aslında Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem), hayatının büyük bir bölümünü yani kırk yaşına kadar olan kısmını bu toplum içinde sıdk u sadakatle serfirâz olarak geçirmiş bir mübeccel şahsiyetti. Hiç kimse, O'nun hilaf-ı vâki bir beyanda bulunacağına ihtimal vermezdi. Kur'ân-ı Kerim bunu ifade sadedinde فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ *"Onlar Seni yalanlamıyorlar, onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."* [396] buyurur. Nitekim İbn İshak *Meğâzî*'sinde bu meseleyle alâkalı bir hususu anlatırken, Muğire İbn Şu'be'den şunu nakleder: Ebû Cehil ve Muğire İbn Şu'be bir gün Mekke sokaklarında yürürlerken karşılarına Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) çıkar ve bu fırsatı değerlendirip onlara peygamberliğini anlatır. Ebû Cehil demagojilerle bunu reddeder. Ancak Efendimiz ayrılıp gittikten sonra Muğire İbn Şu'be'ye şöyle der: "Ben biliyorum ki, O doğru söylüyor. Ama ben şunu hazmedemem: Benî Kusayy –Efendimiz'in kabilesi– dediler ki 'Mekke-i Mükerreme'de hicâbe (Kâbe'nin perdedarlığı ve anahtarlarını elinde bulundurma) bizde, nedve (Müslümanlıktan evvel Kureyş'in belli hususları müzakere için toplandığı yer) bizde, livâ (sancak) bizde, sikaye (Kâbe'yi ziyarete gelen hacıların sularını tedarik etme) bizde…' Hepsini kabul ettik ama bir de kalkar nübüvvet

bizde derlerse işte ben bunu çekemem."[397]

Muğire İbn Şu'be bunu Müslüman olduktan sonra anlatır. Bundan anlaşılmaktadır ki gösterilen reaksiyon, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şahsına karşı değildi. O'nun getirdiği mesaj ve davaya karşıydı. Efendimiz kırk yaşına kadar sıdk, emniyet ve iffet ile serfirâz olarak yaşamış bir zat olduğundan, âyetin sonundaki إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer davanızda sadık iseniz."* fezlekesi de gayet latif düşmektedir. Aslında O'nun, ondan sonraki misyonunu sürdürmek için kendini kabul ettireceği en mühim husus da sıdk ve emanetle serfiraz kılınmış olmasıydı.

Allah Resûlü, Cenab-ı Hak (celle celâluhu) tarafından kendilerine gönderilen bir peygamber olduğunu, elindekinin de Allah kelâmı olduğunu ve O'na uyduklarında, ebedî olan bir saadete mazhar olacaklarını haber veriyordu. Kur'ân-ı Kerim de O'nun sıdkını vurguluyor ve inanmayanlara şöyle buyuruyor: "Siz bugüne kadar O'nu sâdık tanıdınız. Şimdi bu husus, sıdkın temsilcisi işte o zatla ortaya konuyor.. ve sizin sâdık bildiğiniz o zat size çok hayati şeylerden bahsediyor. Siz ise aksini iddia ediyorsunuz. Mantıken birbirine zıt iki meselenin ikisinin de doğru olması mümkün değildir. Zıddeyn (iki zıt) içtima etmez. Bunlardan birinin butlanı zâhir olunca, diğeri sıdk olarak zuhur edecektir. O, "Ben sadıkım." diyor; siz de öyle diyordunuz ama şimdi O'nu tekzip ediyorsunuz; öyle ise Kur'ân-ı Kerim'in mislini getirin, sıdkınızı gösterin ve tenakuzdan kurtulun."

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي
وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

"Şayet bunu yapamazsanız ki, asla ve kat'a yapamayacaksınız. O zaman, tutuşturucu yakıtı, insanlar ve taşlar olan Cehennem'den sakının. Çünkü o, böyle kâfirler için hazırlanmıştır."

Burada bir hususa dikkatinizi çekmek isterim: İlm-i yakînin mesnetleri ve temel rükünleri vardır. Mesela bedihiyyât, ilmin önemli erkânındandır; yine aklî istidlal, ilmin hayatî rükünlerindendir. Bu arada pozitif gerçekler, aklî istidlal ile ilmin rükünleri arasında mütalâa edilir. Pozitivistler, ilmi sadece pozitif gerçeklere irca etmeleriyle ifrata sapmışlardır. Pozitivizm bizatihi müstakil bir ilim değildir. O önemli bir şeydir ama her şey değildir. Evet, his ve müşahede bizzat ilim değildir. Siz mikroskopla bir hücrenin mahiyet ve keyfiyetini görebilirsiniz. Hücrenin içindeki aminoasitlerin diziliş şeklini, DNA'nın hareket ve faaliyetlerini X ışını veya daha başka vasıtalarla

görebilirsiniz. Ancak bunlar mutlak mânâda kati ilim sayılmazlar. Burada onun kadar aklî istidlalin de büyük bir önemi vardır. Asıl ilim bunların yanında değişik yöntem ve kıstaslarla müşahedenin dışında daha üst katmanlarda elde edilmektedir. (Bu mevzuda derinlemesine bilgi edinmek isteyenler için Mustafa Sabri Bey'in, *Mevkıfü'l-akl ve'l-ilm ve'l-âlem* isimli eserinin ilim bahsi tavsiyeye şâyândır.) Evet bunlar, ilm-i yakîni elde etmek için başvuracağımız erkândır ve tecrübe de bunlardan biri sayılır.

Bunlardan başka, inkârı kâbil olmayan –dindeki adıyla– "mütevatir haber" denen husus da önemli bir bilgi kaynağıdır. Herhangi bir meseleyle alâkalı böyle bir icma ve ittifakla hasıl olan bilgi, verilen haber, hasıl olan malumat da yakîn ifade etmektedir. Mesela müşrikler, kırk yaşına kadar Peygamber Efendimiz'i (aleyhissalâtü vesselâm) çok iyi biliyorlardı. Biliyorlardı ki, O'nun o güne kadar, din adına farklı bir iddiada bulunmasına sebebiyet verecek, kendisinden bu tür hususları öğreneceği hiç kimseyle teması olmamıştı. Suriye'ye ticari sefer yapışlarında orada bir iki gün kalmıştı. Yirmi üç senede ceste ceste nâzil olan Kur'ân-ı Kerim'in o iki gün içinde öğrenilmesi mümkün değildi. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerim'de öyle konular mevcuttur ki, onların hiçbirini kütüb-ü salifede görmek mümkün değildir. Diğer bir iddia da, Kur'ân-ı Kerim'i Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ehl-i Kitap'tan bir kölenin talim ettiği şeklindedir ki –bu iddia şimdiki müsteşriklerin de serrişte ettiği bir husustur– Kur'ân-ı Kerim buna karşı:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ
الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ

"Biz onların, Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkında: 'Mutlaka ona öğreten bir insan vardır!' dediklerini pek iyi biliyoruz. Hakikatten uzaklaşarak tahminle kendisine yöneldikleri şahsın dili başka (a'cemî)dir, hâlbuki bu Kur'ân, açık bir Arapçadır."[398] beyan-ı sübhânisiyle meseleyi kesip atmaktadır. Aslında o köle, Arap da değildi, güzel, kusursuz Arapça konuşamıyordu. Aynı zamanda bir insan, kendi karihasıyla böyle şeyleri diyebilecek durumda ise, neden onunla kendisini ifade etmeyip de başkasına öğretsin ki?

Evet o zat, kusursuz Arapça konuşmasını bile bilmiyordu. Hâlbuki belâgat-ı Kur'âniye, cahiliye devrinin şairlerini, edip ve belâgat üstatlarını dize getirmişti. Kur'ân-ı Kerim bu hususu pek çok âyetiyle vurgular. Binaenaleyh O (sallallâhu aleyhi ve sellem), kırk yaşına kadar din ve diyanet adına ne bir müktesebat sahibi olmuş ne de

bu mevzuda bir iddiada bulunmuştu. Bulunmuş olsaydı daha sonraki dönemlerde bu iddiayı geliştirmiş ve sistemleştirmiş olduğu düşünülebilirdi. Fakat o güne kadar din-diyanet adına hiçbir şey konuşmamış olan Efendimiz birdenbire kırk yaşının başlarında en mütebahhir insanların dahi bilemeyeceği pek çok malumatla ortaya çıkıyordu. O güne kadar bir tek kelimesini söylemediği şeyleri insanlara anlatıyordu. Açık bir farklılıkla beşerî iffeti, nezaheti, emniyeti ve fetaneti müsellem bir zatın böyle sürpriz şekilde birdenbire mühim bir dava ile ortaya çıkması, bunu yaparken de hilâf-ı hâl beyanda bulunmaması ve söylediği şeylerin de vâkıa mutabık ve herkesin teslim edeceği şeyler olması.. dahası kütüb-ü sâlifeden dosdoğru haberler vermesi gayet bedihi olarak gösterir ki, O Zât (sallallâhu aleyhi ve sellem) söylediği şeyleri kendinden söylemiyor…

Sâniyen, her biri birer deha olan Hazreti Ebû Bekir ve Hazreti Ömer gibi kimselerin ve Huzur-u Risalet-penahiye geldiklerinde O'nun okuduğu âyetlerin ihtişamı karşısında büyülenen A'şâ, Hansâ gibi –Hassan İbn Sabit'in iki mısralık şiirinde sekiz yanlış bulan bir kadındır– şair ve ediplerin evlad u iyâllerini, mal u menallerini terk ederek Aleyhissalâtü vesselâm'ın yanlarında yerlerini almaları, aklen ve mantıken, Kur'ân-ı Kerim'de herkesi büyüleyen ve cezbeden bir câzibenin olduğunu gösterir. Bütün bunlardan başka, Allah Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân'la getirdiği esaslar ve prensipler, şahsî ve içtimaî hayatın bütün dertlerine derman olmuş ve o devirdeki anlayışın çok fevkinde içtimaî problemlere çözümler sunmuştur. Tecrübe ile sabittir ki, bir insan bu kabîlden küçük bir meselede dahi, pek çok tekrarat ile ele alıp tecrübe etmeden kati bir şey söyleyemez.

İşte bu da göstermektedir ki, binler defa tecrübe edilmiş gibi muhkem kaziyeler hâlinde ortaya konan Kur'ânî hakikatlerin Hazreti Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) gibi ümmi bir insanın dimağından çıkması mümkün değildir.

Sâlisen, –yine *İşârâtü'l-İ'câz*'da Üstad Bediüzzaman Hazretleri'nin de ifade ettiği gibi– bir zat düşünün ki, elinde bir kitap var ve bu kitap kendinden evvel gelmiş-geçmiş kitapların ittifaklı meselelerinde onlara omuz veriyor, ittihad ediyor. İhtilaflı meselelerinde de sulhkarâne aralarını buluyor. Tartışma mevzuu olan meselelerde tam bir hakemlik yapıyor. Evet, işte böyle bir durumda anlaşılır ve inanılır ki bu zata Allamü'l-guyûb olan Allah her şeyi öğretiyor ve o da böylece geçmişteki bütün bu kitapları derinliğine ariz ve amik biliyor.

Şimdi akla, aklın istidlâlât u bedihiyatına, tecrübeye dayalı bu delâille beraber, onların pek çoğunun bildiği fakat Efendimiz'in bilmesine ihtimal vermedikleri vakaları

Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara dosdoğru olarak haber vermesi, O Zât'ın hakkaniyeti adına öyle sağlam ve yakîn hasıl edecek hususlardır ki, O'nu kabul etmemeyi bir tarafa bırakın, bunlar karşısında tereddüde düşmek bile reybîlik sayılır. Öyleyse bunda şüphe bile olmamalıdır.

Aslında وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ âyetinde de böyle bir tehekküm ve istihza sezilmekte. Şöyle ki, 'reyb'e mahal olmadığını gördüğünüz hâlde gayr-i fitri bir şekilde tereddüde saparak komik duruma düşüyorsunuz. Zira Kur'ân-ı Kerim "buyurun, emsalini getirin" derken bütün bu bedihiyyatı, aklî istidlâlâtı, tecrübe yollarını nazara vererek onları hür ve serbest bırakıyor.. ve gayet açık olarak "hodri meydan" dercesine; "Buyurun, Kur'ân-ı Kerim'i tecrübe edin, Hazreti Muhammed'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) tecrübe edin, tekrar tekrar üzerinde durun ve onun emsalini getirmeye çalışın." diyor.

Bazılarının aklına şöyle bir istifham takılabilir: "Kur'ân-ı Kerim'le onlara meydan okunuyor ve 'O'nun gibi bir zattan (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu Kur'ân'ın bir mislini getirin' deniyor. Hazreti Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) mümtaz bir fıtrat, nadide ve nadire-i hilkat bir zat. Bu itibarla öyle bir dimağ ve öyle mükemmel bir ruh nerede bulalım ki Kur'ân-ı Kerim'in mislini getirtebilelim. Eğer biz de O'nun gibi üstün yaratılışlı, temiz, nezih, pırıl pırıl bir dimağ ve inkişaf etmiş bir ruh bulabilsek, ona teklif ederiz, o da yazar getirir."

Bu mülâhaza bir bakıma itiraz şeklinde olsa da; diğer yönüyle meseleyi teslimden başka bir şey değildir. Zira Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), onların iddia ettiği gibi kendisine isnat edilen Kur'ân-ı Kerim ve onun ihtiva ettiği hükümleri şahsen ortaya koyabilecek olsaydı bunları daha önceden de kendi namına söyleyebilirdi. Hâlbuki O, "Ben Allah'ın bir kuluyum ve mesaj da O'nundur." diyor ve mütevazıâne ilâhî mesajı tebliğ ediyordu. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) hiçbir zaman kendisini nazara verircesine davranmamış, sunduğu şeyleri kendi nefsine, kendi anlayışına isnat etmemiş, hep ciddi bir tevazu ve mahviyet örneği sergileyerek "Bütün bunlar Allah'tandır." buyurmuşlardır.

Öyleyse Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) tebliğ ettiği Kur'ân-ı Kerim'in ihtişamını kabul ettikten, azameti, celadeti ve haşmeti karşısında kendinizi inkıyada mecbur saydıktan ve şu anda içinde bulunduğunuz toplumda Kur'ân'ın bir benzerini getirebilecek herhangi bir ferdin bulunmadığına kanaat getirdikten sonra siz de teslim ediyorsunuz ki, Kur'ân, beşer takatini aşan bir harikadır.

Bu mevzuda hatıra gelebilecek bir iki hususu daha arz etmek istiyorum. Kur'ân-ı

Kerim, bir sürü edip ve beliğin söz sahibi olduğu bir devirde nâzil oldu. Siz bunu belki elli bin defa hatiplerden işittiniz, belki elli bin defa da kitaplarda gördünüz ve okudunuz. O devir, Hazreti Musa ve Hazreti İsa (alâ nebiyyinâ ve aleyhimesselâm) devirlerinde hükümfermâ olan bir kısım harikulâde şeylere mukabil belâgatın hükümfermâ olduğu bir devirdi. Başka hususlardan daha ziyade o dönemde fesâhat ve belâgat inkişaf etmişti. Hakikaten cahiliye devrine ait eserleri mütalâa ettiğimizde bunu açıktan açığa görürüz.

Ben şahsen İmriü'l-Kays'ın vefatı esnasında söylediği yanık, içten ve insan hissiyatı hesaba katılarak ifade edilmiş sözlerini okurken her zaman heyecanlanırım. Keza A'şâ'nın neşidelerine bakıldığında da hayran olmamak mümkün değildir. Lebid muhteşem ve dev bir şairdir, Kur'ân'ı tanıyınca ona teslim-i silah etmiştir. Hansâ, kardeşi Sahr hakkında o dillere destan mersiyesiyle hakikaten o günün üdebâsını ağlatmış ve parmak ısırtmıştır. Hassan İbn Sabit'in cahiliye devrine ait şiirleri de edebiyat ve belâgat açısından çok muhteşemdir.

İşte böyle edebiyatçıların bu derece saltanat sürdüğü ve o günün insanının fikrine, hayaline, ruhuna hâkim olduğu böyle bir devirde Kur'ân-ı Kerim'in edebi yönüyle meydana çıkması ve bunların hiçbirinden bir itirazın sâdır olmaması fevkalâde önemlidir. Daha sonraki devirlerde bir kısım kendini bilmezlerin cahilane itirazlarının ne önemi olabilir? Vâkıa o dönemde de Müseylime'nin bir iki tane erâcifi olmuştur ama onlar da insanı güldürecek mahiyettedir.[399]

Bundan anlaşılan şudur ki: Devr-i Risalet-penâhînin bütün edip ve beliğleri Kur'ân-ı Kerim'in bu noktadaki harikulâde keyfiyetini hep teslim etmişlerdir. Kaldı ki –dikkat edin– Kur'ân-ı Kerim, cahiliye devri şairlerinin kullandığı malzemeyi de hiçbir zaman kullanmamıştır. Bu yönüyle de baştan sona harikulâdedir.

Aynı zamanda Kur'ân, onların tarzınca şiir türü şeyler söylememiştir. Evet O, çok değişik ve bâkir bir terminolojiyle gelmişti ki mevzu ve muhtevasıyla da dikkatleri çekiyordu. Ele aldığı mevzuların şebâbeti, tarâveti, gençliği ve orijinalliğinin yanında O, farklı bir buud ve derinliğin sesi-soluğu olarak duyuluyor ve hissediliyordu. Konuları tamamen bâkirdi yani o güne kadar üzerinde durulmamış, işlenmemiş, öteler soluklu, kalb ve ruh edalı mevzuları ele alıyordu. Ne ki bunlarda da öyle bir tarâvet, bir halâvet, bir neşât, bir şetâret vardı ki duyanları büyülüyordu.

O gün cahiliye devrinin şairleri hep belli temaları işliyorlardı; bunlar da daha ziyade kadın, neşe, deve ve at türü şeylerdi. Tarafe'nin şiirlerine baktığımızda, meliklerin destanlaştırıldığını, harplerde mızrak atmanın ve kılıç darbelerinin tasvirlerini görürüz.

Bütün cahiliye şiirini tetkik ettiğimizde bu tür şeylerin dışında bir tek kelime söylemedikleri görülür. Bunlar çok güzel resmedilmiş olabilir ama böyle bir darlık içindedir. Herkes bu tür mevzulara vâkıf olduğundan, malzemeyi bu hususlarda rahat kullanmışlardır. Kur'ân-ı Kerim ise bunların hepsini bâtılı tasvir saymış ve insanlığın dünyevî-uhrevî problemlerini ve onların çarelerini dillendirmiştir. Evet, Kur'ân-ı Kerim, hayatî şeylerden bahsetmiş ve kullandığı kelimeler ve ortaya koyduğu düşünce sistemiyle tamamen farklı bir derinlik sergilemiştir. Bugün dildeki devrim ve insanın fikrî yapısının devamlı değişmesi karşısında nesiller, ortaya atılan mevzuları anlama hususunda çok zorluk çekiyor, hatta çok defa söylenenleri anlamıyor. Düşünce dünyası başka, bu düşünce dünyasını ifade eden terminoloji ise daha başka. Bir düşünün, o günün edibinin karşısına apayrı bir mevzu çıkıyor ve bütün o üdebâ ve büleğâ, işlenmemiş, yontulmamış, rötuşlanmamış yepyeni kelimelerle anlatılan bu terütaze mevzu karşısında dilini tutuyor, "Bunlar asla söylenemez!" diyor…

İkinci bir husus da şudur:

وَالشُّعَرَٓاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ۞
أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ۞
وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ

"Şairler var ya, bunların peşine ancak sapkınlarla çapkınlar düşer. Görmez misin onlar her biri bir vadide sözcüklerin, hayallerin peşinde dolaşır durur ve yapmayacakları şeyleri söylerler."[400] âyetlerinin de ifade ettiği gibi şairler umumiyet itibarıyla mübâlağalar, mücâzefeler, bir kısım hilâf-ı vâki beyanlar ve yalanlarla meseleyi şaşaalandırarak şiirlerine ihtişam katıyorlardı.

Bir meseleyi destanlaştırırken, devrimizin propagandistleri gibi, onu gerçeklerden çok uzaklaştırarak, daha ziyade şiirdeki hava, eda, ton gibi unsurlarla muhatapların ruhunda heyecan uyandırmayı esas alıyorlardı. Onun için de o devir şairinin sıdkla asla alâkası yoktu. Bundan dolayı da serbest hareket ediyorlardı. Hatta duygu ve düşüncelerini çok daha rahat ifade edebilmelerinin arkasında bunun olduğu da söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerim ise beyan ettiği her hususla alâkalı söyleyeceğini vâkıa mutabakat içinde söylüyordu. Onda mübâlağa ve mücâzefe yoktu. Böylesine disiplinli ve bağlayıcı kayıtlar içinde edebî ihtişamını muhafaza etme Kur'ân-ı Kerim'e has bir keyfiyettir.

Onun için edipler, Lebid ve Hassan İbn Sabit gibi kimselerin şiirlerine baktıkları zaman cahiliye devrine ait olanların daha parlak, İslâm devrine ait olanların daha sönük olduğunu görürler. Zira cahiliye devrinde onlar gayet rahat malzeme kullanma imkânına sahip bulunuyorlardı. Hassan, hiçbir zaman cahiliye devrindeki kadar muhteşem şiir söyleyememişti. Lebid ise buna hiç cesaret edememişti. Vâkıa o, مَا كُنْتُ لِأَقُولَ شِعْرًا بَعْدَ أَنْ عَلَّمَنِيَ اللّٰهُ الْبَقَرَةَ وَاٰلَ عِمْرَانَ *"Allah, bana Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini öğrettikten sonra ben şiir söylemeye haya ederim."* demiştir.[401] Ne var ki ortada bir realite de vardır. Zira eğer şiir yazsaydı katiyen cahiliye devrindeki limite ulaştıramayacaktı. Bu itibarladır ki, cahiliye devri şairleri, bir bakıma ifadelerinde çok rahat olmalarına mukabil Kur'ân-ı Kerim; yalan, doğru, mücâzefe, mübâlağa yollarından sadece doğru yolunu seçmiş ve böylece her şeyi vâkıa mutabakata bağlamıştı. Mü'min artık mübalağa ve mücâzefede bulunamazdı. Bütün bunlarla beraber Kur'ân ihtişamından hiçbir şey kaybetmemişti. Şairler de bunu görüyorlardı.

Sâlisen; Kur'ân-ı Kerim, emir-nehiy, va'd-vaîd, Cennet-Cehennem, tevhid-i rubûbiyet ve tevhid-i ulûhiyete ait hakikatler gibi belli sabit hakikatleri işliyordu. Binaenaleyh bu tür meselelerin gerektirdiği ciddiyete münasip düşmeyen ifadeler Kur'ân-ı Kerim'de bulunmayacaktı. Zira bu türlü mevzular ciddiyet ister, net anlaşılmak ister, olumsuz te'villere kapalı olmak ister. Yerinde konunun maddelere ayrılmasını, tasnife, tertibe tabi tutulmasını ister. İşte Kur'ân-ı Kerim de bunu yapmıştır. Meselâ miras hukuku, ukûbat (ceza hukuku) bahisleri ve bazı içtimaî meseleler ifadede netlik ve ciddiyet ister. Kur'ân, bu hususları belli bir ciddiyet çerçevesinde ele alıp bu hassasiyeti muhafaza etmekle beraber edebî ihtişamıyla da hep göz kamaştırıcı olmuştur.

Râbian; en edebî eserlerin dahi bütünü aynı belâğat seviyesine çıkamayabilir. Mesela bu bir şiir ise, bazen sadece birkaç mısrada bir ihtişam müşahede edilir. Bizim felaketli günlerimizin şairi, aruzu çok rahat kullanan, nesir gibi şiir yazan M. Akif'i dahi bu nazarla ele aldığımızda bazen hiçbir edebî değeri olmayan sözler söyler ki, Necip Fazıl'ın onun bu yönlerini ele aldığı bir konferansında şöyle dediğini hatırlıyorum: "Mehmet Akif'in şiir yönü sıfırdır. O, devlere mahsus büyük bir davayı serçe gibi cılız kanatlarıyla üzerine aldı ve damların seviyesine dahi yükselemedi." M. Akif'in her yerde böyle olduğuna iştirak etmiyorum. Ne var ki böyle olduğu şiirler de az değildir. Aslında o, bütün şiir gücünü kullanmasına rağmen, hatta Mısır'da kaldığı zaman yazdığı şiirleri daha sonra değiştirme lüzumu duymasına ve sönük gördüğü mısraları daha

muhteşem mısralarla değiştirmiş olmasına rağmen yine de edebî bir zevkle ele alındığında her mısraında ona yakışan ihtişamı, o parlaklığı görmek mümkün değildir.

Bu husus, cahiliye devri şairleri için de, diğer bütün şairler için de geçerlidir. Buna mukabil, Kur'ân-ı Kerim'in başından sonuna kadar neresine nazar edersek edelim, her kelimesinin siyakıyla-sibakıyla münasebetinde, cezâlet-i beyan itibarıyla lafızlarının birbirine omuz vermesinde, konuları ifade ederken seçilen kelimelerde ve iç musiki adına kelimelerin çıkardığı ses tonu, hava ve edada hep bir ihtişam müşahede eder, bir tesirle heyecanlanır ve âdeta büyüleniriz. Buna mukabil en büyük edipler dahi, bütün edebî güçlerini ortaya koydukları en önemli şaheserlerinin bile ancak bazı bölümlerinde ciddi bir şey ortaya koyabilmektedirler; en dev şairlerin yazdıkları şiirlerin bütün mısralarında aynı ihtişamın korunamadığı bir gerçektir. Hiçbir şeyle kâbil-i kıyas olmayan Kur'ân-ı Kerim'in ise bu mevzuda eşi-menendi yoktur ve daima o muhteşem ifade keyfiyetini muhafaza etmiştir.

Hâmisen; her şair, şiirin bir tarafını tutmuştur. Mesela kimisi lirik tarafı, kimisi hamaset tarafını ve kimisi de millî meseleleri dile getirme tarafını tutmuştur. Cahiliye devrinde de bu böyleydi; mesela İmriü'l-Kays'ın işlediği mevzular kadındır, neş'edir ve attır; A'şâ'nın işlediği mevzular daha ziyade neş'e, keyif ve içkidir; içkiye müptela bir adamdır. Züheyr İbn Ebî Sülmâ'nın işlediği mevzular pek çoğu itibarıyla tergibdir, recadır. Nâbiğa'nın şiirlerinde ise korku imajı, bedbinlik ve karamsarlık hâkimdir. Bunların her biri, mevzu olarak ele aldığı sahada söz sahibi birer otorite olarak görülmüşlerdir ama sahalarının dışına çıktıklarında sönük birer muma dönmüşlerdir.

Kanaatim şu ki, cahiliyenin bu dev şairleri Devr-i Risalet-penahiyi idrâk edip Kur'ân güneşinin doğuşuna muttali olsalardı şiir anlayışlarında –yenilerin diliyle– ciddi bir reforma gideceklerdi; tabi, Kur'ân devrindeki şiirleri çok sönük, cahiliye devrindekileri ise daha parlak görünecekti. Bunlar şiirde takip ettikleri sistemi değiştirselerdi de yine bir sönüklük müşâhade edilecekti. Kur'ân-ı Kerim ise –dikkat buyurun– en cüzî bir yaratılış hakikatinden en küllî rubûbiyet ve ulûhiyet hakikatine kadar bütün mesâili ele alıp işlemiş ve mu'ciz bir beyan sergilemiştir.

Kur'ân وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *"Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, açık, net bir kitapta bulunmasın."*[402] ferman-ı sübhânisi işaretiyle çevçevelediği bütün rubûbiyet, ulûhiyet, ubûdiyet hususlarını, mülk ve melekût âlemlerinin sırlarını en ince teferruatına kadar ele alıp işlemiş ve her konuda ulaşılmazlığını göstermiştir. Bu kadar ayrı ayrı mevzuların, bu kadar kısa zaman içinde en bâkir kelimelerle ve değişik

terminolojik bir üslupla işlenmiş hakikatler olarak bir ümmî tarafından ortaya konabilmesi, cahiliye edip ve beliğlerinin nazarında ihtimal dâhilinde bile görülmeyecek bir mevzu olduğundan, önyargısız gelip dinleyen, ona kulak veren herkes ister istemez teslim olma lüzumunu duymuştu.

İleride, Kur'ân-ı Kerim'in kullandığı beliğ üslubu belli bir tasnif çerçevesinde arz etme imkânı bulmayı ümit ederim.

***

İşte Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), kulluğu içinde nübüvvete ait o muallâ mevkide durup Cenab-ı Hakk'ın kendisini serfirâz kıldığı o yüksek şâhikadan bütün insanlara: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ *"Ey insanlar, Rabbinize kulluk edin!"* diye seslenerek onları Hakk'a ubûdiyete davet ediyor ve kulak verip dikkat kesilen muhataplara nübüvvetini, Kur'ân-ı Kerim'in kelâm-ı ilâhî olduğunu ve hakkaniyetini anlatıyor. Bunları anlatırken de bütün gücüyle onların dikkatlerini Kur'ân-ı Kerim'e çekiyor. "Dikkat edin!" diyor, "Eğer varlığı ve meydana gelişini.. eğer psikoloji ve sosyolojinin prensiplerini.. ve eğer abd–Mâbud ilişkisini, halk-Hâlık-mahlûk münasebetini biliyorsanız Kur'ân-ı Kerim'e dikkat ediniz. Bunu yapabildiğiniz takdirde katiyen anlayacaksınız ki bu Kur'ân katiyen bir beşerin eseri olamaz. Zira o, konu edindiği her şeyi fevkalade bir sebep-müsebbep insicamı ve uyumu içinde anlatıyor. Evet o, varlığın meydana gelmesini, illet-malûl münasebeti içinde ifade ediyor. Vücud-u eşyanın verâsındaki hikmet ve hakiki illeti gösteriyor ve her hâdisenin arkasındaki sebepleri yaratan Müsebbibü'l-esbab'a nazarları çeviriyor.

O, kendi üslubuyla derinlemesine ilm-i nefsi ele alıyor –Frenkçe adıyla psikoloji– kâinatla münasebetinde insanın duyduğu ve düşündüğü şeyleri şerh ediyor ki, insanlık onca çabasına rağmen onun işaretlediği ufka ulaşamamıştır. Yaratıldığı günden bugüne gelişen insan düşüncesinin, psikolojiye dair ortaya koyduğu ürünleri ve bu mevzudaki Kur'ânî disiplinleri ele alınız, inceleyiniz siz de o yüksek farkı göreceksiniz. Vâkıa, bu mevzuda şunu da hemen ifade etmekte yarar var: Kur'ân'ın ilm-i nefsle alâkalı tespitlerini ele alan doyurucu bir eserin mevcudiyetinden bahsetmek henüz mümkün değil, o hususta müstakillen yazılmış bir tefsir bilmiyorum. Ancak bu mevzuun da ariz ve amik ele alınması lazımdır. Dilerim bir gün bunu yapacaklar da çıkar!

Aslında Kur'ân-ı Kerim'in bir konuyu ele alışına ilm-i nefs açısından bakıldığında basiret sahibi herkes, hâlet-i ruhiyesiyle kendini Kur'ân'ın âyetleri içinde hisseder. Yüz ekşitmeleri, göz kırpışları, bazen tatlı gamzeleri, bazen reveransları, bazen tavrı, edası,

bazen ses tonuyla kendini hep onun içinde görür. Evet, ilm-i nefisten behreniz varsa, Kur'ân-ı Kerim'in içine daldığınız zaman –tabi tam teveccühle olursa– insanın derinlemesine şerh edildiğini görür ve ürperirsiniz. Keza içtimaiyat ilmiyle (sosyoloji) meşgul olduğunuzda, bütün beşerî çalkalanmalar ve bu çalkalanmalardaki âmiller karşısında çaresizlik yaşamanıza karşılık Kur'ân-ı Kerim'in içinde o herc ü mercin çözüm tekliflerini duyacak, hissedecek ve hayranlıkla köpüreceksiniz. Evet, bütün beşerî olumsuzlukların gürültüsünü, çareleriyle beraber onun muhtevasında duyacak ve rahat bir nefes alacaksınız. Sosyoloji ilmi, geçen asırlarla beraber gelişmiş olmasına, yüzlerce ilim adamının terini alnında taşımasına rağmen Kur'ân-ı Kerim'in ulaştığı zirveye ulaşmış değildir, ulaşmasına da imkân yoktur. Bu açıdan eğer biraz içtimaiyyattan haberiniz varsa siz de Kur'ân-ı Kerim'in beşer mahsulü olduğu fikrini reddedecek ve "Bu bir Allah kelâmıdır." diyeceksiniz.

İşte Kur'ân, فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ fermanıyla bu muhtevalı kitabın zenginliğine dikkati çekiyor ve diyor ki, buyurun böyle bir kitabı getirin. Hatta onun sûreleri gibi bir tek sûre getirin. Hususiyle de bir ümmîden bunu getirin. Ümmîden getirmekten de vazgeçip مِثْلِهِ'deki zamiri Peygamberimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) irca etmeyelim de şöyle diyelim: Siz kimden olursa olsun, ulemadan, edip ve beliğlerden müteşekkil bir heyetin gayretiyle bunu getirin. Ne ki bu mutlaka Kur'ân-ı Kerim'in muhtevasını hâvî bulunmalıdır. Yani onun ifade ettiği şeyleri aynı eda ve aynı derinlikte ifade etmelidir. Bunu arz ederken hayatı ve vücud-u eşyayı yani varoluşu ve eşyanın varoluşundaki illet-malûl tenâsübünü, içtimaiyyat ilmini, ilm-i nefsi, ahkâmı ve Hâlık-mahlûk münasebetleri hususatını ihtiva eden bir kitap olsun. Böyle bir kitap getiremeyeceğinize göre gelin inkıyat edin ve Kur'ân-ı Kerim'e teslim olun.

Bundan başka Kur'ân-ı Kerim bu meselede tahaddîde bulunurken farklı iki mucize de izhar etmiştir.

Bunlardan biri, وَلَنْ تَفْعَلُوا *"Asla yapamayacaksınız."* ifadesi ile izhar buyrulan mucizedir ki, hiçbir zaman böyle bir şeyin gerçekleşmeyeceğini beyan buyurmuş ve buyurduğu gibi de olmuştur. Evet, Devr-i Risalet-penâhîden asrımıza kadar gelen bütün edip ve beliğler dostluk şevkiyle ya da düşmanlık duygusu ve nefretiyle bu mevzuda çırpınıp durmuşlar, hatta iktibaslar yapıp pek çok eserler meydana getirmişlerdir ama ne dostun şevk u iştiyakı ne de düşmanın bu mevzudaki muaraza arzusu Kur'ân-ı Kerim'in benzeri bir kitabın meydana gelmesine yetmemiştir. Bu itibarla burada hemen

“cümle-i mu’teriza” (günümüz ifadesiyle ara söz) olarak araya sıkıştırılmış bulunan وَلَنْ تَفْعَلُوا sözünün ifade ettiği mucizeyle karşılaşmaktayız.

İkincisi, Kur’ân-ı Kerim, ileride tafsilen arz edileceği vechile, kevnî, ledünnî, enfüsî mucizelerinin yanında وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ *“Onun yakıtı, çırası insanlar ve taşlardır.”* demek suretiyle ayrı bir mucizeye daha dikkat çekmiştir. –Allahu a’lem– buradaki mucize, taşları dahi yakacak veya taşların yakıt olarak kullanılacağı bir ateşten bahsedilmesidir. Esasen cahiliye devrinde taşın yanması, demir madenlerinin şiddetli ateşlerde eritilmesi belki düşünülebilirdi ama, taşın doğrudan doğruya kendisinin vakûd-yakıcı olma meselesi düşünülemezdi. Biz bunu ancak bu çağda anlayabiliyoruz. Şöyle ki hararet bir seviyeye yükseldikten sonra taş yanma keyfiyetini kaybeder, artık yakıcı bir hâl alır. Yani doğrudan doğruya taş, yakacak hâle gelir.

Diğer bir yönüyle de, kelimenin başındaki harf-i tarifin ahd için olduğu düşünülürse, son zamanlarda zuhur eden kömür ve kükürt gibi belli taşlara işaret de olabilir. İster kükürt, ister kömür, tutuşturucu, yakıcı vazifesi görmedeki malumiyetiyle Kur’ân-ı Mu’cizü’l-Beyan’ın mucizelerindendir.

Kur’ân’ın kendi ruhu içinde, nazmının inşası, lafızlarının tenâsübü ve o fevkalâde tasvir gücü, açık-kapalı –sahabenin engin anlayışı mahfuz– ilk defa Abdülkâhir Cürcânî, kısmen merhum Sekkâkî, biraz daha derince, onlardan sonra gelen Zemahşerî gibi zatlar tarafından dillendirilmiştir. Bu arada önemli bir dil de Üstad Bediüzzaman Hazretleri olmuştur. Merhum Seyyid Kutup’un tasvir üzerindeki cehdi de oldukça önemlidir. Kur’ân’ın tefsiri içinde behemehal bu meselenin de ele alınması çok önemlidir. Arapça bilmeyen kimseler ilk plânda belki bu zemzeme-i Kur’ân’ı, bu demdeme-i beyanı pek hissetmezler ama üzerinde duruldukça onlar da bir şeyler anlayacaklardır. Bu itibarla da bu, mutlaka âli bir heyet tarafından gerçekleştirilmelidir. Fakir, *İşârâtü’l-İ’câz’*da üzerinde ısrarla durulan şu hususları da önemli görüyorum:

1. Ele alınan her mevzuun, her maktaın bir yönüyle Kur’ân-ı Kerim’in bütünüyle ve hususiyle de o sûreyle münasebeti,

2. Cümlelerin veya âyetlerin birbiriyle münasebeti,

3. Bizim “kuyûdun fevâidi” diyerek ele aldığımız hususların yerli yerine vaz’ edilmiş yani her kelimenin o yerin iktizasına göre getirilip konmuş olması...

Bu hususlara mutlaka dikkat edilmelidir. Bir iki sûre bu tarzda tahlil edilse Kur’ân’ın nasıl bir mucize olduğu hemen anlaşılır ve bu yüce kitabın tamamı hakkında bir kanaate

sahip olunabilir.

***

Geriye dönecek olursak وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا âyetinde ele alınan mevzuun daha evvelki mevzularla sıkı bir münasebeti görülür.

Şöyle ki, sûrede öncelikle Kur'ân-ı Kerim'i medihle söze başlanıyor: الٓمٓ ۝ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ *"İşte Kitap! Şüphe yoktur onda."* Sonra da هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Hidayet rehberidir müttakilere."* geliyor. Sûre-i Bakara'nın başından buraya kadar olan âyetler arasında ciddi bir alâka göze çarpıyor. Daha sûrenin başında, muhteva, iç enginlik ve farklı üslubuyla Kur'ân-ı Kerim'in sair ifadelere, hutbelere, süslü beyanlara meydan okuduğu görülüyor. Tabi bu, bakış zaviyesini belirlemiş olanlara göre bir duyuş. Aksine ona sathî bakanlar için tereddüt ve şüphe kaçınılmazdır. Ancak dikkatli bakan ve bütüncül bir nazarla meseleleri ele alan kimselerdir ki onu mahz-ı hidayet kaynağı olarak görürler. Bu itibarla o daha söze başlarken, reyb içinde olan mütereddit kimselere, kâfir, münafık ve mü'minlere, her birinin bakış açısı itibarıyla ima ve işarette bulunur.

Diğer bir husus da, daha başlangıçta Cenab-ı Hakk'ın, insanları imana ve ibadete çağırmasıdır. Tabir-i diğerle tevhid-i ulûhiyete, tevhid-i rubûbiyete davetidir. Birbirinden ayrılmayan, birbirinin lazımı olan hususları vurgulamanın zımnında, iman esaslarından biri olan nübüvvete de bir işaret söz konusudur. Mezkûr hususlar sabit olup da nübüvvetin olmaması düşünülemez. Ayrıca evvelki âyetlerde abd-Mâbud münasebetinin, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا âyetinde de ümmet-nübüvvet münasebetinin anlatıldığı söylenebilir. Demek oluyor ki ilk makta' sayılan sûrenin başından son makta'da ifade edilen hakikatlere kadar her kelime ve cümle fevkalâde bir münasebet içindedir.

Âyette cümlelerin birbiriyle münasebeti de gayet açıktır. Şöyle ki mesela وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا bir cümledir. فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ maksadı anlatan ayrı bir cümle. Ama bunlar birbiriyle münasebeti açısından tek bir cümle gibidirler.

Mesela Kur'ân diyor ki: *"Sizi ve sizden evvelkileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz."* Buna mukabil, "Kabul ettik, Rabbimiz Allah'tır ama nasıl ibadet edeceğiz?" mukadder sualine cevap olarak Kur'ân daha başta İslâmî esasları zikrederek sualin

cevabının o ilâhî program içinde olduğunu vurguluyor. Ardından, “Bu kitabın Allah’tan geldiğini nereden bileceğiz?” sorusuna cevap olarak, “Onun benzerinin getirilememesi size yetmiyor mu?” deniyor. Evet, bu Kur’ân öyle bir kitap ki, bir yönüyle bizim maslahatımızı yani bütün beşerî maslahatları gösteriyor, diğer yönüyle de kendi kendine hüccet oluyor; evet o, hücceti de, delilleri de içinde bir kitab-ı muciz-beyandır.

Bir diğer münasebet de şudur: Çeşitli dönemlerde imanın rükünleri içinde insanların en çok şüphe ettikleri, Allah’ın indirdiği kitaplar ve peygamberlik müessesesi olmuştur. Bu açıdan her iki yerde de bu konu “reyb” kelimesiyle ele alınmıştır. Kuran ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ *“İşte Kitap! Şüphe yoktur onda.”* diyor. Demek kalblerde, dimağlarda sathilikten ötürü bir tereddüt var ki, o içinde hiçbir şüphe olmadığı hakikatine dikkatleri çekerek bu reybîliği reddediyor. وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا *“Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ân hakkında şüpheniz varsa...”* âyetinde ise o, muhataplarından, onun Allah kelâmı olduğunda herhangi bir şüpheleri varsa, samimi davranıp önyargılarından sıyrılmalarını ve kendi kendine hüccet olabilecek o beyana insaf nazarıyla bakmalarını istiyor.

“Pekâlâ, Kur’ân-ı Kerim’in semavî ve Allah kelâmı olduğunu nasıl anlayacağız?” şeklinde akla gelebilecek bir soruya da Kur’ân’ın cevabı şudur: فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ *“Haydi, onun benzeri bir sûre de siz getirin.”*

Aslında Kur’ân’a nazire olabilecek bir şeyi getirip ortaya koyma da öyle hemen olacak iş değildir. Malum, hazır bir şey olacak ki getiresiniz. Öyleyse burada tayyedilmiş (zikredilmemiş) hususlar vardır ve onların nazara alınması fevkalâde önemlidir.

Evet, Kur’ân, ince bir ifade tarzıyla melzumu zikr ve lazımı murad etmiştir. *İşârâtü’l-İ’câz*’da da ifade edildiği gibi[403] sanki onlara, “Tekellüfe sapmadan önce tahkikat yapın; misil, mesîl, misal bunlar üzerinde durun, bir şey bir şeye ne zaman benzer? Benziyor dediğimiz şey hakikaten benziyor mu? Bu konuda mukayese yapmayı ihmal etmeyin, sonra bütün gücünüzle çalışın; semere-i sa’yinizi ortaya koyun; bütün bunları müteakip de uydurduğunuz şeyleri test edin ki, şunu niye yapmadık demeyesiniz.” denmektedir. Evet bunlar o cümlede melhuzdur, zira فَأْتُوا emriyle getirilmesi istenen şey, hemen elinizi uzattığınızda alıp getireceğiniz hazır bir şey değildir. Kur’ân مِنْ مِثْلِهِ

sözüyle açıktan açığa bu kıyasa, misile, mesîle, misale dikkat çekiyor ve onlara âdeta şöyle diyor: "Evvela düşünün-taşının, ölçün-biçin ve yapacağınızı öyle yapın. Aksine, gelişi güzel Müseylimetü'l-Kezzâb gibi ortaya bir laf atıverirsiniz ve Kur'ân'a benzedi zannedersiniz de bununla sadece kendinizi gülünç duruma düşürmüş olursunuz.

Bu reybî, şüpheci taifenin aklına gelebilir ki; "Biz bunu yapamıyoruz ama belki geçmiş insanlar arasında ya da hâl-i hazırda bizim bilmediğimiz kimseler içinde bizden daha zeki dimağlar, daha mükemmel karihaların Kur'ân'a nazire yapıp onun misli bir eser ortaya koymaları mümkün olabilir. Binaenaleyh biz bu tahaddîye, bu meydan okumaya karşı Kur'ân'ın benzerini getiremiyor olabiliriz, ne var ki birileri çıkıp bu işi yapabilir."

Buna cevaben deniyor ki: وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ Allah'tan gayrı bütün şahitlerinizi, geçmişte ve gelecekte beliğ hutbeleriyle arz-ı dîdâr eden bütün ediplerinizi, beliğlerinizi de çağırın; ister geçmişten, kitaplarıyla, divanlarıyla eskiler, daha eskiler ve Muallaka şairleri gibi söz erbabını, isterse hâl-i hazırda bulunan ve sizin şu yenik ve perişan durumunuza muttali olanları ve sizi söz cambazlıklarıyla iğfal edenleri de yanınıza alınız ve Kur'ân'ın nazîrini getiriniz.

Burada aynı zamanda şuna da bir ima'nın var olduğu görülüyor: Allah (celle celâluhu) Hazreti Muhammed'in eline, nübüvvetini ispat etmesi için bir tasdik alâmeti olarak mu'cizü'l-beyan bir kitap veriyor. Onunla hem murad-ı sübhânisini beyan ediyor hem de O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) has bir elçi olduğunu ispat ediyor. Siz ise bu meselede tereddüt içindesiniz. Eğer onun doğru olmadığını iddia ediyorsanız mislini getiriniz. Onu getireceğiniz âna kadar size susmak düşer. Muhal-farz mislini getirirseniz o sukût edecek, meydan size kalacak ve siz ispat edilmiş bir dava ile ortaya çıkmış olacaksınız. Ne var ki, onu katiyen getiremeyeceksiniz. وَلَنْ تَفْعَلُوا ifadesi bunu ifade etmektedir.

Acaba getirebilme imkânı hiç yok muydu? Hayır, geçmişte kimse getiremediği gibi, gelecekte de kimse getiremeyecektir; getiremeyecek zira, Asr-ı Saadet'te hükümfermâ olan şey daha ziyade edebiyattı, belâgattı. Sıklıkla üzerinde durulduğu gibi, Musa (aleyhisselâm) devrinde hükümfermâ olan sihirdi; İsa (aleyhisselâm) devrinde tıp, Devr-i Risalet-penâhîde ise daha ziyade şairlerin büyüleyici beyanlarıydı. O dönemde bazen bir söz, insanları birbirine düşürüyor, bir başka söz de sulha vesile olabiliyordu. Binaenaleyh söz sultanlığının yaşandığı bir devirde Kur'ân-ı Kerim'in o büyüleyici beyanına karşı sehere-i şuarâ (büyüleyici şairler) secde ettiklerine göre ileride de hiç

kimse onun benzerini getiremeyecek demektir. Onun için فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا ifadesinin ardından gelen وَلَنْ تَفْعَلُوا beyanıyla, gerek Asr-ı Saadet'te gerekse daha sonraki devirlerde Kur'ân-ı Kerim'e eş, menend bir eser ortaya konamadığı gibi gelecekte de bunun söz konusu olamayacağı anlatılmıştır.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا - وَلَنْ تَفْعَلُوا - فَاتَّقُوا النَّارَ ibaresindeki cümle-i mu'teriza (ara söz), "Bir dakika!" deyip birkaç mucizeye dikkatlerimizi çekmiş oluyor:

Birincisi, وَلَنْ تَفْعَلُوا kâfi bir mucize-i Kur'ân'ı anlatıyor ki, kıyamete kadar kimse Kur'ân'ın mislini getiremeyecektir, bugüne kadar getiremedikleri gibi. Devr-i Risalet-penâhîde belki bu işe daha az teşebbüs olmuştur. Çünkü onlar erbab-ı lisan idi, dilden anlıyorlardı ve böyle bir şeye teşebbüs cüretini gösteremiyorlardı. Daha sonraki devirlerde mesela Mütenebbî, Maarrî, Gulam Ahmed ve daha başkaları küstahlıklarını izhar etme yolunda böyle bir teşebbüste bulunmuşlardı. Aslında bunlar Kur'ân'ın iç derinlik, fesâhat ve belâgatına tam muttali değildiler. Kendi şiir vadilerinde birer şair veya kâhin idiler. Onun için Devr-i Saadet'teki aczi göremiyerek bir olmazın peşine takılmışlardı. Aslında onlar da neticede bunu başaramayacaklarını anlamışlardı.

İkincisi, Kur'ân-ı Kerim meydan okuyunca bunların izzetleri, haysiyetleri rencide oluyor, "yapamazsınız" deyince de gururları kırılıyordu. Hâlbuki o devirde burnu bulutlarda gezen o çok mağrur edip ve şairler böyle bir şeyi çok rahat sindiremezlerdi. Bu itibarla Kur'ân'ın bu tarz ifadesi onları fevkalâde bir gayzla, nefretle, kinle Kur'ân-ı Kerim'e karşı mübarezeye zorluyordu. İşte böyle kuvvetli bir saik altında pek çok kitabın yazılması, nice muaraza örneğinin ortaya dökülmesi gerekirdi. Hâlbuki şu âna kadar dost ve düşmanın kitaplarında bu mevzuyla alâkalı bir şeye şahit olamıyoruz. Ayrıca arz edildiği üzere, bu iş o gün mümkün olmadığı gibi bugün ve istikbalde de olmayacak demektir. Evet, ilk dönemde olmadığına göre daha sonraki devirlerde de olmayacağı açıktır.

Burada bir hususa daha dikkatinizi rica edeceğim. Bir kısım edipler, daha sonra Arap dili üzerindeki oyunlarıyla kısmen dili Kur'ân'dan uzaklaştırdılar. Onlar bununla iyi bir şey yaptıklarını sanıyorlardı. Aslında Kur'ân dili, Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) beyanı ve sahabe anlayışı, her şeyin doğru anlaşılmasında çok önemliydi. Binaenaleyh aslında fikren, hayalen o devre gidip Kur'ân'ı nüzul atmosferinde duymak

çok önemliydi. Hazreti Üstad birkaç yerde: سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Gökte ve yerdekiler O'nu (celle celâluhu) tesbih etti/ediyor."*[404] *dediğimde, "Ben, bu âyetin belâgat acaba neresinde diye düşündüm?"* diyor ve başka bir yerde *"o seyyah düşündü"* diyor. Sonra; "سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *âyetindeki belâgat-ı mâneviyeyi zevk etmek istersen, kendini nur-u Kur'ân'dan evvel o asr-ı cahiliyette, o sahrâ-yı bedeviyette farz et ki, her şey zulmet-i cehil ve gaflet altında, tam bir perde-i cumûd-u tabiata sarılmış olduğu anda Kur'ân'ın lisan-ı mânevisinden* سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ *gibi âyetleri işit, bak; nasıl ki, o ölmüş veya yatmış olan mevcudat-ı âlem,* سَبَّحَ – تُسَبِّحُ *sadasıyla, işitenlerin zihninde diriliyor, hüşyar hâle geliyor ve kıyam edip zikrediyorlar."*[405] diyor.

Bundan anlaşılıyor ki, Kur'ân-ı Kerim'in üslubundaki enginliği ve ihtişamı görebilmek için mutlaka ve doğrudan doğruya cahiliye devri ve bedevilik dönemindeki insanların yavaş yavaş zulmeti terk edip nura gelişleri ve vahşetten sıyrılıp Kur'ân'ın getirdiği medeniyet anlayışına intikal edişleri nazar-ı itibara alınmalıdır ki o derinlik tam hissedilebilsin. Böyle bir anlayış içinde bakmayıp da şu bozuk düzen devrin şartları ve hâdiseleri zaviyesinden o mu'ciz beyan ele alınacak olursa tam ve hakkıyla zevk edilemez.

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ *"Çırası ve yakıtı insanlar ve taşlar olan, kâfirler için hazırlanmış o ateşten sakının."* beyanının da diğerleriyle münasebeti var. Zira yukarıdaki âyetle muhataplara şu denmiş oluyor: "Kur'ân'ın menendini, eşini getiremediniz, âciz kaldınız. Öyle ise o bir mucizedir, size de bunu kabul etmek düşer." Bunun mukabilinde onlardan gelebilecek "Onu kabul etmenin gereği nedir, ne yapmalıyız?" mukadder sualinin cevabı, "Emirlere imtisal ve nehiylerden içtinap edeceksiniz. Takvanın asıl mânâsı da işte budur. Daire-i takvaya girerek Allah'a sığınmak ve size bahşettiği imkânları iyi değerlendirip dünya ve ukba saadetini elde etmeye çalışmak. Aksine, nazîrini getiremediğiniz hâlde hâlâ bu mucize-i bâhireye karşı gözünüzü kaparsanız o zaman "hutame"ye (Cehennem) "hatap" (odun) olursunuz. Sakının çırası, yakıtı insanlar ve taşlar olan Cehennem'den..." şeklinde olur.

Burada mücmel olarak hesap yani imanın rükünlerinden bir diğeri olan ahiret de anlatılmış oluyor. Cehennem'e mukabil Cennet ise, mü'minleri tebşir sadedinde bir

sonraki âyette ele alınmaktadır.

Aynı zamanda bu makam, bir sonraki âyette gelecek “tergib”e mukabil bir “terhib” makamıdır. Böylesine tesirli bir terhib ancak yakıtı insanlar ve taşlar olan bir Cehennem tasviriyle yapılabilirdi. Evet, o öyle müthiş bir ateş ki, çırası taşlar ve insanlar. Bu tasvir çok müthiş ve ürperticidir. Zira ağaçları, otu-kökü ve kömürü tutuşturmak için bir kibrit, bir parça gaz ve birkaç çıra yetebilir. Cehennem ateşinin şiddetine bakın ki onu tutuşturmak için gaz, kibrit ve çıra yerine insanlar ve taşlar kullanılıyor. Artık varın gerisini siz düşünün. Bu tehvîl (gönüllere ürperti salma) makamında hem de mübalağasız meselenin böyle belîgâne ele alınması hakikaten onun çok faik bir beyan ve üstün bir ifade tarzı olduğunu gösteriyor.

أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ *“Kâfirler için hazırlanmıştır.”* âyeti bize şunu da anlatır: Dünyada musibetler umumileştiğinde, o musibet bir parça olsun hafifler. Cehennem’de ve Cehennem azabında ise böyle bir hafifleme söz konusu değildir. Ahirette ilâhî kudret daha önde, hikmet ise ona göre bir bakıma daha geridedir ve esbap perdesi aradan kalkmıştır. Orada bütünüyle hakka’l-yakîn zirvesinde daire-i akaid hükümfermâdır. Öyleyse küfre ve dalâlete giren, nev’i şahsına mahsus olarak azaba maruz kalacak; iyilik yapan da nev’i şahsına mahsus naîm-i Cennet ile mütelezziz olacaktır. Oysaki dünyada durum böyle değildir. Şöyle ki, bazen bir beldede haksızlık ve zulüm işlendiğinde gelen musibet umumi olarak gelir.

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ
خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“O fitneden sakının ki, geldiğinde içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz, hepinize şamil olur. Biliniz ki Allah’ın cezalandırması şiddetlidir.”[406] Burada ise أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ deniyor. Kâfir Cehennem’e, mü’min de Cennet’e giriyor, inanç ve yaşam tarzlarına göre muamele görüyorlar.

أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ifadesi aynı zamanda, Cehennem’in henüz yaratılmadığını, dünya harap olup ahiret âlemi kurulduktan sonra yaratılacağını iddia eden Ehl-i İtizâl’e de önemli bir cevap teşkil eder. Evet, Cehennem şu anda hazırdır. Ne var ki, o henüz açılıp, inkişaf etmiş ve tafsilî hüviyetiyle ortaya çıkmış değildir. Ama icmalî mânâsıyla şu anda da mahlûktur ve müstahaklarını beklemektedir.

Buraya kadar, bu iki âyet içinde dercedilen cümlelerin birbiriyle ve ta Sûre-i Bakara'nın başına kadarki bütün bir mebhasla olan çok sıkı münasebetlerini göstermeye, okuyan ve dinleyenlerin zihninde oluşabilecek sorulara cevap vermeye çalıştık.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (23-24. Âyetler)

Şimdi de, bizim kuyûdun fevâidi dediğimiz, seçilen kelimelerdeki dil incelikleri üzerinde teker teker durmak istiyoruz.

Evvela burada Kur'ân وَإِنْ كُنْتُمْ diyor. Daha önce de geçtiği üzere, إِنْ şart edatıdır ve mutlak şek içindir. Şöyle ki, anlatılan şeyin vukuu kat'i ise ya da en azından ekseriyet yahut zann-ı gâlip ifade ediyorsa, bu durumda kullanılacak edat إِذَا ; şayet vukuu ile adem-i vukuu müsavi ise, yani olup olmayacağı şüpheli ise o zaman da إِنْ kullanılır. İşte burada, onların reybîliğine, şüpheciliğine ima sadedinde إِنْ kullanılmıştır. Buradaki şek, şüphe, muhatabın durumuna göredir, yoksa mütekellim olan Cenab-ı Allah'a göre mesele katidir.

Aynı zamanda şüphe sebeplerinin izale edilebilecek türden olduğu da yine إِنْ edatıyla vurgulanmıştır. Yani azıcık ciddi baksalar bu kitapta reyb olmadığını görecekler. Bu itibarla denebilir ki, Kur'ân-ı Kerim'e beşer kelâmı demek, düşünmeden verilmiş peşin bir hükmün ifadesidir. Böyle bir ifadenin başında muhataba bakan إِنْ kelimesinin bulunması, oradaki şekkin bütünüyle temelsiz ve üflemekle zâil olacak kadar zayıf olduğunu gösterir. Fesübhânallah! Reyb ile yakîn arasında böyle ince zar gibi bir perde var. Ama yine de bazıları ona takılıp kalabiliyorlar..!

Burada, Kur'ân'da başka yerde geçen إِنِ ارْتَبْتُمْ "Eğer şüphe ettiyseniz, şüphe ediyorsanız…" ifadesi ihtiyar edilebilecekken bunun yerine وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ "Eğer herhangi bir şüphe içerisindeyseniz…" buyuruluyor:

Bu ifade tarzı kesinlik ifade eder. Yani onlar devamlı şüphe düşünmekte, şüphe soluklamakta ve şüphe ile oturup kalkmaktadırlar.. âdeta şüphe, tabiatlarının bir derinliği hâline gelmiş gibidir.. reyb etraflarını o kadar sarmış ki başka bir şey görecek

hâlleri kalmamıştır…

فِي رَيْبٍ bir zarftır. Şayet reyb birine zarf ise o da reybin mazrufu olmuş demektir. İnsanlarda reybin mahalli kalb, dimağ veya vicdandır. Vicdanda reyb olur mu, olmaz mı o felsefi bir konu ve münakaşası yapılabilir. Ne var ki bu reyb, bu şek ve tereddüt hangi sistemde olursa olsun onları öyle pençesine almıştır ki, artık hep reyb içinde yüzüyor, reyb düşünüyor ve reyb konuşuyor olmuşlardır. Evet, maraz önce kalbde başlar, sonra da metastazla bütün bedeni istila eder. Bu mânâ, cezâlet-i beyanda açıktır ve bu konuda bütün kelimeler birbirini takviye etmektedir. Ayrıca رَيْبٍ kelimesindeki tenvin de tenvi' içindir. Yani pek çok mütenevvi reybler demektir. Bu da bir yönüyle reybin çokluğunu göstermek içindir. Bir yönüyle فِي zarf edatı, bir yönüyle de keynûnet hususiyeti ve diğer yandan tenkîr tenvininin bulunması ciddi bir tesânüt ve tenâsüp içinde reybîliğin derinliğini aksettirmektedir.

مِمَّا نَزَّلْنَا cümlesinde de aynı tenâsübü görebiliriz. Cümleye yapılan bir takdire göre مِنْ teb'îz mânâsı ifade eder. مَا kelimesi nekredir ve "şey" mânâsına gelir ki مِمَّا "indirdiğimiz şeyin bir parçasından" demek olur.

Ayrıca, نَزَّلْنَا kelimesi, peyderpey indirmek mânâsını taşıması açısından yine cüz'iyet ifadesiyle aynı hususu işaretliyor.

سُورَةٍ kelimesi, bütün Kur'ân değil herhangi bir sûre demektir ki bütün bunlar, "Kur'ân-ı Kerim'den bir tek parçaya nazire getirin." mânâsı etrafında toplanmaktadır ve burada da bir tecâvüb ve tesânüt söz konusudur.

Âyette, "tek seferde indirme" mânâsını taşıyan أَنْزَلْنَا değil de, "ceste ceste, parça parça, belli bir vetire takip ederek indirme" anlamını taşıyan نَزَّلْنَا kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in 23 senede nüzulü نَزَّلْنَا ile anlatılır. Onun Levh-i Mahfuz'dan sema-i dünyaya inmesi, –oradaki hüviyeti nasıl ise– o hüviyet ve keyfiyetiyle mele-i â'lânın sakinlerine –âyân-ı sâbitesiyle mi, temessülatıyla mı– gösterilmesi ise birden olmuştur ve إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ[407] ve إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ[408] âyetlerinde olduğu gibi if'âl babından أَنْزَلْنَا ile ifade edilmiştir.

عَلَى عَبْدِنَا ibaresindeki kelimelerin de ifade ettiği mânâlar var.

Evvela, عَلٰى harf-i cerri isti'lâ içindir. Bu yönüyle de vahyin masdarının ulviyetini vurgulamakta, vahyin semaviliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca insanın üzerine inen bir şeyin onun üzerinde, omuzlarında meydana getirdiği ağırlık da yine bu kelimeyle işaretlenmektedir.

عَبْدِنَا kelimesiyle, Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) en mümtaz hususiyetinin O'nun kulluğu olduğu, yani resûl olmadan evvel de kul olduğu vurgulanarak, Allah'la insanlar arasında değişmeyen münasebetin kulluk olduğuna dikkat çekilmektedir. Aslında O'nun hayatındaki pek çok mazhariyet de kulluğunun semeresidir ve şüphesiz bunlardan biri de miraçtır. Bu itibarla da denebilir ki, burada Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) en mümtaz bir vasfı nazara verilmektedir.

İkinci olarak, Cenab-ı Hakk'ın عَبْدِنَا demek suretiyle kulluğu Zât-ı Uûhiyet'ine izafe etmesi, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) kulluğunun hususiyetine ve kimsenin bu konuda O'na benzemediğine işaret etmektedir.

Üçüncü olarak da terkip şunu ifade etmektedir: Siz başkalarının beyanında tereddütlü olabilirsiniz; başkalarına eş, ortak isnat etme teşebbüsünde bulunabilirsiniz; ancak o kul bizim kulumuzsa ve onun ağzıyla biz konuşuyorsak, onun konuşan dili oluyorsak, değil onun tebliğ ettiği vahy-i metluv, gayr-i metluv beyanının benzerini getirmeniz dahi mümkün değildir.

فَأْتُوا kelimesi "getirin" mânâsında emirdir. Melzumu zikredip lazımı murad gibidir. Yani teşebbüs, tahkik, araştırma, sonra misli, meseli, mesîli, kıyası, makîsi öğrenme, ondan sonra benzerini getirme mazmununu mutazammındır. Aslında bu, onlar için teklif-i mâlâ yutâk, yani güç yetirilemeyecek bir şeydi. Teklif-i mâlâ yutâk, yani birine, kudreti dahilinde olmayan bir şeyin emredilmesi, tamamen onun âcizliğini ortaya çıkarmak içindir ve altında bir istihza, bir tehekküm ve tahkir söz konusudur. Yani "Haydi getirin bakayım, getirin de göreyim." demek gibi bir şeydir.

بِسُورَةٍ kelimesinde "sûre" başta da gördüğümüz gibi Kur'ân-ı Kerim'den bir bölüm, bir parça demektir. Üstad Bediüzzaman Hazretleri bir yerde *"surlu sûre"* tabirini kullanır.[409] Sûre ile 'sur'un aynı kökten geldiğine daha önce değinmiştik. Burada bir belâgat nüktesi olarak şu husus ifade edilebilir: Siz Kur'ân'ın tahaddîsi karşısında bir tek sûrenin surlarını dahi aşıp ona erişemez, benzerini ortaya koyamazsınız. Yani bir sûreyi dahi fethedemezsiniz. Eğer fethetme bir hakikatin ortaya çıkması, bir kapalı şeyin

açılması ise, اَللّٰهُمَّ افْتَحْ عَلَيْنَا حِكْمَتَكَ وَانْشُرْ عَلَيْنَا رَحْمَتَكَ "Allahım, bize hikmetinin kapılarını aç, rahmetini üzerimize saç." duasıyla mü'minler için bir mânâda açılım olsa da, siz bu surlu sûreyi fethedip içine giremezsiniz, hâkim olamazsınız, yaptık diyemezsiniz.. gibi bir telmih de söz konusu olabilir.

Hâsılı, بِسُورَةٍ sözüyle âdeta "Siz en küçük bir sûreye dahi nazire getiremezsiniz. Kevser Sûre-i Celîlesini dahi tanzîr edemezsiniz." deniyor.

مِنْ مِثْلِهِ kelimesindeki zamirin Kur'ân'a râci olduğu düşünüldüğünde şu ihtar ediliyor denebilir: "Sizin bir kısım müzahrefat türü şeyler ortaya koymanız mümkündür fakat Kur'ân gibi bir kitap getiremezsiniz. Binaenaleyh bu kitap Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) gibi bir ümmînin beyanı olamaz."

Daha önce de ifade edildiği gibi buradaki zamirin Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) râci olma ihtimali de söz konusudur. Vâkıa bu husus beliğlerce pek hüsn-ü kabul görmemiştir ama buna ciddi bir mani de gözükmemektedir. Zira Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) gibi bir ümmînin –o ümmîye canlar kurban– böyle bir kitap ortaya koyması mümkün değildir.

İnsan bunaldığı zaman meydan okumayı ciddiye alır; çare arar ve sağdan-soldan, alttan-üstten, önden-arkadan medet ister. Kur'ân bu durumda olan kimselere diyor ki: وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ "Seslenin bütün etrafınıza; ellerindeki imkânlarla imdada koşsunlar.. Muallaka şairlerine ki hâlâ Kâbe'nin duvarında asılı bulunan o şahane şiirlerini değerlendirsinler.. veya benzerlerini tanzim edip getirsinler.. dahası onlar yetmiyorsa gelecek nesiller de imdat etsin.. evet, bu konuda maddî-mânevî bel bağladığınız kim varsa hepsini çağırın..."

Evet, bu bir meydan okumadır. Böyle bir meydan okuma karşısında onlar bunalmışlardır ve insan bunaldığı zaman sesinin duyulması için bağırır. Bağırma, bunların yapabileceği tek şeydir. Zira bir taraftan tehdit ediliyorlar.. âdeta onlara –tefsirde istimali doğru olmasa da– halk diliyle "hodri meydan" deniyor. Diğer taraftan âbâ ü ecdadlarının dini, bağlandıkları akideleri yıkılıyor; her şey tezelzül içinde, her gün itibarlarının sarsılmasıyla iki büklüm bir şekilde tehdit edilmeleri karşısında canları gırtlaklarına gelmiş bu insanlara Kur'ân: "Bağırın! Bağırırken de mânâlı bağırın! Şahitlerinizi / hâzır olanlarınızı ve Allah'tan gayrı size yardım edebilecek ne kadar cin, ins varsa hepsini çağırın! Yani putlarınızın içine giren şeytanlarınız dâhil

hepsini çağırın! Verebileceklerse size bir fikir versinler de onları değerlendirip Kur’ân’a nazire yapın!” diyor.

Bu meydan okuma, cinler için de aynıyla vâriddir; evet onlar, âlem-i şehadete intikal eden bizim için gayb bir kısım meselelere muttali olduklarından, Kur’ân’ın tahaddîsi onlar için de söz konusudur. Aslında مِنْ دُونِ اللّٰهِ kaydıyla, melaike-i kiram, cinler ve insanlar hepsi bu meydan okumaya muhataptır. Ancak melaike-i kiramın Cenab-ı Hakk’ın kelâmına karşı bir nazire getirmeye kalkışmaları söz konusu olamayacağından geriye cinler ve insanlar kalmaktadır. Buna binaen Kur’ân-ı Kerim, tahaaddîde bulunduğu diğer bir âyette sadece cin ve insi zikretmektedir:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى
أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ
وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

“De ki, bütün insanlar ve cinler, bu Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymak maksadıyla bir araya gelseler, bu hususta birbirlerine zahîr de olsalar, yine de onun gibi bir eser ortaya koyamazlar.”[410] Evet, cinnin mütemerritleri dahi Kur’ân’ın belâgat ufkuna ulaşamamış ve nazire getirmekten aciz kalmışlardır.

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ fezlekesi ise şunu ifade ediyor: Siz kendi kendinize diyorsunuz ki, biz de Kur’ân’ın bir benzerini getirebiliriz. Aslında bu bir meseleyi beğenmeyen kimselerin hâlet-i ruhiyelerinin ifadesidir. Onlar yapıyor, biz de yaparız ne var sanki. Bu, aşağılık duygusu içinde bulunan mağlup hemen her fert ve topluluğun idare-i kelâm etmede dile getirdiği ifadelerdendir.

İşte bu إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ cümlesi ile onlara: “Kendi kendinize konuşup durduğunuz ve yaparız dediğiniz hususlarda eğer doğru iseniz buyurun, meydan sizin.” denmektedir.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا : Bu husus daha evvel de ifade edilmişti. Bu cümle esas itibarıyla mâziye delâlet ediyor. Bunda şöyle bir işarî nükte söz konusu olabilir: Kur’ân-ı Kerim’in cihanı şereflendirdiği Saadet Asrı’nda Kur’ân-ı Kerim’e benzeyebilecek bir ifade ortaya konamadığı gibi, daha önceki yıllarda da konamamıştır. Evet, o dönemdeki hatiplerin müdebdeb ifadeleri, Kur’ân-ı Kerim’e hiçbir zaman nazire teşkil etmemiş ve onların o müzeyyen hutbeleri, Kur’ân-ı Kerim’in benzeri olmamıştır, olamamıştır.

وَلَنْ تَفْعَلُوا *“Asla yapamayacaksınız!”* Evet, geçmişte böyle bir şey yapamadığınız gibi, istikbalde de bunu katiyen yapamayacaksınız.! Hâdiseler de bu hususu teyit etmiş ve aksi zuhur etmemiştir.

Öyleyse فَاتَّقُوا *“Korkun, sakının!”* Bu kelimeyle, ittikâya, korunmaya, sakınmaya, ilâhi himayeye girmeye çağrıda bulunulmuştur. اِجْتَنِبُوا veya تَجَنَّبُوا de denmemiştir. Çünkü tecennüp etme, mutlak olarak bir şeyden uzak durma demektir. Meselâ insanın, gözüne doğru bir şey gelince gözünü kırpması infialî bir sakınmadır. Evet insan, kendisine gelip çarpan şeyler karşısında infialleriyle, refleksleriyle farkında olmayarak mukabelede bulunur ki, bunların her biri birer tecennüptür. Ama bu, o şeyi bertaraf edici bir sakınma değildir. Hâlbuki Kur’ân-ı Kerim’in nazarında matlup olan sakınma, esbabıyla sakınmadır. Buna göre deniyor ki: “Eğer Kur’ân-ı Kerim’in mislini getiremezseniz onun Allah kelâmı olduğu sizce de sübut bulacak. Allah kelâmı olduğu sübut bulduğu takdirde de O’nun (celle celâluhu) tehdidi ve sizin de su-i akıbetiniz söz konusu. Öyle ise, gelin o altı boş iddialardan vazgeçin.. O’nun (celle celâluhu) himayesine sığının.” İşte biz buna ittikâ diyoruz ki, bu da ancak emirlere imtisal, nehiylerden de içtinap etmekle olur.

النَّار Mahiyeti sizce tam belli değil, bir yönüyle durumu sonradan belli olacak.. yakıtı, insanlar ve taşlar olan bir ateş ki, şimdiden keyfiyetini kestirmek mümkün değil.. İşte o ateşten sakının.

الَّتِي ism-i mevsûl; sılası, bir cezâlet-i beyaniye ile o ateşi ifade ediyor. Bilindiği üzere ism-i mevsûlün kendisinde bir meçhuliyet vardır, onun bir şey ifade etmesi sılasıyla olur. Evet, الَّتِي kelimesinin müfâdı, sonrasını duyacağımız âna kadar meçhuldür. Sıla zikredilince, yakıtı insanlar ve taşlar olan bir ateş olduğu bilinecek ve mesele idrâk edilecektir. الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ *“Bir ateş ki, yakıtı insanlar ve taşlardan ibaret.”* Yakıtının insanlar ve taşlar olması, –daha önce de değinilmişti– terhib ve tehvîl açısından, yani işin dehşetini göstermesi bakımından çok müessir; gönüllere ürperti salıyor.

أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ *“Kâfirler için hazırlanmıştır.”* fezlekesiyle, Cehennem’e girmeye vesile vasıf zikredilerek mevzu noktalanıyor. Başka bir ifade şekliyle, Cehennem’in

i'dâd edilmesi, Cehennem'i gerektiren vasfa bağlanmıştır ki, o da küfürdür. Bu, Kur'ân-ı Kerim'e ait bir cezâlet-i beyaniyedir ki, birinin müstehak olduğu durumu anlatırken aynı zamanda hangi sebeple ona müstehak olduğuna da dikkatleri çeker. Burada "Şu insanlar Cehennem'e gider." denseydi yeniden bir beyan lazım gelirdi. Çünkü o zaman, "Acaba hangi sebeple Cehennem'e gidiyorlar?" sorusu akla gelirdi. Bu açıdan لِلْكَافِرِينَ denilerek, yeni bir sual tevcihine meydan bırakmayıp, küfürleri sebebiyle Cehennem'e gidecekleri ifade edilmiş oluyor.

Kur'ân'ı Kerim, ister makta'ları, ister cümleleri ve ister kelimeleriyle ele alındığında, onda harikulâde bir tesânüt, bir tenâsüp ve bir tecâvüp müşahede edilmektedir ki, Devr-i Risalet-penâhîdeki o mağrur, o kibirli, o başı göklerde gezen şairler Kur'ân'ın bu yönünü görmüş, o mu'ciz-beyân kitaba karşı itirazda bulunamamış ve serfürû etme lüzumunu duymuşlardır. O devirde Müseylimetü'l-Kezzâb'ın bir-iki cümleyle gülünç muarazası müstesna Kur'ân-ı Kerim'e karşı nazire yapmaya teşebbüs eden olmamıştır.

بِسُورَةٍ kelimesini arz ederken, en küçük bir sûreye de nazire yapılamaz demiştik. Fahreddin Râzî bu meselenin üzerinde uzun uzadıya durur ve Kevser Sûresine dahi nazire yapılamaz, der.[411] Vâkıa, Müseylime, kendine göre o sûreye bir nazire yapmıştı. Şöyle diyordu kendince:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْجَمَاهِير فَصَلِّ لِرَبِّكَ
وَهَاجِرْ إِنَّ مُبْغِضَكَ رَجُلٌ فَاجِرٌ

"Biz sana pek çok şey verdik. Rabbin için namaz kıl ve sana tâbi olmayanları bırak veya hicret et. Sana buğz eden, fâcir bir adamdır."[412] Son zamanlarda Avrupalı müsteşriklerden biri bunu ele alarak mal bulmuş mağribî edasıyla "Kur'ân'a nazire yapılabilir." deyiverdi.

Şimdi isterseniz bu iki sözü bir iki hususta kıyaslayalım. Aslında derin bir teemmüle gerek yok; en mübtedi bir insan dahi Kur'ân-ı Kerim'e nazire olarak ortaya konan bu şeyi gördüğü zaman gülecektir.

Evvelâ, Cenab-ı Hak azametle buyuruyor: إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ *"Biz azîmu'ş-şan Sana verdik."* Bir parça belâgattan anlayan biri Cenab-ı Hakk'ın rubûbiyet, ulûhiyet ve azamet ifade eden, "azamet nûnu" ile ifade buyrulmuş *"Biz azimüş-şan"* beyanındaki

ihtişamı anlar. Hazreti Üstad, benzer bir meseleyi anlatırken şöyle der:

وَقِيلَ يَٓا أَرْضُ ابْلَعِي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ أَقْلِعِي
وَغِيضَ الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى
الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

"Ey yer, suyunu yut ve ey sema, sen de suyunu tut diye emir buyruldu. Su çekildi, iş bitirildi ve gemi Cûdî üzerinde yerleşti ve 'Kahrolsun zalimler.' denildi."[413], keza

ثُمَّ اسْتَوٰٓى إِلَى السَّمَٓاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا
وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَٓا أَتَيْنَا طَٓائِعِينَ

"Sonra iradesi bir gaz hâlinde olan göğe yöneldi. Ona ve yere şöyle buyurdu: 'İsteyerek de olsa, istemeyerek de olsa emrime uyun gelin!' onlar da: 'İsteyerek, gönüllü olarak geldik.' dediler."[414] fermanları gibi ifadeler bir insan tarafından söylense hezeyan olur.[415] Bu, koskoca bir orduya bir çocuğun "yat, kalk" şeklinde emir ve komut vermesi gibi bir şeydir. Ama bu direktif komutan tarafından söylenirse celadet ve haşmet içerisinde büyük bir mânâ ifade eder. Aynen bunun gibi إِنَّٓا أَعْطَيْنَاكَ beyan-ı subhanîsini ancak Allah (celle celâluhu) söyleyebilir.

İkincisi, âyette seçilen kelime الْكَوْثَرَ'dir. Kevser kelimesi, "hayr-ı kesir, şefaat, ilim, hidayet, dünya ve ukba hayrı" mânâlarına gelmektedir. Yani Efendimiz'e (aleyhissalâtü vesselâm) şöyle ferman edilmektedir: "Azamet ve ulûhiyetimle, kemal-i kudret, haşmet-i saltanat ve umum raiyyetim hesabına sana kevseri verdik. –Bunlar, Arapçada dilin karakteristik durumundan çıkan mânâlardır. Cenab-ı Hak bütün âlemlerin Rabbi olması itibarıyla konuşurken böyle konuşur.– Binaenaleyh verdiğimiz şey sadece Sana has değil; umum ümmeti de alâkadar etmektedir. Senden onlara, onlardan da Sana.. Senden mesaj ve irşad, onlardan hayırla yad, ardı arkası kesilmeden mütemadiyen teselsül edip gidecektir. Onların Seni hayır dualarıyla yad etmeleri Senin Makam-ı Mahmud'a vusûlüne vesile olacaktır ki; aslında kevserin bir mânâsı da işte bu şefaat-i kübra makamıdır. Onlar Sana dua edecek, Sen de onlara ahirette şefaat edeceksin."

Bundan başka Kevser, aynı zamanda Cennet'te bir nehrin de adıdır ki onu da Sana verdik. Diğer bir anlamıyla *kevser*, ümmetin ulemasıdır ve tıpkı Senin irşadda yaptığın rehberlik gibi onlar da ümmetin içinde hayra hidayete vesile olabilen peygamberlerin

vârisleri öyle kimselerdir ki, biz işte onları da Sana lütfettik. اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ *"Âlimler, peygamberlerin vârisleridirler."*[416] Ve bunlar dinin hakikatini tam ifade edebilen sâlih bir zümredir.

Şimdi bütün bunlardan sonra gelin aradaki farkı görün. Kur'ân إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ fermanıyla bütün bunları söylemesine mukabil, o ise, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْجَمَاهِرَ hezeyanıyla diyor ki: "Sana pek çok şeyler verdik." Hayr-ı kesir, hidayet, ilim, şefaat-i kübrâ gibi pek çok mânâlara gelen *kevser* kelimesinin yerine konan ifadenin ne kadar zayıf düştüğünü anlatmaya gerek yoktur zannederim.

Üçüncüsü, "Seni kötüleyenin kendisidir ebter (soyu kesik)." ifadesiyle Kur'ân, erkek evlatları yaşamadığı için Efendimiz'e (aleyhissalâtü vesselâm) ebter diyerek tahkir eden zatın kendisinin akim kalacağını, soyunun kesileceğini, devam etmeyeceğini söylemek suretiyle istikbale dair verdiği gaybî haberle bir mucize sergiliyor. Hâlbuki nazirede, bu çirkin yakıştırmayı yapan Âs İbn Vâil'in akim kaldığına dair bir şey yok. Sadece رَجُلٌ فَاجِرٌ "Fâcir bir adam" deniyor. Kevser Sûresi'nde ise, o zatın sadece kâfirliği, fâcirliği değil aynı zamanda ebter olduğu da anlatılmak suretiyle mukabele bi'l-misil yapılıyor.

Derinlemesine bakıldığında daha pek çok tenakuz ve ifade eksiklikleri bulunabilir. Ancak bu misal ve kıyaslamalar, Kevser Sûresi'ne nazire olarak Müseylimetü'l-Kezzâb ve daha sonraki dönemlerde onun sözlerinin bazılarını değiştirmek suretiyle aynı hezeyanı deneyen mülhitler tarafından o kısa sûreye dahi nazire yapılamayacağını göstermesi açısından yeterlidir zannediyorum.

Aslında, Kur'ân-ı Kerim'e nazire yapılamayacağını o devrin edip ve beliğleri anladığı gibi daha sonrakiler de itiraf etme mecburiyetinde kalmışlardır. Öyle ki, Üstad'ın da bir iki yerde, Câhız'a izafe ederek tekrar ettiği gibi, *"Muâraza-yı bi'l-hurûf mümkün olmadı, muharebe-yi bi's-süyûfa mecbur oldular.. "*[417] Evet, eğer çok kısa ve rahat bir tarik olan kelimelerle mücadele imkânı olsaydı, onlar kılıçlarla mücadele ve muharebe yolunu seçmeyeceklerdi. Harfler ve kelimelerle mücadele imkânı olmadığı için muharebe yolunu tercih ettiler. Bu zor yolu seçmeleri gösteriyor ki, kolay yolda yürümek onlar için imkânsızdı. Bundan da anlaşılmaktadır ki, Kur'ân'ın o sehl-i mümteni, yani zâhiren insanın rahat anlayabileceği ve ilk bakışta benzeri yapılabilir gibi görünen ifadeleri, duru sular derinliklerini ketmettikleri gibi bir sırrı

ihtiva etmektedir.

***

Evet, beyan-ı Kur'ân'a karşı insanın muarazada bulunması mümkün değildir. Burada esas maksat, belâgat-ı Kur'âniye ve i'câz-ı Kur'ân'ın vurgulanmasıdır. Bize düşen de temel prensipleri itibarıyla Kur'ân'ın mucizevî yanlarının ortaya konmasıdır ki, pek çok müfessir de bunu öne çıkarmıştır. Bu cümleden olarak Üstad Bediüzzaman bazı risalelerinde ısrarla bu husus üzerinde durmuştur. İcmalen de olsa hatırlatılmasında yarar var.

Bazılarına göre –daha evvel de geçmişti– Kur'ân-ı Kerim'in en önemli mucizesi onun insan takatini aşan o yüksek üslubudur.. Diğer bazılarına göre, hayat-ı içtimaiyeyi tanzim eden onun o harika disiplinleridir. Bazılarına göre ise Kur'ân'ın en büyük mucizevî yanı, –benim ruh hâletimde de büyük bir yeri olan budur– insanın ledünniyatını, iç yapısını ve derinlemesine enfüsî yanlarını emsalsiz bir şekilde ele almasıdır ki onun bu hususiyeti insanın, insanlığın güç ve takatini aşacak mahiyettedir.

Nurlar'da ise hemen hemen bunların hepsini câmi (kapsayan) mahiyette bir tahlil gözükmektedir. Ezcümle Üstad Bediüzzaman Hazretleri, Kur'ân'ın **nazmının cezâleti** üzerinde durur ve bir İhlâs Sûre-i Celîlesinin otuz altı buudunu işaretler ve bir satır içinde otuz altı satır olduğunu gösterir.[418] Bazen de o **cezâlet-i beyanı** –biraz evvel misallerini irad etmeye çalıştığımız hususlarda olduğu gibi kelimeler arasındaki tecâvüb, tesânüd ve tenâsüpte ortaya koyar ve وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ[419] ve وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ[420] gibi âyetlerle misallendirir.[421]

Ayrıca سَبَّحَ – يُسَبِّحُ kelimeleriyle, gökler ve yerdeki her şeyin Allah'ı tesbih edişini faik bir ifade ile dillendirerek, Kur'ân'ın beşer karihasının eseri olamayacağını ortaya kor. İnsan, mütekellimi, muhatabı nazar-ı itibara alarak bu hakikate bakabilse daha ne bedî' nüktelere şahit olur..!

Bütün mukattaât, Nebe ve Kâf gibi sûreler okunduğunda insan kendini bir büyülü atmosferde hisseder ki başka bir beyanda onu duymak mümkün değildir. الٓمٓ – الٓر – حٰمٓ – قٓ – صٓ gibi farklı üslup o âna kadar gelmiş geçmiş ediplerin, beliğlerin beyanlarında bulunmayan garip bir tarz-ı beyandı…

Lafzının fesâhatıyla alâkalı olarak meânî uleması ve dil üstadlarının zikrettiği hususlar, mücelletlere sığmayacak genişliktedir. Meânî, beyan ve bedi' uleması sık sık

o *"menhelü'l-azbi'l-furât"*a başvurarak tezlerini teyit etmişlerdir.

Hele onun beyanındaki metanet, rüsûh, sağlamlık ve ihtişamın emsalini göstermek mümkün değildir. O hep hakîmdir beyanında ve ifadesinde. Kısa bir cümlesi adetâ mücelletlik bir mevzu ihtiva eder.

Mesela: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ [422] cümlesinde öyle bir beyan vardır ki, anlayan "İşte medh ancak bu kadar olur" der. Bu ifadede en küçük bir müdahene eseri de görülmez; tabi senada da en ufak bir kusur hissedilmez. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ cümlesiyle anlatılan bu hakikatte fevkalâde bir metanet görülür. Hem mesela "Uhuvvet Risalesi"nde[423] ve "Yirmi Beşinci Söz"deأَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ[424] âyetiyle ele alındığı gibi zemm makamında öyle tesirli bir zecr üslubu görülür ki dahası olamaz. Keza وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ۝ اَلَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ *"Veyl o hümeze-lümezeye ki mal biriktirir (sonrada bir cimri edasıyla) onu hep sayar durur."*[425] âyetlerinde servet ü sâmân biriktirmeyi ve kaş-göz işaretiyle insanlarını kınamayı ve hafife almayı öyle bir ifade eder ki insan "Ancak bu kadar olur." der.

Bunlar gibi, haşr u neşre dair âyetlerde de fevkalâde bir **câmiiyet** müşahede edilir. Ezcümle:

فَانْظُرْ إِلٰى اٰثَارِ رَحْمَةِ اللّٰهِ كَيْفَ
يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

"İşte bak, Allah'ın rahmetinin eserlerine! Ölmüş toprağa nasıl hayat veriyor! İşte bunları yapan kim ise, ölüleri de O diriltecektir. O, her şeye hakkıyla kadirdir."[426] veyahut

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ
بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْاٰخِرَةَ
إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"De ki: Dünyayı gezin dolaşın da, Allah'ın ilk hilkati nasıl gerçekleştirdiğini anlamaya çalışın! Sonra tekrar yaratacak olan, yani ölmüş bedenleri yeniden hayata mazhar edecek olan da yine Allah'tır. Allah elbette her şeye kadirdir."[427]

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
بِقَادِرٍ عَلٰٓى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ

"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya olmaz mı kadir! Elbette kadir! Hallâk O'dur, Alîm O'dur! (Her şeyi yaratan, her şeyi bilen O'dur)."[428]

Bu ve benzeri âyetler haşri ispatta öyle bir metanet ve rasanet gösterir ki dahası olamaz. Keza ifhamda (muhatabı ilzam etme, sesini kesme) örnek olarak üzerinde durduğumuz âyet-i kerime verilebilir:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا
فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz!" Evet bu âyet-i kerime, muarızların sesini soluğunu keser mahiyette bir metanet göstermektedir. Teferruatlı bilgi için işaret edilen kaynaklara bakılabilir

Keza **Kur'ân'ın lafzının câmiiyeti de** üzerinde durulması icap eden ayrı bir konudur. Bu konuda bir misal olarak وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا *"Dağları da arzı tutan birer kazık yapmadık mı?"*[429] âyeti gösterilebilir. Hazreti Üstad, "Bu âyetten ümmî bir insan ne anlar? Çoban ne anlar? Haymenişîn (çadırda yaşayan) ne anlar? Edip ne anlar? Coğrafyacı ne anlar? Hikmet ilmine vâkıf olan ne anlar? Devrin jeofiziğine vâkıf insan/insanlar ne anlar?" diyerek bütün bu farklı anlamalar çerçevesinde âyetin câmiiyetini gösterir.

Keza: أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا *"O Hakk'ı inkâr edenler görüp bilmediler mi ki gökler ve yer bitişikti de biz onları birbirinden ayırdık."*[430] âyetinde de harika bir câmiiyet vardır. İlk insanlar ne anlarlardı bundan; ilim erbabı olmayan ne anlar, feza fiziğine, astrofiziğe vâkıf bir insan ne anlar; edip ne anlar… Bütün bu anlayışlara göre, ayetin lafzında engin bir genişlik var ve lafzın câmiiyeti dediğimizde biz bunları anlıyoruz ki Kur'ân'ın vücûh-ü i'câzından biri de işte budur.

Kur'ân'ın bir de mânâsının câmiiyeti var ki, bütün fıkhî içtihatların yanında daha sonraki devirler itibarıyla ondan pek çok ilmî hakikatler de istinbat edilmiştir ki, kütüb-ü fıkhiye, kütüb-ü tefsir, kütüb-ü kelâm, kütüb-ü tasavvuf, kütüb-ü ahlâk gibi o câmiiyetin birer ürünü olan kitaplar milyonlara ulaşmış ve kütüphaneleri doldurmuştur. İmam Ebû Hanife, İmam Şafiî, İmam Malik, İmam Ahmed İbn Hanbel, İmam Sevrî İmam Evzaî ve daha niceleri… hepsi de dilin kaideleri çerçevesinde yaptıkları istinbatlarında, değişik tevil ve tefsirlerinde, temelde hep aynı, teferruatta biraz farklı, ama hep onun ruhuna uygunluk içindedirler. İşte bu husus da, Kur'ân-ı Kerim'in mânâsındaki zenginlik ve câmiiyeti göstermektedir.

Bundan başka bir de onun **muhtevasının câmiiyeti** vardır ki üzerinde durulmaya değer. Mesela o, kevnî hakikatlerden, ilâhî hakikatlerden bahsettiği zaman baş döndüren çok ciddi bir zenginlik gösterir. Batılı araştırmacıları, mütefekkirleri en çok hayrette bırakan husus da budur. O, kevnî hakikatleri anlattığı aynı anda ulûhiyete ait hakikatlere girerek insanları asıl hakikat konusunda düşünmeye davet eder.

Bu cümleden olarak

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَٓاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا ,
بَدَأْنَٓا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَٓا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ

"O gün gök sayfasını tıpkı kitap rulolarının dürülmesi gibi düreriz. Varlığı ilk defa yoktan var ettiğimiz gibi onu tekrar yaparız (ölüleri diriltiriz). Bu üzerimize aldığımız bir vaattir. Onu yapacak da biziz."[431]

Semaların tayyi (dürülmesi) meselesi gibi kevnî bir hakikat anlatılırken bir taraftan Cenab-ı Hakk'ın makro âlemde tasarrufu, diğer yandan da insanın Allah'la münasebeti hatırlatıldıktan sonra hemen insanı çok alâkadar eden öbür âleme dikkat çekilerek haşre vurguda bulunulmaktadır.

Keza

أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ
جَدِيدٍ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ
بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

"Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, hayır (onlar da öyle olmadığını biliyorlar) ama yine de yeniden yaratılış konusunda şüphe içindeler. Andolsun insanı

Biz yarattık, nefsinin ona neler fısıldadığını da Biz biliriz; zira Biz ona şah damarından daha yakınız.” [432]

Evet, *“Biz insana şah damarından daha yakınız.”* ifadeleriyle kevnî hakikatlerin içinde ulûhiyete ait hakikatlerin câmi bir mahiyette takdimi, Kur’ân-ı Kerim’in hassa-i lazimesidir ve başka hiçbir beşerî ifadede bunu bulmak mümkün değildir. Bu da Kur’ân-ı Kerim’in ayrı bir câmiiyetidir.

Ayrıca, **Kur’ân-ı Kerim’in gayptan verdiği haberler** de üzerinde durulacak önemli bir konudur. O, gerek mâziden gerekse istikbalden pek çok hâdiseye temas eder. Geçmişe ait hâdiseler açısından onun ele aldığı konulara o detaylarla hiç kimse temas etmemiştir. Hatta câmi tarih dedikleri, tarihçilerin babası saydıkları Heredot’un kitabında bir kısım kavimlerin tarihinden bahsedilirken, “kurûn-u ûlâ”ya ait Âd kavmi, Semûd kavmi ve Hazreti Nuh kavmi gibi milletlere müteallik hiçbir beyan yoktur. Oysaki bugün bazı araştırmalar, bu toplumların hem de Kur’ân’ın haber verdiği çerçevede yaşamış olduğunu ortaya koymakta, Kur’ân-ı Kerim’in mâziden verdiği bu haberlerin ayn-ı hakikat ve mahz-ı hak olduğunu ispat etmektedir.

Kur’ân-ı Kerim istikbalden de haber verir. Rûm Sûresi’nin başındaki, Fetih Sûresi’nin sonundaki âyetler, Mâide Sûresi’ndeki وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ *“Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır.”* [433] beyanı ve daha niceleri, istikbale dair Kur’ân-ı Kerim ne haber vermişse hepsinin aynıyla zuhur ettiğini göstermektedir.

Kur’ân, sarahaten olduğu gibi işareten ve remzen de pek çok kevnî veya ilâhî hakikatleri haber verir ki, vakti ve sırası geldiğinde bunlar bir bir zuhur etmiştir. Bu mevzuda ehl-i kalb, ehl-i şuhûd, ehl-i mükâşefe gerek kevnî hakikatlere dair, gerekse kendilerine ilham edilen ulûhiyet hakikatlerine dair neyi keşf ve müşahede etmiş ve kitaplara geçirmişlerse bütünü geçmiş kitaplarda hem de onca tahrife rağmen mevcuttur ve Kur’ân-ı Kerim’in bu mevzudaki beyanlarına tıpatıp uymaktadır. Uymayan hususlar, tahrif kurbanı hususlardır.

Kur’ân-ı Kerim’in vücûh-u i’câzından biri de onun şebâbeti yani her devirde genç kalmasıdır. Üstad buna misal verirken يَا أَهْلَ الْكِتَابِ hitabını يَا أَهْلَ الْمَكْتَبِ teviliyle ele alır.[434] Aslında Kur’ân’ın hangi âyeti ele alınırsa alınsın, tarâveti, halâveti, şebâbeti insanı büyüler mahiyettedir.

Buna yakın Kur’ân-ı Kerim’in diğer bir mucizevî yönü de, onun daima zaman

aşma keyfiyetidir. Zamanın Kur'ân'ı kayıt altına alamamış olması; mesela bütün devirlerde hayat-ı şahsiyeye verdiği ders ve terbiye, hayat-ı içtimaiyeye verdiği ufuk enginliği ve bütün devirlerin derdine derman olacak reçetelerden, faizin haramlığı ve zekâtın farz oluşu gibi prensipleri, Kur'ân'ın zamanla aşınmadığını, aksine onun bütün zamanları, devirleri aştığını ve mu'ciz bir beyan olduğunu gösterir.

Onun bir diğer yönü de, **içtimaî hayata dair vaz' ettiği düsturlar ve terbiye ile ilgili getirdiği prensiplerdir.** Şu âna kadar insanlığı terbiye adına terbiyecilerin ortaya attıkları prensiplerin yetersizliği ve aczine mukabil; Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyan'ın bu konudaki kifâyeti onun mucize olduğunu gösterir. Bunun için sırf günümüzde arz edilen yarım yamalak dersler bile nazar-ı itibara alınacak olursa, Kur'ân'ın terbiye mevzuunda dahi bîhemta olduğu ortaya çıkar.

Benzer diğer bir husus olarak da onun, **bütün yönleriyle ilmü'n-nefsin (psikoloji) teşrihatını yapması** zikredilebilir. Fert psikolojisi, aile psikolojisi, cemiyet psikolojisi, reca psikolojisi, havf psikolojisi.. bütün bunları insan, Kur'ân-ı Kerim'de takip, tetkik ve tahkik ederken âdeta kendi ruh hâletinin teşrih edildiğini ve his dünyasının anatomisinin nazarına arz edildiğini hisseder gibi olur. Asırları aşarak insan ledünniyatına, insanın içine böylesine inme ve onun içinde sinmiş şeyleri deşifre etme, bir bakıma psikanaliz yapar gibi bütün şuuraltı müzmeratı su yüzüne çıkarma meselesi Kur'ân-ı Kerim'e has bir keyfiyettir ki, psikologların, pedagogların kitapları bundan yoksun olduğundan, onların aczine; Kur'ân'da bulunduğundan dolayı onun da mucize olduğuna apaçık delâlet eder. İşte bu hususların hepsini kendi içinde çeşitli kısımlara ayırdığınız zaman vücûh-u i'câzın nerede ise kırka ulaştığı görülür.

Bu arada şu hususları hatırlamada da yarar var: Üzerinde durulan âyetteki en önemli hususlardan biri, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) nübüvvetidir. Nübüvvet mevzuunda "On Dokuzuncu Söz"ün reşhalarındaki beyanat, keza *İşârâtü'l-İ'câz*'da bu âyetin tefsirinde üzerinde durulan, Efendimiz'in şahsına ait özellikleri.. nübüvvetle alâkalı sıdk, emanet, fetanet, ismet, tebliğ gibi evsaf-ı âliyesi.. sonra şahsî, ailevî hayatla alâkalı getirdiği prensipler.. yaptığı âlemşümul inkılaplar.. gayptan verdiği haberler.. liderliği.. mükemmel kumandanlığı.. fevkalâde aile reisliği.. yetiştirdiği kimselerin fevkalâdeliği.. âdâb ve ahlâk-ı seyyieyi kaldırıp onların yerine ahlâk-ı âliyeyi ikâme etmesi.. insanların dem ve damarlarına işlemiş olumsuzlukları onlara terk ettirmesi.. ve bir tekini dahi beşerin en mütefekkirlerinin yapamayacağı daha pek çok şeyleri çok kısa zamanda yapması... gibi hususlar O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem)

peygamberliğini apaçık göstermektedir ki, bütün bunlar O'nun Allah'ın sadık kulu olduğunun ve Cenab-ı Hakk'ın iltifatıyla serfirâz bulunduğunun alâmetidirler.

Binaenaleyh bu hususu da bütünüyle *Risaleler*'deki ve sair kitaplardaki nübüvvetle alâkalı bahislere havale ederek, Efendimiz'le (sallallâhu aleyhi ve sellem) alâkalı Kur'ân-ı Kerim'deki daha başka âyetlerin tefsirinde yer yer –inşaallah– anlatılacağına binaen şimdilik bu kadarı ile iktifa etmek istiyoruz.

392 İsrâ sûresi, 17/88.

393 Hûd sûresi, 11/13.

394 Nahl sûresi, 16/1.

395 Bkz.: Zuhruf sûresi, 43/31.

396 En'âm sûresi, 6/33.

397 İbn İshak, *es-Sîre* 4/191; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* 7/255-256.

398 Nahl sûresi, 16/103.

399 İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil* 3/320; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 2/412.

400 Şuarâ sûresi, 26/224-226.

401 İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve* 1/736; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe* 4/540.

402 En'âm sûresi, 6/59.

403 Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.137

404 Hadîd sûresi, 57/1.

405 Bediüzzaman, *Sözler* s.400 (Yirmi Beşinci Söz, Birinci Şule).

406 Enfâl sûresi, 8/25.

407 Duhân sûresi, 44/3.

408 Kadir sûresi, 97/1.

409 Bediüzzaman, *Sözler* s.560 (Yirmi Dokuzuncu Söz, Birinci Maksat).

410 İsrâ sûresi, 17/88.

411 Bkz.: er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 2/108, 32/126.

412 el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz* s.290; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* 32/126.

413 Hûd sûresi, 11/44.

414 Fussilet sûresi, 41/11.

415 Bkz.: Bediüzzaman, *Mesnevi-i Nuriye* s.218 (On Dördüncü Reşha).

416 Tirmizî, *ilim* 19; Ebû Dâvûd, *ilim* 1; İbn Mâce, *mukaddime* 17.

417 Bkz.: es-Suyûtî, *el-İtkân* 2/313-314; Bediüzzaman, *Mektubat* s. 212.

418 Bediüzzaman, *Sözler* s.399 (Yirmi Beşinci Söz, Birinci Şule).

419 Enbiyâ sûresi, 21/46.

420 Bakara sûresi, 2/3.

421 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.397-399 (Yirmi Beşinci Söz, İkinci Sûret).

422 Fâtiha sûresi, 1/2.

423 Bkz.: Bediüzzaman, *Mektubat* s.312 (Yirmi İkinci Mektup, Hâtime).

424 Hucurât sûresi, 49/12.

425 Hümeze sûresi, 104/1-2.

426 Rûm sûresi, 30/50.

427 Ankebût sûresi, 29/20.

428 Yâsîn sûresi, 36/81.

429 Nebe sûresi, 78/7.

430 Enbiyâ sûresi, 21/30.

431 Enbiyâ sûresi, 21/104.

432 Kaf sûresi, 50/15-16.

433 Mâide sûresi, 5/67.

434 Bediüzzaman, *Sözler* s.439 (Yirmi Beşinci Söz, Birinci Şu'le).

BAKARA SÛRE-İ CELÎLESİ
(25. ÂYET)

وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا
الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ
فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"İman edip sâlih amel işleyenleri müjdele: Onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır. Öyle cennetler ki ne zaman, meyvelerinden kendilerine bir şey ikram edilse: 'Bu, daha önce de bize sunulan şey!' derler. (Oysa bu, onların aynısı olmayıp) benzeri olarak kendilerine sunulacaktır. Orada onların tertemiz eşleri de olacak ve onlar orada devamlı kalacaklardır."

Muhakkiklerin tefsirlerinde işaret ettikleri gibi öncelikle burada bir tekâbül sanatı söz konusudur. Bir önceki âyette detaylı olarak tasvir edilen Cehennem'di. Orada çırası, yakıtı insan ve taşlar olan; kâfirler için hazırlanmış bulunan Cehennem'den bahsedilmişti. Arkadan gelen bu âyette ise altından ırmakların çağladığı Cennet bağ ve bahçelerinden bahsedilmektedir. Evet, وَبَشِّرِ الَّذِينَ âyet-i kerimesi bir lazımî mânâya –mefhuma– atıf yaparak tekâbülü temin ediyor. Burada zâhiren doğrudan doğruya "vav"ı atfedeceğimiz bir şey yok. Atfın, atfedilen şeyle aynı cinsten olması lazımdır. Binaenaleyh buraya kadar gelen âyetlerin, cümlelerin mazmun ve fehvasından hâsıl olan mânânın lazımına "vav"la işaret edilerek Peygamberimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle denmektedir: "Sen de bir kulsun fakat abd-i hâssın, Senin hususi bir vazifen var; şüphesiz bu vazife de tebliğ ve irşattır. Elinizdeki Mu'cizü'l-Beyan olan o kitap da Senin sıdkına sadık bir şahittir. Bununla, Hak tarafından Senin nübüvvetin tescil edilmektedir. Madem irşad ve tebliğ Senin vazifendir, bunun önemli iki rüknü de tergib ve terhibdir; buraya kadar inzarda bulunduğun gibi bundan sonra da tebşirde bulunacaksın. Evet, evvelâ bir terhibde bulundu isen sonra da tergibde bulunmalısın." Demek ki buradaki "vav", "fehva"nın lazımı üzerine atıf vazifesi görüyor.

Böyle bir makta’ ile başlayan mevzuun daha evvelki âyetlerle ve sûrenin başıyla da sıkı alâkası mevcut; zira Bakara Sûresi’nin başında Kur’ân-ı Kerim’den istifade edecek, sâlih, müttaki, müstakim kimseler anlatılırken, onların namaz kıldıkları, zekât verdikleri, infakta bulundukları ve kendilerine inen kitaba inandıkları gibi kendilerinden evvel inen kitaplara da inandıkları vurgulanır. Oradaki sâlih ve müstakim zümre ile buradaki müstakim grup aynıdır, arada işte böyle bir ayniyet mevcuttur.

Sâniyen, en yakın makta, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *“Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin.”*[435] ile başlamaktadır ki mü’min, münafik, kâfir herkesi ubûdiyete davet eden; tevhid-i ulûhiyeti ifade yanında, tevhid-i rubûbiyeti vurgulayan bu âyet-i celile-i kerime, kabul eden-etmeyen bütün insanları ubûdiyete çağırmaktadır. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) de herkesi ümmet-i davet kabul ederek tebliğ ve irşatta bulunması açısından vazifesinin bir yönüyle inzar, diğer yönüyle tebşir olması.. inzarın لِلْكَافِرِينَ أُعِدَّتْ fezlekesiyle yapılması, tebşirin de hemen ardından وَبَشِّرِ الَّذِينَ ile vurgulanması.. ve اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ile anlatılan hususun, dava-yı nübüvvette mühim bir yer teşkil etmesi haysiyetiyle bu makta’ da evvelki âyetlere bağlanmış oluyor.

Müfredat Mânâsı (25. Âyet)

Şimdi de müfredatı arz etmeye çalışalım.

Evvelâ, وَ görüldüğü gibi bir fehva ve ondan hâsıl bir lazımî mânâya işaret etmektedir.

بَشِّرِ kelimesi, tef’il babından “müjdele, bişâret ver” mânâsına bir emr-i hâzırdır. Türkçemizde buna muştu, bu ameliyeyi yapmaya da muştulama diyoruz. Tef’il babından olması itibarıyla, bu ameliyenin peyderpey ve aralıklarla yapılacağına işaret vardır, yani bir bişâretten sonra bir bişâret daha ver, demektir. Böylece Kur’ân, bu mübarek zümrenin ruhlarında, fitratlarında nefret uyarabilecek şeylere meydan vermemiştir.

Ardından gelen اٰمَنُوا *“İman ettiler.”* sözü işin iman, عَمِلُوا *“Amel ettiler.”* sözü ise aksiyon yönünü hatırlatır. الصَّالِحَاتِ *“sâlih, iyi ameller”* kelimesine gelince o da yapılacak şeylerin yararlı olmasını ihtar eder.

الصَّالِحَات kelimesi şu âna kadar görmediğimiz, görülmesi gerekli bir kelimedir. صَالِح veya صَالِحَة'nın cem'idir. Sâlih; yararlı, yaraşıklı, hayırlı şey, Cenab-ı Hakk'ın hoşuna gidecek, dünyada huzur, ahirette de bereket ve saadet vesilesi olan iş demektir. Bu kelime esasen bir sıfattır fakat burada isim olarak kullanılmıştır.

Daha önce üzerinde durmadığımız ikinci kelime جَنَّاتٍ'dir; جَنَّة kelimesinin cem'idir. Cennet, örtme/örtünme, perdelenme, gizlenme mânâlarına gelen جَنَّ – يَجُنُّ / يَجِنُّ – جُنُونًا kökündendir. Bizim Türkçede kullandığımız cinnet de aynı köktendir ki bir çeşit perdelenme demektir. Yani bu hâldeki insan, gözü görürken, kulağı işitirken, duyguları çalışırken görülecekleri doğru göremeyen kimse demektir.

Lügat itibarıyla cennet, ağacı bol olup da zemini görülmeyecek kadar girift ağaçların boy attığı bahçeye, bağistâna denir.

Şer'î mânâsıyla ve Kur'ân'da ekseriyet itibarıyla maksut olan şekliyle o, gayb olan, gözlerin göremediği; sevabın, hasenatın, sâlihatın mükâfat yurdu olan, hususiyetleri tasavvurları aşkın bir dâr-ı karardır.

تَجْرِي kelimesi 'cereyan'dan gelmektedir. Biz, akıp giden her şeyde bu tabiri kullanırız. Ancak o daha ziyade suların çağlayıp gitmesi ve gürül gürül akmasını ifadede kullanılır.

تَحْتَ kelimesi, daha evvel de zikredildiği üzere فَوْقَ'nın zıddıdır ve alt demektir.

أَنْهَار : نَهْر kelimesinin cem'idir ve "nehirler, ırmaklar" demektir.

كُلَّمَا kelimesi geçmişti. "Bütün, bir şeyin hepsi" demek olan كُلّ kelimesi مَا'ya muzâf olmuş, külliyete tekerrür mânâsı katmıştır; "Her ne zaman ki…" mânâsına gelir.

رُزِقُوا kelimesi rızk kökünden fiil-i mâzî, meçhul, cem-i müzekker gâib kipidir ve *"rızıklandırıldılar"* mânâsına gelmektedir.

مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ cümlesinde birinci مِنْ ibtidâ için, ikinci مِنْ ise teb'îz içindir. Cennet'in bütün nimetlerini yemeleri mümkün olmadığından, oradaki nimetlerin bir kısmından istifade edeceklerini beyandır.

أُتُوا kelimesi أَتَى'dan fiil-i mâzi, meçhul, cem-i müzekker gâibdir. *"Kendilerine verildi."* mânâsına gelmektedir.

مُتَشَابِهًا kelimesi تَشَابَهَ'den ism-i fâildir. Kur'ân-ı Kerim'de birkaç yerde geçer. Müteşâbih, birbirine benzeyen, benzer şeyler demektir. Biz, ecsâmın birbirine benzemesine teşâbüh diyoruz. Meselâ, bir meyvenin diğer meyveye benzemesi bir teşabühtür, bu meyvelerden her birine de müteşâbih denir. Aynı zamanda rüyalarda nazarlara arz edilen timsallerin sembollerinin âlem-i yakazada (hakiki varlık âleminde) bir kısım hakikatlere yani âyân-ı sâbitenin aynî şeylere benzemesine de biz teşâbüh deriz. Bu kelimeyi bazen, aralarındaki benzerliğin çok fazla olmasından dolayı birini diğerinden ayıramadığımız, net hüküm veremediğimiz, mahiyetini tam bilemediğimiz şeyleri ifade için de kullanırız ki, şer'î bir ıstılah olarak müteşâbih bu mânâya gelir ve Kur'ân-ı Kerim de Âl-i İmrân Sûresi'nde onu bu mânâsıyla "muhkem"in (açık, net hüküm ifade eden) karşısında ele alır:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ
مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ

"Bu muazzam kitabı sana indiren O'dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin diğer bir kısmı ise müteşabihtir."[436]

أَزْوَاجٌ kelimesi, eş anlamına gelen زَوْجٌ kelimesinin çoğuludur ve eşi olan, onunla beraber bir çift teşkil eden her şey için kullanılır. Meselâ, erkeğin karşısında kadın, kadının karşısında erkek için kullanılır. Vâkıa, karışma ihtimali olan yerde erkeğe "zevç", kadına ise "zevce" denir ama haddizatında kelime her ikisini de şamildir.

مُطَهَّرَةٌ kelimesi de "tef'il" babından ism-i mef'uldür; "temiz kılınmış, olabildiğine nezih, temiz mi temiz, pâk mı pâk" anlamlarına gelmektedir.

خَالِدُونَ kelimesi, lügat mânâsı itibarıyla *"uzun zaman kalanlar"* demektir ki, خُلْد kökünden gelmektedir. Ne var ki şer-i şerifte çok defa ebed kelimesiyle takviye ve tekit edildiğinden bunun da genelde ebediyet mânâsına geldiğine hükmedilmiştir. Vâkıa, Kur'ân-ı Kerim'de أَبَد kelimesi خَالِدِينَ ile beraber üç defa Nisâ Sûresi'nde, bir defa Mâide, iki defa Tevbe, bir defa Ahzâb, bir defa Teğâbün, bir defa Talâk, bir defa Cin, bir defa da Beyyine Sûresi'nde olmak üzere 11 yerde geçmektedir.[437]

Sebkat eden âyetlerle beraber nazar-ı itibara alındığında anlaşıldığı üzere, nübüvvet vazifesinin mühim bir rüknünü inzar teşkil ettiği gibi diğer bir rüknünü de tebşir teşkil

etmektedir. Bu çerçevede **mânâ-i münîfi** şöyle ifade etmek mümkündür:

Habib-i Zîşânım! İman edip, mutlak ifadesiyle sâlihâtı eda eden kimseleri, altlarından ırmakların çağlayıp gittiği, akıp akıp durduğu cennetlerle müjdele! O cennetler ki, ne zaman onlara, onun nimetlerinden, meyvelerinden herhangi bir şey, rızık ve nasip olarak verilse, kendi aralarında muhavere sadedinde "Bu daha evvel dünyada ibadet hâlinde, Cennet'te nimet hâlinde ve birkaç gün evvel de burada emsaliyle bize nasip olan rızık cinsinden." derler. O nimetler onlara böyle birbirine benzer şekilde ihsan edilir. Ve onlar orada yalnız değillerdir; onlar için orada ünsiyet edebilecekleri, içlerini dökecekleri, onlara inşirah üzere inşirah yaşatacak eşler de vardır ve bu eşler pâk mı pâk, nezih mi nezih, temiz mi temizdirler. Onlar orada, zevâl-i lezzetle de asla müteellim olmazlar, zira zevâl-i lezzet elemdir. Evet, onlar, mazhar oldukları bütün nimetlerle beraber Cennet'te "hâlidûn"durlar, kalıcıdırlar.

Tafsilî mânâya dair serdettiğimiz bu sözlere, bütün nüanslara riayet ederek arz edilmeye açık ama müfredat mânâsına göre bir nokta-i tezekkür, bir mirsad-ı tefekkür mülâhazasıyla bakılabilir.

***

Tafsilî mânâya dair birkaç söz:

Kur'ân-ı Kerim burada, yerinde kısaca izahını gördüğümüz imanı, iz'anı elde edenleri ve onu sâlihâtla taçlandıranları lütuflarla müjdeliyor. Sâlihât'a gelince o, Kur'ân-ı Kerim'de zikredilirken hep mutlak bırakılır.. ıtlâk, umum ifade eder. *Sünûhat*'ın başında, bu mesele arîz ve amîk olarak ele alınmıştır. Orada şöyle denir:

"Kur'ân, sâlihatı mutlak ve müphem bırakıyor. Zira ahlâk ve faziletler, hüsün ve hayır, çoğu nisbîdirler. Nev'den nev'e geçtikçe değişir. Sınıftan sınıfa nâzil oldukça ayrılır. Mahalden mahalle tebdil-i mekân ettikçe başkalaşır. Cihet muhtelif olsa muhtelif olur. Fertten cemaate, şahıstan millete çıktıkça onun mahiyeti de değişir."[438]

Bu tespitten sonra tevazudan izzete, ondan vakar ve hüsnüniyete kadar her şeyin bir yönüyle sâlihât olabileceği; hatta yerinde vakar izharı adına kibir zannedilebilecek tavır takınmanın dahi Kur'ân-ı Kerim'in bu ıtlâkıyla sâlihât arasına girmiş olduğu ifade edilebilir.

İşte bütün yaraşıklı, hayırlı, bereketli işler, dünyada insanın içine inşirah salan ve "Vazifemi yaptım." dedirtmekle insanın içinde ümit duygularını canlandıran, ukbâda da Cennet gibi bir neticeye bakan her fiil, sâlihâttan birer nümunedir. Ne var ki Kur'ân-ı

Kerim tebşiri burada imanla, sâlih amelle irtibatlandırmış ve sadece iman eden veya sadece amel eden kimse dememiştir. İman eden kimse amel etmezse günaha girmiş olur. Amel eden kimse iman etmemişse o da münafık sayılır. Vâkıa, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in çoğunluğuna göre amel, imanın cüz'ü değildir. Bununla beraber Cennet'le tebşir meselesi doğrudan doğruya nass-ı Kur'ân ile hem imana hem de sâlih amele ta'lik edilmiştir ki, bunlardan sadece birini yapmakla insan bu tür Cennet nimetlerinden istifade edemez. Amelsiz iman ile aynı neticenin hâsıl olması ancak hususi inayetle mümkündür.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ
لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

"İman edip sâlih amel işleyenleri müjdele: Onlara, altlarından ırmaklar akan cennetler vardır." Evet, insanın hayatta en çok istediği şey, altından ırmakların çağladığı, bağların ve bahçelerin iç içe arz-ı didar ettiği, tatlı tatlı rüzgârın estiği, suların akıp gittiği, bülbüllerin öttüğü ve insanın bütün elemlerden âzâde, âsûde bir hayat yaşadığı; ne baş ağrısı ne diş ağrısı olmayan bir hayattır.

Hemen âyetin başında müjdeleme yapılırken, "Acaba nedir bu müjdelenen şey, bize ne verecekler?" mukadder sualine bir cevap mahiyetinde, *"Onlar için altından ırmakların akıp gittiği cennetler vardır."* cümlesi gelir. Kur'ân-ı Kerim'de, hangi âyette Cennet ifade edilse büyük bir nispette hemen altından ırmakların aktığından bahsedilir. Hatta bazı âyetlerde bu ırmakların keyfiyeti de vurgulanır.

Meselâ,

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ
غَيْرِ اٰسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ
خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ
فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ
خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ

"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vaat edilen Cennet'in misali şudur: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Onlara orada her türlü meyve ile bir de

Rabbileri tarafından mağfiret vardır. Bu nimetlere erişenler hiç Cehennem ateşinde devamlı kalıp da kaynar sular içirilip bununla bağırsakları lime lime olan kimseler gibi olur mu?”[439]

Burada, Kur’ân-ı Kerim’in, müttakilere vadedilen Cennet’in misalini anlatırken riayet ettiği nüanslara dikkat edildiği takdirde şu hususlar görülür:

O Cennet’te, tertemiz saf sulardan öyle nehirler vardır ki, sürekli köşklerin, villaların altından çağlayıp giderler. Bunun yanında, tadı bozulmamış, dünyadakilere benzemeyen tertemiz, nezih, berrak, dupduru süt ırmakları; insana sekir vermeyen, başını döndürmeyen dünya şaraplarından farklı meşrubat çağlayanları ki, içtikçe maddî-mânevî bir zevk u lezzete sebebiyet verecek mahiyette, oraya mahsus nehirlerdir. Bunlardan başka bir de saf, tertemiz, dupduru baldan bir nehir ki, içenler, içtikçe yeni bir iştahla yine içmek isterler.

Kur’ân-ı Kerim’in pek çok âyeti, Cennet mevzuunda o kadar tahşidatta bulunmuştur ki, beyan-ı Kur’ân’dan sonra o mevzuda yeni bir şey söylemek zaid olur.

مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ
فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ۝
وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا

“Koltuklarında diledikleri gibi dinlenir dururlar. Orada ne güneş sıcağı görürler ne de dondurucu soğuklara uğrarlar. Cennet ağaçlarının gölgeleri onların üzerlerine sarkar, meyveleri devşirilebilecek şekilde emre âmade olmuşlardır.” [440] beyanlarına ve devamındaki âyetlere bakılacak olursa, erîkelere (koltuklar, kanepeler) yanları üzerine uzanmış insanların tasviri verilmekte ve ağaç dallarının kendilerine yaklaştırıldığı, el uzatıp da onları koparma zahmetine dahi girmeden doğrudan doğruya derilmiş, uzatılmış, âdeta ağızlarına konulmuş gibi bir resim nakşedilmekte...

Bunlar bir önceki âyette ifade edildiği gibi bir bakıma hakikat-i insaniyeye ihsan edilen, mahiyetleri müteşâbihliklerine emanet hakikat-i nimettir. Acaba hakikat-i insaniye nedir? Bilemediğimiz o hakikati şu dünya hayatında olduğu gibi kavramamız mümkün mü? Bunları ilm-i muhit-i ilâhiye havale daha uygun olacaktır. Zaten bu meseleyi tavzih eden Kur’ân-ı Kerim’in

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ

أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"Onların dünyada yaptıkları makbul işlere mükâfat olarak gözlere aydınlık, gönüllere ferahlık hangi sürprizlerin, hangi nimetlerin saklandığını hiçkimse bilemez."[441] âyetinden de anlaşıldığı üzere biz sadece bize anlatılan dünya nimetlerini tefekkür mirsadı yaparak, verilecek nimetlerin çeşitleri hakkında belli bir malumata sahip olabiliriz.. evet, hiçbir zaman oradaki nimetlerin hakikatini idrâk edemeyiz. İşte bu âyet bir mânâda bizlere: *"Idrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez."*, siz dünyadaki zevk ve lezzet kantarlarınızla ukbâdaki zevk ve lezzetleri tartamazsınız demektedir.

Bu konu, Buhârî ve Müslim'deki bir kudsî hadis-i şerifte şöyle ifade edilir:

أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ
وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

"Sâlih kullarıma hazırladığım öyle şeyler vardır ki, ne göz görmüş ne kulak işitmiş ne de kalb-i beşere hutûr etmiştir."[442]

Evet, Cennet'te insanlara ihsan edilen şeyler, tamamen müteşâbihtir. Yani Hazreti Üstad'ın ifade esprisiyle, burada bir "sübhânallah" der, orada bir meyve-i Cennet yersin.[443] Şöyle denebilir; orada bir elmayı tadarken tedailer olur ve sen anlarsın ki bu, işte o "sübhânallah"ın semeresi bir elmadır. Sonra bir armut yersin ve onu tattığında da onun "elhamdülillah" neticesi bir armut olduğunu sanırsın. Bir başka zaman sana karpuz takdim ederler; tattığında onun da "Allahu Ekber" meyvesi bir karpuz olduğu mülâhazasına girersin. İşte sâlihâtın orada bir Cennet meyvesi olarak temessül etmesi, bir yönüyle bu şekilde müteşâbih bir şey..!

Nimetlerin "müteşâbih" oluşunu, dünyada tattığımız nimetler cinsinden, benzerinden olması yönüyle de anlayabiliriz. Yani Cennet'in elmasını tadınca, hakikaten dünyada yediğimiz elmalara benzediğini söyleriz ama ortada ne tam bir ayniyet ne de gayriyet söz konusudur. Yani "Bu da elma ama bizim elmalar böyle değildi." diyebileceğiniz bir durum bahis mevzuudur.

Bir diğer husus da, tadılan nimetlerin ayniyeti içinde her defasında hususiyet farklılığı ile sunulmasıdır ki orada tattığımız nimetleri bir daha tatmayacağız demektir. Aralarında ciddi bir benzerlik bulunmakla beraber tattığımız nimetlerin hep başka olacak olması, iki sebebe mebnidir:

1. Birbirine benzeyecektir; çünkü insan tanımadığı, bilmediği bir nimeti tenâvül

ederken çekingen davranabilir. Sahih hadiste ifade edildiği gibi Resûl-i Ekrem'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) keler sunulduğu zaman yadırgaması ve أَجِدُنِي أَعَافُهُ *"Tiksinti duyuyorum."* buyurması, "Bunu yemek haram mıdır?" diye sorulunca da *"Benim beldemde yoktu böyle bir şey."*[444] demesi konumuza ışık tutmaktadır. İşte bir yönüyle, insan bilmediği şeylere karşı tiksinti duyabileceğinden ötürü müteşâbih yiyecekler bir bakıma orada tenâvül edeceğimiz nimetleri bilmemiz ve tiksinti duymamamız açısından bizim için önemlidir.

2. Diğer bir zaviyeden ise, eğer o nimetlerde ayniyet olsaydı da, o ayniyetle beraber bir gayriyet olmasaydı, her gün ikram olunan aynı nimetlere karşı zamanla bir bıkkınlık oluşabilirdi. Binaenaleyh öyle nimet olmalı ki, ne aynı olsun ne de gayrı. Birbirine benzesin, bir nimetten diğer nimete tedailerle intikal edilsin, ama tam aynı da olmasın...

Bütün bunlardan anlaşılan şudur: Cennet'te mü'minlere takdim edilecek nimetler tamamen hakâik-i nimettir ve bu hakâik-i nimeti kavrayacak da ancak hakikat-i insaniyedir. Ben cismimle mi bunu tenâvül ederim, ağzımın kuvve-i zâikası mı bunu tadar, yoksa vicdanım mı duyar, bunlar bizim ufkumuzu aşan şeylerdir. Hakikat-i insaniyenin ona karşı olan teveccühleri, kalbî ve ruhî münasebetleri ölçüsünde ancak tam duyulabilir. Böyleleri için orada takdim edilecek şeyler de, insana, bedeni, cismaniyeti ve âlem-i eşbaha ait keyfiyetini unutturacak kadar âlî, ruhanî belki vicdanî çok derin hazlar duyurur.

Vâkıa bu, cismanî zevki inkâr da değildir; değildir ama cismaniyet zevkini çok geride bırakacak ölçüde anlayamadığımız öyle ulvî bir zevktir ki; habru'l-ümme Hazreti İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: لَيْسَ فِي الْجَنَّةِ شَيْءٌ مِمَّا فِي الدُّنْيَا إِلَّا الْأَسْمَاءُ *"Dünyada sizin görüp tattığınız nimetlerin Cennet'te sadece isimleri vardır."*[445] Yani Cennet'teki nimetlerin dünyadakilere benzerliği, sırf "budur" diyebilmeniz için bir mirsad-ı tefekkür olacak kadardır; yoksa hadd-i zatında tam bir ayniyet yoktur.

Bunlarla, müteşâbihe ait bazı hususları hecelemeye çalıştık ki bu, orada verilen rızıkların tebeddül, tegayyür ve teceddüt esprisine bağlı olduğunun ifadesidir. İnsan orada Allah tarafından tekrar ber tekrar tecdit edilen bu nimetlerden zevk duyacak ve bu tarifsiz lezzetin kendi aralarındaki muhaverelere konu oluşu: قَالُوا

هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ *"Bu, bundan evvel bize hep ihsan edilegelen nimetlerden bir nimet."* şeklinde cereyan edecektir. وَلَا تَأْثِيمٌ لَا لَغْوٌ فِيهَا *"Ne boş bir şey ne insanı rahatsız ve tedirgin edebilecek bir husus ne de bir günah meselesi orada bahis mevzuu değildir."*[446] İşte onlar, hep böyle âlî şeylerle iştigal edecek, zevkten zevke yürüyeceklerdir.

وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا *"Nimetler onlara müteşâbih olarak takdim edilecek."* âyetinde أُتُوا fiili "takdim edilecek" mânâsında meçhul olarak geliyor.

Evvela; fiil, fiil-i mâzidir ki, "Bu ifade edilen şeylerin gerçekleşmesi muhakkaktır, bunda hiç diriğ etmeyin, endişelenmeyin ve bunu olmuş gibi kabul edin. Çünkü iş Allah'ın elindedir, dolayısıyla da olacaktır." mânâlarına işaret etmektedir.

Belâgat nüktesi açısından ikinci husus şudur: Siz orada hiç zahmet çekmeyeceksiniz. قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ *"Zira oranın meyveleri hemen el ile koparılacak durumdadır."*[447] Allah'ın size ihsan ettiği hizmetçilerle size takdim ettiği nimetler, o hizmetçilerin elleriyle rahatlıkla size sunulacak ve siz bu müteşâbih nimetlerle perverde edileceksiniz.

Dünya nimetlerini ahiret nimetleriyle kıyaslayacak olursak, ahiret nimetleri elemsiz bir lezzet şeklinde tecelli edecektir ve insanın zevk-i imanisi ve sâlihâtından hasıl olan haz, Cennet'teki nimetlerin zevkini derinleştiren ayrı bir husus olacaktır. Dahası, buradaki ibadet u taatın meşakkati, sıkıntısı orada tamamen lezzet hâlini alacaktır. Burada vicdanda duyulan mantıkî ve vicdânî her haz, orada hakikat-i vücudu işaretleyen farklı bir lezzete dönüşecektir.

وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ *"Orada onların tertemiz eşleri de olacaktır."* İnsan bu nimetler içinde yüzüp onları tadarken her şeye rağmen yine de ciddi bir eksiklik hisseder. Zira Allah (celle celâluhu) kâinatta hiçbir şeyi yalnız yaratmamıştır. Daha evvelki âyetlerde şimşekle ilgili bahiste temas edildiği gibi, yaratılan her şey çift yaratılmış; havadaki su buharları dahi zâit ve nâkıs (artı ve eksi) kanunu ile bu çift olmanın şümulüne girmiş, otlar, ağaçlar bu erkeklik-dişilik esası çerçevesinde üremiş, gelişmiş; hatta atomlar, elektronlarıyla, protonlarıyla, nötronlarıyla hep "çift" olma keyfiyeti sergilemişlerdir. Öyle ise, mahlûkat içindeki yeri ve konumu itibarıyla insan da çift olacaktır ve ancak çift olduğu zaman mesrur ve müreffeh olabilecektir.

Bu lütuflara ermek için insan, dünyada imanının, iz'anının derinleşmesine çalışmalıdır ki, zâhiren bunlar iradenin neticesidir. Diğer yönüyle de mârifet ve muhabbetini derinleştirme gayreti içinde bulunmalıdır ki, gidip tâ rü'yet ü rıdvan ufkuna ulaşıp Cennet nimetlerine erişebilsin. Şart-ı âdi plânında da olsa bütün bunların anahtarı akıl ve irade, onları doğru kullanmanın sırlı anahtarı ise vahy-i semavidir. Evet, burada bu dinamikler doğru çalıştırıldığı ve inbisat ettirildiği nispette kim bilir Cennet-nümûn daha neler söz konusu olacaktır. Her şeyden evvel iman, içinde öyle bir Tûbâ-i Cennet çekirdeğini taşıyor ki, Hazreti Üstad'ın da ifade ettiği gibi, inbisat ettiği zaman bir Cennet-i ahiret olacak ve dünyada da insana o cenneti yaşatacaktır.[448] Dünyada bu duyuş inbisat edince bağ ve bahçeler hâlinde ahirette arz-ı dîdâr edecektir.

Buna binaen insanın burada duygu ve kabiliyetlerinin gelişmesi ve genişlemesi nispetinde oradaki, huzur-u kibriyadaki nimetlerden istifadesi de farklı olacaktır. Evet, maddî ve mânevî zevk olarak insanın Cennet'in bütün nimetlerini iliklerine kadar duyabilmesi, onun mârifet-i Sâni adına malumatına, vicdanında duyduğu hakâike, iz'anının derinliğine, muhabbetinin enginliğine ve müşahedeye olan iştiyakının da vüs'atine bağlıdır. Bu hususlar onda ne kadar geniş, ne kadar ulvi ve derin ise orada da bu hazlar o nispette yüksek olacaktır.

Bunun içindir ki burada nazarını dinî bir disiplinin gereği olarak haramdan sakındıran ve iffetine dikkat eden, namus konusunu hayati ehemmiyet taşıyan bir mesele olarak ele alan –kadın olsun, erkek olsun– zevçlerin bu hususlardaki hassasiyetleri nispetinde orada bu nimetten istifade edişleri –o âlemin ölçülerine göre– daha bir derin olacaktır. Evet, bu وَلَهُمْ فِيهَٓا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ bişâreti, böyle bir istikamete bağlıdır. Şayet burada afif yaşamış, namuslarına dikkat etmiş ve bu mevzuda titizlik göstermişler ise, orada bu nimete mazhar olacaklardır. Cismaniyete âit bu hususlar da yine oranın derinliğine göre gerçekleşecektir. وَلَهُمْ فِيهَٓا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ fehvasınca, erkek iffetin oraya akseden hususiyetleriyle, kadın da maddî-mânevî kirlerden pâk ve temiz olarak, hatta hayız, nifas, istihaza gibi durumlardan, huysuzluk, huşûnet gibi kötü ahlâktan müberrâ keyfiyetiyle orada bulunacaktır. Dünyada kadın ve erkeklerin arasında çok defa görülen huzursuzluk orada görülmeyecektir. Orada huzur, orada selâm, orada emniyet olacak ve her şey bu hususların etrafında dönüp duracaktır.

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ "Onlar orada sonsuza dek kalacaklardır." Muhalfarz bu nimetler,

böyle baş döndürücü güzelliği, insanı tepeden tırnağa zevke gark edici keyfiyeti ve eksik hiçbir şeyinin olmaması yanında şayet dünyada olduğu gibi bir gün çeker giderse o zaman nıkmete inkılap eder ki, dünya nimetleri ile ahiret nimetlerini birbirinden ayıran husus da işte budur. (Ne var ki, ötelerin tasavvurları aşkın Cennet'i de, burada hayatın Cennet çizgisinde sürdürülmesiyle tam alâkalı.) Bu dünyada insan hür ve emniyeti temin eden bir devletin raiyyeti olarak yaşar, Cennet köşesi gibi bir ailesi ve cıvıl cıvıl çocukları sayesinde hep Cennet-nümûn bir hayat sürdürebilir.. fakat yine de inanan insan bu nezih hayatın çehresinde öteleri heceler durur. Zira, Üstad Bediüzzaman'ın da "İsm-i Kuddûs'ün Cilvesi"nde[449] ifade ettiği gibi, dünya o kadar güzeldir ki, ahiretin gerçek yüzünü göremeyenler dünyanın bu yüzüne âşık olurlar. Ama esas dünyanın çirkin, sevimsiz bir yüzü daha vardır ki, o da onun fena ve zevalindedir. İşte bu fena ve zeval tasavvuru dahi elemdir. Hususiyle de inanmayan insanın aklına geldiği zaman onun içine damla damla tasa akar. Onun içindir ki Kur'ân, nimetlerin zeval acılığını izale edebilecek ayrı bir inayet-i ilâhiyeye işareten şöyle buyurur: وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"Onlar orada sonsuza dek kalacaklardır."*

Onlar orada bağ ve bahçeler içindeler; altlarında çağlayanlar var ki, akıp gidiyor gürül gürül. Yanıbaşlarında da yâr-ı vefadarları, tertemiz eşleri var. Ancak bütün bunlara rağmen verilenler ebedî olmazsa ve insan bu nimetlerle beraber "hâlidîn"den değilse, zeval-i lezzet elem olması itibarıyla, o insan dağidâr olacaktır. Onun için Kur'ân, *"(Hayır, öyle zannedildiği gibi değil.) Onlar orada ebedî kalacaklardır."* diyor ve âhiret saadetinin en önemli derinliğine vurguda bulunuyor.

Bu âyetlerin mâkabli ile olan münasebetine gelince:

Daha Bakara Sûre-i Celîlesinin ilk âyetlerinde, sâlihât ve sâlihâtın çerçevesinin neden ibaret olduğuyla alâkalı bir fikir veriliyor. Daha sonra sâlihât bazı âyetlerle tavzih edilmek suretiyle Allah'a ubûdiyetin şekli vurgulanarak O'nun ulûhiyetini, rubûbiyetini ilan etmek ve daire-i rubûbiyete karşı tevhid-i ubûdiyetle O'na tahsis-i nazarda bulunmak –ki mutlak mânâda sâlihâtın özü de işte budur– gerektiği anlatılıyor. Görüldüğü gibi, akide ve amel âdeta iç içe girmiş mahiyette bir görünüm arz ediyor. Sonra bu işi yapan ve yapmayanların mükâfat ve mücazatı olarak işin akıbeti vurgulanıyor. Bunlardan biri, أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ile, diğeri de bu وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ âyetiyle.. İşte ta baştan buraya kadar olan

âyetler sanki tek makta’ içinde ve bir anda nâzil olmuş, bir tek meseleyi ifade ediyor gibi bir resim söz konusu...

Cümlelerin birbiriyle münasebetine gelince:

Evvela, وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ beyanında, daha önce arz edildiği gibi, mâkablinin fehvasına ve onun lazımî mânâsına işareten bir atıf “vav”ı bulunuyor. Binaenaleyh “İnsan, Allah’a kullukta bulunup tevhid-i rubûbiyet ve tevhid-i ulûhiyeti ikrar ettiğinde ne olur, kabullenmediği ve kitaba, nübüvvete inanmadığı takdirde ne olur?” şeklindeki iki sorunun ikincisine, bir önceki âyette geçen

فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ
وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“Öyle bir ateşten sakının ki, onun yakıtı insanlar ve taşlardır.” beyan-ı subhanîsi ile cevap verilmişti. İlk soruya cevap ise buradaki

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ
لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

Rahmanî müjdesidir ki, bir insanın maddî-mânevî, ruhanî-cismanî bütün arzularına cevap verebilecek mahiyette bulunan “Cennet’ül-huld”ü nazara verir.

Evet, Cennet, maddî-mânevî mahiyet-i insaniyeye göre hazırlanmış bir “müstekar”dır; eğer o sadece ruhaniyete nazır olsaydı, insanlık hakikati tam gözetilmemiş olurdu. Nitekim bir kısım kimseler, muhabbeti, Allah’a imandan önce ele alır ve Allah’a karşı duyulacak saygıyı, huzuru, Cennet ve Cehennem’in önünde düşünürler. Bu, niyet olarak çok güzeldir ama, kulluk yapmanın veya yapmamanın neticesi olan, iyi ve kötü amellerle hakiki mahiyetleri tam tezahür edecek olan Cennet ve Cehennem gibi iki büyük hakikati hafife alma ve meselenin ciddiyetini bilememe, laubalilik veya zevke, hâle yenik düşme sayılır ki, Yunus’un Cennet’le alâkalı –ona aitse– sözleri ve Cehennem’i hafife alması bu türdendir. O şöyle der:

Cennet Cennet dedikleri,
Birkaç köşkle birkaç huri;
İsteyene ver sen onu,
Bana Seni gerek Seni.

Biz buna bir öncelik meselesi veya hâle mağlubiyet deyip geçelim. Haddi zatında

Cennet öyle büyük bir nimetttir ki, insan Cennet'ten Allah'ı görür, Cennet'te huzura erer, Cennet'te nebilerle görüşür, Cennet'te hakâik-i imaniyeye şahit olur ve Cennet'te esrar-ı Kur'ân'ın açılımıyla şereflendirilir. Yani Cennet olmadan hiçbir hakikat tam tezahür etmez ve Cennet olmadan insan maddî-mânevî beklentilerini bulamaz. Sırat'ı, Cehennem'i hafife alma da şöyle dillendirilir:

Sırat kıldan incedir,
Kılıçtan keskincedir;
Varıp onun üstünde,
Evler yapasım gelir.

Ta'n eylemen hocalar,
Hatırınız hoş olsun;
Varuban ol tamuda,
Biraz yanasım gelir.

Kim söylerse söylesin şayet bu sözler bir önceliğe bağlı söylenmemişse, Cennet ve Cehennem gibi iki Kur'ânî hakikat hafife alınmış sayılır. Bazı kimseler, "İnsanları sevmek esastır." –bir mânâda Hümanizm– derler. Aslında Allah'a (celle celâluhu) iman ve O'nu sevmek, başta insan olmak üzere bütün varlığı O Zât'ın (celle celâluhu) sanat eserleri olarak görmeyi ve bu açıdan bütün mahlûkatı sevmeyi gerektirir. Bunun aksine, muhabbet esastır diyerek Allah'a, Nebiye, Cennet ve Cehennem'e iman gibi hakikatleri hafife almak bir inhiraftır. Cennet ve Cehennem büyük birer hakikattir ve insanın, bunların birinden kurtulup diğerini elde etme davası, dünyada en büyük davalardandır. Üstad'ın "Meyve'nin Dördüncü Meselesi"nde ifade ettikleri gibi,[450] insanın filan devlet kadar serveti, filan devlet kadar da aklı olsa o büyük davayı kazanmaya verecektir; zira o davayı kazanamama ebedî hüsran, dünya ve akıbet zindan, kazanma ise firdevs ü cinân ve rü'yet ü rıdvan demektir.

Binaenaleyh, insanın insanlığını görmezlikten gelmeyip onu insan olarak ele aldığımız takdirde maddî ve mânevî, cismanî ve ruhanî bütün arzularının karşılanacağı yerin ancak Cennet olabileceği tebeyyün eder. İşte bu bakımdan müjdenin, جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ olması, çok tonlu, çok dolu, olabildiğine zengin ve insan vicdanında itminan hâsıl edecek şekilde, onun şöyle-böyle tasarlayabileceği şeklin çok üstünde bütün nimetlerin bir bir sıralanması, hem insan tabiatı hem de insan ruhundaki ebedî saadet arzusu açısından o kadar yerinde ve uygun düşmüştür ki bu

ancak, beyan-ı Sübhânide ve ifade-i Kur'ânî'de bulunabilecek bir hususiyettir.

Üzerinde durulası bir diğer husus da şudur: Öyle bir tablo tasavvur edin ki, nimetler önümüzde çağlayanlar hâlinde akıp gitsin, kulaklarımızda hep ağaçların hemhemesi, demdemesi, ezvâcın sesi-soluğu ve وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ[451] ile ifade edilen Cennet gençlerinin, çocuklarının cıvıltıları duyulsun... hangi insan tabiatı bunları önemsemez? Hele bir de bunlar hep farklılaşarak devam ediyor ve insana sürekli sürprizler yaşatıyorsa.. İşte: كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ *"(Öyle cennetler ki,) ne zaman meyvelerinden onlara ikram edilse: 'Bu bize daha önce de ikram edilmişti' diyeceklerdir."* ferman-ı sübhânisi bu hususu ifade sadedinde, daima bir yenilenme içinde ilâhî nimetlerin geleceğini haber vermektedir. Bu ifade, daha evvelki âyette hasıl olan istifhama, isti'nâfî bir cümle olarak cevap mahiyetinde irad buyrulmuş gibi gözükmektedir. Ayrıca bütün bu nimetlerin bir gün zâil olup gitmemesi ve zeval-i lezzetle onların eleme inkılap etmemesi hususunu ifade adına da وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"Onlar orada ebedî kalacaklardır."* buyrulmaktadır ki, bu da o mazhariyetlerin en önemli derinliğini ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in ifadelerinden anlıyoruz ki, Mevla-i Müteal'i görüyor gibi kulluk yapanlar için bir "hüsnâ" yani esmâ-i ilâhiyenin cilvegâhı olan Cennet, bir de ziyade vardır ki, o da rü'yet ve hulûddur. Evet, لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ[452] âyet-i kerimesindeki "ziyade"ye rü'yet-i ilâhiye de demişlerdir. "Cenab-ı Hakk'ın cemalini gören ölmezdi ebedâ." sözünde ifadesini bulduğu şekliyle rü'yet-i ilâhiye ile Cennet'teki hulûd birbirini gerektiren şeylerdir. Zira o kadar derin olan bir insan âdeta melekleşir ve ebediyete namzet hâlini alır.

Seçilen Kelimelerdeki Dil İncelikleri (25. Âyet)

وَبَشِّرِ'deki "و", atf edilen şeyler arasındaki münasebete binaen aynı zamanda bir inzara da işaret etmektedir. Zira bu şeyler mütekabildirler ve zıt, zıddı üzerine atfedilmiştir. Biz Kur'ân'da çok defa bunu görürürüz. Böyle zıddın zıdda atfı, peşi peşine gelmesi, yan yana izah edilmesi, bir mânâda Kur'ân ifadesi ile "mesânî" cümlesindendir.[453] Şöyle ki, önce mü'min anlatılır sonra kâfir.. vehayut önce kâfir sonra da mü'min; önce süedâ sonra eşkiyâ; önce süedânın sa'yine terettüp eden niam-i ilâhiye daha sonra eşkiyanın şekavetine terettüp eden azab-ı elim... Buna, daha önce geçtiği

üzere tekâbül veya mukabele sanatı da deriz. Binaenaleyh Kur'ân'ın tebşiri inzarla, tergibi terhible, recâyı havfla beraber ele almasından hareketle, وَبَشِّر ifadesindeki tebşir emrinin başında bulunan atıf vâvı, nazarlarımızı, mâkablindeki inzara çevirir.

بَشِّر kelimesi *"müjdele"* demektir. Ekstradan ve sürpriz olarak mânâsını hatırlatan müjdeleme ifadesi, *İşârâtü'l-İ'câz*'da da ifade edildiği gibi[454] esasen Cennet'in fazl-ı ilâhî olduğunu göstermektedir.. evet, Cehennem adl-i rabbânî, Cennet ise fazl-ı ilâhîdir. Günahları ve kötülükleri, insanın nefsi ister ve o Cehennem'e müstahak olur. Cennet'i isteyen ise esbabıyla ister ki, onun vücudu, bütün esbabının vücuduna vâbeste ve mütevakkıftır. İnsan ameliyle Cennet'i elde edemez; onu dileyen ve hazırlayan ihsan-ı ilâhî ve rahmet-i rabbâniyedir. Sözün özü, Cennet tamamen Rabbânî bir lütuftur.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ cümlesinde iman ve amelin her ikisi de mâzi fiille îrad edilmiştir. Bunda bir tasvir söz konusudur. Bu tasvir sayesinde, hâdiseler insanın gözünün önünde cereyan ediyor gibi olur. Fiille yapabildikleri nispette fiilen, yapamadıkları zaman da niyetleriyle hep o işte kâim olma adına çok canlı bir resim ortaya konmaktadır. Amele teşvikte böylesi gayet latif düşmektedir. Buna mukabil mükâfat da vukuu muhakkak bir kelime ile anlatılmalıdır ki, onlar için şevklerini şahlandırıcı olsun. Yani, "Mutlaka size o nimetler verilecek, hiç diriğ etmeyiniz. İman edip sâlih amel yaptıktan sonra bu muhakkak olacaktır." denerek mükâfat sadedinde o nimetler hatırlatılmış olmaktadır. İman ve amel sahiplerine beşaretin yapılması, mükâfat sadedinde anlatıldığından dolayı, o eltâf-ı ilâhiyeye vukuu muhakkak nazarı ile baktırmak ve şu anda hazır bulunan Cennet'le sevindirmek ve yine herkes için muhtemel olan Cehennem'den sakındırmak adına bu kiplerin seçilmesi fevkalâde mânidardır.

الصَّالِحَاتِ kelimesi, ıtlâkı (herhangi bir sıfatla kayıtlanmadan mutlak olarak zikredilmesi) ile bütün güzel işlere şâmildir. Hatta hâlis bir niyet dahi bu sâlihât içine girebilir. *Sünûhat*'ın başında ifade edildiği gibi[455] bu meselenin ıtlâkında tamim vardır. Bir kelime ile çok şeyler ifade edilmiştir.. lafız ve kalıp, çerçevesini aşkın mânâları ihtiva etmektedir.

أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ âyetini teşkil eden sözcükler arasında da bir "tecâvüb", bir "tesânüd", bir "teânuk" söz konusu. Şöyle ki, anlatılmak istenen şey, Cenab-ı Hakk'ın mü'minlere ilâhî nimetleri ve orada bütün hâdiselerin onların lehinde cereyan etmesidir. Dünyada değişik musibetlere giriftar olan münafıkların durumunda

müşahede ettiğimiz, her hâdiseyi aleyhlerinde görüyor olmalarına mukabil, bunlarsa her hâdiseyi lehlerinde sayabilecek bir durumu elde etmiş bulunmaktadırlar. Öncekilerin hayatları dünyada başlayıp dünyada bitmekte, sonrakilerinki ise ebedler âleminde sürüp gitmektedir.

İşte şu cümlede, teker teker kelimelere baktığımızda, onları omuz omuza, el ele, kol kola bir araya gelmiş, insanın ötedeki huzurunu örgülüyor gibi görürüz.

لَهُمْ *"Onlar içindir"* diyor. Yani her şey onlara mahsus ve onlar âdeta ille-i gâiye ve bir bakıma Cennet nimetlerinin onlar için hazırlanması da bir finalite. Öyle ki, artık onların aleyhlerinde hiçbir şey söz konusu olmayacaktır. Hatta bu kelimeden şunun da sezildiği söylenebilir: Orada ilâhî nimetler kendilerine takdim edilince, dünyadaki nimetler gibi rahatsız eden bazı arızalar, mesela bir kısım artıkları dışarıya atma gibi rahatsız edici hususlar orada söz konusu değildir. Evet, orada ne yeme, hazmetme zahmeti ne de ıtrahat meşakkati söz konusudur. Nimet de lehlerinde, netice-i nimet de.. işte gerçek saadet..!

جَنَّات kelimesi hangi mânâsı ile ele alınırsa alınsın, altından ırmakların aktığı bağlar, bahçeler ve içlerinde zevçler, zevceler bulunan bir yer veya şu anda mestûr olan keyfiyeti ile ihâta ve idrâkleri aşkın, مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ *"Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insanın hatırına gelmeyecek şekilde"*[456] tasavvurlar ötesi baş döndüren bir dünya.. size vaat edilmiş ve sizin için hazırlanmış bir müstesna âlem.. öyle ki adında ruhanî bir zevk var; zira bağ ve bahçe sözünde her zaman bir sürur hissedilir. Hatta zindandaki bir insan hayaliyle bir bağa, bir bahçeye gitse, kendini Cennet'te sanır.

تَجْرِي kelimesi *"cereyan edip gidiyor ve çağlıyor"* demektir. Şöyle-böyle onların ülfete kapılabilecekleri bir görüntüye meydan vermemek için devamlı, hep ter ü taze bir berraklıkla çağlayıp gidiyor. Ayrıca bu sayede onlar, bir içtikleri yerden bir daha içmiyorlar. Maşrabalarını her defasında farklı bir akıntıya daldırıyorlar. Evet, تَجْرِي sözü, o kaynakların durağan, dolayısıyla da kirlenmeye açık havuzlar olmadığını gösteriyor; zira temiz fıtratlar, ince ruhlar bu türden şeylere karşı tiksinti duyabilirler. Evet, orada her şey, müstesna varlık insan âbidesiyle uyum içinde ve tam ona göredir.

Ayrıca bu cereyan, uzağında, sağında-solunda değil, مِنْ تَحْتِهَا tam ayağının ucunda. Aslında fıtrat-ı beşeriye de bunun böyle olmasını ister; bir de ırmakların bu şekilde çağlaması insan içinde huzur hâsıl eden bir husustur.

Sonra اَلْأَنْهَارُ *"nehirler"* geliyor. Demek ki tek bir nehir değil, her biri insanın değişik latifelerine bakan farklı nehirler. Yani bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen sütten nehirler, rahatsızlık vermeyen, sekir verme hususiyeti olmayan şaraptan nehirler, süzme baldan nehirler.. Evet, Kur'ân, nehirler sözü ile orada bu kabilden pek çok nehir olduğunu işaretlemektedir.

İhsan-ı ilâhi ve Cennet nimetlerinin anlatıldığı bu gibi yerlerde biz, insanın çeşitli zevk alma kabiliyetlerinin hepsine cevap verme adına eltâf-ı ilâhiyenin ne kadar çok olduğunu anlıyoruz. "Cennet Risalesi"nde, *"Cennet hurilerinin yetmiş hulle altında bacaklarındaki ilikleri görülür."*[457] hadis-i şerifini izah ederken Hazreti Üstad özetle der ki:[458]Bu yetmiş hulle, insanda bir o kadar zevkin ifadesidir; yani bu, insanın o kadar ezvâk donanımına ve o kadar arzusuna cevap verebilecek bir güzelliğin resmedilmesidir. Bunun gibi, Cennet'te o kadar nehirler var ki, bunların her biri, insanın içinde şu anda keşfedemediği bir arzusuna cevap teşkil edecek çaptadır.

Görüldüğü gibi, أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ cümlesinin tamamının, o fevkalâde derinliğiyle bir tecâvüb, teânuk ve tasanüdü işaretlediği açıktır.

Ardından gelen cümle:

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا
الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا

"Ne zaman o cennetlerin meyvelerinden kendilerine bir şey ikram edilse: 'Bu daha önce de bize sunulan şey!' derler. (Oysa bu, onun aynısı olmayıp) benzeri olarak kendilerine sunulmuştur." كُلَّمَا daha önce de gördüğümüz gibi tekerrür ifade eder, "her ne zaman ki" demektir. كُلّ kelimesi nekreye muzâf olduğu zaman umum efrâda şâmil olur. Burada مَا'ya muzâftır, مَا da nekredir ki mânâ: Her ne zaman olursa olsun.. hangi gün, hangi saatte ve mekânın hangi noktasında olursa olsun…" şeklinde olur. Buradaki anlamı itibarıyla ise: "Ne zaman onlara bir nasip, bir pay, bir rızık verilirse..." mânâlarını belirler.

رُزِقُوا fiili iki hakikate bakıyor gibidir: Evvelâ; mâzi olması itibarıyla şu anlaşılır: O nimetlerden, o rızıktan istifadenin vukuu muhakkak ve şu anda da hakikatiyle hazır, dolayısıyla sizi beklediğini kabul edebilirsiniz. Sâniyen; fiil meçhul olması itibarıyla da şunu anlatır: Siz hiçbir zahmet çekmeden gaybî ellerle size verilecek, veyahut sizin dünyada tabiî görüp hâdiseleri kendilerine isnat ettiğiniz esbap o gün kudret dairesinde şuurlu gibi size hizmet edecektir. Belki ağaç tedellî edip meyveyi sizin ağzınıza koyacak, maşrapa inecek aşağıya ve dalacak daldığı yere, tekrar dudağınıza yükselerek size kevserler sunacaktır.

مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ ifadesinde geçen iki مِنْ’e daha önce değinmiştik. Bunlar adesesinden baktığımızda mânâ şu olur: Cennet’in bütün nimetlerinden istifade edeceksiniz ama birden bütün nimetlerden değil, her defasında sadece bir kısmından istifade edeceksiniz; zira o, bir bakıma celâlî ve vâhidî tecellî eseridir. İnsan cemâlî tecellîye göre kâmet-i kıymetiyle mütenasip o nimetlerden istifade edecektir.

ثَمَرَةٍ kelimesindeki tenvin tenkîr için olduğundan “herhangi bir meyvesinden, hangi meyvesi olursa olsun” demek olur. Bundan şu mânâ anlaşılabilir: Peşi peşine, müteşâbih olarak gelen bu nimetler, ihsanlar bütün Cennet’teki nimetlere şâmildir. Yani onlarda, bir şey yedikleri zaman daha evvel onu tattıkları kanaati, keza bir şey içtikleri zaman onu da daha önceden yudumladıkları düşüncesi hâsıl olacağı gibi, zevk ve haz duyacakları bir manzaraya baktıklarında benzerinin sebkat ettiğini, zevceleriyle mülâtefe ve muâşakada bulunduklarında aynı şeyleri hissedeceklerdir. Evet, onlar orada, her şeyde sürüp giden bir yenilenme ve tazelenme içinde ayniyete yakın bir gayriyetin cereyan ettiğini müşahede edeceklerdir.

قَالُوا kelimesi mazhariyetler muhaveresini gösteriyor; şöyle ki, oradaki bütün muhavereler, niam-i ilâhiyenin onların başlarına sağanak sağanak yağdığını anlatma istikametinde cereyan etmektedir ki, bu da baş döndüren o nimetlerin tatlı muhaverelerle taçlanması demektir.

هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ ifadesi, رُزِقْنَا kelimesiyle işaretlemektedir ki, burunlarının dibine kadar yaklaştırılmış bulunan bu nimetler dünyada esbap perdedârlığı ile farklı şekilde sunulsa da, onlar da Cenab-ı Hakk’ın ihsanı olarak verilmişti. Evet, dünyaya ait nimetler verilirken de yine Allah’ın eliyle lütfedilmişti. Hatta bu nimetleri ilan adına yapılan tekbirler, tahmidler, tehliller de yine Allah’ın (celle celâluhu) bize lütfu ve

ihsanıdır; Cenab-ı Hakk'ın bunlara muvaffak kılmış olması da ayrı bir hamd ü senâ ister. Bunların neticesi ve semeresi olan Cennet nimetleri de başka değil, yine Cenab-ı Hakk'ın lüftunun tezahürüdür. Yani baştan verilen şey, sebep olarak Allah'ın lütfu, netice de yine Allah'ın lütfudur. O neticeye terettüp eden hamd ü şükür de O'nun (celle celâluhu) daha farklı bir lütfudur. Bunları رُزِقُوا ve رُزِقْنَا kelimelerinden çıkarıyoruz.

Hem وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا cümlesinde hem de رُزِقْنَا kelimesinde aynı nükte-i belâgat görünüyor. Her türlü nimet onlara veriliyor, onlar alma zahmetine bile katlanmıyorlar; zira veren Allah'tır (celle celâluhu) ve O, esbabı onlar için istihdam ediyor. Öyle ki, o kudret dairesinde yok yok, her şey var. Gılmân-ı Cennet ki pırıl pırıl.. lü'lü-ü meknûn (sadefinde saklı inci) veya lü'lü-ü mensûr (saçılmış inciler) gibi.. bütün bu atâyâ aynı zamanda "müteşâbih", hepsi birbirine benziyor. Daha önce de arz edildiği gibi, ayniyetin bazen bıkkınlık, tam gayriyetin de tiksinti hâsıl edeceği.. buna mukabil teşâbühte bu iki durumun hiçbirinin söz konusu olmadığı/olmayacağı muhakkak.

Bütün bu nimetlerin başında ise, وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ *"Onlara orada tertemiz eşler de var."* ferman-ı sübhânisiyle anlatılan, Cennet'i sımsıcak bir yuva hâline getiren fazl-ı ilâhî bulunmaktadır ki, burada şu husus üzerinde durulabilir:

Eşlerin birbiriyle irtibatı nasıldır, orada bu akdin keyfiyeti nasıl olur onu bilemeyiz.. yeni bir akit mi, yoksa buradaki nikâh mı? Ne şekilde olursa olsun, oradaki akit doğrudan doğruya Cenab-ı Hakk'ın meşîetine bağlıdır. Bu mesele biraz daha tamim edilerek denebilir ki, onlara verilecek bu türden şeyler dahi buradaki ruh hâletlerine uygun ve bir bakıma da onların kendilerine benzer mahiyette olacaktır. لَهُمْ kelimesinden de anlaşılır ki, bu karşılıklı kopmaz bir bütünleşme ve doğrudan doğruya Cenab-ı Allah'ın yaptığı bir akittir. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadiste *"Meryem'i bana nikâhladılar."*[459] buyurur ki, orada, şahitlerin huzuruna ihtiyaç olmadan akdin doğrudan doğruya Allah tarafından yapıldığını gösterir. Ayrıca orada Cenab-ı Hakk'ın vereceği zevcelerle alâkalı bir hadiste: إِنَّ لِلْمُؤْمِنِ زَوْجَتَيْنِ يُرَى مُخُّ سُوقِهِمَا مِنْ بَيْنِ ثِيَابِهِمَا *"Cennet'te her insana öyle iki zevce vardır ki, elbiselerinin üstünden bacağının iliği görünür."*[460] denmektedir. Bu hadisi, bunlardan birisi dünya kadını, diğeri de Cennet kadınıdır şeklinde anlayanlar olmuştur. Herhâlde bu, en az verilen içindir. Çünkü biliyoruz ki, Efendimiz'in

(sallallâhu aleyhi ve sellem) dünyada nikâhı altına giren bütün zevceleri orada da O'nun hanımları olacaklar, zira onlar ümmühât-ı mü'minîndir. Üstelik herhâlde Firavun'un hanımı Hazreti Âsyâ (radıyallâhu anhâ) ve Hazreti Meryem (radıyallâhu anhâ) da Efendimiz'e tezvîc edilince[461] sayı daha fazla olacaktır. Fakat sahih hadisin ifade ettiği ikidir. 70 adet şeklindeki rivayetleri bazıları zayıf kabul etmiş ve mevsûk değildir demişlerdir. Bununla beraber bu Cenab-ı Hakk'ın meşîetine kalmıştır, istediği şeyleri lütfeder…

أَزْوَاجٌ kelimesi "zevçler, eşler" demektir ki, kadınlara göre erkekler, erkeklere göre de kadınlar için kullanılır. Buradaki ıtlâktan şu nükte çıkarılabilir: Bir kısım mütedeyyine ve sâliha kadınlar dünyada başlarından nikâh geçmeden göçüp gittikleri gibi bir kısım erkekler de yine mücerret olarak vefat eder giderler. Dünya hayatında başlarından evlilik geçmeyen o erkeklerin ötede sâliha hanımlardan ahirete gitmiş kimselerle tezvîcleri düşünülebilir; zira Cennet'te behemehâl her insanın bir hayat arkadaşı olacağı söz konusudur.

مُطَهَّرَةٌ Aynı zamanda bu eşler tertemizdir ve olabildiğine paktırlar; Cennet'e raci فِيهَا 'daki zamir de buna bir işarettir.. evet onlar Cennet'e layık keyfiyette pak ve mutahhardırlar. Hatta hayız, nifas, istihâza gibi kadınlık hâllerinden dahi âri, berî ve muallâdırlar. Nâpâk durumlar onlar için söz konusu değildir. Dahası onlar, farklı densizliklerden de müberrâ bulunmaktadırlar. Keza, erkekler de onlar gibi her türlü huysuzluktan, hırçınlıktan münezzeh ve müberrâdırlar.

Hem de وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ onlar bu Cennet'te, Cennet'e ait o baş döndüren sonsuz güzellikler içinde ebedîdirler.

اَللّٰهُمَّ أَدْخِلْنَا الْجَنَّةَ مَعَ الْأَبْرَارِ بِشَفَاعَةِ نَبِيِّكَ
الْمُخْتَارِ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ اَلْحَمْدُ
لِلّٰهِ أَوَّلًا وَآخِرًا بِعَدَدِ قَطْرِ الْأَمْطَارِ وَأَمْوَاجِ
الْبِحَارِ وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا وَشَفِيعِ
ذُنُوبِنَا مُحَمَّدٍ اَلْمُخْتَارِ آمِينَ يَا مُعِينُ.

435 Bakara sûresi, 2/21.

436 Âl-i İmrân sûresi, 3/7.

437 Bkz.: Nisâ sûresi, 4/57,122,169; Mâide sûresi, 5/119; Tevbe sûresi, 9/22, 100; Ahzâb sûresi, 33/65; Teğâbün sûresi, 64/9; Talâk sûresi, 65/11; Cin sûresi, 72/23; Beyyine sûresi, 98/8.

438 Bkz.: Bediüzzaman, *Sünûhat* s.17.

439 Muhammed sûresi, 47/15.

440 Dehr sûresi, 76/13-14.

441 Secde sûresi, 32/17.

442 Buhârî, *tevhid* 35; Müslim, *cennet* 4, 5.

443 Bediüzzaman, *Sözler* s.705 (Otuz İkinci Söz, Üçüncü Mevkıf)

444 Buhârî, *et'ime* 10, 14; Müslim, *sayd* 43, 44.

445 el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra* 10/16.

446 Tûr sûresi, 52/23.

447 Hâkka sûresi, 69/23.

448 Bkz.: Bediüzzaman, *Sözler* s.16 (İkinci Söz).

449 Bediüzzaman, *Lem'alar* s.329 (Otuzuncu Lem'a, Birinci Nükte).

450 Bkz.: Bediüzzaman, *Şualar* s.190 (On Birinci Şua, Dördüncü Mesele)

451 Vâkıa sûresi, 56/17; Dehr sûresi, 76/19.

452 Bkz.: Yûnus sûresi, 10/26.

453 Bkz.: Hicr sûresi, 15/87; Zümer sûresi, 39/23.

454 Bkz.: Bediüzzaman, *İşârâtü'l-İ'câz* s.121.

455 Bkz.: Bediüzzaman, *Sünûhat* s.17.

456 Buhârî, *tevhid* 35; Müslim, *cennet* 4, 5.

457 Buharî, *bed'u'l-halk,* 8; Müslim, *cennet*, 14; Tirmizî, *kıyame*, 60.

458 Bediüzzaman, *Sözler* s.545 (Yirmi Sekizinci Söz).

459 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 6/52, 8/258, 22/451.

460 Buhârî, *bed'ü'l-halk* 8; Müslim, *cennet* 14.

461 et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 6/52, 8/258, 22/451.

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1087-1162 h.); ***Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs,*** I-II, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1405 h.

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (164-241 h.); ***el-Müsned,*** I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.

Aliyyülkârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/ 1606) ***Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbih,*** I-XI, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye Beyrut, 1422/2001.

Âlûsî, Ebu's-Senâ, Şehâbeddin Mahmud İbn Abdillah (v. 1270 /1854); ***Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî,*** I-XXX, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

Aynî, Bedrüddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed (v. 855 h.); ***Umdetü'l-kârî şerhu Sahihi'l-Buhârî,*** I-XXIV, Dâru'l-fikr, tsz.

Bediüzzaman, Said Nursî (1877-1960); ***İşarâtül-İ'câz,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

__________, ***Lem'alar,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

__________, ***Mektubat,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

__________, ***Mesnevî-i Nuriye,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

__________, ***Sözler,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

__________, ***Sünûhât,*** *[Sadeleştiren: Abdullah Aymaz],* Şahdamar Yay., İstanbul, 2006.

__________, ***Şuâlar,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

__________, ***Tarihçe-i Hayat,*** Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.

el-Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin İbn Mes'ud, (v. 516/1122) ***Meâlimü't-tenzîl,*** I-IIX, *[Tahkîk: Hâlid Abdurrahman el-Ak],* Dâru'l-mârife, 1407/1987.

el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (v. 458 h.); ***es-Sünenü'l-kübrâ,*** I-X, Mektebetü dâri'l-bâz, Mekke.

__________, ***Şuabu'l-iman,*** I-VIII, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1410.

el-Beyzâvî, Nasruddin Ebû Saîd Abdullah İbn Ömer İbn Muhammed (v. 791 h.) ***Envârut't-tenzîl ve ensrâru't-te'vîl,*** *[Tahkîk: Abdulkâdir Arafât],* I-V, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1416/1996.

el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık (215-292 h.); ***el-Müsned,*** I-IX, *[Tahkîk: Mahfûzurrahman Zeynullah],* Müessesetü ulûmi'l-

Kur'ân/Müessesetü'l-ulûmi ve'l-hikem, Beyrut/Medine, 1409 h.

el-Buhârî, Ebû Abdillah, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.);***Sahîhu'l-Buhârî,*** I-VIII el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

__________, *et-Târîhu'l-kebîr,* I-VIII,*[Tahkîk: es-Seyyid Hâşim en-Nedvî]* Dâru'l-fikr, Beyrut, 1986.

el-Cürcânî, Ebû Beki Abdulkahir İbn Abdirrahman İbn Muhammed (v. 471 h.) ***Delâilu'l-i'câz,*** *[Tahkik: Muhammed et-Tencî],* Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1995.

ed-Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman (181-255 h.); ***es-Sünen,*** I-II, Dâru'lkitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407/1987.

ed-Deylemî, Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh el-Hemedânî (445-509 h.) Müsnedü'l-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb, I-V, *[Tahkik: Said b. Bisyûnî Zağlûl],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1986.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.); ***es-Sünen,*** I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul (1413/1992).

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.);***İhyâu ulûmi'd-dîn,*** I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.

el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. el-Hasan (v. 360 h.); ***Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl,*** I-IV, *[Tahkîk: Abdurrahman Amîra],* Dâru'l-cîl, Beyrut, 1412/1992.

el-Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Neysâbûrî (321-405 h.);***el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,*** I-V, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/ 1990.

İbn Arabî, Ebû Bekir Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b Abdullah el-Hâtimî (v. 638 h.); ***el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,*** I-VIII, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1999.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlip (v. 546 h.); ***el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,*** I-V, *[Tahkik: Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed],* Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1413/1993.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed (v. 235 h.); ***el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr,*** *[Tahkik: Kemal Yusuf el-Hût],* I-VII, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad, 1409 h.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (v. 354 h.);***es-Sahîh,*** I-XVIII,*[Tahkik: Şuayb Arnavut],* Müessesetü'r-risale, 2. baskı, Beyrut 1414-1993.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (v. 213/828);***es-Sîratü'n-nebeviyye,*** I-VI, *[Tahkik: Tâhâ Abdurrauf Sa'd],* Dâru'l-cîl, Beyrut, 1411 h.

İbn İshak, Muahammed İbn İshâk İbn Yesâr;***Sîretü İbn İshâk,*** I-III,*[Tahkik:*

Muhammed Hamîdullah] Ma'hedü dirâsât ve'l-ebhâs li't-ta'rîf, Beyrut, tsz.

İbn Kayyim el-Cevzî, Abdurrrahman İbn Ali İbn Muhammed (508-597 h.);***Zâdu'l-mesîr,*** I-IX, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1404.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî (v. 774 h.);***Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm,*** I-IV, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1401 h.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (207-275 h.); ***es-Sünen,*** I-II, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v. 597 h.); ***Keşfu'l-Müşkil min Hadisi's-Sahîhayn,*** *[Tahkik: Ali Hüseyn el-Bevvâb],* Dârun-neşr, Dâru'l-vatan, Riyad 1997/1418.

__________, *Sıfatü's-safve,* I-IV, Dâru'l-mârife, Beyrut, 1399-1979.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (v. 630/1233); ***Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe,*** I-VII, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1414/1993.

el-İbşîhî, Ebü'l-Feth Bahaeddin Muhammed b. Ahmed b. Mansur el-İbşihi el-Mahall (854 h. 1450 ? m.), ***el-Müstatraf fî külli fennin müstetraf,*** Âlimu'l-kütüb, Beyrut, 1419 h.

el-Kazvînî, Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed Hamdullah Müstevfi,***el-Îzâh fî ulûmi'l-belâğa,*** *[Tahkîk: eş-Şeyh Behîc Ğazâvî],* Dâru ihyâi'l-ulum, Beyrut, 1998.

el-Kudâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (v. 454 h.);***Müsnedü'ş-Şihâb,*** I-II, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1407/1986.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferah (v. 670 h.);***el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân,*** I-XX, Dâru'ş-şa'b, Kahire, 1372 h.

M. F. Gülen, *Çizgimizi Hecelerken,* Nil Yay. İstanbul, 2012.

__________, *Fâtiha Üzerine Mülâhazalar,* Nil Yay. İstanbul, 2012.

Ma'mer b. Râşid, (v. 151 h.); ***el-Câmi'*** (Abdurrezzak'ın el-Musannef'inin sonunda), el-mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403 h.

Mustafa Sabri Efendi, *Mevkıfü'l-beşer tahte sultâni'l-kader* *(el-İstibsâr ile birlikte),* Dâru'l-besâir, Kahire, 2008.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.);***Sahîhu Müslim,*** I-V, *[Tahkîk: Muhammed Fuad Abdulbakî],* Dâru ihyâi'ttürâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.);***es-Sünen,*** I-VIII, Çağr Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

en-Nesefî, Ebu Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed (v. 537 h.);***el-Akâid,*** Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1847.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310);

Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl, I-IV, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Kahire, tsz.

Osman Ergin, ***Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti,*** Kenan Basımevi, İstanbul 1942.

er-Râzî, Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/1210) ***Mefâtîhu'l-gayb,*** I-XXXII, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1421/2000.

Suat Yıldırım, ***Fâtiha ve En'am Sûrelerinin Tefsiri,*** İstanbul, 1989.

__________, ***Kur'ân İlimlerine Giriş,*** İstanbul, Ensar Yay. 7. bas., 2011

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Said b. Mansur b. Şu'be el-Horasani (v. 227/ 842 h.) ***Kitâbü's-Sünen,*** *[Tahkik: Habîbürrahman el-Âzâmî],* ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan, 1982.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Neysâbûrî (v. 427/1035),***el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân;*** I-X, *[Tahkîk: Muhammed İbn Âşûr],* Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1422/ 2002.

es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/1497);***el-Makâsıdü'l-hasene,*** *[Tahkik: Muhammed Osman]* Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.

es-Süyûtî, Abdurrahman b. el-Kemal Celâleddîn (849-911 h.); ***el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân,*** I-II, *[Tahkik: Saîd el-Mendûb],* Dâru'l-fikr, Beyrut, 1416/1996.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed (v. 360 h.); ***el-Mu'cemü'l-evsat,*** *[Tahkik: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî],* I-X, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415 h.

__________, ***el-Mü'cemü'l-kebir,*** *[Tahkik: Hamdi İbn Abdilmecîd, es-Selefî],* I-XX, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Musul, 1404 h.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 310 h.); ***Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân,*** I-XXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1405.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid (224-310 h.); ***Tehzîbü'l-âsâr,*** I-II, Matabiü's-Safa, Mekke, 1984.

et-Teftâzânî, Sa'düddin Mesud İbn Ömer İbn Abdillah, (v. 792/1390);***Şerhu't-Teftâzânî,*** Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2004.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (209-279 h.);***el-Câmiu's-Sahîh,*** I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/ 1992.

__________, ***eş-Şemâil,*** *[Tahkik: Seyyid Abbas],* Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut, 1412 h.

el-Ûşî, Ebu'l-Hasan Siraceddin Ali b. Osman Fergani el-Ûşî (575/1179);***Bed'ü'l-emali,*** İstanbul, 1318.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali İbn Ahmed (v. 468 h.); ***el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,*** *[Tahkik: Safvan Adnan Davudî],* I-II, Dâru'l-kalem, Dimaşk-Beyrut, 1415 h.

541001-20141104